

GRĀMATAS
AIZKULISES

PIŅA LĪBDAĻA, SIAIĻCIEMU IELA 10

ANNUAL REPORT
OF THE
COMMISSIONER OF THE
GENERAL LAND OFFICE
FOR THE YEAR
1887

2002-3
614

LAIVAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

LIETOTĀJĀI
CĀRĪ

821

GRĀMATAS AIZKULISES

*Apceres, dokumenti,
intervijas, atmiņas*

Sastādītājas:
RITA LUGINSKA, SAULCERĪTE VIESE

SOLOVITA
RĪGA 2002

UDK 002(474.3)
Gr 111

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0308140080

GRĀMATAS
AIKULIES

Grāmata izdota ar
KULTŪRKAPITĀLA FONDA
atbalstu

Redaktors IMANTS AUZIŅŠ

Māksliniece MĀRA OZOLA

Par izdevumu atbild VERONIKA LĀCE

Fotoattēli no autoru personiskajiem arhīviem

ISBN 9984-556-90-5

© R. Luginska, S. Viese,
sastādījums, 2002

© Māra Ozola, dizains, 2002

© Izdevniecība "Sol Vita", 2002

Neesam nākuši apsūdzēt vai tiesāt.
Esam nākuši liecināt.
Godprātīgi. Un ar pašcieņu.

1870
Gr III

1870
Gr III

1870
Gr III

1870
Gr III

1870
Gr III

1870
Gr III

1870
Gr III

Pirms šķīram tālāk

Ievada nebūs. Zināmā mērā par ievadu plašākai panorāmai nākotnē varam uzlūkot šo grāmatu kopumā, kas tapusi daudzu autoru sadarbībā, par ko viņiem visiem sirsnīgs paldies. Arī tiem, kuri gan sacījās piesviest savu pagālīti kopus gurskuram, tomēr šādu vai citādu iemeslu dēļ nav iznācis. Paldies par vēlmi. Ar cerību, ka nākamās talkas reizē...

Tāda kā mozaīka veidojies šis krājums. No faktiem, atmiņām, intervijām, dokumentiem, fiksētiem tekstiem. "Grāmatas aizkulisēs" ir centiens kaut daļēji restaurēt to situāciju un gaitas, kādas bija jāiziet grāmatai (oriģinālajai), līdz tā nonāca lasītāja rokās. Darbības laiks: nu jau norietējušā gadsimta otrā puse. Vieta: Latvijas Valsts Izdevniecība – vēlāk – izdevniecība "Liesma".

Grāmatmīlim (un šis īpašās sugas brāļi, paldies Dieviņam, mūsu zemītē vēl nav izdeldēti) grāmatas tapšanas process no autora rakstāmgalda līdz grāmatnīcas plauktam ir un paliek praktiski nesamanāms, tātad sava veida "terra incognita". Citiem vārdiem – aizkulisēs. Šajā posmā nākamās izrādes (grāmatas) galvenie varoņi ir: Autors – Redaktors – Izdevējs. Līdzdarbojoties attiecīgām struktūrām. Īpaša zona tā ir. Bet tā kā mēs atskatāmies uz grāmatu un grāmatniecību padomijas periodā, situācija ir vairāk nekā neordināra. Mūsdienās mītošajiem biežvien tā šķiet prātam neaptverama un pat reāli neiespējama.

Un tomēr. Grāmatas tapa. Grāmatas pirka (un kā vēl! – šie fantastiskie dzejoļkrājumu metieni, rindas pēc grāmatām, grāmata pa blatu...). Grāmatas lasīja. Vienreizīgs un neatkārojams ir šis bezmaz pusgadsimts latviešu grāmatas karaļvalstī. Objektīvie apstākļi: politiskie un ideoloģiskie paisumi un bēgumi, varas metamorfozes, mainīgie liegumu un ļāvumu vēji, – tas viss nepastarpināti, pavisam tieši raustīja un pluinīja ij Autoru, ij Redaktoru, ij Izdevēju. Tātad – GRĀMATU.

Paguvām (jācer) vien pavērt durvis uz gaņģiem, kur bīdēlēti tolaik tika oriģinālliteratūras un literārā mantojuma graudi. Savu kārtu gaida bērnu un jaunatnes literatūras, tulkoto daiļdarbu, atdzejas, apcerējumu, kritikas utt. novāktā raža.

Un tieši šajā kontekstā nedaudz skumja, taču nenoklusējama replika: Laikam – Mūžīgajam Vētītājam nav daļas gar cilvēkbērnu iecerēm un plāniem, lai cik gaiša un svētīga doma tos būtu rosinājusi. Sava valdījuma citā dimensijā Laiks jau pārcēlis ilggadējo “Liesmas” redaktori Zinu Līci, ar kuru kopā iesējām pirmo vāro idejas sēkliņu šī krājuma projekta īstenošanai; tāpat rimusi ir izcila tulkotāja un redaktore Valentīna Eisule, ar kuru vien vārdos paguvām ieskicēt atziņu vēstījumu par Ēvaldu Vilku... Cilvēki aizceļo. Uz neatgriešanos. Līdzpaņemdami piedzīvoto un atmiņas, kas varētu būt tik nozīmīgas mums, pagaidām šeit palikušajiem, kuri cenšamies viņus turpināt. Tas jāpatur prātā.

Lai nu kā, viens ir paveikts: ar krājumu “Grāmatas aizkulises” durvis uz būtībā tik neseno un reizē mazizzināto laiktelpu latviešu grāmatniecībā ir pavērtas. Vērsim vaļā plašāk!

Rita Helēna Luginska

NO DOKUMENTĒTĀS VĒSTURES

Centrālās bibliotēkas izdevums

Šis skaņotais raksts ir pirmais no sērijas "Latvijas vēsture", kas ir izveidota, lai iepazīstinātu plašāku lasītāju loku ar Latvijas vēsturi. Sērija ir veidota, lai iepazīstinātu plašāku lasītāju loku ar Latvijas vēsturi. Sērija ir veidota, lai iepazīstinātu plašāku lasītāju loku ar Latvijas vēsturi.

Latvijas vēsture ir ļoti interesanta un daudzveidīga. Šis skaņotais raksts ir pirmais no sērijas "Latvijas vēsture", kas ir izveidota, lai iepazīstinātu plašāku lasītāju loku ar Latvijas vēsturi. Sērija ir veidota, lai iepazīstinātu plašāku lasītāju loku ar Latvijas vēsturi.

Saulcerīte Viese

Cenzūra un cenzors

Jau sen pirms iespīestās grāmatas parādīšanās cilvēces attīstības gaitā ir sākusies cīņa ar to apbrīnojamo spēku, ko sevī nes rakstītais vārds. Ir deguši papirusi un pergamenti, kopā ar tiem sartos dedzināti paši autori. Par uzdriktēšanos teikt patiesību. Par uzdriktēšanos domāt. Par uzdriktēšanos skatīt pasaules ainu dziļāk, nekā to pierasts skatīt. Mūsdienu filozofi un vēsturnieki bieži saka – ja pirmā gadtūkstoša sākumā nebūtu iznīcināta Aleksandrijas bibliotēka, šodien mūsu pasaules redzējums un mūsu zināšanas daudzu problēmu izpratnē būtu daudz plašākas nekā tagad.

Grāmatu sārta liesmo līdz pat mūsu dienām, un rakstītā vārda cenzēšana visdažādākā veidā – gan ar aizliegumiem, gan ar materiāliem spaidiem turpinājusies vienmēr. Par leģendu mūsu kultūras vēsturē ir kļuvusi Jura Alunāna, Krišjāņa Barona un Krišjāņa Valdemāra cīņa ar Baltijas cenzoriem aizpagājušā gadsimta vidū par “Pēterburgas Avīžu” izdošanu. 20. gadsimta sākuma represijas pret rakstīto vārdu simbola dramatismā paceļ cariskās cenzūras lēmums konfiscēt Raiņa dzejoļu krājumu “Klusā grāmata” un pēc inkvizīcijas cienīga Pēterburgas Tiesu palātas sprieduma – iznīcināt “arestēto grāmatu”, saraujot to gabalos.

Cenzūra – vai nu par to runā atklāti vai arī noliedz tās klātbūtni, allaž ir bijusi vērsta uz pastāvošās valsts iekārtas stabilitātes nodrošināšanu, krietni mazāk – uz ētikai un humānismam bīstamu parādību ierobežošanu. Tieši cenzūras darbība dažādos laikmetos ir viens no spilgtākajiem sabiedrības attīstības vai stagnācijas radītājiem. Nopietni pētījumi par cenzūras iestāžu darbību un cenzūras īpašo interešu raksturu dažādos laikposmos Latvijā šobrīd vēršas plašumā, un uzmanības centrā te, protams, atrodas padomju laika cenzūra. Tās spaidus labi atceras vēl visi vecākās un vidējās paaudzes literāti – rakstnieki, žurnālisti, mākslinieki, zinātnieki, bet sistēmas būtību un mērķus reizēm īsti nav izpratuši ne vērotāji no malas, ne pat paši rakstītāji. Vara, kas padomju sistēmā darbināja šo sarežģīto un arī pārvērtībām pakļauto mehānismu, sevi neaifišēja atklātībā. Vēl vairāk. Kā norāda cenzūras materiālu pētnieks Raimonds Briedis – “Padomju Krievijā vārds cenzūra netiek pieminēts pat normatīvajos dokumentos jau kopš 30. gadu sākuma (tas pazūd arī no enciklopēdijām un izziņas literatūras, atsevišķos gadījumos saglabājot tikai izziņas par “buržuāzisko un carisko cenzūru”)”¹

Taču šī anonīmā cenzūra Padomju Savienībā, kas slēpās aiz Galvenās literatūras pārvaldes (GLP) vārda, jau bija kļuvusi ne tikai par vārda brīvības ierobežotāju, bet arī par mērķtiecīgu, nežēlīgu citāddomājošo uztaustes un vajāšanas struktūru un – arī par kultūras vērtību iznīcināšanas ieroci. 1940. gadā šī mašīnērija momentā sāk darboties arī Latvijā. Nacionālās bibliotēkas darbiniece Aina Štrāle, vērtējot 1940/41. gada notikumus, starptautiskā konferencē “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas”, rakstīja:

“Jau dažas dienas pēc Latvijas iekļaušanas PSRS, 1940. gada 9. augustā tika organizēta Latvijas PSR Tautas komisariāta sēde, kurā tika pieņemts likums par LPSR Galveno literatūras pārvaldi. Šāda rīcības operatīvitate apliecina, ka nule kā nodibinātajā Latvijas PSR valdošās komunistiskās partijas varas struktūras augstu vērtēja informācijas pieejamības nozīmi. Nekavējoties pieņemtais likums garantēja Galvenās literatūras pārvaldes izveidošanu un darbību, tādējādi informācijas kontroli un lietošanas reglamentāciju. [...] GLP pildīja klasiskās cenzūras funkcijas – pirmkārt, pirmsiespiedumu cenzūru jeb priekšcenzūru, kā arī represīvo cenzūru – jau izdoto iespieddarbu kontroli. Redakcijās strādāja GLP norīkoti politiskie redaktori. Par izdevumu saturu atbildēja gan redaktori, gan apgādniecībās strādājošie politiskie redaktori.”²

Šajā pašā dienā tiek apturēti visi periodiskie izdevumi. Tad sākas sarakstu sastādīšana par aizliegtām grāmatām un brošūrām, kur lielāko daudzumu sastādīja tieši daiļliteratūras izdevumi, reliģiskā, filozofiskā, pedagoģiskā literatūra. Līdz ar to visos novados sākas daudzo un bagātīgo bibliotēku fondu iznīcināšana ar grāmatu saciršanu un dedzināšanu. “Fondu tīrīšana” bibliotēkās turpinās arī nacistiskās okupācijas gados, kad savukārt tiek iznīcināta ne tikai padomju gadā iegādātā propagandas literatūra, bet arī visas ebreju grāmatas, angļu, franču, amerikāņu literatūra kopš 1933. gada, latviešu literatūra ar pretvācisku tendenci utt.

1944. gadā ar svaigiem kadriem Latvijas teritorijā atjaunojās padomju cenzūras darbība. Līdz 1954. gadam tika sastādīti desmit “izņemamo grāmatu” saraksti, rezultātā iznīcina pāri par 3,5 miljoni grāmatu krātuvēs

esošo izdevumu. Katastrofiski tiek grauta tautas vēsturiskā atmiņa un pieredze, kas dziļi sakņojas kopībā ar cittautu kultūru, tiek nīcināta pašapziņa un ētisko postulātu vērtības izpratne.

Grāmatu dedzināšana, skaldišana, pārmaļšana maku-latūrā ir tikai viens GLP darbības rakurss. Sarežģītākais un politiski svarīgākais uzdevums ir jaunizdodamo tekstu kontrole. Pirmajā pēckara gadā, kad izdevumu vēl ir ļoti maz, cenzūra galvenokārt nodarbojas ar to, lai netiktu izpausti valsts noslēpumi, un tās galvenais instruktors ir Valsts Drošības komiteja. Taču, izdevējdarbībai attīstoties, drīz vien tiek prasīts, lai tekstos neparādītos "ideoloģiski izkropļojumi" un – lai grāmatas iznāktu cilvēkiem ar "tīru pagātņi", lojāliem padomju varai.

Cīņa ar "idejiskiem izkropļojumiem" īpaši pastiprinās 1946., 1947., 1948. gadā, kad visai Padomju Savienības kultūras dzīvei kā smags slogs tiek uzvelti VK(b)P CK lēmumi par žurnālu "Zvezda" un "Ļeņingrad", par filmu "Lielā dzīve", "Admirālis Nahimovs", "Ivans Bargais" un par operu "Lielā draudzība". Rakstnieki, režisori, komponisti tiek apvainoti par "bezidejiskumu", "klanīšanos Rietumu priekšā", "formālismu" utt. Dramaturgi savukārt tiek mulsināti ar "bezkonfliktu teoriju", ar priekšrakstiem, ka uz padomju skatuves jāatspoguļo tikai cīņa starp labo un vēl labāko. Gan PSRS, gan Latvijā cenzūras darbības loks arvien paplašinās, un tā iegūst izteikti politisku raksturu:

"Cenzūras dokumentos 50. gadu vidū arvien biežāk atspoguļojas LKP klātbūtne, GLP arvien biežāk neskaideros gadījumos griežas "pēc padoma" pie CK sekretāriem vai nodaļu vadītājiem, arvien ciešāk sasaistot divus pārraudzības posmus – GLP un CK. No 1958. gada

GLP raksta atskaites par nevēlamajām parādībām publicējamajos vai publicētajos materiālos, nosūta uz CK grāmatu manuskriptus vai konsultējas atsevišķos jautājumos.”³

Staļina nāve un Hruščova laika “atkusnis” gan aptur dažu cenzūras pārmērību un paver iespējas runāt par padomju dzīves sasāpējušām problēmām, deportācijas ieskaitot. Bibliotēku plauktos sāk atgriezties pat neliela daļa no “izņemtajām” grāmatām. Bet “atkusnis” kā jau atkusnis vēl nav pavasaris. Līdz ar L. Brežņeva nākšanu pie varas jaunās formās pastiprinās cenzūras uzmanība pret visu, kas varētu mest ēnu uz trūkumiem padomju laika sabiedrībā. Īpaši asi cīņa pret “bezidejiskumu”, “antipartijiskumu” utt. Latvijā izvēršas 60. gadu sākumā, kad par LKP CK pirmo sekretāru kļūst Augusts Voss. Nu jau redaktori vairs netiek virzīti tik daudz uz atsevišķu faktu izņemšanu no teksta, bet uz sekošanu, lai izdevuma saturs nesaturētu “pretpadomju aģitāciju”.

1963. gadā pie Ministru Padomes tiek nodibināta Preses komiteja jeb Государственный комитет Совета Министров Латвийской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. Kā jau liecina pats garais nosaukums, iestāde pārzina izdevniecību darbu, izdevumu plānošanu un izdodamo darbu atlasīšanu un arī tirdzniecību. Tā atrodas tiešā saistībā ar Galveno Literatūras pārvaldi, tai ir savi kuratori izdevniecībā, savu dokumentāciju tā kārtu krievu valodā, un tai ir arī priekšniecība Maskavā, kura galīgi akceptē izdevniecībā izdodamo iespiedlokšņu skaitu un bieži vien nosaka pat izdodamo darbu apjomu, par kuriem tai vispār nav jēgas. (Kā kuriozs jāatzīmē, piemēram, instrukcija visām PSRS Preses komitejām par akadēmisko

Kopoto rakstu izdošanu – tie nedrīkstēja saturēt mazāk par pieciem sējumiem. Tādā gadījumā Eduards Veidenbaums pat pie viszinātniskākās tekstu apstrādes ar saviem nepilniem simts dzejoļiem, kas atstājuši būtiskas pēdas latviešu dzejas attīstībā līdz pat mūsu dienām, nekad nevarētu tikt pie akadēmiska izdevuma. Aspazijai savukārt piecpadsmit kopoto rakstu sējumu vietā tika atvēlēti tikai astoņi, kas visbeidzot saruka uz sešiem, jo gan Rīgas, gan Maskavas priekšniecības deklarēja, ka dzejnieces vēstuļu un dienasgrāmatu publikācijas neviens nelasīs.)

Tā pamazām ir izveidojusies spēcīga un savstarpēji saistīta organizāciju sistēma, kas ar savu kadru korpusu noteic visu grāmatu izdošanas norisi “no augšas”, tomēr lasītājam un autoram palikdama visai nemanāma. Toties ir zemākās hierarhijas pakāpes, uz kurām tad arī parasti aizplūst autoru neapmierinātība par dažādiem ierobežojumiem un aizliegumiem. Visai precīzi šo sistēmu raksturo Raimonds Briedis:

“Cenzūras hierarhiju pēckara posmā varētu aprakstīt trīs līmeņos. Pie pirmā līmeņa – hierarhiski visaugstākā – pieder valsts un partijas iestādes, kas saistīts ar cenzūru un nosaka tās pamatkursu. Valsts struktūras Latvijā šai laikā pārstāv LPSR Ministru Padome un tās struktūras (drošības dienesta institūcijas, no 1963. gada Preses komiteja, GLP, Kultūras ministrija); partijas – LKP CK, tās birojs un nodaļas. Izmaiņas šajā līmenī nosaka politikas maiņu attiecībā pret informācijas pārraudzību, cenzūras politiku. Valsts struktūras vairāk saistītas ar GLP tiešo uzdevumu: valsts noslēpumu neizpaušanu, partijas – ar ideoloģisko kontroli. [..]

Vidējo līmeni – visbiežāk saistītu ar no augšas vai apakšas virzītu iniciatīvu, kā arī ar bloķēšanas iespēju –

veido dažādas organizatoriskas vienības: Rakstnieku savienība, izdevniecības, laikrakstu un žurnālu redakcijas, dažādas komisijas.

Hierarhiski zemākais līmenis ir personiskais – tie ir atsevišķi cilvēki: autori, redaktori, žurnālisti, literatūras kritiķi, recenzenti utt. Ar šo līmeni (reizēm arī ar vidējo līmeni) visbiežāk saistīti cēli vai skumji pasākumi, kas spēj ietekmēt atsevišķa darba vai kāda tā fragmenta likteni, taču nespēj mainīt pārraudzības sistēmu kopumā.”⁴

Šīs sistēmas darbības rezultātā bez grāmatas uzrakstīšanas vēstures, kas katram rakstniekam ir individuāla un no radīšanas procesa viedokļa bieži vien ļoti interesanta, veidojas arī grāmatas vēstures “otrā daļa” – drūms stāsts par tās ceļu ne tikai izdevniecībā, bet, bieži vien, arī visā “trīspakāpju sistēmā”. Šis ceļš reizēm ilgst gadiem. Pats spilgtākais piemērs – Aleksandra Čaka “Mūžības skarto” izdošanas batalijas, kas sākas ar dzejnieka Kopoto rakstu gatavošanu 1970. gadā (ko veica nu jau sen Aizsaulē aizgājušais literatūrzinātnieks Arnolds Būmanis) un nobeidzas tikai Atmodas sākumā 1988. gadā (kad priekšvārdu grāmatai raksta dzejnieks Jānis Peters un pret to iebilst vēsturnieks Anatolijs Bīrons).

Kādas ir grāmatas pārvērtības gaitas instancēs, kas tajā ir paudis “valsts noslēpumus” (kā Jūlijs Vanags, kas karalaika materiālos pieminējis t.s. soda rotas eksistenci), kas uzskatīts par “politiski aplamu” vai kas šķietami aizskāris kādas augstākstāvošas personas godu (kā Gunāra Priedes luga “Smaržo sēnes”), reti kad varam dabūt precīzu atbildi. Pētnieki, kas iedziļinājušies GLP, Preses komitejas un izdevniecības “Liesma” arhīvos, ne reizi vien konstatējuši, ka daļa dokumentu tur nemaz neatrodas un, visticamāk, tikuši iznīcināti.⁵

Jāņem vērā, ka konkrēti pārmetumi par viena vai otra darba nepilnībām reti kad fiksēti rakstītā veidā. GLP norādījumi par svītrojamām vietām parasti tiek doti grāmatas redaktoram, svarīgākos gadījumos vispirms izdevniecības galvenajam redaktoram, kuri tad savukārt tos pasniedz autoram, lai viņš visu ielabotu pats ar savu roku. Ja grāmata "aizķeras vispār", autors parasti palīdzību meklē Rakstnieku savienības valdē vai dzejas sekcijā, taču protokoli, steigā pierakstīti (bez magnetofona vai stenogrammas), atspoguļo viedokļus tikai galvenās līnijās, bieži vien – neprecīzi un bāli.

Paslēpņu spēles rezultātā autora un lasītāja priekšstatos izveidojas divi mistiski tēli – "Glavļits", kura redaktori patiesībā ir tikai cekas un čekas norādījumu praktiskie novadītāji līdz konkrētam tekstam, un "Izdevniecība", kuras redaktori savukārt šīs prasības kā savējās izsaka rakstniekam. Ne jau velti dažs autors izdevniecības koridorus nosaucis par "nātru gaitenīiem" un cits zaudējis miegu naktīs, izdzirdējis, ka viņa darbs ticis līdz GLP... Ir vīstītas dūres, ir lietas asaras, bet reizēm aiz nopietnības maskas – spēlēta riskanta pārgērbšanās komēdija, kādu savulaik Eva Mārtuža nospēlēja ar Bronislavas Martuževas dzejoļu publicēšanu.

Visdramatiskākā loma grāmatas tapšanas procesā ir redaktoriem, kuru darbība, likteņi un neizbēgamais iekšējais duālisms būtu nevien apceru, bet psiholoģisku romānu vērti. Tieši redaktora darbam ir nepieciešami izglītoti, zinoši un domātspējīgi cilvēki, kamēr citos amatos bieži vien tiek iecelti ierēdņi par nopelniem padomju varas labā. Redaktoram taču pēc savas būtības ir jāpilda rakstnieka (it īpaši nepieredzējuša rakstnieka) palīga pienākums, jānovērš dažādas nepamanītas aplamības,

izteiksmes un faktu kļūdas, reizēm jāpalīdz pat veidot grāmatai mākslinieciski augstvērtīgāks variants. Daudziem studētiem filologiem un rakstniekiem redaktora amats no visiem iespējamiem uztura pelnīšanas veidiem ir vispievilcīgākais un arī visatbilstošākais viņa gribai iesaistīties kultūras radošajos procesos. Ne vienam vien redaktoram vēl šodien var sacīt paldies par labas literatūras ievadišanu tautā un mūžgaru cīkstēšanos ar Cenzūru.

Taču uz laikmeta skatuves redaktori daudzkārt parādās kā vienīgie redzami cenzūras prasību realizētāji. Un pamēģini tikai nerealizēt šīs prasības! Visspilgtāk vienu šādu nepaklausības mēģinājumu atspoguļo t. s. "Valpēteres lieta" 1962. gadā, kas nonāk Tautas tiesā. Ne tikai redaktore, bet arī viņas aizstāvis (un tas nav neviens cits kā bijušais frontinieks, pagrīdnieks un Valodas un literatūras institūta direktors Ēvalds Sokols) zaudē ieņemamos amatus.⁶

Un tā nu redaktors, no vienas puses, ir "peramais zēns", kuru sukā vienmēr, kad priekšnieku mutiski nodotās pavēles nav precīzi izpildītas un pašiem priekšniekiem draud nepatikšanas neievēroto instrukciju dēļ. No otras puses, viņš ir "divu kungu kalps", kurš vispār nevarētu eksistēt, ja nespētu diplomātiski apvārdot kā vienu, tā otru. Pārlicināt autoru, ka darbs neko nezaudēs, ja tiks svītrotā šaubīga epizode un caur puķēm likt nojaust, ka "tur" un "tur", kur pretimrunāšanas nav, arī domā tāpat... Bet savukārt augstākstāvošai priekšniecībai ar pārdomātiem argumentiem skaidrot, kāpēc šaubīgā epizode nav bīstama padomju varai, vai arī bērnišķīgi taisnoties un solīties citreiz "[oti, oti]" uzmanīties... Beigās, ja izdevies tikt cauri ar minimāliem zaudējumiem, uzelpot un brītiņu papriecāties, ka, Raiņa vārdiem runājot –

“Nekas nav zudis, zudušas tikai cenzūras izmestās atskanās.”⁷

Kā jau teikts, padomjlaika cenzūras dokumentu izpētē ir iesaistījušies zinātnieki, galvenokārt no bibliotekāru, vēsturnieku un filologu aprindām. Šīs grāmatas mērķis drusku citāds – atspoguļot izdevniecības un cenzūras darbu tādu, kāds tas saglabājies laikabiedru – redaktoru un autoru atmiņās, kuras iet arvien vairāk mazumā. Šim subjektīvajam, bieži vien ekspresīvajam un tēlainajam atskatam pagātnē pievienotas arī dažu dokumentu publikācijas, kas ar visai maz komentāriem raksturo gan cenzūras tendences un līmeni, gan tos sarežģītos un nereti absurdos šķēršļus, kas tika likti ceļā nacionālās kultūras pastāvēšanai un jaunas grāmatas gaitai pie lasītāja.

Atsauces

- ¹ *Briedis R.* Izmaiņas padomju laikā publicētajā latviešu prozā: cenzūra un teksts (1940–1990) // Disertācija. – R., 1998. – 55. lpp.
- ² *Štrāle A.* Galvenās literatūras pārvaldes darbība Latvijā (1940–1941) // Latvijas Nacionālā bibliotēka. Latvijas Bibliotekāru biedrība. Starptautiska konference. “Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas”. – R., 1998. – 64. lpp.
- ³ *Briedis R.* Izmaiņas padomju laikā publicētajā latviešu prozā: cenzūra un teksts (1940–1990) // Disertācija. – R., 1998. – 83. lpp.
- ⁴ Turpat. – 52., 53. lpp.
- ⁵ Turpat. – 11., 12. lpp.
- ⁶ *Sokols Ē.* Cienījamā tautas tiesa! (Runa Maskavas rajona Tautas tiesas sēdē 1962. gada 10. septembrī.) // Literatūra un Māksla. – 1988. – 24. jūnijā – 6. lpp.
- ⁷ *Rainis. J.* Vēstītājs // Kopoti raksti 30. sējums. II sējums. Dzeja. – R., 1977. – 162. lpp.

Attieksme pret literāro mantojumu 1951. gadā

Staļina diktatūras laikā literatūrzinātniekiem un rakstniekiem tika uzspiestas viennozīmīgas literārā mantojuma vērtēšanas pozīcijas – ar godu pieminami bija tikai galēji “kreisie” mākslinieki, bet pārējie – izdzēšami no tautas apziņas. Zīmīgākā ilustrācija šai tendencei Latvijā bija 1951. gada 3. un 5. jūlijā sarīkotā LPSR ZA Valodas un literatūras institūta sēde, kurā apsprieda Andreja Upīša grāmatas “Latviešu literatūra” II daļu. Kā zināms, 1951. gadā bija iznākusi šī darba I daļa, ko tautā iesauca par “melno grāmatu”, jo tā saturēja asus, bieži pat iznīcinošus vērtējumus par latviešu rakstniekiem 19. gadsimta beigās, 20. gadsimta sākumā. II daļā Andrejs Upīts no sava viedokļa analizēja pēc 1905. gada revolūcijas sarakstītos darbus un neatkarīgās Latvijas laika literatūru. Viņš gan asi uzbruka, taču neizslēdza no kultūras aprites tās parādības, kas negāja vienkop ar priekšstatiem par padomju literatūrai uzticamiem māksliniekiem. Grāmatā tika analizēti un arī kritizēti vadošie un raksturīgākie latviešu literatūras pārstāvji, arī tie, kas Otrā pasaules kara beigās emigrēja vai arī cieta padomju laika represijās. Izrādījās, ka tā laika “jaunajiem padomju speciālistiem” Upīša spriedumi bija daudz par maigiem, un viņi šos rakstniekus gribēja izslēgt no literatūras procesa vispār. Sēdi vadīja Valodas un literatūras institūta direktora vietnieks Kārlis Kraujiņš, ar referātiem uzstājās Roberts Pelše, Arvīds Grigulis, Ēvalds Sokols,

Vizbulis Bērce, Kārlis Kundziņš u. c. Kā atceras sēdes dalībnieki, atmosfēra sēžu zālē bija ļoti nomācoša. Bija skaidrs, ka notiek vērsšanās ne tikai pret literāro mantojumu, bet arī pret visiem vecākās paaudzes literatūrzinātniekiem un pašu Andreju Upīti, jo šie zinātnieki pārāk labi atcerējās literatūras faktisko stāvokli un tās nozīmīgākās parādības. Sēde notika divas dienas, un Andrejs Upīts, noskaities par dažādiem politiskiem izlēcieniem, dažu runātāju apvainojumiem un analfabētiskumu literatūras procesa izpratnē, uz sēdes otro dienu nemaz neieradās, aizbildinādamies ar slimību. Viņam tika piesūtīta stenogramma, kuru rakstnieks pēc tam izraibināja ar visai kodīgām piezīmēm, izsaucējiem un jau-tātājiem.

“Latviešu literatūras” II daļa palika neiespiesta un glabājas Andreja Upīša memoriālajā muzejā, kur atrodas arī sēdes stenograma. Stenogrammu kopā ar visām Andreja Upīša piezīmēm 1990. gada “Varavīksnē” publicēja Jānis Garjānis. No šī materiāla pasniedzam Arvīda Grigulja runas izvilukumus. Tā ne tikai visasāk vērsās pret kultūras mantojumu 1951. gadā. LPSR Tautas rakstnieks un akadēmiķis Arvīds Grigulis visu okupācijas laiku gan oficiāli, gan aizkulisēs bija pats autoritatīvākais literatūras vērtētājs.

Saulcerīte Viese

* * *

ARVĪDS GRIGULIS.

Biedri, mēs jau otro dienu turpinām apspriest ļoti nopietnu zinātnisku darbu, kam ir liela nozīme latviešu literatūras zinātnē un kultūras mantojuma apguves procesā. Tā ir Andreja Upīša literatūras vēsture jeb, kā viņš nosauc, “Latviešu literatūra”. Ar pirmo sējumu jūs esat iepazinušies, II sējums vēl rokrakstā. Pāris vārdu

par pirmo grāmatu, kas aptver laiku līdz 1905. gada revolūcijai. Šī grāmata ir visumā tāda, ka neizsauc sevišķi daudz strīdu. Grāmatai ir zināmi trūkumi un nepieciešami zināmi papildinājumi, lai to varētu izmantot skolas un studenti. [..]

I daļā Andrejs Upīts pasvītro Ļeņina tēzi, ka vienmēr ir divas literatūras – literatūra, kas kalpo ekspluatātoriem un ekspluatētiem. I daļa attaisno šo sadalījumu. Mēs redzam veselu virkni rakstnieku, kas ar saviem darbiem, darbību vai daļu no savas darbības kalpo progresam, dzīves attīstībai, revolucionārai idejai. Pie tam Andrejs Upīts pareizi prot atšķirt šo masu, kas kalpo ekspluatātoriem, kam nav vietas kultūras mantojumā, un, ja ar viņiem saduramies, tad mēs zinām, ka mums ir darīšanas ar tautas ienaidniekiem – kā A. Niedru, Veinbergu u. c.

II daļā šī pamatprasība nav ievērota. Grūtības šo pamatprasību ievērot rada tas apstāklis, ka autors pats kā kritiķis no 1905. gada revolūcijas ir vadījis šo progresīvo fronti, un, tā kā autors pats par sevi neraksta, vēl vairāk, viņš pat nemēģina konstruēt šo fronti, tad tādējādi nav ievērots šis princips II daļā, princips, kuru mēs uzstādām padomju literatūras vēsturei – saskatīt šīs divas literatūras un saprast līdz ar to, kas nāk kultūras mantojumā un kas tur neienāk. [..]

Runājot par literatūru pēc 1905. gada revolūcijas, ir daudz grūtāk nekā par literatūru līdz 1905. gada revolūcijai, tāpēc ka pretešķības kapitālisma pasaulē saasinās, buržuāzijas gals nāk arvien tuvāk. Buržuāzijas šķiras instinkts liek aizstāvēt buržuāziju kā šķiru šiem buržuāziskajiem rakstniekiem, un šeit ir saskatāma latviešu literatūras robeža, diezgan spilgti izteikta. Kur buržuāziskie rakstnieki neslimo par savu šķiru, kur buržuāziskais

rakstnieks nav ieinteresēts ar saviem darbiem parādīt buržuāzijas eksistences tiesības. Viņš gan jūt, meklē izeju no pretešķībām, bet, kas notiek ar buržuāziju kā šķiru, viņam ir diezgan vienaldzīgi. Porukam ir vien-alga, kas notiek ar buržuāziju kā ar šķiru, un tāpēc viņš var dot reālistiskus darbus, kas diezgan spēcīgi atmasko buržuāziju, blakus reakcionārajiem – ar visiem saviem “bāļajiem zēniem”, “sirdsšķīstiem ļaudīm” utt.

Anna Brigadere jau spilgti uzrāda tieksmes aizstāvēt buržuāziju, un viņa cīnās par šo šķiru ar nagiem un zobiem, un līdz ar to tur ir apzinīgi viltojumi un meli un notiek pat pilnīgs tautas noķengājums. Lūk, šajā ziņā Poruka iesaistīšana romantiķu plejādē nav pareiza, kaut gan Poruks ir jāatmasko.

Atgriežoties no Drēzdenes, Poruks deklarē savus principus, un to autors nav apskatījis. Autors nav uzsvēris pretešķības Poruka darbos. Lūk, pretrunas atklāt Porukā būtu ļoti zīmīgi, bet tāds autora spriedums, ka Poruks ir vienīgais un īstais dekadents, tas ir nepareizs. Bet Porukam ir otra līnija, mazāka, bet raksturīgāka, ko nevajadzētu pamest, bet saskatīt mūsu literatūrā.

Tad tālāk autors runā par daudziem autoriem. Andrejs Upīts runā par daudziem rakstniekiem un izvērza ļoti sarežģītu problēmu, par kuru mums visiem jārunā līdzīgi, jo tā ir degošs jautājums.

Mums literatūrā priekšpadomju laikā ir virkne rakstnieku, kura, ejot pa buržuāzijas reakcijas ceļu, kļūst par tautas ienaidniekiem, kuri nodod savu tautu, ir latviešu tautas ienaidnieki. Jājautā, vai šie rakstnieki nav sevi izsvītrojuši no latviešu literatūras vai ir. Vai mums, runājot par kultūras mantojumu, ir jārunā par to, jāraksturo šie darbi, pie kam ja šajā raksturojumā nozūd viņu

noziegums. Tas nav viegls jautājums, tas ir grūts jautājums. Andrejs Upīts mēģina uz to atbildēt, ar bagātiem faktiem parādīt viņu reakcionāro seju, un tomēr man liekas, ka Andrejs Upīts nav bijis konsekvents šajā ziņā un tāpēc vēl vairāk pavājinājis šo divu līniju sadursmi, ko parādīt ir nepieciešami literatūras vēsturē.

Andrejs Upīts dod šajās nodaļās Skalbi, dots Jaunsudrabiņš, Ādolfo Erss, Līgotņu Jēkabs, Jūlijs Pētersons, Pāvils Gruzna, Arveds Švābe, Ansis Gulbis, Cālītis, Zariņš, Veselis, Vecozols, Ieviņš, Ērmanis, Rihards Rudzītis, Arnis un vēl vesela virkne citu. Šie ļaudis ir tautas ienaidnieki, noziedznieki. Viņi ir katrreiz piedalījušies vairāk vai mazāk latviešu literatūrā, izdarot noziegumu pret tautu, viņi ir sevi izsvītrojuši, viņi par noziegumu pret tautu ir represēti vai strādā vācu zonās ar angļiem un amerikāņiem – vai viņiem varam ierādīt tādu vietu mūsu literatūras vēsturē? Vietu, kas iztīrā viņu darbus. Es domāju, ka šiem rakstniekiem nav vietas mūsu latviešu literatūrā. Viņi ir bijuši rakstnieki un kā cilvēki nodevuši savu tautu, un, ja ieskatāmies viņu darbos, tad varam saskatīt viņu noziedzību. Un lūk, cienījamais rakstnieks Andrejs Upīts, kaut gan cīnījies ar viņiem, nav bijis pietiekoši konsekvents.

Tāpat tas ar fašisma dienderiem – Grīnu, Veseli u. c. Piemēram, kā skatīties uz to, ka Andrejam Upītim pašam nācies cīnīties ar Skalbi – iznāk tomēr, ka Skalbe ir labs rakstnieks, kuram ir “saldas stīgas” utt. Bet tā nav patiesība, vai tad Andrejs Upīts neatceras pats, ka Skalbes, šī pasaku dieviņa, toga, šī zvaigžņu mantija, bija tikai apsega, kuru apsedza tikai tādos mierīgākos periodos un kad arī lika malt “kaķīšu dzirnaviņām”. Bet kur Skalbe bija 1905. gadā? Skalbe ir pirmais pārbēdzējs –

“Ziemas nakšu” redaktors, gara revolūcijas sludinātājs, revolūcijas nosodītājs. 17. gada Oktobra un Februāra revolūciju periodā Skalbe ir pielīdzināms slepkavam. Jūs lasījāt Skalbes “Mazās piezīmes”, kur viņš priecājas, ka komunisti tiek nošauti, un trīc un dreb, ka starp tiem nebūtu iemaldījies kāds sikburžuāzijas pārstāvis. Vācu okupācijas laikā Skalbe ir okupantu rokaspuisis, kuram samaksā par katru no revolucionārās cīņas takas atgrieztu dvēseli. Viscaur Skalbem pie pirkstiem ir latviešu tautas asinis, un tik pa starpām viņš maļ kažīšu dzirnaviņas. Tas bija jāpasaka par Skalbi, un Andrejs Upīts nav konsekvents šajā ziņā. Un līdzīgi jārūnā arī par visu šo bandu.

Jaunsudrabiņš, nopietnākais rakstnieks šajā bandā, bet arī Jaunsudrabiņš šodien sēž zonās un par biezu naudās žūksni ir sācis rakstīt “Melno grāmatu”. Vai tad mums ir tiesība paturēt latviešu literatūras vēsturē viņa “Balto grāmatu”, vai tauta mums to piedos? Nekad.

Lūk, tāpēc Andrejs Upīts nav bijis pietiekoši konsekvents, lai to parādītu, lai parādītu visu šo bandu īstajā gaismā, viņš, piemēram, runā par Gruznu kā par rakstnieku – par šo ķēmu, ākstu, deģenerātu latviešu dzejā. Andrejs Upīts saka gan, ka Gruzna aiz gadījuma iekritis dekadences purvā, bet, kas bija, kas rakstīja par to, ka notiek orgijas ar sugas ķēvi, – tas bija Gruzna. Švābe – galvenais aģents, Jūlijs Pētersons – noziedznieks, kura komēdijām nav nekādas vērtības. Pietiek tos raksturot, es domāju, ka Andrejam Upītim jāpastiprina konsekvence pret tiem cilvēkiem un jāpienaglo kā fašistiskā jūga vilcējiem, bet, bāžot tos kopējā maisā un viņus atmaskojot, tad pastiprināsies šī cīņas līnija, otrās literatūras cīņa, atmaskosies šī ekspluatatoru literatūra.

Andrejam Upītim ir brīnišķīgas vietas, kur viņš uz grauda ņem Andrievu Niedru un Annu Brigaderi, tur nevar stāvēt blakus. [..]

Jājautā tagad tā – ja mums ir tik daudz reakcionāru rakstnieku buržuāzijas periodā, vai mēs maz varam uzrakstīt literatūras vēsturi? Vai varam uzrakstīt literatūras vēsturi par šo periodu? Es domāju, ka mēs to varam, Andrejam Upītim uzrakstīt to ir visgrūtāk, tāpēc ka viņš pats ir demokrātiskās frontes vadītājs, un kad viņš pats sevi nosvītro nost, tad it kā nekas tur nepaliek pāri vairs ievēribas cienīgs. Andrejs Upīts, kad Rainis aiziet emigrācijā, pārņem cīnītāju vadību, bet Andrejs Upīts nav viens, līdz ar Andreju Upīti ir plaša reālisma fronte, kas izaudzināja Andreju Upīti: Apsīšu Jēkabs, Kaudziši, Zeiboltu Jēkabs, pat Saulieti var minēt. Tādas pašas demokrātiskās literatūras tradīcijas aug un pastāv pēc 1905. gada revolūcijas. Sprotams, nevar uz reizi rasties daudz tādu rakstnieku, kādi mums ir Rainis un Andrejs Upīts, bet tie nav vienīgie. [..]

Tur ir Sudrabu Edžus, Efers-Klusais u. c., un piesliecas Sudrabkalns un Vilis Lācis ar savu “Zvejnieka dēlu”. Šī fronte ir, viņa pastāv, bet Andrejam Upītim grūti parādīt šo fronti, jo viņš ir šīs frontes ģenerālis un komandieris, bet, tā kā to neparāda, līdz ar to šīs otrās frontes, šīs otrās līnijas grāmatā nav. Nav visai skaidri, lai mēs to saprastu, kas nāk mūsu kultūras mantojumā un kas ne.

Nezinu, kāpēc Andrejs Upīts vispār maz apstājies pie literatūras diskusijām. Manuprāt literatūras diskusijas – viņš ar vienu vārdu piemin diskusiju par Aspaziju, kas sākas ar Vainovska rakstu “Dzimtenes Vēstnesī”, kas atmasko Aspaziju kā renegāti 11. un 12. gadā. Tādas diskusijas ir daudz. Raksturīgas ir paša Andrejs Upīša

diskusijas, tās ir maz izceltas, tās dotu labu raksturojumu literatūras cīņām un ļautu saredzēt, uz kāda pamata veidojas literārie darbi. [..]

Es domāju, ka Andrejs Upīts ir veicis lielu darbu un pirmām kārtām I daļa jānovērtē kā nozīmīga parādība, bet II daļā ir nepieciešams skaidrāk izšķirot to materiālu, kas paliek kultūras mantojumā, un to, kas jāiemet atkritumu kaudzē. Nevar paiet garām Švābem, Skalbem, Jaunsudrabiņam – sabiedrība par viņiem interesējas, atbilde ir jādod. Tāpēc pareiza ir tā atbilde, ko Andrejs Upīts dod par fašistisko buržuāziju, par fašistiskiem barvežiem, tāda pat atbilde jādod par visu šo kompāniju. Pārējos darbos jāatzīmē pretešķības. Izvirzot skaidri, kas paliek un kas ir reakcionāri darbi, tādējādi skaidrāk nospraužot šo divu literatūru cīņu un tās linijas.

Ēvalds Sokols

Runa Maskavas rajona
Tautas tiesas sēdē
1962. gadā 10. septembrī

Cienījamā tautas tiesa!

Biedres Valpēteres nelikumīgā padzišana no darba ar vilka pasi – “kā nepiemērotu redaktora darbam” –, kas nozīmē aizliegumu turpmāk strādāt ideoloģiskajā darbā, tātad politisku nāvi, nedara godu Latvijas Valsts izdevniecībai.

Ne jau b. Valpēteres tā saucamais pārkāpums, kā teikts direktora pavēlē, bet stāvoklis šai izdevniecībā ir ārkārtīgs notikums. Šeit ne vien pārkāpj padomju likumus – darba likumu kodeksu – attiecībā uz darbiniekiem (pārceļ visu atbildību par grāmatu no galvenajiem redaktoriem uz zemāk stāvošiem), bet patlaban arī nemitīgi ievieš aplamu, vulgāru pieeju literatūras mantojumam, literatūru nereti vienādo ar agrotehniku vai zootehniku, it kā ciņas labad pret “travopolji” svītro no klasiskajiem daiļdarbiem un folkloras tādus vārdus kā *auzas*, *āboliņš*, *siens*, pat *kumeļi*, kas to ēd, utt. Neesmu “travopoljes” piekritējs, tomēr man šķiet, kamēr vēl būs pasaulē kāds zirgs vai arī māgas slimnieks un mazi bērni, sēs auzas. Ar auzām baros zirgus, auzu tumi ēdis slimnieki, bet bērniem vārīs viru no auzu putrainiem “Herkules”. Bet kāds gan auzām sakars ar literatūru? Kāpēc nodrukāta lasāmgrāmata skolām jāpārdrūkā un

redaktoram, piemēram, b. Z. Deglavai jāuzliek sods, ja tajā ir tautasdziesmiņa:

Sēju rudzus, sēju miežus,
Sēju auzas vairumā.

Vai arī:

Pie niedrītes laivu sēju,
Pie auziņas kumeliņu.

Vai tad šis dziesmiņas samaitā bērnus?

Apšaubā no šā viedokļa ir Raiņa, ir tautas daiļrades šodienīgumu, izkropļo autoru tekstus, "pārlabo" un sagroza A. Pumpura eposu "Lāčplēsis", Leona Paegles un vairāku citu, pat dzīvo, padomju rakstnieku darbus. Redaktorus, kas to nav darījuši vai nedara, bargi soda – aizrādījums, rājieni un stingrie rājieni, brīdinājumi, naudas sodi un atļaišana no darba te parasta lieta. Trūkst vienīgi cietuma soda, jo pie izdevniecības nav aresta telpu un direktijai vēl nav dotas tiesības pārmācīt redaktorus ar cietumu un miesas sodu.

Visiem šiem faktiem ir tiešs sakars ar b. Valpēteres sūdzību. Viņa nav vienīgā, kas šai izdevniecībā cieš nepelnītu sodu. Tāpēc lūdzu tiesu: atļaujiet atsaukties manos kā eksperta apsvērumos arī uz šiem faktiem.

Augstākā tiesa, atceļot pirmā tiesas sastāva lēmumu, ir norādījusi, ka nav noskaidroti visi lietas apstākļi. Tāpēc arī man ir iespējami jānoskaidro šie apstākļi un obligāti jāņem vērā zināmie fakti par nenormālo stāvokli Latvijas Valsts izdevniecībā. [..]

Tagad konkrēti par iztiesājamās lietas būtību.

Tautas tiesa pirmajā sastāvā bija izsecinājusi savu spriedumu, kaut arī b. Valpēterei labvēlīgu, tomēr no

nepareiza pieņēmuma, ka, proti, viņa it kā savas politiskās negatīvības dēļ ir pieļāvusi “rupju kļūdu”, atstājot piektajā P. Rozīša rakstu sējumā “kaitīgo dzejoli” “Zilā kalnā”. Bet, lūk, ņemot vērā viņas cilvēcisko godīgumu (ko neapšaubā ar administrācija), valstīdīgu vainas atzīšanu (pamēģini neatzīties!), agrāko centīgo darbu un solījumu laboties – mācīties, “celt līmeni”, utt., ir atstājama darbā un kolektīva zināšanā – kolektīvam vairāk jāaudzinot b. Valpētere, jāpalīdzot viņai nostāties uz pareizā ceļa.

Tā tad tautas tiesa pirmajā sastāvā ir vadījusies galvenokārt no tīri cilvēciskās žēlastības viedokļa. Protams, šis humānais motīvs, kuru ignorē izdevniecības vadība, – rūpes par dzīvu cilvēku, pie tam vēl mazu bērnu māti, arī ņemams vērā. Tomēr izšķirējiem šajā lietā jābūt citiem – valsts un padomju kultūras interešu motīviem.

Jāatzīst gan, ka tiesa pirmajā sastāvā ir aizrādījusi arī uz sastādītāja un redkolēģijas līdzatbildību, bet nav visu to līdz galam noskaidrojusi. Pārsūdzētājs to izmantojis, lai pēc iespējas mazinātu pašas izdevniecības vadības, sastādītāja un redkolēģijas līdzatbildību, uzliktu visu vainu b. Valpēterei, “politiski saasinātu”, kā saka, viņas t. s. pārkāpuma cēloņus un varbūtējās “kaitīgās sekas”, un, lūk, nevarot taču atstāt darbā nederīgu redaktoru.

Augstākā tiesa, atceļot tautas tiesas pirmā sastāva lēmumu, ir arī norādījusi, kādi šai lietā nav noskaidroti apstākļi:

1. Par atbildību – vai vienīgi atbild redaktors?
2. Redkolēģijai – kāda atbildība? Un vai tas atbrīvo no atbildības redaktoru?
3. Tiesa (t. i., pirmajā sastāvā) nav ņēmusi vērā, ka redaktoram vajadzīgs politisks briedums. Un kādas var

būt sekas plašā sabiedrībā, kad nodrukā nepiemērotu dzejoli?

Uz pēdējo jautājumu – par P. Roziša dzejoli “Zilā kalnā” – jāatbild uzreiz: nekādas ļaunas sekas plašā sabiedrībā šis dzejolis neizsauktu, ja arī tiktu nodrukāts. Vispirms, tas paliktu nepamanīts, ja arī būtu pamanīts, tad padomju lasītāji nav ne tik dumji, ne ļaunprātīgi, ka tīši vai netīši iedomātos to, kas te nav ne rakstīts, ne domāts. Viņi prot atšķirt melnu no balta, pat sarežģīta un pretrunīga satura sacerējumos – kad, kādos apstākļos un nolūkos tie radušies, kā vērtējami šodien.

Tagad sakarā ar šo dzejoli par pārējiem jautājumiem un norādījumiem Augstākās tiesas lēmumā.

Kā redzams, pirmā tiesas sastāva lēmumā, un vispār šajā lietā līdz šim, nav noskaidrots galvenais – vai “nelaimīgais” P. Roziša dzejolis “Zilā kalnā” tiešām ir tik briesmīgs, ka par to jāskaldā cilvēkiem galvas, un arī “godīgam cilvēkam”, par kādu oficiāli tiesas dokumentos atzīst b. Valpēteri izdevniecības vadībā? Vai šajā dzejolī tiešām P. Rozītis un b. Valpētere, te gan “līdzatbildīgi”, ir ievazājuši buržuāziskā nacionālisma kontrabandu, konkrēti, buržuāziskās Latvijas cildināšanu? Jāsaka, ka saskatīt šai dzejolī jebkādu “apzinātu”, kā teikts izdevniecības vadības vērtējumos, un vēl vairāk, buržuāziskās Latvijas propagandu, var tikai slima fantāzija. [..]

Vispirms šis dzejolis nebija un nevarēja būt veltīts buržuāziskajai Latvijai, kā to sākumā, atlaižot b. Valpēteri no darba, autoram un redaktorei inkriminēja izdevniecības vadība. Vispirms – tas sarakstīts un publicēts 1918. gada vasarā, kad nekāda buržuāziskā Latvija vēl nepastāvēja. [..]

Atbildētāja pārstāvis, izdevniecības galvenais redaktors b. P. Bauģis šodien te plaši citēja Latvijas Komunistiskās partijas vēstures grāmatu, kā arī "eksperta vadītā institūta" darbinieku sarakstīto "Latviešu literatūras vēsturi" (piekto sējumu, apcerējumu par P. Rozīti). [..]

Bet kā gan var, minot un zinot tikai to, ka P. Rozītis kādu laiku strādājis laikraksta "Līdums" redakcijā, tik vienkārši un taisnvirzīgi, bez ierunas secināt, ka viņš bijis tad kontrevolucionārās buržuāzijas domu un centienu izteicējs, bet dzejolis "Zilā kalnā" turpat vai šīs buržuāzijas politiski savtīga deklarācija? Kas gan var iznākt, ja attiecībā uz agrāk sarakstīto mēs šādi atcerēsimies un vērtēsim, ka tolaik "Līdumā" vai citās līdzīgās redakcijās (lielāko tiesu maizes, ne jau pārlicības pēc) ir strādājuši vairāki tagad ievērojami latviešu padomju rakstnieki? (Ja jau P. Rozītis ar savu daiļradi, vismaz ar dzejoļiem "Zilā kalnā" u. c., tā būtu kalpojis buržuāzijai, tad kāpēc Valsts izdevniecība izdod, kā izdevniecības vadība apgalvo, "populāru" viņa darbu izdevumu, kas domāts plašām lasītāju masām? Te trūkst elementāras loģikas.)

Nav nekādu citu (izņemot darbu "Līdumā") līdz šim zināmu konkrētu faktu no P. Roziša biogrāfijas, kuru siki jo siki pētījis arī viņa rakstu jaunākā izdevuma sastādītājs J. Niedre, ka rakstnieks būtu bijis starp "negodīgajiem un dzīves nespējīgajiem". Neviens, kam kaut elementāri zināmi buržuāziskās Latvijas tapšanas un dibināšanas vēsturiskie fakti un P. Roziša daiļrade, tam neticēs. Viņš vēl bija ceļa jūtis, bet vēlāk kļuva par buržuāziskās Latvijas asu kritizētāju.

Dzejolis "Zilā kalnā" ir klusinātos toņos (tā arī izpaužas tas "pasīvais romantisms", kuru te īpaši atgādina),

Ezopa valodā izmantojot tradicionālos folkloras teiku motīvus (par Jāņu nakti, Zilo kalnu, Imantu utt.), sarakstīts slēpts protests pret vācu okupāciju. Tie paši motīvi savā laikā taču izmantoti arī Ausekļa, Pumpura, pat Raiņa pret tautas apspiestību vērstajos dzejoļos. Dzejoļim “Zilā kalnā” ir gan zināma līdzība tradīcijas ziņā ar šiem dzejoļiem, bet būtu nepamatoti te saskatīt jebkādu ķecerīgu atšķirību no tiem. Piedomāt te klāt kaut ko nacionālistisku, protams, var – varot “visādi iztulkot”, tā vairākkārt argumentēja atbildētāja pārstāvji. Domāju gan, ka to var darīt un dara tikai savtīgos nolūkos. [..]

Raksturīgi, ka izdevniecībā par dzejoļa “Zilā kalnā” būtību pat pēc direkcijas pasāktā “skaidrošanas darba”, patiesībā darbinieku iebaidīšanas ar dažādām represijām, pastāv domstarpības (bet visos izdevniecības iesniegumos tiesai, arī šodien, tiek apgalvots, ka, lūk, “Izdevniecības kolektīvā domstarpību nav”). Tas viss te šodien pilnīgi un neapšaubāmi, piemēram, redaktoru bb. Valdmaņa un Lindes liecībās pilnīgi noskaidrojās – viņi neatzīst šo dzejoli par reakcionāru. Noskaidrojās arī, ka “domstarpības” par šo dzejoli ir arī redkolēģijas locekļiem. Kā Daiļliteratūras redakcijas vadītāja vietnieks b. I. Bērsons šodien liecināja, Anna Sakse uzskata, ka dzejolis “Zilā kalnā” bija drukājams, jo P. Roziša Raksti nav izlase, t. i., populārs, bet gan literāri vēsturiskas nozīmes izdevums.

Raksturīgi arī, ka te atbildētāja pārstāvji, īpaši cienījamais advokāts b. Grebņickis, tomēr atzīst, ka dzejolī “Zilā kalnā” esot izteiktas tautas ilgas (dzejolī teikts “gaidu mīti”) pēc brīvības. “Bet pēc kādas brīvības?” – viņi vairākkārt jautā b. Valpēterei, un viņiem šķiet, ka ar šo jautājumu viņi ir atklājuši autora un redaktora

“politisko noziegumu”. “Gaidu mītos”, t. i., tautas daiļradē un arī šai dzejolītī ir apliecināts, protams, ne sociālistisks, bet vispārdemokrātisks ideāls jeb brīvības ilgas un cerības. Bet vai tāpēc tas kļūst reakcionārs? Ja mēs tā vērtēsim literāro mantojumu, tad jau jāsvītro gandrīz visa vairāku buržuāziskās Latvijas laika progresīvo rakstnieku daiļrade.

Sociālistisku, t. i., padomju, ideālu atklāti un nepārprotami, un arī tad ne jau visos daiļdarbos, apliecināja rakstnieki komunisti. Bieži vien arī viņi, dažkārt cenzūras apstākļu dēļ, apliecinājuši savu estētisko ideālu, ietvertu folkloras motīvos un vispār ne tiešā, bet pārnestā formā.

Sakarā ar jautājumu: “Kāda brīvība? Kāda Latvija?” neviļus nāk prātā ukraiņu dzejnieka Sosjuras patriotiskais dzejolis “Люблю Украину!” (“Mīlu Ukrainu!”). Par šo dzejoli tāpēc, ka tajā nav uzrakstīts: “mīlu padomju Ukrainu”, dzejnieku vajāja personības kulta laikā, t. s., pretkosmopolitisma kampaņas laikā. Tolaik smagi cieta, arī mūsu republikā, vairāki dzejnieki, kas sarakstījuši līdzīgus dzejoļus, jo tieši piesieties var vai ikvienam vārdam vai teicienam.

Cik veikli dažreiz pārvērš baltu par melnu, progresīvu par reakcionāru, rāda izdevniecības Daiļliteratūras redakcijas vadītāja b. Bruno Sauliņa dotais rakstiskais atzinums par dzejoli “Zilā kalnā”. Šis atzinums pievienots b. Valpēteres lietai. “Protams,” raksta b. Saulītis, “ka minētais dzejolis, kas sacerēts 1918. gadā, pirmām un galvenām kārtām ir vērsti pret vācu okupāciju (tātad progresīvs pēc savas pamatieceres un idejas. – E. S.). “Tomēr savā būtībā”, turpina b. Saulītis, “tas ir reakcionārs, jo nesauc tautu uz priekšu, bet aicina atjaunot

“seno mistēriju”, apjūsmo pagātni, sākot no Imantas līdz krīviem un sapņu tēlu varoņiem. – Dzejoļa kopskaņā ļoti izceļas arī Līgo svētku ierašu un izdarību apraksts.”

Maza piebilde b. Saulītim. Senatnīgā, teiksmainā forma ne vienmēr, un arī šai gadījumā, ir reakcionārisma pazīme, tā te nesagroza un neatceļ pozitīvu un aktuālu sava laika saturu. Tieši vācu okupācijas laikā, kad tauta, kā rakstīja Andrejs Upīts, atradās zem okupantu “naglotā papēža”, kad ļaužu sapulcēšanās un tautasdziesmu dziedāšana dažādās laicīgās svinībās, pat kāzās, bez īpašas atļaujas bija aizliegta, dzejnieks apzināti izmantoja tautā iemīļotos folkloristiskos priekšstatus un aicināja tautu atgūt “kādreiz zaudēto brīvību”. Līdz ar to autors centies aizkustināt lasītāju labākās nacionālās jūtas. Vai tad tas nu būtu buržuāziskais nacionālisms, kuru te tā saskata? Folkloras tradīcijas ir vienas no dziļākajām un labākajām nacionālajām tradīcijām latviešu literatūrā (un ne jau latviešu literatūrā vien). P. Roziša daiļrade pēc būtības nav tieši salīdzināma ne ar Raiņa, ne ar padomju dzejnieku daiļradi (to īpaši uzsveru, lai nebūtu nekādu pārpratumu), bet vietumis – dažu tradicionālo motīvu, dažu mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu dēļ gan. To pašu “seno mistēriju”, t. i., folkloras motīvus, jaunu laikmetisku ideju apliecinājumam izmantoja un izmanto redzamākie padomju dzejnieki, piemēram, Lielā Tēvijas kara laikā savos dziļi patriotiskajos dzejoļos Tautas dzejnieks Jānis Sudrabkalns, Jūlijs Vanags, Valdis Lukss, Fricis Rokpelnis u. c. Viens otrs no viņiem labi izmantojis ne vien “sapņu tēlu” varoņus, bet arī Līgo svētku “izdarības”. Arī tagad paša dzejnieka Bruno Saulīša balādēm un labākajiem dzejoļiem krājumā “Daugavas elpa” ir folkloras pieskaņa.

Protams, ka P. Roziša dzejolī nav Ausekļa un Pumpura aktīvi demokrātiskā, kā mēs sakām, estētiskā ideāla, nav arī Raiņa spraigās revolucionārās domas, arī mākslinieciski tas nav sevišķi spilgts. To varēja grāmatā likt un varēja arī nelikt, ja kādam tas derdzās. [..]

Palūkojiet paši! P. Roziša dzejolī “Zilā kalnā” rakstīts:

Ej Jāņu naktī turp, kur zilas miglas tīti
Ir tautas gaišais prieks un dziļo gaidu mīti.

J. Rainim dzejolī “Senatne” tā pati doma:

Pār pļavām, pār mežiem tur meitenes ligo,
No kalna uz kalnu jāņugunis spīgo:

Tad augšā kāps pilskalns iz senseņiem laikiem,
Iz simtgadu miega caur dūmiem un tvaikiem.

Ši nepārprotamā un pārsteidzošā divu dzejoļu sižetiskā līdzība ļauj secināt, ka te (un tikai šai gadījumā) autors pa pēdām sekojis Rainim, tāpat kā Rainis šai ziņā sekoja Auseklim un Pumpuram.

Varbūt arī tāpēc Raiņa dzejoli “Senatne” izdevniecībā jau bijis lemts izsviest no nodrukātās skolas lasāmgrāmatas.

(Te mani pārtrauca tiesas priekšsēdētāja, jo šie fakti uz lietu neattiecoties, es varot runāt tikai par dzejoli “Zilā kalnā” un bez jebkādiem salīdzinājumiem. No turpmākā teksta esmu saīsināti nolasījis savā kā eksperta liecībā uzrakstīto par nopietni vērtējošu pieeju literatūras mantojumam, tautas tradīcijām un svētkiem. – E. S.)

Uz to jau cēlusies direktora roka, bet nav līdz galam pacēlusies – neuzdrošinājies –, bet nav teikts, ka viņš vēl neuzdrošināsies, ja viņa “drošo roku” neviens nesavaldīs.

A. Pumpura tautas eposā “Lāčplēsis” tā jau nošņāpusi lielāko tiesu no sestā dziedājuma par Līgas nakti un Līgo svētkiem, no 4. klases lasāmgrāmatas izmetusi, bet lasāmgrāmatā 8. klasei (skolām ar krievu mācības valodu) “pārlabojusi” Leona Paegles pazīstamo satīrisko stāstiņu “Rej, rej, krancīti!” par barona muižā sarīkotām Jāņu dienas “izpriečām” kalpu bērniem.

Te “tas suns ir aprakts”! Līgo svētku bubulī ir meklējams pirmcēlonis visām minētām neticamām, tiešām anekdotiski mītiskām (nevajag meklēt “mistērijas” Pumpura, Raiņa un šai gadījumā P. Roziša darbos) galējībām Valsts izdevniecībā, kā arī represiju iespējas pret redaktoriem. Te ir tie “visi apstākļi”.

Kā tas varēja un var notikt dienas laikā, visas sabiedrības priekšā? Tāpēc, ka nesaprotamā kārtā (nezinu nekādus obligātus, direktīvus lēmumus, ne norādījumus, vienīgi dažu atbildīgu darbinieku nepareizo nostāju, kuri tikai paši personīgi par to ir atbildīgi) mūsu republikā pēc tam, kad Līgo svētkus vairs neuzskata par valstiski svinamu dienu, ir izvērsusies neganta kampaņa pret Jāņu dienu, Līgo dienu un vispār pret visu, kas saistīts ar vārdu Jānis vai Līgo. Daži pārmērīgi centīgie konjunktūristi, sevišķi administratori, pastrādā aplamības, kurām bez šaubām drīz tiks darīts gals.

Neticami, bet fakts, ka, bez jau minētiem, vienlaikus ar Līgo izdevniecībā pasludināti ārpus likuma (bet redaktorus, kas tos nav pamanījuši, soda) tādi vārdi kā “jāņogas”, “jāņtārpiņi”, “jāņusiers” u. c., atvietoti ar “sarkanām upenēm”, “spīdeklišiem”, “lauku jeb zemnieku sieru” u. c. Mūzikas terminu vārdnīciņā izņemts termina *līgo dziesmas* skaidrojums. Bet latviešiem taču ir desmitiem tūkstošu līgo dziesmu ar jaukām melodijām.

Minētā sestajā “Lāčplēša” dziedājumā sevišķi draudošas kā Līgo svētkus slavinošas izdevniecības vadošajiem darbiniekiem šķitušas šādas rindas:

Pildi klētis, pildi bļodas, Līgo!
Ņemi savu sirmo zirgu,
Līgo, Līgo,
Apjāj mūsu miežu laukus, Līgo!
Izmin smilgas, lāču auzas,
Līgo, Līgo,
Lai aug mūsu tīri mieži, Līgo!
Mūsu pļavām zāli dodī,
Līgo, Līgo,
Mūsu telēm smalku sienu, Līgo!
Mūsu telēm smalku sienu
Līgo, Līgo,
Tīras auzas kumeļiemi, Līgo!

(A. Pumpurs. “Lāčplēsis”, VI dziedājums)

Par šo rindu sacerētāja, tautas dziesminieka, kā Pumpuru nosauc Rainis, “grēkiem”, un arī pirmsacerētāja – tautas – “grēkiem”, redaktorei Valdai Kumuškai, kas pati nav iedomājusies izdeldēt no tautas piemiņas šīs rindas, jāmaksā “alimenti” – viņai atvelk trešo daļu no algas. Komentāri, kā saka, te lieki!

Izdevniecības vadošie darbinieki motivē gatavu skolas grāmatu aizturēšanu un pārtaisīšanu ar to, ka, lūk, šādās grāmatās var dot saīsinātus tekstus. Tas tiesa, bet aizturēt un plosīt jau nodrukātu grāmatu, izšķiest valsts līdzekļus un limitētu papīru un nervozas trauksmes apstākļos meklēt vainīgos var taču tikai kādas īstas, ārkārtējas kļūdas dēļ.

Literārā mantojuma jautājumi ir grūti un sarežģīti, par daudziem autoriem un darbiem, par vairāku rakstnieku daiļrades pretrunīgo attīstību vēl pastāv domstarpības, sevišķi tāpēc, ka arī mūsu republikā personības kulta laikā tika propagandētas nepareizas antizīnātniskas teorijas un ieskati. Dažos jautājumos ieviesta nihiliski vulgāra pieeja kultūras mantojumam. Saudzīgi glabāt un kritiski nopietni vērtēt šo mantojumu – mūsu uzdevums. Tiesas sēdē nav vieta literārām diskusijām. Tāpēc teikšu tikai to, kas tagad jau ir vispāratzīts un panākts.

Vispirms ikviens literatūras un literārā mantojuma principiāls jautājums arī Valsts izdevniecībā ir lietišķi nopietni, bez liekas nervozitātes, mierīgos darba apstākļos, ceļot visu redakcijas darbinieku atbildību par grāmatu saturu, apsverams. Pagaidām, kā tas redzams no b. Valpēteres lietas, izdevniecības vadība vairāk nodarbojas ar administrēšanu un tukšu politisku trokšņošanu nekā ar nopietnu praktisku darbu. [..]

Saīsināts pārpublicējums no laikraksta
"Literatūra un Māksla", 1988. g. 24. jūn.

Ludmila Azarova

Cerība un bezcerība. Cīņa ar monsturu

Viss mans mūžs aizritējis tajā gaisotnē, tajā vidē, kur dzejas rindu uzskatīja par augstāko vērtību, bet radošo apsēstību – par vienīgo attaisnojumu un mērķi, kura dēļ mēs dzīvojam šajā pasaulē. Liktenis bija lēmis man kļūt par liecinieci Ojāra Vācieša izmisīgajai nepieredzētajai cīņai ar totalitāro monsturu, cīņai par cilvēcisko pašcieņu un dzejas brīvību. Aizliegumi un cenzūras ierobežojumi nav gājuši secen arī maniem dzejoļiem un atdzejojumiem. Turklāt sešpadsmit gadus es nostrādāju par redaktori izdevniecībā “Liesma”, kur arī guvu rūgtu pieredzi. Apvert to visu vienā rakstā nav iespējams, jo tā ir visa mana dzīve. Tāpēc šeit esmu izvēlējusies tikai dažus fragmentus, atsevišķas lappuses no biezas grāmatas.

* * *

“Es dzīvoju kapātas sliekas dzīvi, / muļķi sajauc manu secību,” šīs rūgtās rindas no Ojāra Vācieša dzejoļa varbūt arī neatspoguļo gluži visu viņa radošo ceļu, taču viņa grāmatu likteni gan. Ja neskaita pašus pirmos krājumus, pēc tam nav bijis nevienas dzejas grāmatas, kuras sastādījums būtu dabisks – pēc hronoloģiskā vai tematiskā principa, pēc autora vēlēšanās vai ieceres. Tajās visās jaušamas svešas gribas un iejaukšanās pēdas – vienalga,

vai tas bija kāds aizliegts temats vai bīstams domu gājijens, vai acīm redzams izaicinājums – šādi dzejoļi tika izsvītroti bez jebkādām ierunām vai arī pēc ilgas cīņas. Protams, lasītājiem par to nebija ne mazākā priekšstata. Un tikai tagad kopotie raksti desmit sējumos, ar visiem datumiem un komentāriem, ļauj spriest par to, kā viss bija patiesībā, un te nu atklājas fantastisks haoss hronoloģijā. Šķiet, kāds maniaks juku jukām sajaucis gadus un notikumus, no burtnīcām plēsis laukā lapas un laidis pa vējam, bet pēc tam krustu šķērsu, kā pagadās, salīmējis.

Dzejolis “Potjomkina sādža”, piemēram, tika uzrakstīts 1963. gadā, publicēts žurnālā “Liesma” 1965. gadā, taču autora dzīves laikā neparādījās nevienā krājumā; Vācietis ar apskaužamu stūrgalvību ikreiz iekļāva to kārtējās jaunās grāmatas manuskriptā, bet izdevniecības “Liesma” galvenā redakcija tikpat stūrgalvīgi un neatlaidīgi to svītvoja laukā – viņiem bija tāda savstarpēja spēle... Bet nopietni runājot – klīda runas, ka žurnāla galvenais redaktors izlidojis no sava redaktora krēsla divdesmit četru stundu laikā. Turklāt sagadījās tā, ka cekas mājā pulcējās kāds svarīgs kongress un tieši tad (īstajā brīdī!) bija nācis klajā svaigais žurnāla numurs ar šo dzejoli: žurnāls gāja no rokas rokā, ar komentāriem. Nav brīnums, ka jau citā kongresā LKP CK pirmais sekretārs Arvīds Pelše norāda: “Mēs nedrīkstam samierināties ar to, ka daži literatūras un mākslas darbinieki, it īpaši no jauno vidus, savā daiļradē sliecas uz kritikānismu, ka viņi tīksminās ap vēl sastopamajiem trūkumiem un grūtībām, uzpūš tos un tādējādi izkropļo dzīves īstenību. Viņi to iztēlo par drosmi, demagoģiski dēvē par mākslinieka kā pilsoņa atbildību, cīņu par

patiesību. Īstenībā tas ir visparastākais mietpilsoniskums.”

Latviešu valodā “Potjomkina sādža” tikai 1988. gadā iekļuva krājumā “Ex libris”, bet atdzejojumā igauņu valodā (ak, šie igauņi!) krājumā “Veneras rokas” – 1971. gadā.

Atceros, kā viscentīgākajiem muļķības aizstāvjiem, kas bija nobažījušies tāpēc, ka dzejnieks “nomelno mūsu padomju dzīvi”, Vācietis bezrūpīgi iebilda: “Bet tas taču ir dzejolis par personisko dzīvi, palasi uzmanīgāk.” Tomēr līdz pat mūža galam tie, kuru rokās bija vara, tā arī nepiedeva Vācietim šo kodēto nosaukumu: tas bija labi iegūlies atmiņā.

Vai tas bija sen vai nesen? Liels bija mans pārsteigums, kad skolām domātajā jaunajā izlasē bija jāievieto paskaidrojums, ko īsti nozīmē Potjomkina sādža. Viss mainās. Laiks skrien. Kas lika uzbangot dusmām un alkt pēc taisnīguma, kas mocīja un aizvainoja mūsu paaudzi – tas jaunajiem ir tikai fakts, kas prasa bezkaislīgu paskaidrojumu.

Tāda ir tikai viena dzejoļa vēsture.

Cits dzejolis – “Pūt, vējiņi”. Uzrakstīts 1968. gadā, iekļauts krājumā “Antracīts” 1978. gadā. No teksta svītrotā viena nodaļa – par Staļina represijām. Parasti Vācietis neielaidās kompromisos, nelaboja un neīsināja. Taču šis dzejolis viņam bija ļoti dārgs, gribējās to publicēt kaut vai saīsinātā veidā. No tā jau desmit gadus bija atteikušies laikraksti un žurnāli, tas nebija iekļuvis arī četros krājumos, kas iznāca cits pēc cita. Bet reizēm atgadās interesantas lietas! Modrie sargi bija svītrojuši fragmentu par čekistu moku kambariem, taču atstājuši citu, kur neapšaubāmi bija runa par latviešu leģionu –

“Borovskā un Volhovā”... Tā ka nejēgas arī reizēm paveica ko labu, paši to neapjaušot.

Un trešais darbs, par ko gribu pastāstīt, ir poēma “Balsij bez pavadījuma”. Tas tika uzrakstīts piecdesmito gadu beigās, taču neiekļuva nevienā krājumā, nekādi nelaimējās to “izsist cauri” (cik drausmīgu žargonu mēs lietojām tais gados!). Bet tā kā Vācietis to bija lasījis gan draugu lokā, gan dzejas vakaros, tad bez jebkādām pūlēm no viņa puses poēma rokrakstā un mašīnrakstā atrada ceļu pie lasītājiem. Un, pats par sevi saprotams, nokļuva tur, kur tai vajadzēja nokļūt, – *stūra mājā*. Bet no turienes vairāki eksemplāri tika nogādāti CK sekretāram ideoloģijas jautājumos Augustam Vosam. Arvīds Grigulis, kas ne jau gluži bez cinisma un viltus padomju ideoloģijas režīmā spēlēja jauno rakstnieku un pie reizes arī visas latviešu literatūras aizbildņa lomu, pa ceļam no kinostudijas, “gluži nejauši” aizveda Vācieti it kā uz draudzīgām pārrunām Vosa kabinetā. Uz sekretāra galda bija kaudzē sakrauti konfiscētie nelaimīgās poēmas eksemplāri. Cik var spriest, Voss sešdesmitajos gados un līdz pat sava partijas darba beigām izjuta lielu nedrošību, redzot literāru tekstu. Viņam bija vajadzīgi pieredzējuši padomdevēji, kas prata sacerēt ierastos formulējumus un galvenais – izteikt nepārsūdzamu spriedumu, vai tas ir padomju vai pretpadomju sacerējums. Šoreiz, pēc tam kad Voss, pakratījis rokā dumpīgos papīrus, bargi noprasīja: “Kas tas ir?”, Grigulis ķērcošā balsī atbildēja: “Tīrā dekadence.” Ojārs šo tikšanos allaž attēloja ar lielu humoru un personās. Kad Voss vērsās pie jaunā autora – kas, pēc to gadu neprātīgās loģikas, bija gauži vainīgs jau tāpēc vien, ka viņa darbus kāds lasa un pat pārraksta – ar jautājumu, vai

tiešām viņš domājot, ka to drīkst publicēt, Vācietis mierīgi atbildēja: "Protams, piemēram, laikrakstā "Cīņa"..."

Apritēja desmit gadi, Vācietis rakstīja aizvien jaunus un jaunus dzejoļus, izsaukdams pārkonus un zibeņus pār savu galvu. Un tad atklājās, ka paša Vācieša gandrīz jau aizmirstajā poēmā "nekā nav" (iemīļotais izdevniecības humoristu izteiciens), un tā bez jebkāda trokšņa un pretestības iznāca krājumā "Dzegužlaiks".

Kas tad bija noticis ar tekstu? Pirmajā acu uzmetienā – nekas. Taču jaunībā rakstītais darbs, ko, jāteic, publicēja bez datējuma, jau brieduma gados tapušās grāmatas kontekstā it kā netverami kaut kādā mērā bija zaudējis savu sākotnējo stūrainību un naivo traģiku. Tāpēc vēlāk izraisījās pat pārpratumi, piemēram, kādas televīzijas filmas traktējumā.

Tāda, rau, ir tikai trīs dzejoļu vēsture. Un tais gados atradās teorētiķi mierinātāji, kas apgalvoja, ka dzīvs literārs sacerējums varot bez jebkādām ciešanām un zaudējumiem eksistēt rakstāmgalda atvilktnē un gaidīt, līdz viss vērsīsies uz labu. Vācietim šī teorija nederēja. Viņš pats mēdza sacīt, ka pēc savas dabas esot sprinteris, lasītājs viņam bija vajadzīgs tai pašā acumirkli. Cik briesmīgi deformēts, izkropļots, sapostīts un no cilvēciskā viedokļa reizēm pat bezcerīgs šķiet viņa literārais liktenis: rakstāmgalda atvilktnēs viņam jau bija desmit uzrakstīti sējumi, bet mūža galā viņš saņēma visžēlīgu atļauju izdot tikai pirmo daudz maz nopietno izlasi vienā sējumā. Tai pašā laikā Valdim Luksam jau bija izdoti Kopotie raksti četros sējumos, Jānim Sudrabkalnam – sešos sējumos, septiņos sējumos nāca klajā Bruno Saulītis, pa diviem sējumiem bija Jūlijam Vanagam, Meinhardam Rudzītim utt.

Atgriezoties pie šīs grāmatas nosaukuma, jāatzīst, ka tad, ja Vācieša manuskripts jau bija nonācis līdz Glavlijam, procedūra noritēja apbrīnojami mierīgi. Tas, protams, bija redaktoru un sastādītāju nopelns, īpaši tas sakāms par Jāni Sirmbārdi un Viju Kaņepi, par viņu pašaizliedzību un gudrību, pacietību un humoru.

* * *

Vairākas reizes savā mūžā esmu sākusi rakstīt dienasgrāmatu. Dažādu iemeslu dēļ šie mēģinājumi ikreiz cieta neveiksmi, līdz es nonācu pie secinājuma, ka dienasgrāmatas ideja man vispār nav pieņemama. Tomēr daži fragmenti no izdevniecības dzīves 1979.–1980. gadā ir saglabājušies.

30. *maijs*. Šodien beigusies (vai tiešām beigusies?) nesenā cīņa par ievadrakstu Ēvalda Vilka grāmatai par literatūru. Ar līdz zobiem apbruņotā pretinieka pārspēku... Cīnītāja vienpatņa O. pusē bija plikā taisnība, degunradža niknums un apņēmība likt visu uz spēles. Gandrīz pusgadu bija ilgusi šī virves vilkšana. Un dienu, kas bija enerģijas pārpilna, nomainīja nakts, iztukšotības nogurums un gluži parasts rūgts aizvainojums. Cik daudz laika izšķiests, cik nervu, nervu, nervu! Cik sāka taisnības uzvara! Tādu sabiedrību un valsti esam iekārtojuši, cīnāmies paši ar sevi.

2. *jūnijs*. Kad šorīt, manā miļākajā nedēļas dienā pirmdienā, pa mūsu redakcijas durvīm ienāca Ē. Vilka grāmatas redaktore Ildze Krontāle un pavēstīja, ka "augšā" vēl joprojām skaidrojot, uz kuru patiesībā mērķēts Vācieša apzīmējums "literārie profāni" – vai tik nav domāts Pelše?, es pēkšņi sajutu, ka teju teju man

galvā kaut kas plīsis! Smieklīgi ir meklēt ierēdni bandītu, kas to izdomājis, pazemojoši ir pieprasīt paskaidrojumu. Jāpacieš. Jāizliekas par muļķi, bezkaislīgu un neievainojamu, kamēr administratori plēšas savā starpā.

Vakarpusē O. parasti paaugstinās temperatūra (jau otro nedēļu). Palikdams uzticīgs mūsu ģimenes mežonīgajai tradīcijai, viņš solās doties pie ārsta, “kad viņam paliks labāk” – Emmas izteiciens. Bet šodien ir 38,2. Tiek nolemts izsaukt ārstu.

3. jūnijs. – Nav jāsauc ārsts, – dzejnieks šorīt liksmoja, – man ir 36,5, sešos es paēdu brokastis, pēc tam uzrakstīju 77 rindas, četros došos uz ierakstu televīzijā. Tie ir tikai nervi, vienkārši es nevaru tik ilgi būt nīknuma pilns, tāpēc jau ceļas temperatūra.

3. jūlijs. Sēžu pie galda redakcijā. Pirmā diena pēc atvaļinājuma. Prātoju – kāpēc esmu šeit? Ko es te daru? Kam tas vajadzīgs? Kas ir salikums? Kas ir manuskripts? Un galu galā – kas ir izlaides plānā, manā plānā? Ak Dievs, dainas. Romāns. Un te pēkšņi ienāk Vija Kaņepe un saka: “Paldies Dievam, es dabūju oriģinālu, un skaidri redzams, ka zvaigznei ir septiņi stari. Man jau zvanīja Līduma un atvainojas par traci, un viss kārtībā.”

Bet es sēžu, muti pavērusi. Un, kamēr mani kolēģi, kas vēl nav bijuši atvaļinājumā un kas saprot cits citu no pusvārda, čivina kā zvirbuļi un skraida no istabas istabā, iznēsādami šo svarīgo ziņu, es kaktiņā, lēnām kustinādama smadzenes, prātoju, kas īsti ir noticis, un tā pamazām iejūtos darba atmosfērā. Palēnām man rodas apskaidrība – no šīs dienas jāskaista stari zvaigznēm (bet stari un zvaigznes grāmatu noformējumā lielākoties ir stilizācija, tiec nu gudrs), lai negadītos nelaime, lai nelieši neizmantotu un muļķi nenodomātu, un nelabvēji

neizlemtu. Paradokss – tieši viņiem no šīs dienas strādās godīgi, gudri un draudzīgi cilvēki.

20. *jūlijs*. Par tādu darbu jāliek cietumā. Tieši to es ieteicu ražošanas nodaļā. Idiotes lomu nospēlēju pēc labākās sirdsapziņas. Diletanti ir iztukšojuši manas smadzenes un izraustījuši nervus. Aiz matiēm izvilkt, labot un pārtaisīt nekur nederīgus manuskriptus – šis bezjēdzīgais darbs tiek man: te kaut kas par godu kongresam, te par godu simpozijam, te jubilejai, te gluži vienkārši slikts autors ir labs cilvēks!

Nākamais ieraksts dienasgrāmatā (1980) prasa nelielu paskaidrojumu.

24. *novembris*. Pusi dienas pavadīju Glavlitā. (Dzejas grāmatas no tipogrāfijas atsūtītas atpakaļ visas vienkopus: Gudaņecs, Kuņajevs, Andrejevs, Nikolajeva, Čerevičņiks. Vienlaikus atsūtīts kārtējais Goskomizdata (Valsts preses komitejas. – L. A.) lēmums – bargs dzejas grāmatu iztiesājums. Redaktoru gara stiprināšanai.) Notika miermīlīga, patikama, smalko aprindu tonī risināta saruna. Tajā es, piemēram, uzzināju, ka visas grāmatas izskatītas visās instancēs un kā bumerangs atgriezušās atpakaļ četras. Čerevičņiks iestrēdzis uz ilgu laiku. Formulējums: pesimisms. Es iebildu, ka šis termins tiek likts lietā, kad nav pierādījumu. Ko lai saka, ja nav ko teikt. Un vispār – tāds definējums nāk no mistikas. “Konkrēti,” es tincināju, “kas, kur, kad, kuras rindas, kuri dzejoļi?” Man atbildēja, ka tagad jau par vēlu runāt, salikums atrodas “citā mājā”, atliek tikai gaidīt.

10. *decembris*. Gluži neticams notikums! Atgriezušies visās instancēs, arī visaugstākajā, izpētītā Čerevičņika grāmata – oriģināldzeja un tulkojumi. Es atvēru korektūras loksnes un sastingu: viss krustu šķērsu

sasvītots ar zīmuli un tinti. Gan Čerevičņika paša dzejoļi, gan atdzejojumi no latviešu valodas. Visvairāk bija ticis – ļauns murgs! – Eduardam Veidenbaumam. Nekas no viņa nebija palicis pāri. Anonīmo labotāju īpaši bija saniknojuši šādi dzejoļi: “Kā gulbji balti padebeši iet”, “Mosties, mosties reiz, svabadais gars”. Pēdējais apvilks, pasvītots, papildināts ar piezīmi: “Un tas mūsu dienās!”, bet pēc tam nikni, trekni pārsvītots.

Redakcija sašuta un uzjautrinājās. Atskanēja arī skaidras balsis, ka tādu gadījumu būtu grēks neizmantot, visus nomocījuši muļķīgie pārmetumi un apvainojumi par politiskās modrības trūkumu. Dina Nātiņa paziņoja, ka šoreiz tas ir pret visu izdevniecību vērsts apvainojums.

Galu galā es paņēmu no direktora sašvikāto salikuma eksemplāru –, kas bija lasīts Glavļitā, pēc tam kā briesmīga nozieguma pierādījums nosūtīts uz CK ideoloģijas nodaļu un beigu beigās ar tinti un zīmuli saķēzīts atgriezts atpakaļ izdevniecībā, lai šeit piemērotu bargas soda sankcijas un sarīkotu redaktora tiesāšanu, – un sākumam pierakstījos uz pieņemšanu kultūras nodaļā pie Vijas Blukas. Alkdama pēc atriebības, es biju gatava likt lietā demagoģiju par atbildi uz demagoģiju (arī šādu valodu mēs jau bijām apguvuši) un ar draudiem atbildēt uz draudiem – šis tomēr bija kļedzošs gadījums. Taču nekas tāds nebija vajadzīgs. Lai noklusinātu skandālu, tika atlaista no darba Glavļita darbiniece, kas bija pārcēlusies uz Latviju no Čelabinskas un nodomājusi, ka Veidenbaums ir joprojām sveiks un vesels mūsdienu dzejnieks... Interesantākais ir tas, ka ne jau viņa bija izdarījusi svītrojumus un salikusi izsaukuma zīmes uz salikuma malām; tur bija pielicis roku kāds propagandas

nodaļas darbinieks, kurš, protams, arī nezināja, kas ir Veidenbaums. "Diemžēl neviens neatzinās..." Vija Bluka pavēstīja. Bēdīgākais ir tas, ka drosmīgie izdevniecības vadības vīri nekautrējās man pārmet: "Un kāpēc tev vispār vajadzēja likt iekšā to Veidenbaumu?!"

Kādā populārā sižetā stāstīts par radošu cilvēku, kas ieslodzīts cietuma kamerā. Zaudējis drosmi, viņš skraida kā sadedzis un ar titāniskām pūlēm cenšas izkļūt brīvībā. Beidzot viņam izdodas uzlauzt dzelzs durvis. Un kas notiek? Viņš ierauga, ka nokļuvis blakus kamerā...

Neapelēšu pie cēlām atziņām par rakstnieka misiju, gluži vienkārši veselais saprāts un elementārs godīgums lika literātiem un redaktoriem, cik vien ir viņu spēkos, pretoties pazemojošai aizbildniecībai, sevi nesaudzējot, mesties sikumainajā cīņā. Pat nelielas naivas uzvaras padarīja gaišāku mūsu dzīvi un piešķīra tai jēgu.

* * *

Jāteic, ka cilvēka spēja adaptēties jebkuros apstākļos, nenodarot īpašu ļaunumu savai psihei, pierast pie netaisnības un piemēroties dzīvei ierobežotā telpā, pati par sevi ir apbrīnojama. Droši vien laiku pa laikam nepieciešams kāds sprādziens, strāvas trieciens, lai cilvēks sapurinātos. Par tādu satricinājumu 1967. gadā kļuva Aleksandra Solžeņicina vēstule, kas bija adresēta Vissavienības rakstnieku kongresam. No simt izsūtītajiem vēstules eksemplāriem Solžeņicins vienu bija adresējis Vācietim. Lūk, šīs vēstules fragments.

"Vēstule Padomju rakstnieku IV Vissavienības kongresam

(uzstāšanās vietā)

Kongresa prezidijam un delegātiem
PRS biedriem
Literāro laikrakstu un žurnālu redakcijām
1967. gada 16. maijā

Sakarā ar to, ka kongresa tribīne man nav pieejama, es lūdzu kongresu apspriest:

1. Tos turpmāk vairs neciešamos spaidus, kuriem no cenzūras puses cauri gadu desmitiem tiek pakļauta mūsu daiļliteratūra un ar kuriem Rakstnieku savienība turpmāk samierināties nespēj.

Konstitūcijā neparedzētā un tāpēc nelikumīgā, nekur publiski nepiesauktā cenzūra ar miglaino nosaukumu Galvenā literatūras pārvalde nomāc mūsu daiļliteratūru un īsteno literāru analfabētu patvaļu pār rakstniekiem. Viduslaiku palieka cenzūra aizvelk savu Metuzāla laiku vai uz pašu 21. gadsimtu! Būdamā nīcīga, tā tiecas piesavināties neiznīcīgajam laikam lemto: atlasīt ievēribas cienīgās grāmatas no necienīgajām.

Mūsu rakstniekiem nav paredzētas, netiek atzītas tiesības pirmajiem izteikt spriedumus par cilvēka un sabiedrības tikumisko dzīvi, pēc sava prāta izskaidrot sociālās problēmas vai vēsturisko pieredzi, kas mūsu zemei nākusi ar tik dziļām ciešanām. Tos darbus, kas varētu izteikt tautā nobriedušo domu, laikus un dziedinoši iedarboties uz garīgo jomu vai arī uz sabiedriskās apziņas attīstību, – tos cenzūra aizliedz vai arī sakropļo savu sīkumaino, egoistisko, bet attiecībā uz tautas dzīvi tuvredzīgo apsvērumu dēļ.

Lieliski jaunu, vēl nevienam nezināmu autoru manuskripti saņem no redakcijām noraidījumus tikai tāpēc, ka tie *neies cauri*. Daudzi savienības biedri un pat šā

kongresa delegāti atceras, kā paši nav spējuši noturēties pretī cenzūras spiedienam un atteikušies no savu grāmatu uzbūves un ieceres, kā nomainījuši tajās nodaļas, lappuses, rindkopas, frāzes, devuši tām neizteiksmīgus nosaukumus, lai tikai varētu ieraudzīt tās nodrukātas, un ar to pašu neglābjami izkropļojuši to saturu un savu daiļrades metodi. Literatūrai piemīt tāda neapšaubāma īpašība, ka visi šie kropļojumi atstāj graužošu iespaidu uz talantīgiem darbiem un pavisam nemanāmu – uz vājiem. Tieši mūsu literatūras labākā daļa nāk pasaulē sakropļotā veidā.

Bet īstenībā pašas cenzūras piekarinātās birkas (*ideoloģiski kaitīgs, aplams* utt.) ir īslaicīgas, nepastāvīgas, tās mainās mūsu acupriekšā. Pat Dostojevski, pasaules literatūras lepnumu, pie mums vienu laiku nepublicēja (pilnībā nepublicē arī tagad), izņēma no skolu programmām, padarīja lasīšanai nepieejamu, nozākāja. Cik gadus par *kontrrevolucionāru* tika uzskatīts Jeseņins (un par viņa grāmatām lika pat cietumā)? Un vai Majakovskis nebija “anarhistisks politiskais huligāns”? Gadu desmitiem par *pretpadomju* tika uzskatīta Ahmatovas nemirstīgā dzeja. Pirmā biklā žilbinošās Cvetajevas publikācija pirms desmit gadiem tika uzskatīta par “rupju politisku kļūdu”. Tikai ar 20 un 30 gadu nokavēšanos mums atdeva atpakaļ Buņinu, Bulgakovu, Platonovu, nenovēršami savu kārtu gaida Mandelštams, Vološins, Gumiļovs, Kļujevs, neies secen nepieciešamība reiz *atzīt gan Zamjatinu, gan Remizovu*. Te ir kāds izšķirošs moments – nevēlamā rakstnieka nāve, pēc kuras vai nu drīz vien, vai arī ne tik drīz viņu mums atdod līdz ar klāt pieliktu *kļūdu izskaidrojumu*. Nav nemaz tik sen, kad Pasternaka vārdu ne skaļi nosaukt nedrīkstēja, bet tad

viņš nomira – un viņa grāmatas tiek izdotas, viņa dzeja citēta pat ceremonijās.

Patiešām piepildās Puškina vārdi:

“Spēj viņi milēt tikai nomirušos!”

Taču vēl izdotās grāmatas un vārdu *atļaušana* nekompensē ne sabiedriskos, ne mākslinieciskos zaudējumus, kurus cieš mūsu tauta šo kroplīgo kavēkļu dēļ, šīs mākslinieciskās apziņas apspiešanas dēļ. (Starp citu bija tādi 20. gadu rakstnieki – Piļņaks, Platonovs, Mandelštams –, kuri laikus norādīja gan uz personības kulta iedīgļiem, gan uz Staļina īpašajām rakstura iezīmēm, taču viņus iznīcināja un apklusināja, nevis viņos ieklausījās, kā būtu vajadzējis.) Literatūra nevar attīstīties *laidīs vai nelaidīs cauri, par šo drīkst, bet par to – ne* kategorijās. Literatūra, kas nav sava laika sabiedrības gaiss, kas neatļaujas izteikt sabiedrībai savas sāpes un nemieru, īstajā laikā brīdināt par draudošajām tikumiskajām un sociālajām briesmām, nav pelnījusi, ka to sauc par literatūru, tā ir vienīgi kosmētika. Tāda literatūra pazaudē pati savas tautas uzticību, un tās grāmatu metieni aiziet nevis lasīšanai, bet makulatūrai.

Mūsu literatūra ir zaudējusi to pasaules literatūras priekšpulka stāvokli, kāds tai bija pagājušā gadsimta beigās un šā gadsimta sākumā, un to eksperimenta spožumu, ar ko tā izcēlās divdesmitajos gados. Šodien mūsu literāro dzīvi visa pasaule redz neizsakāmi trūcīgāku, seklāku un nevērtīgāku, nekā tā patiesībā ir, kādu tā sevi parādītu, ja to neierobežotu un neklusinātu. Tādējādi zaudē gan mūsu valsts pasaules sabiedriskās domas acīs, gan zaudē arī pasaules literatūra: ja tās rīcībā būtu visi iespējamie mūsu literatūras augļi, ja to bagātinātu mūsu garīgā pieredze – visa pasaules mākslinieciskā

attīstība notiktu citādi nekā tagad, tā iemantotu jaunu stabilitāti, paceltos pat jaunā mākslinieciskajā pakāpē.

Es iesaku kongresam pieņemt prasību un panākt jebkādas – atklātas vai slēptas – daiļdarbu cenzūras likvidēšanu, atbrīvojot izdevniecības no prasības saņemt atļauju katrai iespiedloksnei.

Kāda bija reakcija, atbalss, rīcība? To vislabāk stāsta Solžeņicins pats grāmatā “Бодался теленок с дубом”.

Pirmais papildinājums

1967. gada novembrī

(Fragments)

“Tas ir ne ar ko nesalīdzināms stāvoklis – šī atvieglinājuma izjūta, kas pārņem pēc tam, kad viss ir pateikts. Jo ir bijis veselu pusgadsimtu jāliecas, jāliecas, jāklusē, jāklusē, jāklusē, tad jāizslien, jānobļaujas, nevis no jumtaugšas, ne uz laukuma, bet pāri visai pasaulei, lai varētu sajūst, kā visa aprimusī un harmoniskā pasaul's telpa pārnāk atpakaļ tavās krūtīs. Un nav vairs ne šaubu, ne mētāšanās, ne nožēlas, – vienvienīga liksmes dzidrā gaisma! Tā vajadzēja, jau sen tā vajadzēja! Un visa pasaules uztvere kļūst tik gaiša, ka pat labsajūta pārņem, kaut arī it nekas nav panākts.

Tomēr, kā tad nav panākts? Mani taču atbalstīja ap simt rakstnieku – astoņdesmit četri kongresam adresētā kolektīvā vēstulē un kādi piecdesmit – ar personīgām telegrammām un vēstulēm (es skaitu tikai tās, kuru kopijas man ir). Vai tas nav pārsteidzoši? Uz ko tādu man nebija pat dūšas cerēt! Rakstnieku dumpis! Pie mums! Pēc tam, kad tik daudz reižu uz priekšu un atpakaļ, uz priekšu un atpakaļ nobraukts pāri ar stalinisko asfalta rulli! Nabaga humanitārā inteliģence! Vai

tā neesi tu, pati galvenā hidra, ko nīcināja no paša 1918. gada – ko cirta, plāva, nīdēja, vajāja, indēja, dedzināja ārā? Kā likās – pa tīro! Ar kādām zvērīgām acīm meklējās pakal, ar kādām slotām steidza mēzt! Bet tu jau atkal esi uzsākusi savu neaizsargāto, nesavtīgo, izmīsiģo augšanu! Tieši tu, atkal tu un nevis tavi veiksmīnieki brāļi – atompētnieki, raķešnieki, fiziķi, ķīmiķi, ar savām drošajām algām, modernajiem dzīvokļiem un iežūžojošo dzīvi! Kaut arī tieši viņiem, pasaudzētajiem, būtu nācies pārņemt tavu rūgto likteni, mantot savu tukšo lozi, – taču nē! – paēdušais neēdušo nesapratīs! (No viņu vidus atskanēja: Bet ko gan viņš tādu pateica, ko mēs nebūtu zinājuši? Un kāpēc tikai par literatūras būšanām un nevis *vispār?*) Viņi mums gatavos nāvi uguns liesmās, bet par ziedos plaukstošu zemi – par to ej nāvē tu!”

Kopš tā laika mūsu mājās lielajos un mazajos saietos, draugiem un nelabvēļiem, kas arī nāca ciemos, arī tiem, kuri nepārprotami kalpoja *stūra mājai* un centās noslēpt to, ko nevar noslēpt, Ojārs piedāvāja savu autorprogrammu – lasīja “Vadoņa augšāmcelšanās” un Solžeņicina vēstuli. Cik es saprotu, Latvijā tā bija un palika vienīgā.

Ar to nebeidzās vis... Vēstule bija iedota Vizmai Belševicai, arī studēšanai, lasīšanai – pašai un citiem. Vizmai šis staļinisma revanša laiks bija atnesis vislielāko postu. Kratīšanas laikā viņas dzīvoklī vēstule bija konfiscēta kā kompromitējošs materiāls.

Un vēl pēc kāda laika Ojāram piezvanīja no tās pašas *stūra mājas* kāds darbinieks un paziņoja, ka ieradīšoties vizītē. Pieprasīja, lai Ojārs būtu mājās viens. Bez lieciniekiem. Tieši tādēļ es atnācu no darba uz mājām

gandrīz reizē ar viesi, tikai ienācu pa citām durvīm (o! mūsu dzīvoklim bija trīs izejas) un visu sarunas laiku pavadīju virtuvē. Kādā brīdī sadzirdēju, ka čekas vīrs nedabiski skaļi pacēla balsi, bet drīz vien norima.

Izrādās, visuvarēnā iestāde pieprasīja no Ojāra rakstisku paskaidrojumu (obligāti vienā eksemplārā). Viņš to uzrakstīja divos un vienu iedeva man glabāšanai. Es savukārt pacentos to tik labi noslēpt, ka nevaru atrast starp tūkstošiem papīru, papīrišu, aprakstītām lapām un avižu izgriezumiem līdz šim laikam. Paskaidrojumā bija arī tāda frāze – stingra un spītīga: jā, vēstule tika lasīta visiem un iedota arī Vizmai, jo Vācietis to uzskatījis un turpina uzskatīt par savu pienākumu.

Un nu 1997. gadā ir beidzot iznākusi Aleksandra Solžeņicina grāmata “Бодался теленок с дубом” pilnā variantā, kur aprakstīta rakstnieka titāniskā cīņa ar impērijas monsturu. Starp citiem dokumentiem ir arī šī minētā vēstule, tātad šī publikācija var galvot par teksta precizitāti.

Bet kur tad ir oriģināls, kas atradis savu adresātu Latvijā? Čekas arhīvos, makulatūras kaudzē? Saglabājies? Iznīcināts?

Un tomēr ilgušus gadus šī vēstule, izsekota un meklēta, konfiscēta un arestēta, turpināja savu neredzamo darbu.

Kas tā tāda – “iekšējā recenzija”?

Ne reizi vien dramaturgs Gunārs Priede, runājot par rakstnieka problēmām padomjlaika sabiedrībā, draugiem citēja sava vectēva zaldātu dziesmu – “Dievs, dod man izdienēt / Niknam krievu ķeizaram”. Vecās ziņģes vārdi vistiešāk raksturoja arī redaktora situāciju okupācijas gados, par kuru tiem, kas nav strādājuši izdevniecībās, priekšstats ir ļoti minimāls vai nav vispār.

Cenzūras oficiāli nebija, un neviens uz manuskriptiem nerakstīja kā savulaik cenzors Remiķis lapu pa lapai Raiņa manuskriptā “Tālās noskaņas zilā vakarā”: “До-зво-ле-но цен-зу-ро-ю, До-зво-ле-но цен-зу-ро-ю...”

Taču eksistēja Preses komiteja, kura vadīja visu izdevniecību darbu un ārkārtīgi uzmanīgi sekoja, lai izdojamā materiālā neparādītos fakti vai teicieni, kas kaut kādā veidā kompromitētu padomju varu, tās darbiniekus un nebūtu pietiekoši “augstā idejiskā līmenī”. Otra iestāde ar mistisko nosaukumu “Galvenā literatūras pārvalde valsts noslēpumu glabāšanai” veica to pašu, tālu pārsniedzot valsts noslēpumu glabāšanas funkcijas. Abas šīs iestādes ar apbrīnojamu uzmanību pārlasīja “aizdomīgos” manuskriptus, taču norādījumi, ar kuriem koriģēja viena vai otra darba saturu, netika izteikti rakstiskā formā. Vieglākos “ideoloģisko kļūdu” gadījumos

tika izsaukts redaktors, un tad attiecīgais Glavļita pārstāvis vai Preses komitejas kurators, šķirstīdams manuskriptu, mutiski pieprasīja labot vienu vai otru teicienu. Ja pārstrādāšana bija nepieciešama lielākā apjomā vai manuskripts noraidāms, attiecīgi ieradās redakciju vadītāji, galvenie redaktori un direktori, un tad laiku pa laikam sekoja pavēles par vāju "organizatoriskās un ideoloģiskās audzināšanas darbu" izdevniecībā un redakcijās līdz ar represijām pret grāmatas sagatavotājiem izdošanai, pirmām kārtām pret redaktoriem.

Diemžēl ir saglabājies ļoti maz dokumentu, kas apliecinātu šī procesa dramatisko raksturu. Viens no retiem materiāliem ir 1988. gada 24. jūnijā laikrakstā "Literatūra un Māksla" publicētā kādreizējā Valodas un literatūras institūta direktora Ēvalda Sokola runa Tautas tiesas sēdē, aizstāvot Latvijas valsts izdevniecības redaktori Valentīnu Valpēteri. Valpētere bija iesniegusi sūdzību par viņas atlaišanu no darba sakarā ar to, ka, strādājot pie Pāvila Roziša kopoto rakstu rediģēšanas, viņa "nebija izņēmusi" no 5. sējuma dzejoli "Zilā kalnā", ko izdevniecības vadība un augstākstāvošās instances uzskatīja par ideoloģiski kaitīgu darbu. Maskavas rajona Tautas tiesas pirmais sastāvs bija Valpēteres prasību apmierinājis, gan norādot, ka viņa savas politiskās negatīvības dēļ pieļāvusi "rupju kļūdu", taču ir godīgs cilvēks, kas atzīst savu vainu, allaž strādājis centīgi un apņēmies mācīties, "celt idejisko līmeni".

Taču nu pati izdevniecība (direktors E. Ratnieks) un instances, kas to vada, bija neapmierinātas ar iznākumu un panāca, ka Augstākā tiesa atceļ tautas tiesas spriedumu. Tiesa sanāca otrā sastāvā. Tas notika 1962. gadā, laikā, kad ar administratīviem līdzekļiem Latvijas laukos

ieviesa kukurūzas sējumus un aizliedza Jāņu svinēšanu kā “buržuāziski nacionālistiskas ideoloģijas” piekopšanu. Par ekspertu tika pieaicināts toreizējas Valodas un literatūras institūta direktors Ēvalds Sokols. Un gods godam – Ēvalds Sokols dedzīgā un labi argumentētā runā protestēja pret Valentīnas Valpēteres atlaišanas īsto cēloni. Izdevniecībā “nemitīgi ievieš aplamu, vulgāru pieeju literatūras mantojumam, literatūru nereti vienādo ar agrotehniku vai zootehniku, it kā cīņas labad pret “travopolji” (zāļlauku sistēmu. – S. V.) svītro no klasiskajiem daiļdarbiem un folkloras tādus vārdus kā *auzas, āboliņš, siens, pat kumeli*, kas to ēd, utt. ... Apšaubā no šā viedokļa ir Raiņa, ir tautas daiļrades šodienīgumu, izkropļo autoru tekstus, pārlabo un sagroza A. Pumpura tautas eposu “Lāčplēsis”, Leona Paegles un vairāku citu, pat dzīvo, padomju rakstnieku darbus. Redaktorus, kas to nav darījuši vai nedara, bargi soda – aizrādījums, rājieni un stingrie rājieni, brīdinājumi, naudas sodi un atlaišana no darba te parasta lieta. Trūkst vienīgi cietuma soda, jo pie izdevniecības nav aresta telpu un direkcijai vēl nav dotas tiesības pārmācīt redaktorus ar cietumu un miesas sodu.”

Kaut arī Ēvalds Sokols tikpat asi un asprātīgi turpmākajā runā pierāda, ka redaktore nav “ievazājusi buržuāziskā nacionālisma kontrabandu”, bet “buržuāziskās Latvijas propagandu” “Zilā kalnā” var saskatīt tikai “slima fantāzija”, tiesas otrā sastāva spriedums ir Valpēterei nelabvēlīgs, un redaktore ilgu laiku paliek bez darba. Taču ar to vēl lieta nebeidzas. Par šo uzstāšanos Maskavas rajona Tautas tiesā Ēvalds Sokols – bijušais frontinieks un pagrīdnieks – saņem ne tikai partijas sodu, bet viņu arī atceļ no institūta direktora

amata. Daiļliteratūras redakcijas vadītājs Bruno Saulītis gada atskaitē dabūn taisnoties:

“Realizējot P. Roziša rakstu 5. sējumu, notika kļūme, kas ir smagākā neveiksme redakcijas darbā visā 1962. gadā. Redaktores V. Valpēteres politiskās neizpratnes un bezatbildības dēļ vēl rakstu signāleksemplārā bija palicis dzejolis “Zilā kalnā”, kur autors pauž buržuāziski nacionālistiskas idejas, aicina atgriezties pie “senās mistērijas”. Kļūdu redakcija atrada, izdevumā dzejoļa vairs nav, bet fakts, ka šāds gadījums noticis, liek vēl un vēlreiz apzināties redaktora un līdz ar to visas redakcijas atbildību” (VA, 478. fonds, 10. apr., 1. lieta).

Protams, ka izdevniecība ir ieinteresēta jau laikus izvairīties no līdzīga rakstura konfliktiem vai vismaz nodrošināt sev kaut kādu aizmuguri. Šāda aizmugure vai vismaz grēkāzis kopā ar redaktoru var būt cilvēks vai cilvēku grupa, kas jau pirms darba akceptēšanas izdevniecībā dod par manuskriptu savu atsaukumi un norāda uz “idejiskām kļūdām”. Un tā jau kopš 50. gadiem tiek praktizētas darbu apspriešanas Valodas un literatūras institūtā, Rakstnieku savienībā vai arī “iekšējās recenzijas”, kas reizēm tiek turētas noslēpumā pat no manuskripta autora.

Iekšējās recenzijas, tāpat kā izdošanai sagatavotie manuskripti un sēžu protokoli ar likumu bija nododami Valsts arhīvā kā “pastāvīgi glabājamās lietas”. Tāpēc arī tagad ir pieejama liela daļa konkrētu faktu, kas dod visai daiļrunīgu liecību par situāciju literārās dzīves slēptajās aizkulisēs (VA 478. fonds, 10. un 20. apraksts).

Jāatzīmē, ka Latvijas Valsts izdevniecības – vēlākās “Liesmas” – redaktori un arī vadība vairumā gadījumu centās meklēt recenzentus, kas izprata literāros procesus

un lietišķi norādīja uz iesniegtā darba mākslinieciskajām nepilnībām un pārprotamām lietām. Ja 50. gados galvenie grāmatu vērtētāji bija par konsekventiem marksistiem dēvētie kritiķi Kārlis Krauliņš, Arvīds Grigulis, Jānis Niedre, Vizbulis Bērce, Jānis Grants, Ignāts Muižnieks, Mihails Zorins, tad jau 60. gados par recenzentiem tiek aicināti jaunie mākslinieki, kas veido labāko nākošo gadu desmitu literatūru un kopš 1965. gada pārņēma Rakstnieku savienības vadību. Regīnas Ezeras, Miervalda Birzes, Māra Čaklā, Imanta Auziņa, Egona Līva, Vladimira Kaijaka, Martas Bārbales u. c. recenzijās jūtams profesionālisms, cieņa pret autoru un lietišķa palīdzība iesācējiem un literārā mantojuma aizstāvība. Sastopamas pat argumentētas iebildes pret darbiem, kas "idejiskuma vārdā" reālo dzīves īstenību attēlo ačgārnā veidā. Vladimira Kaijaka rakstītajā recenzijā par Jeronīma Stulpāna dzejoļu krājumu "Par čugunu un tēraudu" raksturīga asa vērsšanās pret haotismu, māksliniecisku nevarību, prasot, lai autors pierāda, ka viņš var runāt "arī nepakāpdamies uz pārspīlētības koka kājām". Analizējot dzejoli "Maizes klaips", recenzents protestē: "Dzejoļa noslēgumā iznāk tā, ka nabaga mazā Latvija, agrāk pārtikusī no sakasnišiem un pelavmaizes, vēl šobaltdien nedara nekā prātīgāka, kā vien mielojas, laužot "pa donai" no lielās Krievzemes maizes klaipa!" (10. apr., 12. lieta.) Savukārt Jānis Kalniņš, jau pats strādājis pie romāna "Rainis", recenzijā grāmatai "Atmiņas par Tautas rakstnieku Vili Lāci" 1977. gadā raksta:

"Kā krājuma galvenais trūkums uzlūkojams tas, ka rakstos dominē tāda pietāte pret rakstnieku, tiek daudz lietoti cildinoši un apbrīnas vārdi, ka starp rakstnieku un lasītāju iezogas pavēsa atturības distance kā pret

cilvēku, kurš allaž jārespektē un par kuru jārunā tikai cildinoši vārdi. Te tad arī, manuprāt, galvenais redaktora uzdevums lūkot šur un tur šo skanošo tukšgaitu novērst vai vismaz pieklusināt. Pilnīgi izskaust to gan neizdosies, bet tomēr... Atmiņas pie mums neprot un neprot lāgā rakstīt, vienmēr ienāk kāda oficiāla intonācija, itin kā būtu traktāts rakstāms..." (20. apr., 809. lieta).

Tomēr gan 60., gan 70. gados cita aina vērojama, ja grāmatā izdevniecības vadība jūt materiālu, kas varētu nopietni aizķerties Preses komitejas un Glavļita kabinetā. Tad par recenzentiem tiek aicināti vērtētāji, pret kuriem augstākajām instancēm ir respekts kā pret pārbaudītiem sociālistiskā reālisma un padomju iekārtas un – ne vienreiz vien – savas reputācijas aizstāvjiem.

Zīmīgas šīnī ziņā ir atsauksmes, kas 1960. gadā sniegtas par Mārtiņa Krieviņa grāmatu "Pasveicini Daugavu". Mārtiņš Krieviņš audzis latviešu kolonijā Krievijā un romānu par saviem jaunības gadiem "Taurupē – viss kā Latvijā" publicē 1960. gadā. Tad izdevniecībā tiek iesniegts darba turpinājums, kura centrā – 1937. gada represijas, kurās cietis arī autors. Un, kaut arī Staļina personības kults jau labu laiku atmaskots un nosodīts, recenzijās skaidri jūtams – notiek procesa atpakaļvirzīšanās, un arvien stingrāka kļūst prasība neaizrauties ar represiju pieminēšanu. Reizēm šo prasību pat motivē ar grēkošanu pret mākslinieciskumu. Jānis Niedre, recenzējot "Pasveicini Daugavu", raksta:

"Pirmais no trūkumiem ir tas, ka autors [..] pēkšņi pārtrauc tēlot – gleznot ar vārdiem, bet vēstī Māra Grīna dzīvesstāstu kā apraksta vai hronikas veida informāciju, izsakot ļoti daudzus šauri subjektīvus (arī personīgas

aizvainotības caurstrāvotus) spriedumus par notikumiem Padomju Savienībā 1937.–1938. gadā. Autors atmet “Taurupē – viss kā Latvijā” un šā manuskripta sākumā ieturēto, lasītājiem simpātisko vēstošo tēlojumu, humānistisko skatījumu uz cilvēkiem, sāk runāt par tiem slimīgi žultaini, nokāpj no mākslinieciskā vispārinājuma augstumiem šauras subjektivitātes zemienē. (Lappuses, kurās rādīta partijas tīrīšana, strādnieku braucieni no dzīves vietas uz darbu vilcienā 186.–187. lpp., vadošo biedru bērnu izlaidība 190.–192. lpp., Māra un biedru atlaišana no darba uz aizdomu pamata 240.–253. lpp. utt.) Tā kā šādas noslieces vēstījums M. Krieviņa darbā ieņem diezgan lielu vietu, romāns, autoram negribot, kļūst par vispārēju padomju īstenības kritizējumu un izsauc lasītājā dziļu nepatiku.” (10. apr., 423. lieta.)

Vēl dedzīgāk, un jau ar tīri personisku ieinteresētību pret 1937., 1938. gada notikumu plašāku attēlošanu nostājas otrs recenzents Vizbulis Bērce:

“...nav nekas jauns, ka tos parāda. Bet jāpanāk, lai tie neaizēno īsto, lielo, kas notika partijas tīrīšanā, kad partija it kā nostājās visas tautas priekšā un visi darbaļaudis, vispirms strādniecība vēriģi pārbaudīja katru partijas biedri, vai tas ir cienīģs būt partijas rindās. [..] Pats biju šādu partijas tīrīģanas sapulģu dalībnieķs, un pats raksturīģākais, kas no tām iespiedies atmiņā – tieģi liela visu strādnieķu aktivitāte, cīģa par to, lai augstāk un augstāk celtos partijas biedra vārds. [..]

Pavaicāģsim autoram – par ko viņģ īģti rakģta romānu: par to, kā bijuģie latvieģu sarkanie strēlnieķi, bijuģie latvieģu komunisti–pagrīdnieķi, Oktobra cīģu dalībnieķi un šo latvieģu jaunākā paaudģe kopā ar visu padomģu tautu, iekļāvusies tās rindās, cēla sociālistģmu, un paģi

celtniecības gaitās auga un rūdijās, vai par to, kā 1937. gadā “vajāja” latviešus?” (10. apr., 423. lieta.)

Jānis Niedre savā recenzijā pārmet arī pārāk uzbāzīgu latviešu lomas izcelšanu Padomju Savienības saimnieciskās dzīves attīstībā, jo rodoties secinājums, ka 1937. gadā tā “tiek pārtraukta gandrīz vai ar krieviski nacionālu apvērsumu”. Kā manuskripta trūkums tiek uzsvērts romānam “organiski svešais” 1940. gada notikumu tēlojums Latvijā, it īpaši ainas, kas attēlo saimniecisko nozaru nacionalizāciju un “greizā spogulī parāda Padomju Armijas pārstāvju lomu tautas revolūcijā 1940. gada jūnijā”. Slēdziens viens – “Savā līdzšinējā veidā M. Krieviņa romāns “Pasveicini Daugavu” nav publicējams”.

Vēstures notikumu un literārā mantojuma izvērtēšana t. s. sociālistiskā reālisma garā vispār ir viens no bargākajiem pārbaudes akmeņiem autoru un redakcijas darbā. Ne velti Jānis Kalniņš recenzijā par Kārļa Egles sastādīto atmiņu krājumu par Rūdolfu Blaumani ieteic nesteigties ar izdošanu, bet “pagaidīt, kamēr noskaidrojas literārā procesa izvērtēšana un kļūdas literārā mantojuma pārņemšanā pilnīgi likvidētas”. Citādi sastādītājam pārmetis dažu atmiņu autoru ievietošanu un laikmetīgu komentāru trūkumu. (10. apr., 423. lieta.)

Nepietiek jau vien ar to, ka tautas dzīvi pagātnē rakstnieks tēlo nepanesami smagu. Padomju literatūrā obligāta prasība – tajā jābūt arī revolucionārās cīņas tēlojumam. 50. gadu pašās beigās to uzsver Kārlis Krauliņš atsauksmē par Jāņa Medeņa balādēm un poēmām izdevniecībai iesniegtajā krājumā “Ugunis naktī. 1906”. Poēmas tēlo soda ekspedīciju atnestās šausmas pēc 1905. gada revolūcijas sagrāves. Uzsvēris tēmas nozīmī-

gumu literatūrā – “dzīvā un auglīgā atmiņā turēt tautas revolucionārās tradīcijas”, Kārlis Krauliņš uzreiz runā par vilšanos manuskriptā: “Zem sodekspedīciju asiņainā, zvēriskā uzbrukuma revolucionārie spēki atkāpās ar kaujām, neredzēti drosmīgām un varonīgām cīņām. Un lūk, Jāņa Medeņa krājumā tēlotos cilvēkus nemaz neredzam kaujās, cīņās. Tie tēloti tikai nāvē, mirstam. Tēlots tikai reakcijas uzbrukums. [...] J. Medenis 1906. gadu tēlo vienpusīgi, no sarežģītās revolūcijas un reakcijas spēku sadursmes izvēlas tikai vienu pusi un līdz ar to dod principā aplamu, pašā būtībā nepieļaujami sagrozītu laikmeta ainu, pārkāpj vienu no sociālistiskā reālisma prasībām – tēlot dzīvi tās revolucionārajā attīstībā. [...]”

Patosa piesātinātajam recenzenta saucienam pēc sociālistiskā reālisma principu ievērošanas seko vēl viena prasība, kas pilnīgi pārkāpj krājumā vilktās laikmeta robežas:

“Nav arī pateikts, ka brīvība radās tikai Oktobra revolūcijas rezultātā, un ka latviešu tauta brīva tika tikai 1940. gadā.” (10. lieta, 478. apraksts.)

Iespējams, ka piesardzība un pārspilējumi Medeņa dzejas vērtējumā rodas no bailēm rekomendēt staļinlaika represijās cietuša autora grāmatu. Ka šāda iemesla dēļ tiek vilcināta Elzas Stērstes dzejoļu izdošana, skaidri jūtams vairākās recenzijās, kas ik pa laikam seko izdevniecībā iestrēgušo “Atstaru” un “Sauls koka” vērtējumos 60. gadu beigās, 70. gadu sākumā.

“Atstarus” sakārto Mirdza Ķempe, “dzejniece ar vārdu”, iejūtīga lirikas pazinēja un vērtētāja. Elzai Stērstei viņa dod pārdomātu, ar konjunktūru nesaistītu raksturojumu, pasvītrojot demokrātiskās kultūras tradīcijas personības izveidē, bet dzejoļu izvēlē izceļot galvenās līnijas lirikā. Pret krājuma kopskaņu gan visai saudzīgi

iebilst Milda Losberga, uzsverot, ka būtu "jārēķinās arī ar mūsdienu lasītāja gaumi un patreizējo dzejas izjūtu [...] Vispirms atlasāmi tie, kuri mākslinieciski vājāki [...] Tāpat jāatlasa dzejoļi, kur lietoti mūsu uztverei tāli poētiski priekšstati (piem., "Māra)". (10. apr., 142. lieta.)

Toties pret Eduarda Virzas dzīvesbiedri un cietumā bijušo dzejnieci visā bardzībā vēršas Arvīds Grigulis, Mirdzas Ķempes darbu ar zemi nolīdzinādams un treknu pasvītājuma svītru zem teksta vilkdams: "Nemot vērā Stērstes dzejnieces personību un viņas vietu latviešu dzejas vēsturē, krājums neatbilst savam uzdevumam – pareizi un pieņemami parādīt Stērsti padomju lasītājam. Kas attiecas uz Mirdzas Ķempes ievadu, tad tas ir pilnīgi nepieņemams, jo cenšas parādīt Stērsti ne tādā rakursā un ne tādā apgaismojumā kā to apliecina literatūrvēsturiski fakti." (10. apr., 423. lieta.)

Kaut arī Mirdzas Ķempes veidotajā Stērstes portretā "nekā nepareiza nav", tomēr tas "vienpusīgi raksturo dzejnieci, un portrets rodas nepareizs." Un te nu Grigulis īpaši atkārto standartēzes, ar kurām kopš 1940. gada apkaro nevēlamas literatūras parādības: "Nemaz nav atklātas tās kļūmes un pretešķības, kas viscaur ir Stērstes dzejā un kas pašai Ķempei radīja ļoti lielas grūtības sastādīt Elzas Stērstes izlasi. Šīs kļūmes un pretešķības raksturo mistika, neskaidrība, estētisms, tīksmināšanās ar klasiskās literatūras un antikās mitoloģijas kā arī ar mākslas vēstures terminoloģiju utt. Šīs kļūmes un neskaidrības taču rodas arī no tā, ka Elza Stērste visu mūžu saistīta ar konservatīvām buržuaziskām aprindām."

Pamācījis Mirdzu Ķempi, ka jebkura dzejnieka dzeja "jāraksturo vispusīgi, jāatklāj pozitīvais, kas radīts ar šo dzeju un jāatsedz arī negatīvais, kas ir šajā dzejā",

Arvīds Grigulis pasludina, ka "Tikai dzejas vēstures aspektā Stērstes dzeja var interesēt mūsdienu lasītāju", "Stērstes dzejai šodien ir galvenokārt vēsturiska nozīme".

Pievēršoties dzejai, visasāk Grigulis vērsas tieši pret padomju gados sacerētajiem darbiem, jo saskata tur viegli pārprotamas rindas. Piemēram dzejoļi "Jelgavas vīzijas", kuru Elza Stērste velta 1944. gadā nodedzinātajai Jelgavai ("Ap mani viss ir miris..."), recenzents dzird pārmetumus visai padomju laika dzīvei: "...dzejoļa noskaņojums ir tāds, ka dzīve ir irusi, viss pelnu klusumā, tikai tad, ja pieliek roku acīm, var atsaukt to skaisto, kas bijis. Bet tāds taču ir buržuāzijas skats uz padomju šodien un uz atmiņām par bijušo sabiedrību un iekārtu."

Krietni apcirpti, "Atstari" tomēr iznāk, taču līdzīgs liktenis piemeklē arī krājumu "Sauls koks" (pirmais nosaukums "*Carmina*"). Te arhīvā saglabājušies tie dzejoļi, kas izņemti no manuskripta: "Tev dūjas dvēsele ir jāpārkaļ...", "Dzelzs un sudrabs" (ar rindām "Dzelzu krātā zelta zīle..."), "Kad izmirst ciltis", "Mājās" (sarakstīts, gaidot amnestiju), "Mātei" (ar rindām "Latvju mātes svētās rokās / Glābjot tautas liktens likts") u. c.

Arhīvā ir saglabājušies arī 17 Ojāra Vācieša dzejoļi, kas izņemti kā nepublicējami no krājuma "Melnās ogas". (10. apr., 544. lieta.) Visvairāk cietis cikls "Balādes vecā stilā" – "Balāde par kaimiņiem", "Balāde par apātiju" (ar rindām: "No cietuma var ārā tikt, Bet visa zeme – restes"), "Balāde par gaili" (ar rindām: "Puisīt, nospied vēlreiz gaili! / Kas par biedriem – nospied gaili! / Kas par svešiem – nospied gaili!") u. c.

Gan pieminētajos, gan citu autoru darbos īpašu piesardzību attiecībā pret t. s. "vēsturiskajām tēmām" nosaka aizdomas, ka rakstnieki cenšas "ar vēsturisko

tematiku aizplīvurotā veidā runāt par mūsu dienām, parasti kritizējot”. Tā raksta Bruno Saulītis, prasot izņemt no Imanta Auziņa manuskripta dzejoli “Mēris” (“Skatieties, saule riet! / Tautas deg gluži kā sartos! / Mēris pa Baltiju iet...”).

Vēl jo vairāk, protams, tiek uzmanīti darbi, kuros runāts tieši par sava laika negatīvajām parādībām. Tā Žanis Grīva par Alberta Bela romānu “Būris” sūdzas: “..sameistaroti spriedumi vairākās vietās ir par mūsu sabiedrību. Arī tā dzīvo kā būrī, ieslēgusies savos gata-vojos slēdzienos, priekšnieku un padoto attiecību stingrajās robežās. Viens nabadzīgs, otrs bagāts būrī, atkarībā no saviem līdzekļiem, “blata” un iespējām. Ko autors grib panākt ar šādiem vispārinājumiem, kas nebalstās reālajā dzīvē, vai tad tiešām šajā, “samaitātajā” civilizācijas pasaulē vairs nav nekā laba, pozitīva? [..] Vietām liekas, ka ar Bērza smadzenēm domā pats autors ar tīri ničšeānisku filozofiju: “un dažs cilvēks kā būris staigā pa pasauli, nesdams savus stieņus, savus riekstus un šampinjonus, savas baložu cilpas, sapelējušus salmus, zirgu mēslus stūrī.”” (10. apr., 427. lieta.)

Ar prasību vispusīgi atspoguļot padomju dzīves īstenību, nevis tikai tēlot ziemeļbriežu kopēju – čukču “ekso-tisko, neparasto” dzīvesveidu vērsās Nikolajs Zadornovs pie Marinas Kosteņeckas, recenzējot grāmatu “Луна холодного лица” (Saltās sejas mēness). “Valstī nav nevienas, pat vismazākās tautas, kurai nebūtu savas inteliģences. Čukčiem ir kuģu kapteiņi, rakstnieki, virsnieki, biologi, inženieri, daži no tiem dzīvo Maskavā un Ļeņingradā, bet daļa Čuhotkā. Kaut vai tos pieminēt nāktos autoram. Lai autors atceras citus čukčus, čukčus – šodienas dzīves aktīvos veidotājus [..] Mazo tautu attis-

tībā pusgadsimta laikā ieguldīti milzīgi līdzekļi, arī to kaut kur vajadzētu pieminēt.” (20. apr., 8. lieta.)

Reizēm prasība “nenomelnot padomju dzīves īstēnību” robežojas jau ar anekdoti. Tā Pēteris Bauģis, ieteikdams dažus labojumus Jezupa Laganovska satīras un ironijas krājumā “Laba apņemšanās”, nav gluži mierā pat ar iedzeršanas humoristisku attēlojumu:

“Vispirms jau detaļa par konjaka meklēšanu. Apraksts gan rakstīts 1966. gadā, kad tiešām konjaku veikalā nopirkt bija grūti. Taču tagad tā vairs nav problēma. Autors teiks: “Bet cena cita!” Cita gan, bet ne augstāka, kā citur pasaulē. Un kāpēc tieši pie mums konjakam vajadzētu būt lētākam?” (20. apr., 833. lieta.)

Šāda rakstura iekšējo recenziju rezultātā grāmatas vai nu tika pārstrādātas un bieži vien izdotas ar citu virsrakstu, vai, autoram iespējoties un atsakoties no labojumiem, “pārslidēja” uz nākamo, aiznākamo gadu utt. Tā, piemēram, Māras Zālītes krājums “Nav vārdam vietas”, kurā bija ietverts no publikācijas “Karogā” pazīstamais cikls “Svešu spārnu sašķelts gaiss”, tika nodots izdevniecībā jau 1980. gadā. Taču izdošanu tas piedzīvoja tikai 1985. gadā...

Līdz pat Atmodas laika sākumam visādos variantos pa izdevniecību tika vārdzināta Aleksandra Čaka poēma “Mūžības skartie”, kurā autors nevairījās no pretrunu atsegšanas Pirmā pasaules kara, revolūcijas un latviešu strēlnieku būtībā un pieminēja personības, kuras nekādi nebija pieņemamas oficiālajai padomjlaika ideoloģijai. Taču apiet dzejojumus par latviešu strēlniekiem kopotajos rakstos (sastādītājs A. Būmanis) nebija iespējams. 70. gadu sākumā apspriedes notika gan Rakstnieku savienībā, gan izdevniecībā “Liesma”, un galveno teicēja

lomu te uzņēmās Arvīds Grigulis, kurš uzskatīja, ka darbu pilnā mērā nevar publicēt. Nedaudz no sarežģītākajām situācijām ap grāmatu atspoguļo kopoto rakstu redkolēģijas sēžu protokoli, kaut gan tie rakstīti visai konspektīvi un ne sevišķi precīzi:

“1970. gada 7. aprīli:

A. Grigulis: Domāju, ka jāapkopo viss par strēlniekiem, tai starpā arī no “Mūžības skartajiem” bet atsevišķā sējumā [tie] nebūtu izdodami. Nevajaga afišēt šo virsrakstu, bez tam jāredīgē pretpadomju vietas. [..] Var paturēt nosaukumu “Kopotī raksti”, jo tas nemaz nenozīmē, ka tiem jābūt pilnīgiem.

A. Būmanis: Trešā sējumā nebūs hronoloģijas.

A. Grigulis: Nav jābūt hronoloģijai. Var gadīties, ka “Mūžības skartos” nemaz neliks.” (10. lieta, 411. apr.)

Lai kaut daļēji saglābtu tekstus, rodas doma savākt vienkop visu, ko Čaks rakstījis par strēlniekiem periodikā un “pieņemamās vietas” publicēt ne no grāmatas, bet no pirmpublicējumiem laikrakstos un žurnālos. Taču vēl 1973. gadā jautājumu par “Mūžības skartajiem” šādā veidā redkolēģija nav atrisinājusi:

“1973. gada 20. jūnijā:

A. Grigulis: Centrālā Komiteja nav skatījusi nevienu rindu. Es ar Veselovu (Preses komitejas priekšsēdētāju. – S.V.) biju pie Drīzuļa (tobrīd LKP CK sekretārs. – S.V.) par antoloģiju (Latviešu dzejas antoloģija. – S.V.) un starp citu minēju par Čaku, iesakot ievietot atsevišķus nekaitīgus dzejojumus. Viņš piekrita, norādot redkolēģijai nopietni skatīties un ievietot tikai to, kur nav nekādu pārpratumu. Jābūt ļoti uzmanīgiem. Svītrojumus izdarīt nedrīkst. Jādrukā tas, kas ir un kas nerada nekādas šaubas un nesānīkno latviešu sarkanos strēlniekus. Citādi

nenodrukās neko. Nekādus Auzānus un Bangerskus (vēlākie neatkarīgās Latvijas armijas ģenerāļi. – S.V.), citādi nedabūs nevienu dzejojumu krājumā iekšā. Lūdsu izdevniecību iespēšanai sagatavoto manuskriptu nodot man izlasīšanai, jo esmu uzņēmies zināmu atbildību.” (20. apr., 298. lieta.)

Redkolēģija beidzot vienojas par kompromisu, lai pilnīgi greizā gaismā un pārkāpjot visus literārā mantojuma izdošanas principus nesakropļotu sabiedrībā labi pazīstamu grāmatu un lai tomēr atgādinājums par tās eksistenci paliktu dzīvs:

“I. Bērsons: Domāju, ka jāatsakās no grāmatas “Mūžības skartie” publicēšanas. Lielākā daļa teksta paliek ārpusē. Nevar jaukt dažādus principus – kaut ko svītrot, kaut ko atjaunot. Ņemam dzejoļus no pirmpublicējumiem. Apkopojam tematiski, publicējam hronoloģiskā kārtībā. Tātad ņemam septiņpadsmit dzejojumus...”

A. Grigulis: Mēs publicējam labākos. Nav jācenšas dabūt iekšā par katru cenu vairāk. Tikai drošus dzejoļus! Pēc iespējas mazāk runāt par grāmatu “Mūžības skartie”!

Tā nu “Mūžības skartie” kopoto rakstu IV sējumā parādās nepilnīgi, pirmajos, autora vēlāk pārstrādātos variantos un ar “pseidonīmu” – “Dzejas par vecajiem latviešu strēlniekiem”.

Garas pārrunas par “Mūžības skarto” izdošanu atjaunojās 1988. gadā, kad par izdevuma nepieciešamību lēma Rakstnieku savienības dzejas sekcijas un Kritikas un literatūrzinātnes sekcijas kopīga sanāksme. Aizliegtais izdevums ar Ilgoņa Bērsona komentāriem un teksta sagatavojumu nāca klajā savā īstajā veidā.

Taču arī šeit – šķiet, pēdējo reizi – redakcijas vadītājam Margaritai Miglānei nācās sastapties ar politiski

nelabvēlīgu recenziju, ko sniedza Zinātņu Akadēmijas Vēstures institūta darbinieks A. Bīrons. Tā tika veltīta toreizējā Rakstnieku savienības priekšsēdētāja Jāņa Petera poētiskajam grāmatas ievadam, kura uzdevums – Trešās atmodas priekšvakarā “attaisnot” poēmas izdošanu un pašu strēlnieku pretrunīgās personības. Recenzijas autors ar aizejošā laikmeta pedantismu rindu pa rindai uzskaita raksta “Tas, kas dzimis lielās mokās” trūkumus: “Tajā nav nopietnas analīzes darbam, kura ievadam tas uzrakstīts. Nav parādīta vieta, ko šis darbs ieņem paša dzejnieka daiļradē, nav atsegti laikmets un laiks, kad poēma uzrakstīta, nav pateikts, kā to vērtējuši autora laikabiedri, nav sniegti nekādi materiāli, kas parādītu, kā radās doma uzrakstīt šo darbu, par mērķi, ko autors bija nospraudis, ņeroties pie šī darba utt. Visbeidzot nekas nav teikts arī par vietu, ko šī A. Čaka poēma ieņem starp pārējiem latviešu rakstnieku un dzejnieku darbiem, kas veltīti latviešu strēlniekiem (sk. kaut vai: *Andersons E.* Sarkanais strēlnieks latviešu literatūrā 1917–1940. – R., 1963. – 491. lpp)... Grūti izskaidrojams arī Fridriha Brieža kara varoņdarbu apraksts (5., 6. lpp), spriedumi par “lielām idejām un pārliecību”, kas vadīja revolūcijas pretiniekus utt. Bet, no otras puses, J. Petera aprakstā nav pieminēti to ievērojamo strēlnieku vārdi, kuriem bija lemts kļūt par Sarkanās Armijas lepmu, kļūt par jaunās Padomju republikas izciliem karavadoņiem. Vai tiešām A. Čaka poēma nerosina autoru tās priekšvārdā pieminēt tos latviešu tautas dēlus, kuru vārdi zelta burtiem ierakstīti pilsoņu kara varonības pilnajā hronikā.” (Citēts pēc M. Miglānes raksta “Par ievadu, vēstuli un divām atsauksmēm”. – *Varavīksne*. – R., 1996. – 129., 198. lpp.)

Diemžēl par to, kas 80. gados notika pašā izdevniecībā un kādas bija tā laika iekšējās recenzijas, pēc arhīva dokumentiem spriest nav iespējams. Valsts arhīvā, caurskatot izdevniecības fonda aprakstus, nācās konstatēt, ka 80. gadu lietas šeit neatrodas. Kā tas iespējams? Tāpat kā agrāk, līdz 1991. gadam arhīvu darbinieki ir ieradušies izdevniecībā "Liesma", arhīvu vākos iešuvuši katru manuskriptu, katras redakcijas sēžu protokolus un iekšējo recenziju kopas, sastādījuši par tiem aktus kā par "pastāvīgi glabājamām lietām". To apliecina gan izdevniecības vadības, gan arhivāra paraksti. Taču arhīvā tie nav atrodami: 80. gadu Oriģinālliteratūras un Kritikas un literārā mantojuma redakciju lietu aprakstos Valsts arhīvā gandrīz visām ailēm pretī parādās zīmogs "Izņemts. Izņemts. Izņemts"...

Inta Čaklā

Kā dzeja izlauzās brīvībā

No "Stāsta par Knuta Skujenieka grāmatas neizdošanu"

Kārtojot Knuta Skujenieka Rakstus, arhīvā meklēju pēdas viņa dzejoļu krājuma neizdošanas motīviem un peripetijām. (Kā zināms, K. Skujenieks tika apcietināts 1962. gada 17. aprīlī, atbrīvots pēc soda izciešanas 1969. gada aprīlī; viņa pirmā dzejas grāmata iznāca 1978. gadā, faktiski – 1979. gada janvārī, bet tādas plāna pārslīdes uz nākamā gada sākumu tolaik bija parastas.) Par atrastajām liecībām gribu pastāstīt šai rakstā.

Prologs

Knuts Skujenieks pats vairākkārt teicis, ka par dzejnieku kļuvis nometnē. Tiešām, šajos septiņos gados viņš strādājis tik intensīvi, kā tikai vēl pāris vēlākos posmos. Sacerēts ap 800 dzejoļu. Daļu no tiem Skujenieka Latvijā palikušie draugi un kolēģi iepazīst drīz pēc uzrakstīšanas – izsūtītus vēstulēs, galvenokārt ar Knuta sievas Intas starpniecību. Taču PSRS vēsturē nepieredzēts fakts: Rakstnieku savienības Dzejas sekcijas prezidijs divas reizes pilnīgi oficiāli apspriež arestanta Skujenieka darbus un dod par tiem pozitīvu atsauksmi. Pirmoreiz – 1965. gada 1. oktobrī. Apspriešanas gaita nav protokolēta, bet saglabājies I. Auziņa sacerēts "Izraksts no protokola": atsauksme paredzēta iesniegšanai PSRS

Augstākajā tiesā gadījumam, ja K. Skujenieka lietu izskatīs vēlreiz. Tomēr tas nenotiek, bet atsauksmes melnraksts un kopija paliek RS papīros. Otra reize ir 1968. gada 13. februārī, apmēram gadu pirms K. Skujenieka soda termiņa beigām. Šoreiz saglabājies tieši protokols: runā I. Auziņš, D. Avotiņa, M. Čaklais, L. Brīdaka, V. Belševica, O. Lisovska, A. Balodis, A. Elksne. K. Skujenieka dzeju visi novērtē augstu. [..]

Acīmredzot viens no apspriešanas mērķiem – sagatavot iespēju K. Skujeniekam tūlīt pēc atgriešanās publicēties un izdot grāmatu. Pat sapnis – varbūt dažu dzejoli izdosies publicēt jau tagad. Protams, Padomju Savienībā kaut kas tāds, ka autors sēž cietumā un prese tikmēr drukā viņa darbus, būtu iespējams vienīgi kā rūpīgi plānota un visaugstākajos līmeņos saskaņota cekas propagandas akcija. Taču – ir 1968. gada sākums, “Prāgas pavasaris” Čehoslovākijā, ar ko cerības saista arī Latvijas intelīgences: ja čehiem izdosies demokratizēt sociālismu, domājams, Padomju Savienībā skrūves tāpat kļūs vaļīgākas. Notiek pretējais: ar 1968. gada rudeni sākas liels skrūvju piegriešanas posms. PSRS vēsturē nevar nosaukt periodu, kas būtu literatūrai labvēlīgs, bet ir bijuši slikti un vēl sliktāki laiki. K. Skujenieka atgriešanās Latvijā un mēģinājums izdot nometnē rakstīto iekrīt vēl sliktākā laikā.

Pirmais cēliens “Sēkla sniegā”

Lai tas nepaliktu tukšs apgalvojums, iezīmēšu gaisotni, kādā 1969., 1970. un tālākos gados risinās literārā dzīve. Nosaukšu tematus (ne visus), kas apspriesti RS partijas biroja sēdēs un pirmorganizācijas slēgtajās sapulcēs.

1969. gada 30. janvārī – RS sekretariāta un partijas biroja kopēja sēde. Apspriež PSKP CK lēmumu par ideoloģiskā darba uzlabošanu.

1969. gada 7. aprīlī – RS partijas sapulce. Apspriež LKP CK lēmumu “Par ideoloģisko iestāžu vadītāju atbildības pastiprināšanu par presē publicētajiem materiāliem un izrāžu repertuāru”. RS valdes pirmais sekretārs Alberts Jansons ziņo: “Ražošanas procesā apturēti ap 20 darbu, kuros atrastas kļūdas, neprecizitātes, neskaidra ideoloģiskā koncepcija. (Piemēram, O. Vācieša, M. Čaklā, V. Lāma, J. Laganovska, S. Kaldupes u. c.)”¹

1970. gada 9. janvārī notiek RS partijas biroja sēde un 12. janvārī partijas sapulce, kur apspriež LKP CK Rīgas pilsētas komitejas biroja lēmumu par RS partijas organizācijas darbu. Sevišķi slikts šoreiz izrādījies M. Čaklais. Kā prasa demokrātiskais centrālisms (augstāko partijas orgānu lēmumi ir obligāti visiem zemākajiem orgāniem), viņa dzejoļus izskata arī RS partijas birojs, bet izpelnās (kā birojs, tā Čaklais) A. Griguļa nosodījumu:

“Visi nesen bijām partijas Rīgas pilsētas komitejas birojā, kur izvirzīja virkni pārmetumu kā pirmorganizācijas birojam, tā arī dzejniekiem un visvairāk Mārim Čaklajam. Par to arī vajadzēja runāt, lai Čaklā dzejā neparādītos padomju dzejai nepareizas, pat kaitīgas tendences. [...] Mēs vienīgi recenzējam šo grāmatu, līdz ar to it kā nostājamies pret to, ko runāja partijas Rīgas pilsētas komitejas birojā.”²

1970. gada 28. janvārī RS partijas biroja sēde “Par laikrakstos un žurnālos publicēto rakstu idejiskumu”.

1970. gada 23. novembrī RS partijas sapulce. Par gatavošanos PSKP XXIV kongresam.

1970. gada 15. decembrī RS partijas biroja un izdev-

niecības “Liesma” partijas biroja kopīga sēde par RS un “Liesmas” sadarbību. Izdevniecībai ir pretenzijas par vēstures tematiku dzejā, par avangardisko, asociatīvo, eksperimentālo dzeju. Bet kāda ir šīs dzejas sabiedriskā vērtība? Šoreiz galvenais grēkāzis ir V. Ļūdēns: viensēt-nieka psiholoģija, apdzied zirgu, izkapti. Dzejolis “Tava piere pār manu bērniņu, tēvs...” būtu jauks, bet: “Bet kas tad bija Ļūdēna tēvs, ko viņš cildina? Ja nu viņš ir sadarbojies ar okupantiem? Ja nu vēlāk slapstījies?” “No autora puses tā bija apzināta provokācija.”³

1971. gada 13. janvārī RS partijas biroja sēde un 26. janvārī partijas sapulce. Par jauno literātu A. Bergmaņa un O. Gailiša ideoloģiski nepareizo uzstāšanos dzejas sarīkojumos.

1971. gada 2. martā RS partijas sapulce (atklātā). PSKP XXIV kongresa direktīvu apspriešana.

1971. gada 28. aprīlī RS partijas biroja sēde par Imanta Auziņa dzejas vakaru. Ir bijušas sūdzības. LKP CK instruktors H. Priedītis: “[..] būtībā runa ir jau par līniju, par pozīciju – bezšķiru pozīciju.”⁴ “[..] abstraktais humānisms, kurš mūs visu laiku traucē”⁵ (V. Lukss). Nolemj biedriski aprunāties ar I. Auziņu.

Un tā tālāk, un tā joprojām. Gribēju izrakstīt un īsi raksturot visas sēdes un sapulces, bet sapratu, ka tā līdz Skujeniekam nekad nenonākšu. Turklāt šie dokumenti nav pelnījuši garāmskrejošus pieskārienus, bet nopietnu analīzi. Kopumā tie rāda, kā Latvijas kompartija mēģina rakstniecību atspiest 50. gadu sākuma pozīcijās: lai tā būtu ideoloģiski nevainojama, pilnīgi nepārprotama un kontrolējama. Tas nekās, ka nelasāma. Turklāt pēc sistēmas, ko noslīpēja jau 30. gadu Staļina paraugprocesos, nepaklausīgos un šaubīgos vēlams savaldīt un

nolīdzināt ar zemi pašu rakstnieku rokām, tas ir, mū-
tēm, lai partijas augstākās instances var palikt aizku-
lisēs. Visskaidrāk šo mehāniku atklāj partijas doku-
menti ar “no augšas nolaistajiem” apspriešanas un no-
sodišanas tematiem un obligāto disciplīnu.

Tieši 60./70. gadu mijā spiediens ir milzīgs, tomēr
Rakstnieku savienība turas tam pretī: gan sekretariāts,
gan daļa partijas biroja locekļu uzskata, ka viņu pienā-
kums ir kolēģus aizstāvēt vai vismaz mīkstināt triecienu
spēku. Nosaukšu tikai divus piemērus. Jau pieminētajā
sekretariāta un partijas biroja sēdē 1969. gada 30. jan-
vārī, atbildot uz A. Griguļa pārmetumu, ka RS sekretariāts
un sekcijas nevis nosoda kaitīgās tendences, bet ņemas
advokātiski aizstāvēt, A. Jansons atcērt: “Mums ir jāaiz-
stāv mūsu dzeja pret nepatiesiem apvainojumiem, tikai
tā radīsies darbi, kas patiesi iekaros lasītājus, citādi
atkal nonāksim 1952. gada līmenī, kad dzeja vairs
nevienu neinteresēja un grāmatas nepirka.”⁶

Un otrs – 1973. gada 11. oktobrī notiek RS partijas
biroja sēde. Klausās VDK atsūtītu vēstuli par RS biedres
Vizmas Belševicas grēkiem. “Šīs izdarības VDK uzskata
par nesavienojamām ar padomju rakstnieka nosau-
kumu.”⁷ (Protokols ir krievu valodā, tulkojums mans. –
I. Č.) Lai nu ko un kā teic katrs no biroja locekļiem
(runā A. Jansons, E. Zaķe, A. Balodis, O. Vācietis, Č. Kin-
dzulis, V. Mihailovs, M. Kroma, V. Lukss un L. Brīdaka),
neviens nepieļauj domu, ka varētu sekot čekas ieteiku-
mam. Nolemj: VDK vēstuli pieņemt zināšanai. Tas ir
tolaik populārs birokrātisks formulējums, kas nozīmē:
dzirdējuši esam, bet neko nedarīsim.

Tāds ir laiks, kad, Latvijā atgriezies, K. Skujenieks
sakārto krājumu “Sēkla sniegā” un iesniedz apspriešanai

Dzejas sekcijas prezidijam. Drīz pēc tam viņš krājumu aiznes uz izdevniecību, bet nav iespējams pateikt, kad tieši, jo manuskriptu reģistrācijas burtnīcas, ja arī "Liesmā" kādreiz bijušas, nav saglabājušās. Pirmo manuskriptu apspriešana Rakstnieku savienībā tolaik ir parasta; kaut gan izdevniecība nav pakļauta RS, tomēr atzinīga sekcijas atsauksme varēja atvieglot grāmatas ceļu. 1970. gadā "Sēkla sniegā" nav identa 1990. gadā izdotai, acīmredzot sakrita tikai daļa darbu. Tur bija poēma "Neskaties atpakaļ!", cikls "Priežu daina" (no kura 1990. gadā izdevumā paņemts dzejolis "Velis"), poēma un dzejoļi par senprūšiem un lirika.

Manuskriptu Dzejas sekcijas prezidijs apspriež 1970. gada 18. februārī. Runā M. Ķempe, M. Čaklais, Ā. Elksne, V. Ļūdēns, J. Peters, I. Auziņš, M. Kroma un I. Ziedonis. Runātāji ir vienisprātis, ka dzeja laba un izdodama. Domas dalās par rakstību bez pieturas zīmēm un – īpaši – par senprūšu dzejoļiem. Pacitēsīm.

"Mirdza Ķempe. [...] Tā nav eklektiska, bet dziļi pārdzīvota, laikmetiska dzeja. Īpaši jauka mīlas lirika – mīlestība ar miesu un asinīm, ar sirdi un dvēseli. Nepatika tikai viens "leģionāra pārdomas Sirakūzā". Šur un tur sablīvēta tēlu sistēma, bet tas ir ļoti retās vietās. Smagākais likās senprūšu cikls, tas varētu tikt izdots atsevišķā krājumā. [...] Tā ir smalka un gudra dzeja, kas izstrāvo lielu humānismu. Mūsu dzeja daudz iegūs ar Kn. Sk. grāmatu."⁸

Vairāki – M. Čaklais, V. Ļūdēns, J. Peters, I. Auziņš, I. Ziedonis – uzskata, ka "Priežu daina" un senprūšu dzejoļi krājumam ļoti būtiski un noteikti paturami. Kaut gan tobrīd pret vēstures tēmu uzsākts īsts krusta karš, dzejnieki nedomā atkāpties.

“Vitauts Lūdēns. [...] Attiecībā uz poēmu – tā ir tik konkrēti vēsturiska, ka tur nevarētu rasties pārpratumi.”⁹

“Jānis Peters. [...] Domā, ka vajadzētu arī senprūšu poēmu, jo te nav publicistiski pārprotama vēsture.”¹⁰

Imants Auziņš pārdomāti un būtiski iezīmē krājuma dažādās līnijas, interesanti raksturo Skujenieka stilu: “Viņš strādā kaut kur vidū starp sadzīves un simbolu dzeju (kā bieži tas ir Rainim). Vārds viņa dzejā ir daudznozīmīgs,”¹¹ un arī pievēršas vēstures tēmai: “Ne jau vēstures tēma ir klupšanas akmens, nav nejaušība, ka visām tautām ir interese par vēstures tēmu. [...] Poēmai jābūt krājumā, tāpat kā “Priežu dainai” – tām ir ļoti humāns un šķirisks pamats.”¹²

“Imants Ziedonis. Vēstures tēmu Knuts ir aizsācis pirmais, grāmatā ir gudra, dziļa vēstures izpratne, liela kultūra. Varētu iznākt skaista grāmata. Kā to varētu izdot. Grāmatai jāiznāk tieši vēsturiskā griezumā, par to laiks bija jau sen runāt. Jāaizstāv grāmata tāda, kāda tā ir. Tā izaug no folkloras tradīcijām. Kn. Sk. dzejai ir liela pasaules skaņa, internacionālisms, reti emociāla viscaur.”¹³

Monta Kroma (strādā izdevniecībā, būs manuskripta redaktore) domā, ka vajadzētu veidot tīri lirisku krājumu un nelikt zem dzejoļiem gada skaitļus.¹⁴

Ārija Elksne pievienojas, ka krājums bagātinās mūsu dzeju, bet izsaka bažas: “Bet mums būtu jāpadomā, cik aizdomīgi skatās.. [...] Ļoti patika intīmā dzeja un Eiridike. Uzmanīgi jāpārskata krājums.”¹⁵

Rezumējot: grāmatas manuskripts atzīts par labu: gan tie, kas domā, ka jāaizstāv vēstures tematikas darbi, gan tie, kas uzskata, ka pirmo grāmatu drošāk veidot tīri lirisku, par galveno piedauzības akmeni uzlūko “Priežu dainu” un senprūšus. Noskaņojums nav bezcerīgs.

Tas nav bezcerīgs arī 1971. gada 28. oktobrī, kad Dzejas sekcijas prezidijs izvirza Skujenieku uzņemšanai Rakstnieku savienībā. Izvirza kā atdzejotāju, jo iznākusi L. Ukrainka, teju teju būs Lorka, bet paša grāmatas vēl nav. Redaktore M. Kroma bilst: "Skujeniekam izdevniecībā sagatavošanā ir laba grāmata, ir pozitīvas recenzijas (Balodis, Vācietis), ka grāmata izdodama."¹⁶

Ielūkosimies šajās recenzijās. Nav jānovērtē par zemu fakts, ka Andrejs Balodis (Latvijas laikā – komunistisks pagrīdnieks, cietumnieks, kara laikā – padomju frontinieks) raksta ieteikumu padomju cietumnieka dzejas grāmatai. Pēc K. Skujenieka stāstītā, viens, otrs ir atteicies, piemēram, Tautas dzejniece M. Ķempe. Viņai Skujenieka dzeja patīk, bet, pretstatā Dzejas sekcijā paustajam optimismam, ka pārpratumiem nevajadzētu rasties, viņa nojauš, ka nekur tie nepaliks, un acīmredzot negrib šai ķēpā jaukties. A. Baloža recenzija ir labvēlīga, rezumējums: "Domāju, ka ir pietiekams pamats labai grāmatai. Redaktoram ar autoru to pārskatot, atsijājot neskaidro un pārprotamo, šo to palabojot un stingrāk akcentējot, ir iespējams sagatavot manuskriptu izdošanai."¹⁷

Arī tur, kur recenzents kaut ko nesaprot un apšaubā, viņa tonis nav agresīvs. Piemēram, par bezpieturzīmju dzeju: "Man personīgi ir ieskats, ka pieturas zīmju nelikšana nedara dzeju modernāku, lai gan krasie iebildumi pret to arī man šķiet nevajadzīgi. Autoram pašam par to jāizšķiras. No manas puses aizrādijums ir tikai uz zināmu vienvēidības trūkumu."¹⁸

"Vispirms par krājuma uzbūvi. [...] Ja arī atstāj mīlestības dzejoļus kā pirmos, šur un tur dzejoļi būtu pārvietojami citā kārtībā. [...] Milas poēma par Eiridiki "Neskaties atpakaļ" ļoti spēcīga, taču tajā pašā laikā arī

diezgan neskaidra. Kas tur par likteņiem, kādā laikā un vietā?

Nevajadzētu ar šo darbu kā ar pirmo iesākt grāmatu.”¹⁹

Vēl šur tur A. Balodis pieklājīgi pabrīnās, “kas tie par likteņiem”, un izsaka vēlējumies, “lai viņa dzejā spēcīgāk ieskanētos mūsu dzīves apliecinājums, mēs tur vairāk saklausītu mūsu dienu problēmas un domas, justu, tā sakot, laikmeta dzīvo elpu.”²⁰ Iebildumu salāsā padaudz, tomēr ar tādu recenziju un saprātīgu redaktoru nav iemesla nokārt galvu. Interesanti ir pasvītrotumi A. Baloža recenzijā: tos nav izdarījis autors, bet kādi (vairāki) izdevniecības, varbūt Preses komitejas darbinieki. Izcelts un pieķeksēts viss, kas atbalsta domu, ka bez grozījumiem “laikmeta dzīvās elpas” virzienā grāmata nebūtu izdodama.

Ojārs Vācietis nepievēršas detaļām un atsevišķu dzejoļu analīzei (dažiem pieskaras garāmejot), bet noteikti un nepārprotami formulē divas būtiskas (Skujeniekam, mākslai vispār un pašam Ojāram būtiskas, turklāt tobrīd sevišķi aktuālas) tēzes. Ojārs Vācietis skaidri un tieši pasaka, ka Skujenieka personā nav darišana ar daudzsološu iesācēju, kam jāpalīdz izveidot pirmo krājumu, jo viņš pats, nabags, nav spējīgs ar to tikt galā:

“Knutam Skujeniekam ir reizē laimējies un nelaimējies. Viņš faktiski ir uzrakstījis vismaz trīs dzejoļu grāmatas. Reizē ar viņu dzejas gaitas sākušajiem apmēram tik daudz ir iznākušas. Knutam Skujeniekam... šī būs pirmā. Tātad – satikšanās ar lasītāju notiek, kad dzejnieks jau ir talanta briedumā, kad dzejnieka personības “es” tiktāl nostabilizējies, ka autora – lasītāja daudzdimensiju kontakts kardināli izmainīt var maz ko.”²¹

“Otrs – Knutam Skujeniekam mūsu dzejā nav ne līdzinieku, ne pretpolu, protams, ja neskaita mūžīgo “anti” starp dzeju un nedzeju. Spilgta individualitāte vienmēr ir bijusi dzejnieka pluss, bet pie mūsu praksē ieviesušās “salīdzināmās kritikas” un “salīdzināmās vērtēšanas” Knuta Skujenieka dzeja var prasīt zināmu pierašanu, t. i. – nevarēs izlāpīties ar “tas tajā ziņā ir līdzīgs tam” vai “tas atšķirībā no tā”. Knuts Skujenieks ar savu talantu, milzīgo erudīciju, smalko dzejas kultūru nostājas mūsu priekšā ar prasību – neuzskaitīt, ko viņš apdzied, neskaidrot – kā viņš apdzied, bet – dot vispusīgu viņa dzejas analīzi. Tādā gatavības pakāpē ir Knuta Skujenieka dzeja un tajā skaitā “Sēkla sniegā”.²²

Dažreiz tas izpaudies brutālāk, citreiz smalkāk, bet visā padomju varas pastāvēšanas laikā attieksme pret inteliģentu, sevišķi humanitāro, pret mākslinieku bijusi kā pret garīgi nepilnvērtīgu personību, kam tiesības pastāvēt vienīgi, ja tā apdzied pilnvērtīgas personas (partiju un padomju tautu), un kas nemitīgi uzraugāma un labojama. Laika posmā, kad šī faktiskā attieksme atkal saasinājusies un uzraugu modrība kļuvusi jau gluži maniakāla, Ojārs Vācietis apliecina pretējo: radošas personības vērtību un pašcieņu, to, ka nevis “mēs” esam tiesīgi prasīt no rakstnieka pielāgošanos mūsu debilitātes pakāpei, bet rakstnieks ar savu darbu ir tiesīgs garīgu gatavību sagaidīt no “mums”. Nav brīnums, ka izdevniecības darbinieki Skujeniekam pa draugam pasaka: Vācieša recenzija ir pārāk pozitīva, to mēs nemaz neņemsim vērā. Ja ņemtu vērā – kas tad paliktu pāri no daudzpakāpju uzraudzības sistēmas?

Atgriezīsimies pie K. Skujenieka uzņemšanas Rakstnieku savienībā. Dzejas sekcija viņu izvirza, uzņemšanas

komisija apspriež, tad kandidāti nonāk partijas biroja sietā (tā ir parastā procedūra, ko iziet visi) un tikai pēc tam valdē. RS partijas biroja sēdē 1972. gada 22. februārī spriež par K. Skujenieku. Nekādu īpašu iebildumu nav. M. Kroma vēlreiz ziņo par "Sēkla sniegā" likteni: "„Skujenieka dzejoļu grāmata ir izdevniecības 1974. gada plānos. Par to ir pozitīvas Baloža un Vāczemnieka (patiesībā Vācieša. – I. Č.) recenzijas. Tagad krājums jau ilgāku laiku atrodas pie b. Griguļa. Krājumam pietrūkst sabiedriska skanējuma, bet vai no autora to var prasīt? Dzejoļi viņam ir labi.”²³ (Protokols rakstīts krieviski, tulkojums mans. – I. Č.) Ka Skujenieku var uzņemt, piekrt arī klātesošais kompartijas CK pārstāvis b. Barkāns.

Tāpēc jo lielāks pārsteigums, ka 1972. gada 4. aprīlī RS partijas birojs vēlreiz spriež, vai Skujenieks uzņemams RS, un šoreiz runāšana nav īsa un formāla. Arī šis protokols ir krieviski, citēšu savā tulkojumā. No protokola izriet, ka otrreizējās apspriešanas iniciators ir A. Grigulis, ka visdrīzāk tā ir viņa personīgā intriga un ka Arvīds Petrovičs, kā viņu familiāri dēvēja draugi un nedraugi, nolēmis Skujenieku piespiest pie sienas: panākt, lai viņu neuzņem RS kā atdzejojātāju, bet atliek līdz pašā dzejas grāmatas iznākšanai. Mūsdienu lasītājs var paraustīt plecus: nebūs RS biedrs, nu un tad? Tomēr Skujeniekam tā nav gluži tukša greznība, bet zināms legāls statuss. Katram padomju pilsonim jāstrādā algots darbs, bet radošas savienības biedrs drīkst būt pašnodarbināta persona. (Skujenieks pelnījās galvenokārt ar lugu tulkojumiem un atdzejojumiem.)

Biroja locekļu jautāts, kas tad mums jāizlemj, toreizējais partijas sekretārs J. Škapars atbild:

“Mēs ar Griguli runājam, ka līdz galam jāvienojas

par visu: ja reiz mēs viņu uzņemam, ir jāzina, kādi būs viņa tālākie ceļi.

Biedrs Grigulis: Skujenieks ir īpaša figūra. Tiesāts par pretpadomju darbību. Tas mums liek orientēties tajā, ko viņš dara. Viņš ir pazīstams dzejnieks, bet izvirzās jautājums par viņa kā atdzejotāja uzņemšanu. Kāpēc viņa grāmata divus gadus guļ? Mēs par to runājām ar M. Kromu. No viņa lūdz parādīt padomju cilvēka pozīciju. Var prasīt, lai grāmatu uzlabo. Tur ir mistiski dzejoļi un ir tādi, kuros autors nostājas cietēja pozīcijā. Mājās viņam ir dzejoļi, no kuriem varētu izvēlēties. Viņa atdzejojumi ir mēģinājums apiet svarīgu jautājumu. Domāju, ka nav pareizi viņu uzņemt nevis par paša dzejoļiem, bet par atdzejojumiem.”²⁴

Gods partijas biroja locekļiem. Viņi gan tieši nesaka un vairāki noteikti nedomā, ka Skujeniekam nevajadzētu apliecināt padomju cilvēka pozīciju, bet pretēji Griguļa kareivīgajam fundamentālismam ir liberāli: tādas lietas no dzejnieka nedrīkst spiest ar varu. M. Kroma: “Kā redaktore domāju, ka nevar no viņa mākslīgi prasīt idejiski politiskus motīvus. Viņš jāpievērš mums neuzbāzīgi.”²⁵

A. Jansons: “Lieku reizi viņu raustot, mēs nevienam labu nedarīsim. Diez vai ir vērts viņam lieku reizi atgādināt pagātņi.”²⁶ [..]

Otrais cēliens “Lirika un balsis”

Jau partijas biroja sēdē skaidri parādās: par galveno šķērsli grāmatas iznākšanai nav kļuvuši ne senprūši, ne senlatvieši (Skujenieka nometnes dzejas rezerves ir

pietiekamas, tā ka viņš var no šiem motīviem atteikties), bet kas cits. Jāapliecina padomju cilvēka nostāja jeb sarunu valodā – jāuzraksta vismaz daži “šlipes dzejoļi”. Stīvēšanās ap šo prasību un pārmetumi par atrautību no “mūsu dzīves” kļūst par vadmotīvu viņa otrā pirmā krājuma “Lirika” peripetijās.

Dzejas sekcija par Skujenieka grāmatu neaizmirst. Vienīgais, ko tā spēj – dažādās sanāksmēs atgādināt, prasīt atbildi no izdevniecības cilvēkiem, mudināt, lai enerģiskāk rīkojas RS sekretariāts. Tas arī notiek. Visbiežāk balsi paceļ Imants Auziņš. [..] Arī citi dzejnieki palaikam bilst vārdu. [..]

“Sēklas sniegā” noraidījuma vēsture atgādina kārtīgi uzbūvētu klasisku drāmu ar skaidru sižetu, labajiem un ļaunajiem varoņiem, pat ar Šekspīra cienīgu intrigu. Turpretī “Lirikas un balsu” liktenis līdzinās ļoti modernas lugas uzvedumam, kur skatuve tīta tumsā, prožektors pa brīdim izgaismo kādu seju vai žestu, bet zālē sēdošajiem īsti nekļūst skaidrs, kas uz skatuves notiek un vai vispār notiek.

“Lirikas” (sākotnēji ne tekstā, ne virsrakstā “balsu” nav) iesniegšanu izdevniecībā tāpat nav iespējams precīzi datēt, bet visticamākais ir 1974. gada oktobris. [..] 1975. gada 29. maijā RS sekretariāta sēdē klausās K. Skujenieka radošo atskaiti, un viņš par savu grāmatu saka: “Cik man zināms, septiņu mēnešu laikā grāmatai nav ne redaktora, ne iekšējās recenzijas.”²⁷

Par šo laiku Skujenieks paspējis uz savas galvas sakrāt vēl dažas degošas oglītes. Vispirms literatūras kritikā. RS partijas pirmorganizācijas pārskata un vēlēšanu sapulcē 1974. gada 28. novembrī LKP CK Kultūras nodaļas vadītājs A. Goris norāda: “Nereti kritiskos rakstos

literāro procesu izskaidro no subjektīviskām pozīcijām, palaikam visai kategoriskā formā. Tas īpaši izpaužas "Literatūrā un Mākslā" publicētajā Kn. Skujenieka vēstulē V. Valeinim.²⁸

Tāpat LKP CK sekretārs A. Drīzulis RS partijas sapulcē 1975. gada 30. janvārī: "Bieži vien kritiskajos rakstos daudz nepamatotu komplimentu, kas īpaši izpaušies Kn. Skujenieka rakstos "Literatūrā un Mākslā".²⁹

Tagad šos rakstus pārļausot, pat nav iespējams saprast, kas augstos ierēdņus tik ļoti satraucis. Ja nu vienīgi – autors rakstnieku neuzskata par "ideoloģisko kadru" un viņa darbā izceļ citu jēgu. Bet šajā pašā partijas sapulcē, kur runā A. Drīzulis, RS valdes pirmais sekretārs G. Priede sola: "5. februārī tiks apspriests Kn. Skujenieka dzejoļu krājums kopā ar dzejas sekcijas prezidiju sekretariātā. Būtu vēlams, lai šai apspriedē aktīvi piedalītos dzejnieki komunisti un izteiktu savas domas."³⁰

Tāda apspriede tomēr nav notikusi, jo 1975. gada 22. maijā RS partijas birojā izdevniecības galvenā redaktora vietniece V. Spāre saka:

"Izdevniecība uzskata, ka pašreiz nav vajadzības RS sekretariātam kopā ar dzejas sekcijas prezidiju apspriest K. Skujenieka dzejoļu krājumu, jo ar to strādā izdevniecība."³¹

Savukārt RS sekretariāta sēdē 1975. gada 18. septembrī Mūsdienu oriģinālās daiļliteratūras redakcijas vadītājs V. Mihailovs, J. Petera vaicāts: "Kā ir ar "sāpīgajiem" autoriem? – U. Bērziņu, V. Belševicu, Kn. Skujenieku?"³² – atbild: "Bērziņa, Belševicas un Skujenieka jautājumi netiek risināti redakcijas līmenī. Belševicai krājums būs, par Bērziņu un Skujenieku vēl neko nevar

pateikt.”³³ Ja jautājumi netiek risināti redakcijas līmenī, tad kurās instancēs – Preses komitejā, centrālkomitejā? Jācer, ka meklējumi šo iestāžu arhīvos ļaus pateikt ko konkrētāku, kaut gan, protams, nekādu rakstisku lēmumu var arī nebūt.

Nepaiet ne pusgads, kad Skujenieks ar visu savu manuskriptu tiek pieminēts RS partijas sapulcē 1976. gada 29. janvārī. Temats: “Rakstnieku jaunās maiņas idejiskā audzināšana un mākslinieciskās meistarības un sabiedriskās aktivitātes celšana”. Kā vienmēr, visnoteiktāk bezkompromisa stāju pauž A. Grigulis:

“Par Knuta Skujenieka nelabvēlīgo ietekmi jaunajos, par ko daudz runāts arī birojos.

Padomju vara Knutam Skujeniekam deva iespēju izglītoties, taču viņš to atmaksāja ar jaunu nepateicību. Tagad viņš atgriezies literārajā darbībā. Esmu lasījis divus Skujenieka manuskriptus. Pirmā “Asni sniegā”. To nevarēja drukāt. M. Kroma bija redaktore. Cerēja, ka Skujenieks apmainīs dažus dzejoļus. Bet viņš to nedarīja. Radās otrās grāmatas manuskripts. Norunāja, ka trīs cilvēku komisija strādās ar to. Priede bija runājis un teica, lai Skujenieks paliek tikai tulkotājs. Skujenieks uzskata savu pozīciju par pareizu, un tāpēc viņa grāmata nevar iznākt, jo tur ir buržuāziskās ideoloģijas recidīvi. Bet viņš darbojas dzejas sekcijā, mēro visus ar savu mērauklu. Kā viņš var audzināt jaunus autorus ar šādu savu koncepciju?”³⁴

Šī ir viena no saturīgākajām liecībām, tomēr rada veselu gūzmu jaunu jautājumu. Kurš vai kuri izveidoja trīs cilvēku komisiju? Kad? Varbūt tieši šī komisija ir tas “ne redakcijas līmenis”, ko min V. Mihailovs? Vai varbūt tā sastādīta tikai nupat, kad manuskripts atgriezies

no vārda nesauktām instancēm? Ir skaidrs, ka komisijā ietilpst A. Grigulis, bet pārējie divi? Te atliek viens apelēt pie to cilvēku atmiņas, kuri tolaik strādāja RS sekretariātā un valdē. Tikpat miklains ir slidošais piemērojums, ko (kam, kad, kādā sakarā?) runājis un teicis valdes pirmais sekretārs Gunārs Priede.

A. Griguļa apgalvojums, ka Skujenieka "Lirikā" esot buržuāziskā ideoloģija, ir tīrs un tiem laikiem pietiekami ļaunprātīgs uztiepums – krājumā nav ne buržuāziskas, ne sociālistiskās ideoloģijas. Turklāt 70. gados K. Skujenieka grāmata nav vienīgā tāda – ārpus ideoloģijas. Var minēt E. Plaudi, V. Kriles "Bērzus", L. Brieža, J. Rokpeļņa krājumu. Čikstēdami un grabēdami, pārvarot šķēršļus, tomēr šie manuskripti virzās uz priekšu un iznāk. Jāsecina: pret Skujenieku attieksme ir īpaša. Lieļākoties droši vien viņa pagātnes dēļ – kā pret "apbruņotu un ļoti bīstamu", kurš pie tam nav pacēlis rokas. Acīs krīt Arvīda Griguļa uzsvērtā nelabvēlība, kam līdzās ideoloģiskiem var būt arī citi cēloņi, kurus mēs nezinām. Iespējams, jaunībā Grigulis kādā krogā sakāvis ar Knuta tēvu. Vai arī – pārgudrais Skujenieks viņam vienkārši krīt uz nerviem.

Ka nelabvēlība ir arī personiski iekrāsota, liek domāt A. Griguļa nostāja, kad uzņemšanai RS izvirza Uldi Bērziņu. Līdzīgi Skujeniekam – kā atdzejotāju, jo pirmās grāmatas nav un nez kad būs. Galu galā Bērziņš ne ar ko nav labāks par Skujenieku, tik nu vien, ka cietumā nav sēdējis. Daži partijas biroja locekļi iebilst, ka nevaļag Bērziņu uzņemt, jāpagaida pirmā grāmata. Bet A. Grigulis pieceļas un paziņo: "Es balsoju par Bērziņa uzņemšanu RS," – un aiziet pakaļ savam mazdēlam uz skolu (partijas biroja sēde 1974. gada 16. novembrī).³⁵

Tiesa, 70. gadu vidū gaisotne Rakstnieku savienībā ir mainījies. To ļoti jūt, lasot jau pieminēto sekretariāta sēdes protokolu 1975. gada 25. maijā, kad notiek K. Skujenieka radošā atskaite. Pastāstījis, kas atdzejots, Knuts ieminas par izdevniecības attieksmi pret sevi: "Izdevniecībā ir tāda nostādne, ka man grāmatās neatļauj komentēt autoru un sastādīt, neskatoties uz to, ka citu speciālistu nav. [..] Neesmu pārliecināts, vai tas ir vajadzīgs."³⁶ Ka tas tiešām tiesa, var pārliecināties, apskatot K. Skujenieka atdzejotās grāmatas. Pēc pirmās – L. Ukrainkas – virknei nākamo ir līdzautori. Tomēr sekretariāta locekļi viņam nekādu līdzjūtību neizrāda.

"G. Cīrulis. Lūgums nebūt pārliecinātam par savu absolūto gaumi: tikai tu vari sastādīt, tikai tu vari rakstīt priekšvārdu."³⁷

"G. Priede. Varam secināt, ka Kn. Skujenieks ļoti daudz strādā. Darbs ir kvalificēts. Giljena tulkojums, manuprāt, ļoti labi paveikts. Nevaram runāt izdevniecības vārdā. Esat ļoti aktīvs mūsu starptautiskajos sakaros, taču, klausoties jūsu pārskatu par latviešu dzeju (konferencē ar dienvidslāvu rakstniekiem "Konflikts dzīvē un literatūrā". – I. Č.), es arī sāktu šaubīties, vai dot jums rakstīt priekšvārdu. Mums katram var būt savi personiskie iespaidi, bet, pārstāvējot kādu organizāciju, jāņem vērā ne tikai subjektīvās domas... Par tulkotāja un atdzejotāja darbību mums prieks, tā ļoti augsti vērtējama. Paša, sava dzeja līdz lasītājam jānovada caur to pašu izdevniecību. Jums pašam arī jādarbojas."³⁸

Vēl fragments no protokola un pēc tam mans komentārs.

"O. Lisovska. Gadījums ir ļoti smags. Man pat nav cerību, ka šī grāmata iznāks pašreizējā variantā.

Kn. Skujenieks. Es neredzu tam iemesla. Vai tas nav priekšlaicīgs pesimisms? Reāli iesniegts manuskripts ir reāli jāvērtē. Ir arī maiņas rezerves, esmu ar mieru sastrādāties.

I. Lubējs. Kāpēc Olga domā, ka grāmata nav izdo-dama?

O. Lisovska. Man šī grāmata šķiet pārāk abstrakta. Nav jūtams, redzams, kur autors, kādā laikā dzīvo, kaut arī tā ir mākslinieciska, profesionāla.³⁹

Domāju, neesmu vienīgā, kas arhīva materiāla priekšā saminstinās: vai vajag citēt? Jo citēt – tas nozīmē izraut no pagātnes kādu momentuzņēmumu, bieži vien tam cilvēkam pavisam neraksturīgu, un pasniegt kā “mūžīgu patiesību”. Tā arī šoreiz. Būtu absurdi iedomāties, ka beidzot atklāts vēl viens Skujenieka dzejas pretinieks un tā ir maigā liriķe Olga Lisovska. Protams, viņa nesaka to, ko domā vai kas šķiet viņai pašai, bet, pamatojot savu pesimismu, mēģina formulēt iebildumus, kādi dzirdēti, dažādās instancēs atkārtoti jeb – pēc tolaik populāra formulējuma – “pastāv viedoklis” (tāpat, pats no sevis, bez noteikta autora un tieši tādēļ nesatricināms).

Tomēr atšķirību no 70. gadu sākuma gan O. Lisovskas, gan citu sekretariāta locekļu nostāja atklāj. Tolaik O. Vācietis recenzijā un runātāji Dzejas sekcijas un sekretariāta sanāksmēs “pastāvošo viedokli” centās neielaidīt savā apziņā, nepieļaut, ka tas ir tiesīgs diktēt noteikumus. Var pat pasmaidīt, ka bija naivi Dzejas sekcijā citam citu drošināt un pārliecināt – “nekādu pārpratumu nevarētu būt”, “nekādi iebildumi nevarētu rasties” un tamlīdzīgi. Bet tas uzturēja vīrišķības un solidaritātes garu. Tagad attieksme kļuvusi reālpolitiska: sekretariāta locekļi zina, ka ar to pašu izdevniecību un

Preses komiteju būs vien jāsastrādājas. Ja Skujenieks jūtas tik lepns savā garā un nemaz negrib piekāpties, tad pats vien vainīgs.

Pēdējoreiz par Skujenieka grāmatas likteni runā Rakstnieku savienības VII kongresa debatēs. Atkal nepagurstošais I. Auziņš:

“Sava nenoliedzama vieta šodienas dzejā ir Knutam Skujeniekam. Daļa jauno mācās no viņa bagātās dzejas kultūras. Bet pašam grāmatas kā nav, tā nav. Baidos, ka līdzīga situācija veidojas ar Ulda Bērziņa pirmo grāmatu. Ja būtu iznācis šo un vēl citu autoru labākais devums, iespējams, tagad “meklētāju sarakstos” mēs izdarītu dažu zīmīgu korektīvu.

Visu šo grāmatu manuskriptus esam lasījuši Dzejas sekcijas prezidijā, bet līdz apspriedei nonāk reti – saka, lai pagaida, drīz vien izlemšot. Lemj gadiem – un neizlemj. Manuprāt, tas nav normāls stāvoklis, vienalga, vai runa par šiem vai citiem rakstniekiem, vai jaunajiem latviešu un krievu literātiem. Manuskripti – atšķirībā no saknēm – marinēšanu ne visai labi panes.”⁴⁰

Un M. Čaklais: “Man gribētos te vairs pie tā neatgriezties, runāt par Knuta Skujenieka grāmatu izdošanu... [..] vajadzētu izteikt tādu cerību, lai nebūtu jāgaida nākamais kongress, lai konstatētu to pašu ko šajā, proti, ka grāmatas nav.”⁴¹

Viņiem atbild grāmatas redaktore M. Kroma: “Knuta Skujenieka grāmata tiešām ilgi iestrēgusi. Daļēji tas ir izdevniecības vienkāršotā skatījuma dēļ, daļēji autora nevēlēšanās kaut cik ņemt vērā izdevniecības domas. Grāmatas redaktors centies šo grāmatu izdot, taču iespējams, ka krājums draud vēl ilgāk iestigt. Varbūt arī tāpēc, ka autora dzejai nav īstas barotnes dzīvē.”⁴² [..]

Epilogs

Tāpat kā ar “Sēklu sniegā”, liekas, atkal iestājusies šaura bezizeja. Bet tā ir šķietamība. 1976. gadā uz “Liesmu” par galvenā redaktora vietnieci aiziet strādāt Lija Brīdaka, kurai krājums patīk un ir vēlēšanās tā dēļ pacīnīties. Sarunā L. Brīdaka ieteic Skujeniekam šādā vai tādā veidā iekļaut arī atdzejojumus, jo tas ļautu grāmatu instancēs vieglāk aizstāvēt. Tā no “Lirikas” top “Lirika un balsis”, un šis ir gadījums, kad izdevēja priekšlikums, sākumā tīri pragmatisku motīvu diktēts, sniedz arī interesantu māksliniecisku rezultātu. Krājums iznāk, turklāt padomju vara nemaz vēl tajā gadā nesa-grūst. Savu laiku sagaida arī “Sēkla sniegā”. Vārdu sakot, šis ir stāsts ar labām beigām.

Vēl dažas vispārīgas atziņas, kas radušās, pētot K. Skujenieka literāro biogrāfiju.

60. g. beigās, 70. g. sākumā tie, kas aizstāvēja dzejas tiesības, bieži dzejoli salīdzināja ar ledus kalnu, kam viena trešdaļa virs ūdens, bet divas – zem (asociācijas, zemteksti utt.). Partijas vadoņi gribēja, lai dzejolis līdzinātos tukšai pepsikolas pudelei, kam visas daļas virs ūdens, bet – paradoksālā kārtā – pats literatūras vadības stils gan teicami atbilst šai laba dzejoļa definīcijai. Arī te liela daļa darbības virzītāju un virzošo mehānismu slēpta zem ūdens – slēgtās sapulces, par kurām nav bieži nav palicis rakstītu liecību, personiskās sarunas un telefonsarunas, kurās izteikti viedokļi un doti vadoši norādījumi.

Vēl kāda iezīme, kas partijas vadības stilu drūmi groteskā veidā sarado ar mākslu, ir mīlestība uz teātra izrādēm un sevis nostādīšana režisoru inscenētāju lomā.

Skujenieka biogrāfiju tas ietekmējis īpaši spēcīgi. Vispirms Latvijas VDK patērēja daudz laika, izdomas un darbaspēka, lai sašūtu un uzvestu pretpadomju grupas lietu, lai no Skujenieka izveidotu rūdīta pagrīdnieka tēlu. Pēc tam dažas instances pielika tikpat daudz pūļu, lai šo pretpadomju elementu pāraudzinātu un piespiestu demonstrēt padomju cilvēka stāju. Savukārt Skujenieks tērēja laiku un nervu šūniņas, lai paliktu pats un nepakļautos uz māktajām lomām. Kā sarunā izteicās Anda Kubuliņa: nav jau brīnums, ka toreiz nebija bezdarba.

Un vēl. Skujenieka stāsts kompartijas cūcīgās kultūrpolitikas akciju virknē ir viens no spilgtākajiem, bet nebūt ne vienīgais. Daļēji to iezīmēju un atgādināju raksta sākumā. Ir daudzi citi stāsti, dramatiski un komiski, kas grib būt izstāstīti. Tikai pēc tam, manuprāt, varēs uzrakstīt daudz maz patiesu pēckara Latvijas literatūras vēsturi.

Atsauces

Latvijas Valsts arhīvs:

¹ 7263. f., 1. apr., 18. l., 33.–40. lpp.

² Turpat. – 19. l., 31.–33. lpp.

³ Turpat. – 20. l., 112.–132. lpp.

⁴ Turpat. – 160.–166. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ 473. f., 1. apr., 335. l., 7.–16. lpp.

⁷ 7263. f., 1. apr., 22. l., 121.–123. lpp.

⁸ 473. f., 1. apr., 351. l., 18.–22. lpp.

^{9–15} Turpat.

¹⁶ Turpat. – 67. lpp.

¹⁷ 478. f., 20. apr., 833. l., 252.–258. lpp.

^{18–20} Turpat.

²¹ Turpat. – 259.–261. lpp.

²² Turpat.

²³ 7263. f., 1. apr., 21. l., 55.–61. lpp.

²⁴ Turpat. – 81.–85. lpp.

^{25–27} Turpat.

²⁸ 7263. f., 1. apr., 23. l., 78. lpp.

²⁹ Turpat. – 24. l., 5. lpp.

³⁰ Turpat. – 9. lpp.

³¹ Turpat. – 149. lpp.

³² 473. f., 1. apr., 341. l., 82. lpp.

³³ Turpat.

³⁴ 7263. f., 1. apr., 25. l., 10.–19. lpp.

³⁵ Turpat. – 23. l., 166.–168. lpp.

³⁶ 473. f., 1. apr., 341. l., 60.–63. lpp.

^{37–39} Turpat.

⁴⁰ Turpat. – 321. l., 246., 247. lpp.

⁴¹ Turpat. – 288. lpp.

⁴² Turpat. – 320. lpp.

Pārpublicējums no žurnāla “Karogs”, 2001. g., Nr. 5.

Gunārs Priede

Tautas traģēdija un mēģinājumi runāt par to dramaturģijā no 1954. līdz 1989. gadam

Jūs, ar savu sīko sadzīvi! Kur paliek lielās tēmas par mūsu tautas varonību pagātnes ciņās un šodienas darbā? Lieluma elpa kāpēc neplūst pretī no oriģināllugu iestudējumiem Latvijas PSR teātros? Kāpēc mums joprojām nav dramaturģijas augstākā žanra – traģēdijas?

Kā vālodze pēc lietus ne viens vien mūsu darbu vērtētājs nenoguris sauca pēc lielajām tēmām gadu desmitiem ilgi. Kas ar tām bija domāts, vajadzēja prasīties pašiem, un bija, kas pratās – Žanis Grīva, Arvīds Grigulis, Voldemārs Sauleskalns, Jānis Anerauds. Šeit neskaršu ne viņu, ne citu latviešu dramaturgu lugas, tapušas līdz 1953. gadam, citiem vārdiem – Staļina laikā, jo tā ir īpaša problēma. Atšķirsim “Latviešu padomju teātra vēsturi”, kas tur teikts par pirmo divu paveikto tālākajā laika posmā, ņemot vērā arī, ka tie nebija autori, par kuriem daudz ko varēja atļauties teikt kritiski. Lūk, divas lugas Drāmas (tagad Nacionālajā) teātrī:

1957. gadā skatītāji iepazinās ar Ž. Grīvas vēsturisko lugu “Snīga sniegi...”, kas vēstī par latviešu sarkano strēlnieku ciņām 1917. gadā un kuras centrā ir strēlnieku pulka komandiera, vēlākā Padomju Savienības Varoņa Jāņa Fabriciusa tēls. Luga sarakstīta saistītā valodā, lai, kā saka pats autors, “piedotu darbam to

romantisko cīņas pacēlumu, kāds mums allaž rodas, domājot par šo laiku un cilvēkiem”. Lugas stilistiskā neviengabalainība tomēr radīja zināmu disonansi arī uzveduma kopskaņā, jo dažu tēlu sadzīvīskā izteiksme kontrastēja ar dzejas valodu.¹

Tālāk: Tajā pašā gadā A. Amtmanis-Briedītis pielika lielas mākslinieka pūles, lai iedzīvinātu uz skatuves kādu citu vēsturisku lugu – A. Griguļa “Baltijas jūra šalc”, kurā pirmo reizi bija atainoti 1919. gada notikumi Latvijā, kad, intervencijas pārspēta, tika nomākta padomju vara. Lugas ilustratīvais raksturs traucēja nozīmīgu saturu pacelt vajadzīgā mākslinieciskā līmenī.²

Sauleskalna un Anerauda rangs nebija tik augsts, ka par viņiem nevarētu izteikties drošāk, tāpēc viņu darbu vērtējumos, saglabājot cieņu pret izvēlēto tematiku, ieskaņas arī skarbāki toņi. Par Valmieras vienpadsmit komjauniešu liktenim veltīto V. Vīgantes un V. Sauleskalna lugas “Tas notika Valmierā” iestudējumu Jaunatnes teātrī 1954. gadā lasām:

Faktu materiāls, rūpīgi vākts un sakārtots, nebija lugā pārtapis dramatiskā darbībā, dzīvos cilvēku raksturos. Tā bija lielākoties ilustratīvu un garu tekstu piesātinātu ainu virkne. Taču iestudējumā šos trūkumus lielā mērā sedza režisora B. Praudiņa un ansambļa radītā kaismīgā noskaņa, varoņcīņas atmosfēra. Izrādē skanēja revolucionāras dziesmas, vārsmas, tautiskas melodijas.³

Par J. Anerauda lugu “Kad liesmo sirds” Jaunatnes teātrī 1958. gadā:

Luga stāsta par varoņiem komjauniešiem Lielajā Tēvijas karā. Tās varoņa Upmaļa prototips ir Imants Sudmalis. Literārās vielas trūkumi bija acīm redzami. Pēc

piedzīvojumu žanra likumiem sakonstruētajā lugā shematiskās situācijās darbojās shematisks personāžs – kā pozitīvie varoņi, tā ienaidnieki. Režisora P. Lūča un ansambļa labā griba un ticība tēmas spēkam nespēja pārvarēt lugas trūkumus. “Tie nav literāri tēli, raksturi, bet literāras klišejas, literāra nabadzība”, rakstīja J. Kalniņš, pārmezdam teātrim prasību pazemināšanu reperetuāra izvēlē un reizē ar to atbildēdams tai kritikas daļai, kas iestudējumu uzskatīja par “vajadzīgu”.⁴

Šādas un līdzīgas tēmas līdz traģēdijas žanram izaudzēt nespētu arī citi autori šeit pieminēto vietā. Traucētu nepieciešamība apzināti melot. Pārlietu daudz bija prātā paturamo iepriekšpieņemumu, stopzīmju un tabu. Kāds ar visu Šekspīra ģenialitāti būtu “Hamlets”, ja Elizabetes laikmeta Anglijā nedrīkstētu ne ieminēties par karaļa nogalināšanu, kaut arī itin kā Dānijā, un par karalienes kāzām ar slepkavu?

Mēs ne ieminēties nedrīkstējām par 1919. gada patsieso, neizskaistināto būtību. Par to, kā uztvērām Latvijai 1939. gada uzmāktās krievu kara bāzes, kam sekoja baismie 1940.–1941. gada notikumi. Par pašu acīm skatīto padomju armijas panisko bēgšanu kara sākumā, kad hitleriskos iebrucējus sagaidījām kā glābējus. Par 1949. gada izsūtījumu kā ievadījumu piespiedu kolektivizācijai.

Salīdzinājumā ar dzejniekiem, stāstniekiem un romānu autoriem mūs uzmanīja ievērojami modrāk un ne tikai Galvenā literatūras pārvalde jeb Glavļits, kā maskēti sauca oficiāli nepastāvošo cenzūru. Tas arī saprotams, jo uzrakstītais vārds, paspilgtināti raidīts publikai zālē no skatuves, gūst pavisam citu iedarbes spēku. Arī no ekrāna raidītais, protams. Kad Rīgas kinostudijā šaubījās,

vai atļaus veidot filmu pēc dzejnieka Ojāra Vācieša prozas darba “Tās dienas acīm”, kāds ieteicās, ka darbs taču jau iznācis grāmatā un tātad aprobēts ar visiem izsūtīšanas motīviem tajā. Viņam atbildēja, ka grāmata ir viens, bet filma – pavisam kas cits kaut vai tāpēc, ka uzrunā nesamērojami plašāku auditoriju. Bez tam, ja grāmataš pusteikumā var pieminēt cilvēkus ar šautenēm, tuvāk viņus neraksturojot, uz ekrāna viņi jāparāda. Kādi? Padomju armijas formas tērpos, jā? Vai Eiropas atbrīvotājus no fašisma ļaus rādīt kā varmākas attiecībā pret pašu zemes mierīgajiem iedzīvotājiem četrus gadus pēc kara? – Bet tā tomēr bija... – Bija vai nebija, neļaus! Nevieni un nekad! Izbeigsim šo sarunu!

Teātra zinātniece Silvija Radzobe astoņdesmito gadu sākumā rakstīja:

Latviešu dramaturģijā tikai divas lugas runā par smagajām sekām, kādas padomju cilvēku dzīvē atstāja personības kulta nelikumības, kuras atklāja PSKP 20. kongress 1956. gadā. Tās ir: G. Priedes “Miks un Dzilna” un L. Pura “Redzēt jūru”, kas uz Drāmas teātra skatuves parādījās 1968. gadā.⁵

“Miks un Dzilna” tur parādījās 1963. gadā un, pēc S. Radzobes domām, “ar visasākajām Laikmeta problēmām”.⁶ Sarosināja t.s. Hruščova atkusnis, bet vistiešāk laikam viņa runa, ko mums, Rīgas lauksaimniecības tehnikuma skolotājiem, nolasīja drīz pēc kongresa un kas atstāja graujoši spēcīgu iespaidu. Vai šī runa drukātā veidā maz nāca klajā? Stāstīja, ka vecie boļševiki Kremļa zālē esot skaļi protestējuši, raudājuši vai pat zaudējuši samaņu. Viņiem taču viss sagriezās ar kājām gaisā, dzirdot kaut vai par to, kā Staļins pats pratinājis Rudzutaku, sitot viņu ar pletni. Man turpretim likās, ka

aizsākas pilnīgi jauns laikmets, un, kad 1959. gada vasarā Rakstnieku savienības (RS) pirmais sekretārs Valdis Lukss aicināja mani stāties partijā, es neko lielu pretī nerunāju. Iebildu vienīgi tad, kad manā autobiogrāfijā viņu mulsināja represētā mātes ģimene, par ko līdz tam biju klusējis, un nosodījums izsūtīšanai. Vai to nu maz vajagot? – Noteikti, jo citādi es neesmu ar mieru! – Rajona komitejā mani tomēr palūdza autobiogrāfiju pārrakstīt bez 1941. gada. Teicu, ka nevaru, jo no savas vecmāmiņas neatsakos, bet man laipni paskaidroja, ka to no manis neviens arī neprasot, taču tagad kārtība esot tāda, ka katrs atbildot un rakstot par sevi. Ja tā, lūdzu. Kļuvu par kandidātu, 1960. gadā – par biedru.

1963. gadā viss jau izskatījās krietni savādāk. Latvijā bija noticis t. s. Pelšes apvērsums, no amatiem atbrīvoti nacionāļkomunisti, darīts gals mēģinājumiem sarunāties latviski ar pārdevējām veikalos un aizliegti Jāņi, bet 20. kongresa lēmumi, kas nosodīja Staļina personības kultu, oficiāli atcelti tomēr netika. Tāpēc laikam mana luga “Miks un Dzilna” sākotnēji nesatrauca ne Kultūras ministriju, ne Glavļitu. Režisors bija Alfrēds Jaunušans, kam luga patika, bet iestudējums atkal jau rādīja, ka vadošie darbinieki augstākajās iestādēs (un vai tikai viņi?) lugas lasīt neprot. Pieķeras sīkumiem, daudz ko palaiž garām, neuztver kopsakarības... Atklāsme nāca pieņemšanas izrādē, kad ar Glavļita zīmogu akceptētos tekstus priekšā cēla skatuves mākslas meistari Elza Radziņa, Anta Klints, Helēna Romanova, Alfrēds Vidnieks, Jānis Kubilis un citi, pa vidu smeldzīgi skanot jaunā komponista Raimonda Paula starpspēlēm un dziesmai par Anabellu Lī ar Edgara Alana Po vārdiem

Erika Ādamsona atdzejotumā. Nu katram, kam ir ausis, skaidri kļūva kā teksti, tā zemteksti. Aiznākamajā dienā mani izsauca uz teātri saskaņot labojumus. Kādus labojumus, ja izrādi pieņēmusi mākslas padome un pilsētā izlīmētas pirmizrādes afišas? Lugas eksemplārs, ko man nolika priekšā, apstulbināja, jo trekni svītrojumi pa diagonāli skāra lappušu lappuses. Klāt toties nāca padomju-patriotiski teikumi, ko ar zīmuli bija iestarpinājis dzejnieks Jūlijs Vanags, tobrīd Teātra un mūzikas iestāžu pārvaldes priekšnieks Kultūras ministrijā (vēlāk teatruļu aprindās bieži citēja viņa vārdus: “Ko par šo lugu teiktu Fidels Kastro?”).

Ko darīt? Iet projām, izbeidzot to visu? Taču mani lūdza neietiepties savā paštaisnībā, palīdzēt teātrim izkļūt no neapskaužamās situācijas un saprast, kāds skandāls būtu izrādes noņemšana no repertuāra. Vai nu es nesapratu, bet teicu, ka pirmām kārtām jāizdzēš viss ar zīmuli klāt pierakstītais – ja tiešām vajadzēs kādus papildinājumus, tie manā lugā būs mani... Jā, to varot! – Daži īsinājumi būtu arī diskutējami, es turpināju, bet ne jau tie, kas laupa lugai un izrādei jēgu, jo kopā neturas sižets! – Nē, vērā jāņemot visi...

Savos 35 gados biju dramaturgs ar stāžu, jau septiņu Rīgā, Vīlandē, Panevėžā, Maskavā un citur iestudētu lugu autors. Astoto lugu rakstot, ļāvos tēmai, kas manī jau ilgi brieda tīri personiski, jo 1941. gada 14. jūnijā smagi pārdzīvoju vecmāmiņas un mātesmāsas izsūtīšanu, bet 1949. gada 25. martā ceļu uz Sibīriju nācās sākt klasesbiedrenei un citiem tuviem cilvēkiem, kamēr otra mātesmāsa, iepriekš brīdināta, aizbēga uz Krieviju, kur slēpās. Drāmas teātrī luga netika saasināta (kā vēlāk Jaunatnes teātrī no “Mika un Dzilas” izaugusi

“Centrifūga”), taču pieņemšanas izrādē lugas tēli uzrunāja zāli tiem laikiem spilgti. Es lai tagad mierīgi ļautu iestudējumam bezjēdzīgi kropļot? Nē.

Tad mani kopā ar teātra toreizējo direktoru Valdi Rūju aicināja ierasties jau minētajā Glavlitā. Tas laikam notika izņēmuma veidā, jo ar rakstniekiem tur nerunāja. Viņi pat nedrīkstēja zināt, ka tāda iestāde pastāv un kur atrodas. Es, tur toreiz iekļuvis, tad nu apstājos pie katras izsvītrotās lappuses, demagoģijā ar iestādes vadītāju sacenzdamies, līdz dažas atguvu visā pilnībā, bet citas tomēr palika ar izsvītrotām vietām, noliegtām kategoriski.

Pirmizrāde bija skumja. Aktieri nervozēja. Nebija viegli ielāgot pēkšņās izmaiņas tekstos, un dažs aprāvās pusvārdā, jo atcerējās, ka tālāk nedrīkst, bet partneris domāja, ka viņš vēl turpinās, un gaidīja. Videnieks, bīdamies pateikt ko neatļautu, brīžam nepateica to pašu atļauto. Zālē trīsreiz nomira autors. Skatītāji? Kā nu kurais. Ko redzēt un dzirdēt netrūka arī bez represētā mežsarga Jagara meitas Dzilnas – E. Radziņas miglainajām pretenzijām, īsinājumu dēļ zaudējušām loģiku. Izcēlās toties gaišā, harmoniskā dāliju audzētāja Jūlija – A. Klints un strādniekzēns Miks – J. Kubilis, kam par šo lomu, saīsinot laikam cietušu vismazāk vai nemaz, teica daudz labu vārdu.

Taču arī par apcirpto izrādes variantu pienāca darbaļaužu sūdzības, prasot sankcijas pret teātri un autoru. Akadēmiķis Jānis Kalniņš dienasgrāmatā rakstīja:

06.05.63. *Iestudēta G. Priedes luga “Miks un Dzilna”. Lugu neesmu ne lasījis, ne redzējis. Atkal sagriezies viesulis, ko maļ Grīva, Īverts un citi. Jūlijs Vanags uzstājas ar aprobežotām runām par to, cik luga kaitīga.*

*Var jau būt, ka luga nav laba, bet nevienam godu nedara tas švindelis, kas sagriezts.*⁷

Iejaucās partijas centrālkomiteja. Teātris tad jau bija vasaras izbraukumos, un sekretārs Augusts Voss izrādi noskatījās Aknīstes skolas zālē. Skolā, par lielā priekšnieka ierašanos pabrīdināti, bija sapratuši, ka brauc pie viņiem, un lielā steigā sākuši uzmagāt grīdas gaitenīšus... Vosam iebildumi neradās, taču visvisādi bremsētais iestudējums nākamajā sezonā beidza savu skatuves mūžu.

Fantasmagoriski jau nu būtu, ja dramaturgiem ļāvuši netraucēti izteikties par jautājumiem, par kuriem, kā ūdeni mutē ieņēmuši, klusēja vai runāja ne tā, kā bija visur citur. Kāpēc mēs tomēr mēģinājām, iekuldamiem nepatikšanās paši un tādas sagādādami teātriem? Varētu jau tagad augstā stilā prātot par pienākuma apziņu pret savu tautu, bet es domāju, ka uz āru lauzās jaunības iespaidi, tiekdamiem pēc izpausmes mākslas tēlu valodā. Kur vēl asāki konflikti dramaturģijai par tiem, ko pārbagāti piedāvāja mūsu dzīves pieredze? Gatavas būdu lugas, drāmas, traģikomēdijas un traģēdijas!

Aktieris Aleksandrs Maizuks par 1940. gada 17. jūniju Rīgas stacijas laukumā stāsta:

Manas paaudzes cilvēki noteikti atceras slavena mākslinieka darinātu, daudz tiražētu liela formāta gleznu, kuras nosaukums, ja nemaldos, bija "Pateicīgā latviešu tauta sveic savus atbrīvotājus". Gleznā gaišmatainas latvju meitenes krāšņos tautastērpos jūsmas pārņemtas, sniedz ziedu klēpjus priecīgi smaidošiem tankistiem. Katru reizi, kad turpmākajos piecdesmit gados man gadījās redzēt šo "socreālisma" diždarbu vai tā reprodukciju, vienmēr atcerējos vēsturisko dienu, ko uz visiem laikiem fiksējusi Maskavas forštates divpadsmitgadīgā

čāļa atmiņa. Šī glezna viscaur ir falsifikācija. Nebija nekādu meiteņu tautastērpos, nebija nekādu ziedu klēpju. Vispār tur nebija nevienas sievietes vai puķes, laukumā atradās tikai vīrieši. Otrkārt, gleznā tankiem cieši apkārt stāvē cilvēki. Īstenībā atstarpe starp krievu bruņumašīnām un rīdziniekiem bija ļoti liela.⁸

Turpmākajos piecdesmit gados par Latvijas “atbrīvošanu” mācīja skolās, uzskatei izmantojot aprakstīto un citas tādas gleznas. Par to līdzīgā garā priecājās vēsturnieku darbi, romāni, poēmas un oratorijas. Kas notiktu tīri teorētiski, ja es kādā no lugām būtu klājis vaļā kaut ko pavisam citu? Kaut vai to, ar kādām klusām šausmām es (divpadsmitgadīgs tāpat kā Maizuks) skatījos uz tiem pašiem tankiem, kas sagrauva valsti, kurā biju piedzimis un uzaudzis? Savā pusaudža prātā domāju, ka pienācis pasaules gals. Vecāki, mani saprazdami, mierināja: lai nu kā, zem krieviem tomēr būšot labāk nekā zem vāciešiem, jo viņi no cara laikiem atceroties gan vienus, gan otrs un zinot... Nabaga vecāki! Cara laiku cietumā Gorkijs uzrakstīja lugu “Saules bērni”, bet ko viņš uzrakstītu čekā?

Neizdzēšamus iespaidus atstāja okupācijas varu maīņas un karš. Īsi pirms kara sākuma redzējām, kā naktī no mājām izrauj un veselām ģimenēm izsūta nevienam neko ļaunu nedarījušus cilvēkus. Kā vēlāk citiem cilvēkiem, ar dzeltenu zvaigzni pie krūtīm un uz muguras, neļauj iet pa trotuāru, bet tikai pa ielas braucamās daļas dubļiem klāto bruģi. Kā nogalina. Kā atkal izsūta. Kā sadzen kolhozos. Kā ieplūst un uzkundzējas migranti. Tas viss bija mūsos iekšā kā spridzeklītis ar pievienotu pulksteņa mehānismu, kas tikšķēdams urdīja un lika izmantot katru iespēju, lai kaut daļu no pieredzētā

darītu pasaulei zināmu vismaz zemtekstā, ja ne citādi. Arī, protams, tekstā kādreiz, un tad nu gāja visādi. Par ko vadošie ideologi tik dusmīgi vērsās pret Laimoņa Pura lugas "Redzēt jūru" izrādi Drāmas teātrī? Ka darbība notiek Sibīrijā un galvenais varonis ir izsūtīts latvietis?

Bija arī lugas, kas līdz skatuvei neaizkļuva un pazuda bez pēdām. No tādām atceros Miervalda Birzes "Kādā nomaļā stacijā". Birze mūs ieveda aizrestotā lopu vagonā, ar kuru 1941. gada jūnijā uz Sibīriju ved vairākus Latvijas armijas virsniekus. Citos ešelona vagonos atrodas viņu ģimenes. Sižeta pamatā paradoksāla situācija: sācies karš, vācu izpletlēcēju desants ieņem apdzīvotu vietu tālu Krievijā, kur nav padomju karaspēka daļu, un vietējā vara sauc palīgā latviešus no vagona, kopš Pirmā pasaules kara strēlnieku laikiem pretvāciski noskaņotus profesionālus karavīrus, piedāvājot viņiem ieročus... RS drāmas sekcijā, ja pareizi atceros, iebildes radās pret akcentējumu, ka viens tajā vagonā, ne no virsniekiem, tiek izsūtīts bez kāda pamatojuma. Tikai viens? Visi! Taču mēs sapratām arī, kāpēc autoram tas tā bija vajadzīgs. Lugu Dailes teātrī iestudēt vēlējās režisore Venta Vecumniece, bet...

Kādam no lielajiem pagātnes domātājiem (kuram, neteikšu, jo varu kļūdīties) pieder paredzējums, ka sociālismu nožņaus kontrolējošā birokrātija, pār kuru zudis kontroles iespēja. Vai var vēl īsāk un precīzāk raksturot notikušo Padomju Savienībā, kur, sociālismu bez mitas daudzinaidami, butaforiskās vēlēšanās balsojām par vienīgā saraksta vienīgajiem deputātu kandidātiem, ko izvirzīja tā pati kontrolējošā jeb totalitāri valdošā partija un pat ne partija, bet varu uzurpējis

“augšgals”? Darba jautājumos ar Latvijas PSR krieviskajām vai puspārkrievotajām “augšām” diendienā saskaroties (kopš 1965. gada biju Kinematogrāfistu savienības pirmais sekretārs), pamazām pārņēma dziļš rūgtums, no kura 1967. gada rudenī mēģināju tikt vaļā ar lugu “Smaržo sēnes”.

Laikam jau līdzīgas izjūtas valdīja daudz, jo pirmo lasītāju atsaucība bija pat negaidīti silta. Lugu iestudēt gribēja vai visi Latvijas teātri. Pēteris Pētersons, Dailes teātra galvenais režisors, to jau nolasīja aktieriem. Režisore Irmgarde Mitrēvice, pēc iepazīšanās ar manuskriptu nevarēdama aizmigt, naktī zvanija man no Liepājas un arī lūdza atļauju tūlītējam iestudējumam. Jelgavā mēģinājumus bez saskaņošanas ar Kultūras ministriju uzsāka Tautas teātra galvenā režisore Lūcija Nefedova.

Satraukti jauno darbu vērtēja RS drāmas sekcija savā 1968. gada 9. februāra sēdē, kuras protokolu pēc 21 gada atrada un citēja Silvija Radzobe žurnālā “Māksla”⁹. Sēdē uzstājās G. Bībers, P. Pētersons, L. Pūrs (“Nevajadzētu novilcināt šādu lugu iestudējumus. Tas stimulētu citus.”), L. Nefedova, L. Akurātere, J. Lūsis, I. Zaķe, E. Ansons (“Es esmu par šādu un šādām lugām. Gribu, lai to ieprotokolē. Un lai mani bērni un mazbērni to lasītu un zinātu, par kādām lugām viņu vectēvs bijis.”), I. Alekse, I. Ziedonis (“Vai šīs lugas likteni neizlems Raubēna tipa ļaudis? [...] Par šo lugu ir jācinās. Sabiedrības interese ir liela, to mēs zinām.”), V. Vecumniece.

Piepildījās I. Ziedoņa bažas. Lugas varonī Kārli Raubēnā viņa gara radinieki vispirms saskatīja Jāni Kalnbērziņu, LPSR Augstākās padomes prezidija priekšsēdētāju, jo Tamāras Raubēnas portretējums, pat līdz tādām

detaļām kā auskari, nepārprotami atbilstot Kalnbērziņa dzīvesbiedrei (ko nekad netiku redzējis), bet Zelma, lugā Raubēna māsa, dzīvojot Ņekavā, kur, kā visiem zināms, dzīvojot arī Kalnbērziņa māsa (man tas zināms nebija). Tad pēkšņi kāds no "Raubēna tipa ļaudīm" domājās atklājis, ka īstenībā luga vērsoties pret Arvidu Pelši, tobrīd jau uz Maskavu pārgājušo PSKP CK Partijas kontroles komitejas priekšsēdētāju un PSKP Politbiroja locekli, un vai vairs jāskaidro, ko atklājums nozīmēja lugas autoram? Sākās smagas dienas.

Vēlreiz ielūkosimies Jāņa Kalniņa dienasgrāmatā:

21.03.68. *Saradušies darbi, kurus cenzūra nelaiž vai nu drukāt, vai uz skatuves. Vai vismaz grib patriekt, ja kaut kur nonākuši atklātībā. Tagad nezina, ko darīt ar Laimoņa Pura "Redzēt jūru". Staigā neoficiālas komisijas, lai novērtētu, kas tas ir par briesmīgu gabalu. – Runā, ka G. Priedi par lugu "Smaržo sēnes" izslēgšot no partijas. Patiesība, ja tā ir rūgta, nevienam nav patikama, vēl vairāk, ja tā savā atklātībā ir baismīga. [..]*

06.04.68. *Par to, ka Priedem atļauts uzstāties pa televīziju, televīzijas ļaudis dabūjuši pa mici. Kaut arī viņš nav runājis nevienu "kaitīgu" vārdu, vienīgi informējis par Baltijas republiku kinofilmu festivālu. [..] Mums būs jānosarkst par saviem darbiem, kad pēc gadu desmitiem paraudzīsimies uz mūsu šodienu. Bailīgi, glēvi lišķi, tautas un radošu domu pazudinātāji. Un bezgala plātīšanās ar savu pārākumu un idejiskumu.¹⁰*

Ielūkosimies arī ap to pašu laiku (22.04.68) tapušajā Kultūras ministrijas kolēģijas lēmumā "Par republikas teātru repertuāra idejiski politiskā satura uzlabošanu":

Taču blakus lugām, kuras kalpo darbaļaužu idejiski

politiskajai un estētiskajai audzināšanai, uz teātru skatuvēm ir parādījušās izrādes, kuras atšķiras ar zemu idejiski māksliniecisko kvalitāti un kuras nes dekadentismu un pesimismu, izkropļo parādību patieso būtību. Pie šādām izrādēm pirmkārt jāpieskaita Akadēmiskā drāmas teātra izrāde, kura uzvesta pēc L. Pura lugas "Redzēt jūru". [..] Īpašu trauksmi izraisa apstākļi, ka lielais vairums mūsdienu dramatisko darbu sižetu bāzējas uz mūsu sabiedrībā sastopamu negatīvu parādību un trūkumu vienpusīgu attēlojumu. Nopietnas un dziļas trūkumu kritikas vietā, kas būtu veikta no sabiedriskā progresā pozīcijām, atsevišķi autori noslīd kritizēšanas mānijā un nīrgās, izmanto divdomīga rakstura replikas ar antisociālistiskiem un nacionālistiskiem zemtekstiem, kas pieļauj atšķirīgu tulkojumu. [..] iestudēšanai tika pieļautas lugas, kuras ne tikai nenes vajadzīgo idejiski māksliniecisko un audzinošo slodzi, bet arī sludina skumjas, skepsi, individuālistisku, kuras rokas apakšā skatītāju ticībai uz nākotni (P. Putniņa "Kā dalīt Zelta dievieti", M. Birzes "Viss sākās ar melnām zeķēm"). [..]

Pārkāpjot nodibināto kārtību, daži teātri ķeras pie dramatisko darbu iestudēšanas bez pienācīgas to apspriešanas un aptaujas LPSR Kultūras ministrijā. Līdzīga veida pārkāpumi tiek pieļauti arī Tautas daiļrades namā... Piemēram, Tautas daiļrades nama teātra sektors pieļaida iestudēšanai Ā. Alunāna teātri idejiski politiskajā aspektā kaitīgo G. Priedes lugu "Smaržo sēnes". [..] Republikas teātri vēl ir nepietiekoši aktīvi cīņā par jaunrades augstu idejiskumu un partejiskumu, ne vienmēr ieņem nepieciešamās uzbrūkošās pozīcijas attieksmē pret vismazākajiem naidīgās buržuāziskās ideoloģijas izpaudumiem. Maz parādās varonīgi romantiskā plāna

*izrāžu, kuras atspoguļotu mūsu īstenību, atklātu visā pilnībā mūsu sarežģītās problēmas un optimismu un pārlicības pilno celtniecības procesu, atklātu padomju cilvēka domu dziļumu un darbu mērogu, audzinātu skatītājus ar spilgtiem pozitīviem piemēriem.*¹¹

Domāju – pietiks.

Citējums varēja būt krietni īsāks, taču man gribējās, lai lasītāji ieklausītos arī valodā, kādā pie mums runāja ar radošo inteliģenci, to skaitā ar dramaturgiem un teātru ļaudīm. Tādā prokuratūras tonī. No tribīnēm sanāksmēs, no laikrakstu slejām, visur.

Bet būsīm godīgi. “Zemteksti, kas pieļauj atšķirīgu tulkojumu” – bija vai nebija mūsu lugās? Bija, kā nu ne... Un “skumjas”, “skepse”, “individuālisms”, “rakšanās apakšā skatītāju ticībai uz nākotni”? Arī jau... Un “padomju cilvēka domu dziļums un darbu mērogs”? Hm...

Interesanti, ka no mums prasīja, lai mēs “atklātu visā pilnībā mūsdienu sarežģītās problēmas”... Kuras? Kādas? Atkal jau jājautā – vai tās pašas, uz kurām gaidīja “lielo tēmu” alcēji? Bet jaunā teātra zinātniece Ieva Zole 1998. gadā rakstīs, ka “ar G. Priedes lugas aizliegšanu puslidz oficiālā un drošā “atkušņa” gaisotne pakāpeniski beidzās”.¹²

Aizvākts no darba Kinematogrāfistu savienībā, palicis bez teātra un bez iespējam publicēties, es atsāku strādāt par arhitektūras pasniedzēju Neklātienes lauksaimniecības tehnikumā Krāmu ielā. Ja mani būtu izslēguši no partijas, es nedrīkstētu strādāt arī tur, taču izslēgšanu nekādi nepieļāva RS partijas sapulce, vēl vairāk – pieprasīja izdot kā Ēvalda Vilka stāstu “Divpadsmit kilometri”, tā manu izdevniecībā apturēto izlasi.

Kaut ar īsinājumiem, "Septiņas lugas" tomēr iznāca 1968. gada beigās. Man parādīja slejas ar cenzora zīmuļa pēdām, un es tās pārnesu uz vairākiem eksemplāriem, ko dāvināju draugiem (Ojāram Vācietim dāvinātais glabājas viņa muzejā). Daži īsinājumi izraisīja smaidu, piemēram, lugā "Trīspadsmitā" jauns mūziķis bezgala uztraucas par svītrojumiem viņa dziesmu tekstos, bet no ansambliša dalībnieka dzird: "Tu man pasaki – kad nav svītrots? Mūžīgi ir svītrots, un kas par to?" Šie pēdējie divi teikumi bija izsvītroti, grāmatā to nav.

1967. gadā tapusi luga "Smaržo sēnes" uz Jaunatnes teātra skatuves varēja uznākt tikai 1988. gadā. Visu šo garo laiku – vairāk nekā divus gadu desmitus – tādas lugas vispār nebija. Kas tad bija? Gandarījuma sajūta, ka esi pateicis, ko un kā gribēji, un ka to saprata, novērtēja un dedzīgi atbalstīja draugi RS un teātros?

Saruna ar skatītājiem pārtrūka, un to vēlāk atkal atsākt nebija nemaz tik vienkārši.

Vai pareizāk nedarīja tie mani kolēģi dramaturgi, kas no klajiem saasinājumiem izvairījās? Varēja taču arī citādi. Harija Gulbja lugā "Cīrulīši" nevienu ne represēja, ne izsūtīja, ne dzina kolhozā, bet vai Drāmas teātra satriecošajā izrādē mēs tāpat bez vārdiem nesapratām, ka tas viss jau gājis pāri ja ne pašiem "Cīrulīšiem", tad daudzām citām sētām apkārtnē? Zelma "Cīrulīšos" palikusi viena. Pie sevis viņu aicina no mājām aizgājušie pieaugušie bērni. Viņa it kā būtu ar mieru, bet pēdējā brīdī saprot, ka aiziet nevar. Taču mums bija skaidrs, ka drusku agrāk vai vēlāk tur būs kā daudzās vietās Latvijas laukos vai kā Jāņa Baltvilka dzejoli "Vēl viena pamesta sēta":

Rej mēness liepu gatves galā.
Nē, piedodiet, rej taču – suns!

Stingst koki, mēmi gaidot salu,
un gaidot – un – un gaidot – un...

Rej mēness liepu gatves galā.
Un ķēdē raustās malduguns.

Daudz ko par mūsu lauku likteni gan tekstā, gan zemtekstā pateica Paula Putniņa drāma “Uzticības saldā nasta” Dailes teātrī, kā arī atsevišķi Jāņa Jurkāna un Leldes Stumbres darbi vairākos teātros. Radošās inteliģences izjūtas atklāja Pētera Pētersona dzejas drāma “Bastards” Jaunatnes teātrī. Turpat Pētersons kā režisors iestudēja Māras Zālītes dramatisko poēmu “Pilna Māras istabiņa”, kas saviļņoja un lika aizdomāt līdz mūsu tautas saknēm, būtībai un misijai. Neļaut pārtrūkt sarunai – tas toreiz bija tik svarīgi. Saglabāt un turpināt sarunu laikā, kad ne viens vien skatītājs nāca uz teātri arī tāpēc, ka latviešu valoda tur skanēja kā uz skatuves, tā zālē un foajē...

To pilnībā apzinoties, es 1979. gadā tomēr nevarēju neuzrakstīt traģikomēdiju “Mācību trauksme”. Tā stāsta par cilvēku, kas agrā jaunībā nelaimīgas apstākļu sakritības dēļ izsūtījis pats savu māti, grūtajos gados aizbēdzis no paša dibinātā kolhoza, kļuvis par ievērojamu zinātnieku un tagad, nedziedināmi slims, ar pēdējiem spēkiem sacer ko līdzīgu grēksūdzei. Taču laiki bija jau atkal citi, es – RS pirmais sekretārs, un režisoram Arnoldam Liniņam lugu uz Dailes teātra lielās skatuves iestudēt atļāva diezgan mierīgi, bet izrāde plašāku atbalsojumu sabiedrībā neguva. Man atmiņā tikai vairākas spriegas, papildītas epizodes, kurās darbojās

Olga Dreģe – Diāna un Mirdza Martinsone – Raibacāne. Daudz dzirksteļojošāk un asāk lugu 1986. gadā atklāja režisors Valentīns Maculēvičs Valmieras teātrī, bet tad jau sākām pie asumiem pierast. Gadu iepriekš taču bija parādījusies “Centrifūga”¹³ Jaunatnes teātrī.

Izsūtījis pats savu māti... Man aizrādīja, ka es, pēc efektiem dzīdamies, esot pārlieku sabiezinājis krāsas, bet vēlāk, atmodas laikā, kāda ventspilnieka atmiņās lasīju par tieši tādu gadījumu stacijā pie vagoniem. Kad par to stāstīju dzejniecei Vizmai Belševicai, viņa te saskatīja likumsakarību. Ja jau es, par lugā attēloto laikmetu domādams, esot aizdomājies līdz šādai konsekvencei un šādu iespēju pieļāvis, tad tam tā arī bija vajadzējis toreiz notikt.

Drāmas “Centrifūga” pamatā ir reāli notikumi vecā-tēva mājās – Cirspenes ciema Pavāros, pāris kilometru uz dienvidiem no Ventspils. Vēcaistēvs bija miris 1937. gadā, vecmāmiņa ar jaunāko meitu izsūtītas 1941. gadā uz Sibīriju, kur abas gāja bojā. Izsūtāmo sarakstā bija arī vecākā meita, vēstures skolotāja ar nepabeigtu juridisko izglītību, bet naktī no 13. uz 14. jūniju viņa atradās pie radiem Rīgā. Vācu okupācijas gados viņa bija Pavāru saimniece un nodarbināja krievu gūstekņus, ko vācieši piespiedu kārtā sadalīja pa mājām, tāpēc sarakstā iekļuva arī 1949. gadā, bet, kāda bijušā skolēna padomam paklausot, pēdējā brīdī aizbrauca uz Krieviju, kur pēc Staļina nāves legalizējās, sāka strādāt skolā un pat pabeidza neklātienes mācību iestādi marksisma-ļeņinisma zinībās. Latvijā, 60. gadu vidū atgriezusies, viņa par iekrāto skolotājas algu no kolhoza atpirka Pavāru dzīvojamo ēku, ābeļdārzā ierīkoja bišu dravu un mūžībā aizgāja 1983. gadā vasarā.

Es uz Pavāriem aizbraucu nākamajā vasarā, kad tur saimniekoja mans brālis ar sievu. Naktī nevarēju gulēt, tik ļoti iedarbojās turpat aiz kāpu meža šalcošā Baltijas jūra, līdz kurai aiziet nedrīkstējām (PSRS robeža, aizliegtā zona!). Visa seno māju gaisotne atmiņā sauca tajās pieredzēto. Īpaši jau “Kurzemes katla” ziemā, kad tur dzīvoja gan vācieši no kara aerodroma tehniskās apkalpes, gan krievu gūstekņi, gan bēgļi. Notikumus, kas saistījās ar kaimiņmāju gūstekņa slēpšanu, daļēji biju atspoguļojis jau 1963. gadā lugā “Mīks un Dzilna”, bet bikli, iztālēm, un to pašu mazumiņu noplacināja cenzūra. Tagad, Pavāros kā akumulators uzlādējies, ļāvu sev vaļu. “Centrifūga”, iesākta 1. jūlijā Lielvārdē, līdz mēneša beigām bija uzrakstīta.

Nē, pilnu vaļu sev ļaut es, protams, nevarēju, jo bija vēl tikai 1984. gads. Piemēram, lai pateiktu, ka pēc 1944. gada 13. oktobra par Latvijas vadošo kultūras un mākslas dzīves centru Rīgas vietā kļuva Ventspils, un lai raksturotu latviešu inteliģences toreizējo noskaņojumu, es par to runāt liku Laimgaitai, vienai no lielās bēgļu straumes Kurzēmē, ko laivā uz Zviedriju līdzī ņemt atsakās rakstnieki, jo viņas vīrs kompromitējies sadarbībā ar vāciešiem... 1941. gada deportāciju vispār nepieminēju. Par 1949. gadu devu tikai orientējošus piesītienu, toties pilnā balsī par to ierunājās režisora Ādolfā Šapiro un scenogrāfa Andra Freiberga veikums Jaunatnes teātrī. Kad mēģinājumā pirmoreiz redzēju, kā galvenās varones Irmas – aktrises Dinas Kuples priekšā aizcērtas restotās lopu vagona durvis, biju pārsteigts, jo kaut ko tik trāpīgu un bez vārdiem daudzpasakošu nebiju gaidījis.

Īstu kara laika elpu uzdvesa teātra krievu trupās aktieri Sergejs Judins un Sergejs Černovs, kas tēloja

gūstekņus, un aktrise Marina Kalmikova baltkrievu bēgles lomā. Vācieša Gotharda tēlotājs Rūdolfs Plēpis runāja tikai vāciski. Pārbūvēs starp ainām virs skatuves iegaismojās zārks ar eglīti un Saulgriežiem raksturīgās budēļu maskas – vijolniece nāve un bundzinieks stārķis ar galvu no sarkana zābaka, kuri abi enerģiski “muzicēja”, skatot Alfrēda Šnitkes trauksmainajai sonātei čellam ar klavierēm.

Pieņemšanas izrādē izšķirēja nozīme bija Anatolija Gorbunova klātbūtnei (mēnesi vēlāk viņš kļuva par partijas CK ideoloģisko sekretāru). Vieniem lēmējiem apmulsumā vispār trūka vārdu, dažus šokēja, ka Uzvaras dienas 40. gadskārtas priekšvakarā galvenie uzvarētāji krievi tiek rādīti kā gūstekņi, un tad vēl tas 1949. gada marts, izsūtīšana... Kultūras ministrijas pārstāve pat aizrunājās līdz tādai sakāpinātībai, ka viņai, ja izrādi pieņemšot, atlikšot vienīgi pakārties. Izrādi pieņēma un atļāva, pateicoties Gorbunova mierīgajai aizstāvībai. Protestētāji varēja mazgāt rokas nevainībā: ja kas notiks, tad tas, kurš atbild, būs viņš.

Nekas briesmīgs nenotika. Taču jau 1985. gada 28. februāra pirmizrādē kļuva skaidrs, ka visu saprot manas paaudzes un vecāki skatītāji. Jaunākie, kuru priekšstatus par Latvijas vēsturi bija veidojusi padomju skola, ar saviem jautājumiem brīžam pilnīgi pārsteidza. Izrāde saviņņoja arī viņus, jo bija emocionāli ļoti iedarbīga, bet neizpratne radās gan par vagoniem, gan par vāciešiem zem viena jumta ar krieviem (citiem citus nenogalinot, kā prasīja trafarets), gan par daudz ko Kurzemē kara pēdējā ziemā. Vai gūstekņiem pa nakti klāt stāvēja sardze? Ja nē, kāpēc viņi negāja projām? Un vai fašisti bija tādi kā tas Gothards? Fašisti!

Vēlreiz es 1949. gada marta traģiskajām peripetijām pievērsos 1989. gada martā. Vēroju, kā trešajā atmodā iekšā metas un “Dievs, svētī Latviju!” skaļi dzied ļaudis, kuru denunciācijas par literātiem man kā RS pirmajam sekretāram kādreiz rādīja, prasot “ieņemt viedokli”, un tur bija ne vien muļķīgas tenkas, bet arī smagi apvainojumi par buržuāzisko nacionālismu kādos dzejoļos vai runās un par citiem līdzīgiem nāves grēkiem. Tiešo impulsu deva avīžziņa par sievieti, atgriezušos no Sibīrijas un sastapušu vaininieci viņas ģimenes izsūtīšanā, kam mugurā bija viņas tērps (manā iztēlē Ventspils novada tautastērps ar sleņģeni, uzvilīts, lai iemūžinātos pie sarkanbaltsarkanā karoga). Luga “Artemīda” tapa kā brīdinājums. Kā aicinājums uzmanīties. Lielajiem teātriem tā nāca par agru vai varbūt arī par vēlu, jo laikam jau sākās aizrautība ar tulkotajām komēdijām skatītāju izklaidēšanai. Vasarā to publicēja Māris Čaklais, “Literatūras un Mākslas” galvenais redaktors¹⁴, bet rudenī Ādolfa Alunāna Jelgavas Tautas teātrī vērienīgi iestudēja Lūcija Ņefedova. Iestudējumu ierakstīja un parādīja Latvijas televīzija.

Pirmizrāde notika 1989. gada 11. novembrī, ko pirmo reizi atkal atzīmējām kā Lāčplēša dienu. Skatītāju vidū bija daudz rīdzinieku – dramaturgu, teātra zinātnieku, draugu. Izrāde stāstīja par kādā Jūrmalas sanatorijā it kā atvērtu rehabilitācijas nodaļu izglābtiem pašnāvniekiem, starp kuriem iefiltrējušies simulante Artemīda. Viņa slēpjas no Andreja, kas atbraucis no Omskas un pieprasa atdot viņam bojāgājušās mātes tērpu. Artemīdas īsto būtību nejauši atklāj zēns Ilo, kas nu kā bīstams liecinieks jānovāc pie malas, un rehabilitējamie, lai neļautu miličiem aizvest zēnu uz psihiatrisko

slimnīcu, sakrauj durvīm priekšā krēslus un paši, rokās sadevušies, nostājas aiz tiem. Barikāžu dienas 1991. gadā Rīgā vēl bija tālu priekšā, bet Jelgavā uz skatuves mēs jau 1989. gadā redzējām barikādi, aiz kuras cilvēki, gatavi uz visu, sagaidīja apbruņotus varas pārstāvjus.

Noslēgumā nedaudz saīsināti atgādināšu raksta gabalu, ko 1990. gada vasarā, tātad vēl pastāvot PSRS, nosūtīju "Cīņai", ne tuvu nebūdamas pārliecināts, ka ņems pretī un drukās. Taču 19. jūlijā tas parādījās vienā no pēdējiem laikraksta numuriem pirms "Neatkarīgās Cīņas" (tagad "Neatkarīgā Rīta Avīze") atdalīšanās.¹⁵ Centos iezīmēt apstākļus, kādos mēs RS strādājām, vairāk vai mazāk veiksmīgi mēģinādami arī ierunāties par pašiem vissmagākajiem posmiem latviešu tautas vēsturē.

Trīs sauļas smilšu

Rakstnieku savienības partijas organizācijas vairs nav. Pirmie mūs pameta mūsu pašu ievēlētā biroja locekļi, pēc tam izstājās sekretārs Guntis Valujevs, pēc tam – lielākā daļa biedru, jo LKP 25. kongresā ar TV starpniecību tik nepārprotami ieraudzījām, kas ir kas, ka man piezvanīja pat dzejniece ar partijas stāžu kopš 1940. gada un vaicāja, ko viņai darīt, jo tajā LKP, kas uz PSKP platformas, viņa būt nevarot. – Bet, Monta, – es teicu, – tu tur biji 50 gadus... – Jā, un pirms tam vēl pagridē!

30 gadus "tur" biju es. Partijas sapulces notika ik mēnesi, izņemot vasaras atvaļinājumu laiku, un tajās man pagājuši turpat 300 (10x30) vakari no dzīves. Ojārs Vācietis ieradās uz sākumu un pie pirmās izdevības pazuda, lai darītu savu, tāpēc viņam tagad iznāk krājums pēc krājuma dzīves laikā neizdotu dzejoļu. Es

pažust nevarēju, to neļāva ieņemamie amati, un ticami aizbildinājumi arī gadījās reti, jo mūža pirmajā pusē man turējās laba veselība.

Bija mūsu vidū biedri, kas katrā sapulcē runāja un labprāt runātu joprojām, ja būtu, kas klausās. Citi savukārt neteica ne vārda, viņu klātbūtne sazīmējama vienīgi pēc reģistrācijas lapām... Runās bija daudz demagoģijas un patosa, ko prasīja izstrādātie spēles noteikumi. Taču būtiskākais, kā dēļ es mūsu RS partijas organizāciju, kuras vairs nav, atceros ar gaišumu, veidojās mūsos pašos ar mūsu vairāk vai mazāk atbrīvoto (vai ceļā uz to) domāšanu un ar to, ko rakstijām, savstarpēji inducējoties, un ko lasījām. Aizrāvāmies ar žurnālu "Novij Mir". No rokas rokā devām Solžeņicinu un Bulgakovu mašīnrakstā, kā arī – ilgi pirms publicēšanas – Džesijas Dzērves tulkoto Hemingveju. Mums bija ārzemēs izdotie Džoisa, Kafkas, Orvela, Andreja Johansona, Anšlava Eglīša, Zentas Mauriņas un Ilzes Šķipsnas darbi. Vajadzēja ļoti uzmanīties, bet vai tad mēs, kā metaforiskajā mucā sēdēdami, varējām ļaut pa spundi sevi barot ar oficiāli atļauto kombikormu un tikai? Tajos gados, agrāk vai vēlāk mums pievienojušies, uz savu vietu vai vietīņu Latvijas vēsturē taču gāja gan Ojārs Vācietis, gan Ārija Elksne, Saulcerīte Viese, Imants Ziedonis, Regīna Ezera, Jānis Peters, Ludmila Azarova, Andrejs Dripe, Viktors Avotiņš, Alberts Bels, Ēriks Hānbergs, Māris Čaklais, Pauls Putniņš, Pēteris Pētersons, Aivars Kļavis, Andris Jakubāns, Pēteris Zirnītis, Māra Zālīte, Anna Žigure – pietiks, domāju, kaut uzskaitīšanu varētu turpināt vēl labu brīdi.

Būdami PSKP struktūrvienība, mēs reizēm bijām arī vēl kas cits šeit Latvijā. Izklusās savādi? Jā, bet man tā

likās vienmēr un pavisam noteikti jau, sākot ar 60. gadu vidu. Es ne toreiz, ne vēlāk neidentificēju mūsu RS organizāciju ar PSKP. Mēs bijām mēs.

Visi uzskaitē esošie? Vienādi domājoši, vienoti un draudzīgi? Nē. Iespējams, ka tas tā varēja būt laika posmā no kara beigām līdz 20. kongresam, nezinu. Tagadējie mūsu Augstākās padomes deputāti un pārējie politiskie un sabiedriskie darbinieki, izauguši no manis pieminētajiem rakstniekiem – partijas biedriem, auga un veidojās organizācijā, kurā aktīvi (un kā vēl!) darbojās arī staļinisti, klajas konjunktūras ļaudis un ar Valsts drošības komiteju dažādā sadarbības pakāpē saistīti cilvēki. Citiem vārdiem, bija kā dzīvē, un tas neļāva sevi ieaijāt kādās ilūzijās par apkārtējo īstenību, bet mācīja tajā pastāvēt un, par spīti visam, darīt savu. [..]

1963. gads. No tikšanās ar Hruščovu un Iljičovu Maskavā pārbraucis, Žanis Grīva 30. martā "Literatūrā un Mākslā" publicē rakstu "Kopsoli ar partijas nosprausto kursu". Lasām: "Nezin no kā salauzti, morāli pavārgi jaunieši šādās lugās (jaunākajās latviešu oriģināllugās – G. P.) ir galvenie varoņi. Tie nirdz skatītājiem acīs, izsmej visu, kas mums dārgs un svēts, bet mūsu teātra kritiķi šādas izrādes slavē par drosmīgām un, bez šaubām, arī par novatoriskām. Kas te jauns un drosmīgs? Vai šo pienapuiku apšaubāmas markas filozofija?"

Kādus gadus vēlāk mēs sapulcē saņēmām bargu jo bargu aizrādījumu par mūsu dzejoļos, prozas darbos un lugās pamanītu nacionālismu. Iespējams, ka tas bija tajā pašā reizē, kad mūsu organizāciju nosodīja par "Literatūras un Mākslas" publicēto Veras Kacēnas rakstu, beidzamo izmisīgo radošās inteliģences mēģinājumu

glābt Daugavu, Staburagu un Pērses ūdenskritumu, bet es varu arī maldīties. Kā tad, pēc CK pārstāvja domām, tas nacionālisms izpaudās? Mēs, lūk, visvisādi cenšoties izcelt latviešiem īpatnējo un viņiem vien tikai piemītošo, mierā nelikdami pat ne apputējušo folkloru ar tās feodālisma laikmeta ideoloģiju, bet vajadzētu meklēt un pasvītrot, gluži otrādi, taisni to, kas mums ir radniecīgs un kopīgs ar visiem pārējiem! Mūsu galvenais uzdevums taču esot – vest mums ticošos un mūs cienošos lasītājus pretim nākotnei, kad latviešu tauta, ieplūzdamā lielajā padomju tautā no Baltijas jūras līdz Klusajam okeānam, neizbēgami izzudīs!

Tuvāk pie šīs runas nepakavējoties, pastāstīšu par divām citām tajā sapulcē. Pirmo norunāja dzejnieks Gunārs Selga. Viņš visu, ko biedrs no CK teicis, saprotot, tomēr gribot rakstīt savai tautai un par savu tautu, un doma, ka latviešu tauta izzudīs, viņam skanot traģiski. Tūlīt pēc Selgas uz tribīni tecinūs traucās erudīts literatūras kritiķis¹⁶. Viņam tas, ka latviešu tauta izzudīs, skanot nevis traģiski, bet himniski! Viņu pārņemot gaišs prieks, ka mazs, saplūzdams ar lielu, pats gūšot lieluma elpu! Ka robežas tagad nu tik tiešām būšot no Liepājas līdz Vladivostokai!

Mēs, 20. kongresa radītā neilgā t. s. atkušņa angažētie, ap to laiku jau skaidri apzinājāmies, pie kā var novest mūsu "himmisko" vecāko kolēģu tālāka atrašanās uz komandtiltiņa rakstniecībā. Tuvojās RS kārtējais kongress, nolikts uz 1965. gada decembri. No iepriekšējām reizēm ielāgojuši, ka kongresus gatavo un faktiski vada partijas birojs saziņā ar CK, sākām ar atskaites – pārvēlēšanu sapulci septembrī. Mūsu tad jau bija tik daudz, ka paveicām šķietami neiespējamo tajā laikā:

izbalotējām Ž. Grīvu un birojā ievēlējām I. Ziedoni, A. Elksni, R. Ezeru, I. Bērsonu un citus mūsējos.

Pārgalvīgais aizsākums ar augsto riska un bīstamības pakāpi prasīja piesardzību, jo aiz biedriem, ko nolēmām neievēlēt (un arī neievēlējām) RS valdē, stāvēja viss toreizējais LPSR valsts varas aparāts. Tāpēc daudzi pat mūsu tuvākajā apkārtnē vēl šodien nezina, kas īsti notika, un leģendās par tām dienām es klausos ar smaidu. Pēc viena mūsu literāta¹⁷ nāves 80. gados manās rokās uz brīdi nokļuva viņa melnraksti ziņojumam Valsts drošības komitejai, un arī tajos es gandarīts redzēju vienīgi zilu zēvelēšanu aiz dūsmām un šādus tādus aptuvenus minējumus. [..]

Mēnesi vēlāk J. Sudrabkalns raksta Verai Inberei:

”Daļa no mūsējiem (no vecās valdes) izgāzās, neda-būja vajadzīgo daudzumu balsu, un viņu vidū – Jūlijs Vanags, Žanis Grīva, Arvīds Grigulis, Jānis Niedre, Kārlis Krauliņš. Starp tiem savukārt bija mūsu kandidāti sekretāru posteņiem. Sēdējām augšā un lejā (CK un RS? – G.P.) četras dienas, kamēr noskaidrojās un izkristalizējās jaunais sekretāru trijotnes sastāvs – romānu rakstnieks Alberts Jansons, dzejnieks Imants Ziedonis un kritiķis Ilgonis Bērsons.” (Vēstules, III, 184. lpp.)

Novēlīti par “noskaidrošanos” un “izkristalizēša-nos” atstāsim citai vietai un reizei. Šā vai tā, sākās jauns posms gan RS, gan RS partijas organizācijas dzīvē, ievadījums garai, nepavisam ne vieglai gaitai pretim 1988. gada 1.– 2. jūnija plēnumam.

Iesniegts 16.07.99, pirmpublicējums Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis A – 2000, 54. sēj. 1/2.

Atsauces

- ¹ *Latviešu padomju teātra vēsture*. – R.: Zinātne, 1974. – 2. sēj. – 28. lpp.
- ² Turpat
- ³ Turpat. – 222. lpp.
- ⁴ Turpat. – 223. lpp.
- ⁵ *Radzobe S. Cilvēki un laiks Gunāra Priedes lugās*. – R.: Zinātne, 1982. – 100. lpp.
- ⁶ Turpat
- ⁷ *Kalniņš J. Tautas likteņu griežos*. Letonika. – 1998. – Nr. 1. – 118. lpp.
- ⁸ *Likteņstāsti*. – R.: Likteņstāsti, 1997. – 12. grām. – 21., 22. lpp.
- ⁹ *Radzobe S. Materiāli jaunākajai latviešu literatūras un mākslas vēsturei // Māksla*. – 1989. – Nr. 2. – 73. lpp.
- ¹⁰ *Kalniņš J. Tautas likteņu griežos*. – 119. lpp.
- ¹¹ *Radzobe S. Materiāli jaunākajai latviešu literatūras un mākslas vēsturei*. – 75. lpp.
- ¹² *Zole I. Priekšnoteikumi Pētera Pētersona atbrīvošanai no darba // Teātra Vēstnesis*. – 1998. Dec. – 1999. Janv. – 123. lpp.
- ¹³ “Smaržo sēnes”, “Mācību trauksme”, “Centrifūga” lasāmas grāmatā: *Priede G. Sēnes un siens: Lugu izlase*. – R.: Liesma, 1988. Luga “Miks un Dzilna” nav publicēta un atrodama vienīgi kādos arhīvos (manuskripta nav arī autoram).
- ¹⁴ *Priede G. Artemīda: Piecu ainu drāma // Literatūra un Māksla*. – 1989. – 17.–24. jūn.
- ¹⁵ *Priede G. Trīs sauļas smilšu // Cīņa*. – 1990. – 19. jūl.
- ¹⁶ Kārlis Krauliņš (1904–1981).
- ¹⁷ Ādolfs Talcis (1904–1983).

Raksts iespiests no publikācijas “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”, 2000. g. Nr. 1/2.

Ilgonis Bērsons

Trīs putni ar apcirptiem spārniem

Grāmatas ir putni, ko autori palaiž brīvā vaļā, lai tie dotos pie lasītājiem. Aizspurdz no vienām rokām pie citām vai arī noguļas putekļainos plauktos.

Ne vienmēr zinām, ka bieži vien šiem putniem pirms lidojuma tiek ļoti nodarīts pāri – viņus sakropļo. Tai laikā, kamēr atrodas rokrakstā vai iespaidumā.

1

1948. gada 20. oktobrī Latvijas Valsts izdevniecība nodeva 23. tipogrāfijai Jelgavā salikšanai Eduarda Salenieka manuskriptu “Dzīve” (redaktore Marija Šūmane). 25. decembrī to parakstīja iespiešanai. Grāmatu, kuru veidoja garstāsts “Soli pa solim” un vienpadsmit īsie stāsti, 1949. gada vidū izgatavoja, taču tā pie lasītāja nenokļuva. Iespējams, ka dzīvs ir tikai viens “Dzīves” eksemplārs, tas, kuru kopā ar divām atsauksmēm un atmiņu rakstu “Čaro piezīmes” man 1976. gada sākumā atdeva Eduards Salenieks. Bieza grāmata – 204 lapuses, ko paredzēja izplatīt 7000 eksemplāros.

Kas tad pēkšņi bija noticis?

LVI Daiļliteratūras redakciju tolaik vadīja Vizbulis Bērce, bet ne jau viņš bija visa noteicējs. Viņš tieši

atbalstījis "Dzīves" izdošanu. Bērce, tāpat kā Salenieks, dzimis ārpus Latvijas, bijis jaunais latviešu padomju rakstnieks Padomju Savienībā 20.–30. gados un te ieradies pēc Otrā pasaules kara. Bērce atbalstīja Salenieku, kurš no 1937. līdz 1946. gadam atradās izsūtījumā Kolimā un kuram vēl neatļāva dzīvot Rīgā (viņš strādāja par skolas rēķinvedi Jēkabpils apriņķī).

Iespējams, ka stāvokli saasināja saspriegtā gaisotne pēc 25. marta tautas deportācijām.

Atmiņās "Čaro piezīmes" autors atcerējās: "'Dzīve" no visiem parakstīta. Uzreiz O. Darbiņam (LVI galvenajam redaktoram?) iekož melna blusa: dosim vēlreiz recenzēt (jau gatavu grāmatu!). Tiek uzrakstītas reti melīgas recenzijas. Pēc gadiem Darbiņš taisnojas."

Ar 5. jūlija atsauksmi iespiesto "Dzīvi" saplūnīja Ādolfs Talcis. Jau ar pirmo teikumu: "Ed. Salenieka stāsti neatbilst sociālistiskā reālisma prasībām." 8. lappusē viņš tomēr atzina, ka "divi stāsti ("Dzegužmala" un "Jordani") atbilst sociālistiskā reālisma tēlošanas metodei." Beigās Talcis izdošanai atvēlēja vēl stāstu "Meža dēls", t. i., kopā 38 lappuses, kas taču grāmatai bija par maz.

Kāds bija mērs, ar kuru noteikt darbu atbilstību vai neatbilstību sociālistiskā reālisma metodei? Talcis izlīdzējās ar vispārinātu apgalvojumu: "Viņa (Salenieka) tēli nav reāli, nav izveidoti "tipiski tipiskos apstākļos", tāpēc tie (tēli!) ir kļūdaini un patiesi neatspoguļo mūsu lauku dzīvi." Talča acu priekšā bija izdomāts padomju cilvēka etalons, un, viņaprāt, ne partijniekam, ne komjaunietim, ne padomju darbiniekam nekādu sliktu īpašību nav.

Varēja, protams, Salenieka stāstus kritizēt – par to māksliniecisko vērtību, taču Talcis, neatzīdams sižetu

nosacītību un tēlojuma savdabību, bija sašutis par politiskajām kļūdām. Ieteica grāmatu apspriest Latvijas Padomju rakstnieku savienības prozas sekcijā.

Bija vēl otrs pasūtījums: 12. jūlijā līdzīga rakstura recenziju uzrakstīja Voldemārs Kalpiņš, avīzes "Cīņa" redaktora vietnieks.

Savādi bija tas, ka Kalpiņš Salenieku nosauca par jauno autoru, lai gan viņam Maskavā un Minskā bija izdotas jau vienpadsmit grāmatas. Arī viņš jautājumu politizēja: "Pieļaujams, ka viela šiem stāstiem arī ņemta no dzīves kādā neiedomājami atpalikušā republikas pagastā. Ja tas patiešām būtu tā, tad Ed. Salenieks pavisam nepareizi izpratis savu uzdevumu. Tādā gadījumā viņā radošā metode nav sociālistiskais reālisms. Darbs bargi kritizējams arī no šī viedokļa, kā jau nokritizēts ne viens vien autors, kas aizmirst, ka padomju dzīve virzās nepārtraukti uz priekšu un katram, kas grib to pareizi attēlot, tā arī jāparāda tādā perspektīvā un tādā kustībā, tādā lielas un gaišas nākotnes nojautā." Jā, tāda nākotne (nevis tagadne) bija tā tēma, ar ko baroja tā saucamos sociālisma cēlājus.

Arī Kalpiņš kritizēja prozas tēlus par viņu negatīvajām īpašībām. Viņš atzina vienīgi stāstu "Ciets priekšmets" un secināja: "Bez nopietniem labojumiem, īsinājumiem un papildinājumiem Ed. Salenieka stāstu krājums "Dzīve" nebūtu izdodams."

LVI tomēr darīja citādi.

Atlasījusi četrus recenzentu atzītos stāstus un tiem pievienojot vēl trīs gabalus, tā izveidoja grāmatu ar nosaukumu "Dzegužmala", lika māksliniecei pārzīmēt vāku un 23. jūlijā krājumu parakstīja iespiešanai. Vēl 7. augustā avīze "Padomju Jaunatne" iespieda stāstu

“Dzegužmala” un ievadiņā vēstīja, ka LVI drīzumā izdošot Salenieka grāmatu “Dzīve”. 17. novembrī turpat parādījās R. Hugo, t. i., Hugo Rukšāna, atsauksme par “Dzegužmalu”. Recenzents piezīmēja: “Pārmetumu pelna tikai tas, ka Latvijas Valsts izdevniecība stāstu manuskriptus veselu gadu “marinējusi”, līdz izlēmusi tos izdot. [...] Bez tam titullapas otrā pusē iespiests: “Vāku un vinjetes zīmējusi M. Bēmane”, kaut gan nekādas vinjetes grāmatā nav atrodamas.” Tās bija pirmiespiedumā.

No “Dzīves” palika pāri “Dzegužmala”, trešā daļa. Tad lasītāji nevarēja zināt, ka šis putns atlidojis ar apgrieztiem spārniem.

2

“Dienu krāšņums” līdz vākiem nenokļuva, kad to saplosīja – bija iespiesta visa grāmata (189 lpp.) uz atsevišķām lapām, kurām otrā puse vēl neapdrukāta.

LVI reklamēja, ka 1957. gadā iznāksot Jāņa Medeņa “Dienu krāšņums” – “grāmata, kurā sakopots pats labākais, pats nozīmīgākais, ko dzejnieks sacerējis apmēram trīsdesmit gadu laikā. Te ievietoti dzejoļi no krājumiem “Torņi pamalē”, “Mūžīga diena”, “Tecila”, “Varenība” un “Teiksmu raksti”, kā arī līdz šim nublicēti darbi. Vingrā, daudzveidīgā dzejas formā J. Medenis apdzied 1905. gada varoņus, izseko leģendāro strēlnieku gaitām, slavina dzimtenes skaistumu un lielas, spēcīgas mīlestības jūtas.”

Manuskriptu, ko rediģēja LVI redaktors dzejnieks Bruno Saulītis, salikšanai nodeva 1957. gada 22. augustā, iespiešanai parakstīja oktobrī. Piepeši – STOP!

“Dienu krāšņumu” vairāk nekā gadu noturēja tumsā – grāmatai neļāva nokļūt pie lasītāja. Atkal paliek neatbildēts jautājums “Kāpēc?”.

No salikuma izņēma trīs dzejoļus.

Vientulībā

Nu lauku klusumā un vientulībā maigā
Pie gaišiem cilvēkiem te dienas vadām mēs.
Kaut lauki rudeņo un gaisis jau paliek vēss,
Starp puķēm vēlinām vēl mūsu soļi staigā.

Viz visa pamale kā rietuguņu zaigā
No lapām birstošām, ko triec un dzenā vējš.
Un tikai mieru vien mēs jūtam dvēselēs.
Kad, projām aizejot, tik augstu dzērves klaigā.

Kā augļos briestošos likst ēnu pilnais dārzs!
Par dienām vientuļām man rodas domas skaistas,
Kas tevi uzmeklē un tik pie tevis saistās.

Un, krēslai uznākot, es raugos maigs un kārs,
Ka, viegli nirdama, tu guļas vietu taisi,
Un tērpu noieti un vaļā matus raisi.

1924

Cik nakšu jau

Cik nakšu jau tu mani sauc bez valda
Un prātus mulsinī kā skūpstiens liegs,
Kā vas'ras tveicē rožu smarža salda,
Kā stipra vīna neizguļams miegs,
No pieres nenodzēšams nāves ziegs!

Pa moku ejām tēls tavs mani malda,
Te manos ceļos ziedi krīt, te sniegs,
Un nezinu, vai nomods tas vai miegs –
Cik nakšu jau.

Vai mūžam spīts* tev mani milēt liegs,
Vai tavas rokas manām rokām sniegs?
Ai neziņa! Tā dzīvu važās kalda,
Un spēka trūks, un mute lāstus kliegs
Tai nāves tumsībai, kas sirdī valda
Cik nakšu jau.

1931

Dziesma

Aizēnoto logu atver,
Baltās rokas pretī sniedz,
Lai kā vējš tas mani satver,
Nakts kad prātam mieru liedz!

Salda rožu smarža pludo,
Bet tik kairāk just tā liek
Smaržas tās, kas balsis dūdo,
Kas ap tevi neizsiek.

Rūtis sitas staru plēnes,
Un man acis atkal redz
Krūtis, kas kā kalnu mēness
Krēslā sniega vizmu dedz.

Maigais tuvums! Baltā, liegā,
Lūpas tavu vārdu sauc,
Lai tu jūti rožu miegā
Kvēli, kas man as'nīs trauc.

Aizēnoto logu atver,
Baltās rokas pretī sniedz,
Lai kā vējš tās mani satver,
Nakts kad prātam mieru liedz!

---

* Krājumā "Tecila" ir: Dievs. (I. B.)

No dzejoļa "Mīlule" izknieba 4. pantu:

Tumsas tīta, pati jostu vaļā raušu,
Naktī kaila skūpstiem krūtis atkal ļaušu,
Jo es zinu: tava dvaša
Aplidos augumu karsta un aša.

Tagad lasām un brīnāmies: par ko gan Medeņa grāmatu N. Hruščova politiskā atkušņa laikā aizturēja? Bet – ļoti iespējams, ka erotika (tā laika formulējumā – pornogrāfija) bija tikai iegansts, lai represēto dzejnieku (no 1946. līdz 1955. gadam) vajātu vēl.

No salikuma izņēma arī LVI Daiļliteratūras redakcijas vadītāja Voldemāra Meļņa "Pēcvārdu" (275.–278. lpp.) un tai vietā ievietoja plašāku apceri – Ēvalda Sokola "Par Jāni Medeni un viņa dzeju" (271.–282. lpp.). Manā arhīvā atrodas izņemtie dzejoļi, V. Meļņa apcerīte un Ē. Sokola apceres mašinteksts.

Ideoloģisko varu, acīmredzot, neapmierināja tas, ka V. Melnis bija izcēlis tikai pozitīvo un izlidzējies ar atrunu "Viņa agrāko gadu dzejas raža vēl gaida rūpīgu vērtījumu" (278). Aizliegumā taču atradās Medeņa "Varenība" (1936) un "Teiksmu raksti" (1942), kur vairākiem dzejoļiem "pretpadomju raksturs" (cenzūras apzīmējums).

Tikai 1958. gada jūnijā – LVI biļetena (žurnāla) "Jaunās Grāmatas" 6. numurā parādījās B. Sauliša raksts par drīzumā izdodamo "Dienu krāšņumu". Zem Sokola apskata ir datējums: "27. VII 1958". Pirms tam – 4. jūlijā viņš sūtīja zīmīti ar lūgumu izlasē ievietot 1935. gada satīru "Labie kaimiņi", taču atsaucības nebija.

Beidzot 1958. gada 8. oktobrī "Dienu krāšņumu" parakstīja iespiešanai (red. B. Saulītis). Grāmatai bija

uzspiests padomiskā šķiriskuma zīmogs. Sokols apcerē, ko rediģēja (īsināja) jaunais LVI galvenā redaktora vietnieks rakstnieks Alberts Jansons, pagātni politizēja: "Divu kultūru, divi literatūru ciņā, kas buržuāziskajā Latvijā bija ļoti saasināta, J. Medenis pēc savas politiskās pārliecības un literārajiem ieskatiem vairākus gadus atradās mums pretējā nometnē." (272) Līdzīgs formulējums ("vairākus gadus no vietas bija saistīts ar buržuāzisko nometni") bija Sokola apcerē par Medeni akadēmiskās Latviešu literatūras vēstures 5. sējumā, ko nodeva salikšanai tai pašā 8. oktobrī.

V. Meļņa "Pēcvārds" tomēr bojā negāja. Tas nedaudz pārveidotā izskatā pēc viņa aiziešanas no izdevniecības parādījās kā recenzija "Lielā nenorime" – "Literatūras un Mākslas" 1959. gada 24. janvāra numurā. Nezināja taču, ka tas bija izbrāķētā pēcvārda variants.

3

Tiešām – bailēm ir lielas, pat pārāk lielas acis. Par to pārliecinājos arī 1964. gadā, kad man, Latvijas Valsts izdevniecības galvenā redaktora vietniekam, vajadzēja parakstīt salikšanai Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa stāstu "Mērnieku laiki".

Redaktores Bertas Rukšānes sagatavotais manuskripts atklāja patiesību, ka grāmatas 1955. gada izdevumā (red. Marta Grantovska) brāļu rakstnieku senais teksts (1879) ticis cenzēts – labots atbilstoši "laikmeta prasībām".

Kāds nabadzīgs vīrs ierodas slātaviešu valsts namā lūgt uzturu, jo "pats esot vājīgs un bērni mazi". Viņš vēl nepaspēj valsts vecākajam izteikt savu pamatojumu, kad kāds cits ierēdnis sāk lūdzēju rāt: "Kur lai mēs,

runas vīri, ņemam tev ko dot? Kur mums, runas vīriem, tā maize tā piecepta stāv? Dažam ir vēl divpadsmit bērniņu un tomēr nenāk maizes prasīt. Pats mūsu Pestītājs saka: “Kas negrib strādāt, tam arī nebūs ēst.”

Šis pēdējais teikums 1955. gadā no grāmatas izmests laukā. Kāds sociālisma ideologs saskatījis bīstamu līdzību starp jaunlaiku saukli “Kas nestrādā, tam nebūs ēst!” un Pestītāja sacīto. Varēja vēl piesiet špikošanu. Bet ar Kaudzītēm, autoriem antirelīģiskās propagandas laikā drīkstēja apieties, kā tik grib. Kā sacīja ceturtais runas vīrs: “Runas vīriem ir spēks rokā, ko tie nospriež, tas paliek.”

Grāmatas 1955. gada izdevumā 254. lpp. Slātavas dzirnavnieks Šrekhubers sarunā ar Prātnieku prāto: “Ja izsalkušu liek par maizes sargu, tad viņa nevar tiesāt visai bargi, ja tas ņēmis dažus kumosus priekš sevis, un zemnieks pēc zemes ir izsalcis arvienu.” Viss teksts it ka būtu kārtībā. Taču gan Šrekhubers, gan brāļi Kaudzītes bija aplaupīti: kāda modra acs izņēma (vai kādam lika to darīt) salīdzinājumu, kas sekoja aiz vārdiem “izsalcis arvienu”: “tāpat kā žīds pēc naudas”.

Pārspīlētas bailes par to, ka nepārmēt antisemitismu, lai gan autori raksta tikai par vienu personu, kas ir žīdu tautības, nevis par ebreju tautu vispār.

Treškārt, “Mērnieku laiku” 1964. gada iespaidumā nācās atvecot (atjaunot) oriģinālo stilu. 1955. gada izdevēji bija modernizējuši izteiksmi: iz > no, caur to > ar to, caur ko > kādēļ, caur ko ir > kādā ceļā, priekš Lienas > Lienai u. tml.

Atcerēsimies: 1955. gada “Mērnieku laiki” ir sabojāti. Putni ar...

Vecpiebalgā 1972. gadā Dzejas dienu dalībniekus ar Piebalgas maizi un alu pacienāt ieradies Kārļa Skalbes dēls Jānis Skalbe. Cienāšanu gaida Māris Čaklais, Saulcerīte Viese, Imants Auziņš, Lija Brīdaka.

Berķenelē 1985. gadā. Ar lasītājiem tiekas Imants Ziedonis, Lilija Dzene, Marina Kosteņecka, Saulcerīte Viese, Pēteris Jurciņš.

Dzejas pēcpusdiena Berķenelē 1976. gadā. Runā Knuts Skujenieks, pa labi no viņa krievu dzejniece Vera Pančenko, pirmā no kreisās – rakstniece Rita Luginska.

Izdevniecības "Liesma" sveiciens dzejniecei Elzai Stērstei. 70. gadi.

Redaktori Elza Sudmale, Ilgonis Bērsons,
Bruno Saulītis (daiļliteratūras redakcijas vadītājs) un Marta Bārbale.

Pēteris Jurciņš (daiļliteratūras redakcijas vadītājs)
darba kabinetā kopā ar "Liesmas" ražošanas daļas vadītāju
Ilgu Klotiņu. 80. gadi.

Faded text at the bottom of the page, likely a caption or description, which is illegible due to fading.

STĀSTA AUTORI

“Un nevar atņemt tev lielo
slāpi” (I. Auziņš)
pēc brīvas domas,
nevažota vārda.

STATISTISKA AFTONEN

En nytt utgåvan av
statistiska Aftonen
har utkommit.
Nytt utgåvan.

Visvaldis Lāms

Kas atļauts Jupiteram...*

Un, šādi niknodamies, Gunārs sāka apjēgt atšķirību starp cara impērijas cenzūru un padomju cenzūru. Baigi to apzināties! Cara cenzūra skaidri pateica, kas ir aizliegts. Raksti, ko gribi, tikai nepieskaries aizliegtajam! Šāda cenzūras mīkstčaulība deva iespēju Rainim "Tālajā noskaņās" publicēt vairāk nekā apšaubāmus "dabas un Bībeles tēmu apdzejojumus", Rīgas Jaunajam teātrim laikā pēc 1905. gada revolūcijas agrāves deva brīvību izrādīt tā paša Raiņa simboliskās teiku lugas. Nevar teikt, ka boļševiku ideologiem (melnajiem žņaudzējiem) būtu saspīestas galvas – taču bija no pagātnes mācījušies, izdomājuši šo "sociālistisko reālismu". Miļo rakstniek, slavini visus tos sūdus, ko esam ievārijuši reālajā dzīvē, un nekādu divdomīgu simboliku! Visu, ko vien šie nelieši rakstnieki izperina savos pauros, nekad nevar paredzēt, tāpēc garo, allaž papildināmo aizliegumu saraksta vietā viens īss nepārkāpjams atļautā saraksts (socreālisma aplociņš) – viss pārējais aizliegts! Ģeniāli vienkārši! Un pielūko lēkt pāri aizžogojumam. Redaktors laipni pateiks: "Tā nevar rakstīt." Ja redaktors

---

* Fragments no Visvalža Lāma triloģijas trešā romāna "Abadona miers" (Preses nams, 1993).

piekāpsies (šāda iespēja nav gluži izslēgta), neatļaus galvenā redaktora vietnieks. Ir arī vēl galvenais redaktors, augstākā priekšniecība, un pāri visu galvām pacelts Glavļita šķēps. Bet arī Glavļits dreb partijas (dižbiedru) priekšā. Nav kāds viens "Vecais Rupucis", kas vienīgais pēta gan tavas cenzējamās, gan savas cenzora grāmatas, kurās ierakstīts aizliegtais, te ir simts jauno indīgo rupuču ar pavisam īsu atļautā sarakstu!

Visbargākos aizliegumus var dažādā veidā apiet, bet nekādi neizsprukt no iežogojuma – tikai tas ir atļauts.

Cālēns sacīja, "kad tikai miers".

Un Niedrišu Vidvuds simbolizēja šī miera vismiermīlīgāko iemiesojumu: kalsnējs, sažuldzis, uz priekšu salicis, draudzīgu smaidiņu sejā, vispār laipns pret jaunākajiem rakstniekiem, pret iesācējiem, allaž atsaucīgs, ne tā kā Arvīds Grigulis, kas parasti atgādināja īstu uzpūtības pūslī, nē, nē – aiz Niedrišu Vidvuda muguras nepavisam nemanīja direktora vietnieces biedrenes Dimdiņas rēgu, "nav taču cilvēks", acīs ne mazākā saltuma, drīzāk gan sasaldināts saldums, ja vien Gunārs, bēdīgais Dūmonis – Vaironis, nebūtu jau savlaicīgi brīdināts, kā Niedrišu Vidvuds slēgtajās sanāksšanās prot denuncēt, ai, cik partijiski kaujinieciski apsūdzēt, nomelnot, padarīt aizdomīgu ikvienu, kas kaut par grasi uzticējies viņa saldajam laipnīgumam, nedaudz vaļīgāk palaidis muti, nieka divdomību izmetis. Vairāki tā bija iekrituši, Gunārs mācējies izsargāties. Līdz šim. Tagad, pēc tās uzstāšanās prozas sekcijas sēdē? Provokators izprovocējis ļoti apdomīgo... taču bijis brīdis, kad Gunārs vairs nespējis klusēt. Dievs, piedod, bet vārdi paši laužušies uz āru. Cilvēciska vājuma brīdis. Toties Gunārs prata apvaldīt iedabu. Viss mājō mūsos pašos, vai mēslu

bedrē iemestais spēj saglabāt tīrību? Nu ir kolhozi, nu lauku ļaudis sadzīti čupiņā, nav norobežojušies viensētās, trūkst tikai solītās laimes, vieni iet smago darba gaitu, uz deguna klupdami, citi kārām rokām pievāc sastrādāto. Un, lai kādiem vārdiem to izskaidrotu, plikā patiesība paliek – cilvēks cenšas tikai sevis labā, un, ja to aizliedz, viņa centieni gūst kroplas izpausmes. Vai arī paliec muļķa lomā. Ja esmu lēmējs, sava darba guvuma vienīgais īpašnieks, tad neatsakos kādu daļu labprātīgi atdot tiem, kam vajadzīga palīdzība, bet šādiem garpirkstainiem dalītājiem – tikai pa nagiem! Taču aiz dalītāju mugurām stāv barga bruņota vara... nepūlēšos viņu labā, iepūtiet man! Gudro skaits vairojas, čaklie muļķi pārtop gudriniekos. Vai uzvarētāji kaujas laukos visu būtu izšķīruši? Ne jau ar lielgabaliem zemi apart, ne jau ar tankiem ražu ievākt.

Ko gan sacīt, ko darīt pret šo vienkāršo dzīves gudrību tādām samocītam rakstniekam – dūmonim, kāds ir Vaironis Gunārs? Skrīvēt savus pekstiņus? Katrs nopietns vārds rada aizdomas, sacel niknumu, bailes, neuzticēšanos, pastiprina spaidus. Nu jau sāk spokoties gluži vai baltās pelītes, vai melnie murgi, viss viņa uzrakstītais šķietami slēpj kaut ko divdomīgu, kaut ko tādu, kas vērst pret laimīgo padomju dzīvi, pret mīļoto partiju, kas taču radījusi šo laimi, laimi... vai ta jums vecie laiki tik mīļi? Nu tad tēlojiet, cik grūti bija jāstrādā (tagad viegli?), cik netaisnīgi bija īpašnieki (kur tā jūsu taisnība?), kā cilvēki cieta (tagad gaviļē?), kā privātīpašums izlauņija dabu (tagad laikam saudzē), kā turēja ieslodzījumā gaišākās galvas, godīgos cīnītājus (un ko darīja Staļins?), nevajag uzpūst pieļautās kļūdas (skaidri izteikta politika, nevis kļūdas!), viss ir izlabots (nekaunīgi

meli!)... un tā bez gala. Vai šie dedzīgie deklamētāji ir nelieši, blēži vai līdz nāvei iebiedētie, kas dreb no kunga ēnas. Bet mirušais kungs jau nepavisam nav miris, dzīvo viņa izveidotā sistēma, vampīrisms tikai tagad pa īstam parāda savu spēku.

Kā tas viss notika, kā Vaironim Gunāram notecināja asinis?

Runāsim, vīri, atklātu valodu – Kurzemē zem viesuļuguns kopīgi vienā grāvja stūrī tupējām, cerēdami, ka nebūs tiešais trāpijums, kopīgi sagaidījām tanku atakas, nepārskatāmās uzbrucēju ķēdes, plecu pie pleca lāpījām pajukušo vācu aizsardzību, kad tikām iesviesti kārtējā frontes pārrāvumā, un tagad atkal murkājamies vienā un tai pašā bētē, sauksim lietas īstajā vārdā.

Patiesība ir tāda, ka asiņu notecināšanu savam darbam vispirmāk sāka pats autors – apsvēra, ko drīkst, ko nedrīkst rakstīt, kurā vietā jāizdara jau uzrakstītā svītrojums, kurā nepieciešama obligātā paklaņa (rakstīts pretēji pārliecībai, vēl vairāk – pretēji plikajai patiesībai), kurā jāuztaisa glance, kādos gadījumos jāatsakās no spoža iedomu lidojuma, no neparastiem, neviena nelietotiem gājieniem (būs apvainojums formālismā), bet to redaktore tik un tā izstripos, tātad nemaz nav vērts pūlēties, šķiest papīru... tādā veidā pats sev par cenzoru. Un tas viss kopā jau pārlietu izskatās pēc garīgas masturbācijas (dračīšanās kulakā); ja mākslinieks pasāk strādāt tādā vīzē, nekas labs nevar iznākt. Un tomēr, divainā kārtā, ja pirms nešanas uz redakciju pārlasīja šos samocītos rakstus, salīdzināja ar citu jau publicētiem, kritikas apspriestiem, bieži vien cildinātiem, pat prēmētiem, ja salīdzināja, kā par spīti visiem pašsākroplošanas gājieniem, varēja manīt neparastu svaigumu, īpašu

skanīgumu, kaut ko tādu, kas lauzās pāri pieņemtajiem ietvariem, neatbilda visaugstāk akceptētiem nosacījumiem, īsti – atrāvās no sociālistiskā reālisma predestinētās garlaicības, pelēcīguma, štampiem. Un bija jau paredzams nāves grēka nosodījums no to puses, kas pilnīgi iegrīmuši šajā pelēkajā garlaicīgumā. Plucinās mani tik un tā! Velns lai parauj šādas izredzes un visu baiļošanos, galvenais, kā varētu pielauzt redaktoru, panākt nopublicēšanu, pēc tam kaut vai ūdensplūdi!

Protams, redaktori nepavisam nebija bestijas, gluži otrādi – lādži, autoru saprotoši, literatūru mīloši cilvēki. Vai visi tie sekoja jaunākajām parādībām padomju literatūrā, lasīja tulkotos rietumu autoru darbus (cik nu vispār tos tulkoja), dažs pat atzinās, ka iepazīties ar tādiem sacerējumiem, kas aizliegti publicēšanai, vārdu sakot – progresīvi domājoši, autoram labvēlīgi noskaņoti ļaudis. Viņi lasīja Gunāru ar prieku, nevis netiksmi (kā, piemēram, Bērci, Lēmani, Grantu, Brodeli), teica atzinīgus vārdus, bija gatavi aizstāvēt redkolēģijā (bez redkolēģijas Vaironi Gunāru?! Sprotiet paši!), ja vien autors novērš dažu negludumu. Negludumi patiesi atradās, kā nu bez tiem, no malas vienmēr labāk saredzēt. Un piedevām bez tiem negludumiem... redziet, šitais, un tās vietas, tā jau gluži nevar, padomājiet pats, kā nu iznāks, ja kaut ko tādu nopublicēs. Vēl tas un šitas un tas... īstenībā šīs nodaļas pusi var nosvītrot, atlikušo pievienot tai daļai, varbūt kaut ko klāt pierakstīt, lai būtu salikti visi punkti uz "i". Vārdu sakot, lai neatšķirtos no Bērces vai Brodeles! – Gunārs nenocietās. – Kāpēc gan tūlīt tā!? Neviens taču neliek iznīcināt vērtīgo, tikai to, kas īsti nav padevies, nav līdz galam pārdomāts un izstrādāts. Vai tad no svara, par ko raksta

vai kā raksta? Pašam jāprot atrast īsta tēlojuma svai- gumu un... nevis tā – lūk, rakstišu par tādām lietām, par ko neviens neuzdrošinās, nu visi mani ķers un lasīs. Ja Vaironis Gunārs, par piemēru, izdotu sapņu grāmatu simttūkstoš eksemplāros, ļautiņi ķeršus izķertu. Bet tā būtu spēle uz mietpilsoņu instinktiem, vajag ar rakstnieka meistarības prasmi, un tas vairs nav tik vienkārši. Gunārs atkal reiz palaida muti ganībās: protams, vainīga nav Prokrusta gulta, vainīgs esi tu pats, ka neproti tajā ielocīties! – Nu jau sarunubiedra sejā ieviesās barga nopietnība. Katram laikmetam ir savas prasības pret mākslu, arī buržuāzija tik vienkārši neļauj... Rau, nupatējais progresīvais jau pāriet uz padomjpolitisku terminoloģiju. Arī Gunārs apskaities, uzskrūvējies un “ierīvēja nāsīs” nesen uzklusīto jūsmu par tā un tā rakstnieka drosmi. Tātad tomēr – atkāpšanās no štampiem! Nu jāāā... tas tika gari vilkts. Bet kādā veidā! Ar kādu prasmi, lielu mākslinieciskumu! Gunāram gan pašam jāsaprot, ka atļāvies īstu bezkaunību, iedomādamies sevi līdzīgu tam, kas publicējies krievu valodā tur un tur. Viņš taču... hm! (*Quod licet Iovi, non licet bovi.*)* Un tomēr Gunārs joprojām spurojās – kā tad ar to darbu, kas nav ticis publicēts? Arī tik vien kā māksliniecisku iemeslu dēļ? Nu jau sarunubiedra seja vienās īgnuma rievās. – Tas pavisam cits jautājums. Tagad par jūsējo darbu! – Un tas izskanēja pavisam draudīgā tonī, ar piebildi, ka neviens Gunāru pārvarēm nespiežot. Bet, ja grib publicēties...

Skaidra valoda. Un Gunārs, protams, uzklusāja “biedriskos padomus”.

---

* Kas atļauts Jupiteram, nav atļauts vērsim. (*Latīņu val.*)

Jā, žurnāla redaktora vietniece savulaik tiešām ar viņu vai vienīgā runājusi kā līdzīgs ar līdzīgu, ne tuvu kā mēnešrakstā vai izdevniecībā, lai arī Sirēna ar Volde-māru Salni nepavisam nebija ļauni pret rakstnieku Gunāru. Var sacīt, ka Salnis pat labi ieredzēja jauno rakstnieku. Vainojama bija tā īpašā gaisotne, kas valdīja Rakstnieku savienībā, un, tāpat, arī tās "orgānā". Izdevniecībā no sākuma Gunāram it kā paveicās – par grā-matas redaktori nozīmēja jaunu glītu sievieti (fidiņu – Gunāra apzīmējumā), kas neko lielu nepētīja, vai autors kaut ko pārveidojis kritikas peltajā žurnāla variantā, vai neko nav pārveidojis, vai varbūt pat strādājis pretī "bied-riskajiem ieteikumiem". Ar pirmo grāmatu Gunārs par savas redaktore bezrūpīgo bezdarbību tik vien kā uzzi-nāja, tāpēc neprata savā labā izmantot. Taču kaut ko mācījies bija un otro grāmatu jūtami attālināja no mēnešrakstā publicētā varianta – galu galā viņam labs attaisnojums (ja pieķertu pie rokas), mēnešraksts ro-mānu publicējis tikai daļēji, turpinājumā bijis viss jāsa-skaņo, tāpēc daudzie pārveidojumi (atpakaļ ievietots ne vien tas, pret ko ar pilnu krūti un sparīgu partijiskumu uzstājusies Anna Sakse, bet ko redīgēšanas gaitā noteikti prasījusi izņemt arī Sirēna – pati ar savu spalvu izšņā-pusi), tāpēc jau autors publicē presē, lai pilnveidotu grā-matā, to darīt ir ne vien rakstnieka tiesības, bet pat pie-nākums. Gunāram jau skaidrs, ka izdevniecības redak-torei (autora iedēvētai par Dainuvīti), slinkuma un pašas literāro nedarbu pārņemtai, nebūs ne mazākās vēlēša-nās rakņāties pa lielo papīru žūksni, akceptēs, laidīs cauri bez jebkādas pētīšanas, kamēr par redakcijas vadītāju nesen ieceltais Voldemārs Salnis jau nu kāju priekšā neliks. Gunāram likās būt labas cerības saglabāt kaut

cik nesakropļotu savu iecerēto apjomīgo darbu par priekšpilsētu. Vēlāk varēs pa īstam izvērsties.

Aizkustinoša naivitāte. Gunārs ne tuvu vēl neapjēdzis sistēmas vareno spēku, savstarpējo paškontroli. Ja viņa redaktore Dainuvīte nebija čakla Vairoņa-Dūmoņa lasītāja, tas nepavisam nenozīmēja, ka kuplajā izdevniecības štatā citi gulētu uz ausīm. Piedevām modro ierēdņu uzmanību jo vairāk saasināja notikums ar Harija Heislera poēmu "Nepabeigtā dziesma". Nekā briesmīga Heislērs gan nebija uzrakstījis – tik vien pliko patiesību, ka jauns puisis pilnīgi nepamatoti tiek deportēts uz ziemeļiem (varbūt starp miljoniem politisko represēto kāds cieta arī "pamatoti"), sūri vada savas dienas, līdz izlasa avīzē vienu vārdu "Berija"... nekas cits netiek minēts, tālākās poēmas varoņa gaitas jau pēc atgriešanās mājās pavisam apolitiskas, ievirzītas personisko pārdzīvojumu jomā. Bet kāda brēka sacēlās par spīti divdesmitā kongresa "gaismai". Droši vien "augšā" ieteica pievilkt skrūvi, un pie lietas, proti, pie skrūves pievilksanas ķērās galvenie ideoloģiskie kadri – latviski runājošie krievi un krievi ar latviešu uzvārdiem. Paši šie nelasīja, par ko gan apakšnieki saņem algas? Toties lasošie ierēdņi taisīja tik bargas sejas, ka rakstnieku gānītāji drebēt drebēja bailēs.

Vairoņa Gunāra topošo otro grāmatu ierāva itin kā vērpētē. Vispār jau no sākta gala viņu uzskatījuši par šaubīgu autoru, varbūt zināmās aprindas nesen painteresējušās arī par biogrāfiskajiem datiem, Gunāram, protams, neviens to nesacīja. Voldemārs Salnis gan atļāvās tādu vaļširdību, ka norādīja izdevniecības galvenās redakcijas virzienā – tur romānu lasa, pēti, vēti. Nekas labs nebija gaidāms. Dainuvīte ar redaktora parakstu

šajā gadījumā pavisam nenožīmīga persona, varbūt Salnis ar savu gudrību un autoritāti varētu ko nebūt līdzēt, bet skaidrs, ka to nedarīs. Jau tagad Salnis ar tādu īpašu izteiksmību palasīja Gunāram dažas romāna rindkopas, atsevišķus teikumus un ironiski apvaicājās: – Varbūt ceri, ka neviens nesaprot, ko, šitā rakstot, esi domājis? – Gunārs strupi atmeta: – Tieši to, kas uzrakstīts, ko katrs var izlasīt.

Salnis sminēja: – To gan neiestāstīsi pat ne Balodītei!

Balodīte bija izdevniecības galvenā redaktore. Nojaušams, ka abu starpā jau notikusi kāda saruna tieši par Gunāra romānu.

Dainuvīte tik vien piebilda: – Nu, nevienam autoram nav tik daudz špilku kā jums.

Tas nebija domāts kā pārmetums. Varbūt Dainuvīte bailojās pati par sevi; katrā ziņā priekšniecībai acīs viņa nelēks.

Gunāru gaidīja nopietna saruna galvenajā redakcijā. Jā, ko īsti viņš gribējis? Mēnešraksts romānu kopumā nopublicējis nebija, un tas izskatījās arī tā – pārtraukts publicēt. Vai nu šādu, vai tādu iemeslu pēc, varbūt mākslinieciski vājš, varbūt idejiski apstrīdams. Un tik šaurā literārā dzīvē, kāda patlaban bija Latvijā (divi periodiskie izdevumi, kuros iespējams nopublicēt romānu, viena izdevniecība), kur ikviens ar īpašu ziņkāri bāž savu degunu otra zupas katliņā (komunālā dzīvokļa prieki), ātri vien izdodas saostīt ko nebūt aizdomīgi smakojošu.

Uz neko labu nevarēja cerēt, tomēr iznākums bija necerēti riebīgs, riebīga jau pati saruna.

Gluži vai kā tribunāla sēde: neliela augumā, bet lepni iecirtusies galvenā redaktore – savu varu un svaru

apzinādamās, biedrs direktors, sīks, nenožīmīgs vīrelis, Salnis aukstasinīgs, bet bez vēlēšanās Gunāra dēļ lēkt uz ecēšām, varbūt atzinis, ka tas būtu veltīgi, nekas tāpat nemainīsies, un Dainuvīte, kas, bikli sarāvusies, raudzījās tikai uz Salni, laikam ieskatīja šo par visgudrības iemiesojumu. Pats Gunārs ar augošo nemieru, vēl kādām nebūt cerībām, arī ar aizvainojuma sajūtām un slēptu niknumu. Pašam grūti spriest, kādā mērā izdevās savaldīties.

Jau sarunas pašā sākumā tika sist galvenais Gunāra trumpis – atsaukšanās uz divdesmito kongresu, uz oficiāli nosodīto Staļina kultu. Galvenā redaktore skarbi noskaldīja, ka uz pirmo padomju gadu Latvijā (toreiz vēl nebija pasākta dziesmiņa par “padomju varas atjaunošanu”) Staļina kults absolūti neattiecoties. – Te toreiz bija pavisam citi apstākļi, te tauta pati ņēmusi varu savās rokās. Staļina personības kulta ietekme pie mums parādījās tikai pēckara gados!– Un tālāk par to nerunāt. Piedevām šī revolūcijas plintniece iebraukusi savā tēvu dzimtenē pēckara gados, taču zināja visu par visu un nedomāja uzklaušīt nekādus iebildumus. Direktors tik vien kā piegludināja vienu otru asumu, Dainuvīte brīžiem piekrītoši pamāja, runāt tikpat kā nerunāja un, ja arī pavēra muti, ne jau Gunāra labā. Lai arī ne mazums malstīts visu pēckaru, taču pirmoreiz Gunārs tādā tiešumā vaigu vaigā sastapās ar boļševistisko lielmanību; diezin vai dzimtbūšanas laiku baroni tomēr nav bijuši cilvēcīgāki un iecietīgāki, uzklaušot kādu cūkganu, kas daino muižas necenzētas tautasdziesmas. Muti šim laikam gan neaizbāza, citādi nebūtu radušies Krišjāņa Barona biezie sējumi. Kamēr biedri gatavi rakstniekam svara bumbu pie mēles piekārt, važas uz rokām uzlikt. Gunārs brīžiem trīsēja pūlēs savaldīt sevi, nepielēkt

kājās un nepasacīt kaut ko tādu, ko prātīgais Voldemārs Salnis nosauktu par dumju, bezjēdzīgu izrunāšanos. Šis tas tomēr paspruka, piemēram: – Man galīgi nepatīk tādi cenzoriski piegājieni! – Ak, kā iezvērojās galvenās acis; vēlāk jau pēc sarunas, Dainuvīte pārmeta: – Nu, kam gan jūs tā! Labi, ka biedrs Salnis istā brīdī iejaucās un nolīdzināja, citādi es nezinu, kas būtu iznācis. – Bet iznākums jau bija – sākotnējais manuskripts sasvītrots, sacūkots, izvarots. Augstu idejisku principu vārdā. Vismaz Gunārs saglābis tik daudz, ka diezgan nevainīgā veidā ieminējies par 1941. gada jūnija mēneša deportācijām, vēl bija šis tas atstāts, tā sacīt – lauvai tikpat kā no rīkles izrauts. Varbūt līdzējusi bija Saļņa gudrība (tā sprieda Dainuvīte), varbūt paša autora sīkstā tiepība. Ka viņa kredīts galvenās redaktora acīs galīgi samaitāts, tas nu nebija apšaubāms. Vai šis nožēlojamās lauskas no iecerētās apjomīgās kompozīcijas spēja attaisnot piekāpību, gandarīt autoru? Laikmeta atainojums pavisam vārgs, patiesību sakot – izkropļots. Tikai tas vien, ka Vaironis Gunārs visai neitrāli būs ierunājies par notikumiem, kurus citi rakstnieki līdz šim noklusējuši.

Dažas dienas pagāja, kamēr saveda manuskriptu kārtībā – pamatīgi strīpojumi visā romānā un, ja Gunārs dažviet ellišķīgi nopriecājās, ka vairākas Sirēnas uztvertas un izsviestas ķecerības (špilkas) tomēr, kā atjaunotas, tā arī palikušas galvenās redaktora nesaprastas un neaiztiktas, tad romāna pēdējā trešdaļa viņu satrieca. No pāri par divsimt manuskripta lappusēm atlicis kāds simts. Vairāk par pusi iznīcināts. Vai vispār vērts? Un ko tad? Viņš jau pasācis varoņu likteņu turpinājumu jaunā romānā, varbūt ar to paveiksies jēdzīgāk, pēcāk varēs atgriezties un izlabot sabendēto.

Par šiem "bendējumiem" Gunāram bija divas īpašas sarunas ar Voldemāru Salni, kas tāpat pieprasīja šo to izņemt. Ar cinisku humoru, tomēr nepielūdzami: vai nu tā, vai arī...

Salnim raksturīgs bija tas, ka savu roku manuskriptam viņš nekad nepielika, pieprasīja "lūdzu, izsvītro to" un, kad Gunārs izdarīja, nokomentēja: – Nu, redzi pats, romānā nekas nemainās, tātad pareizi vien darīji. Kas gan ir daži teikumi pāri sešsimt manuskripta lapās.

To Gunāram nācās uzklaustīt īsi pirms satikšanās ar galveno redaktori, un, lai arī riskēdams aizkaitināt redakcijas vadītāju, tādējādi paliekot bez neviena sabiedrotā, viņš tomēr izšāva:

– Es izdarišu ar tevi tādu mazu operāciju, izgriezīšu svarā nenozīmīgu miesas daļu, kas traucējoši maisās pa biksēm. Tāpat pēc tam varēsi ēst, dzīvot, būt par redakcijas vadītāju, dot gudrus padomus rakstniekiem, čurāt arī. Ko būsi zaudējis salīdzinājumā ar ķermeņa kop-svaru?

Skaidrīte Kaldupe

Krēslainās nātru upes

Krēslainās nātru upes – tā es domās dēvēju izdevniecības “Liesma” gaitenšus. Daudzu gadu garumā bailēs, pazemojumā un apslēptā cerībā izstaigātus.

Strādājot Jūrmalas vidusskolā, sakārtoju mazu dzejoļu krājumiņu “Jūras tuvums”. Staļina valdīšanas laikā es npublicējos un labi zināju, ko daru, nemēģinādama publicēties. Nu sadūšojos un parādiju “Jūras tuvumu” Sudrabkalnam. Ar šo dzejnieku biju iepazinusies, kad strādāju Literatūras muzejā. Sudrabkalns izlasīja, paslavēja un ieteica doties uz Valsts izdevniecību parādīt dzejoļus redaktoram Bruno Saulītim.

Grāmata iznāca gada laikā, tas toreiz skaitījās ātri. Bija 1958. gads. Tolaik dzejoļi bez klanīšanās lieliem dižmaņiem, bez urravām par darba sasniegumiem tika uzskatīti par nosodāmu izaicinājumu. Pats Arvīds Pelšes uzrakstīja “Cīņā” dzelkšņainas rindas par A. Krūkļa un S. Kaldupes apolitiskumu. Ar to tad arī sāka burbuļot “krēslainās nātru upes”. Rakstnieku savienībā, apspriežot “Jūras tuvuma” nelaikmetīgumu, vienīgi Bruno Saulītis mani aizstāvēja. Pārējie runātāji, atsaukdamies uz Pelši, visi nosodīja manu grāmatiņu. Valijai Brutānei pilna mute ar ļauniem vārdiem, viņa pieprasīja, lai “saules” vietā būtu “padomju saule”. Es netaisnojos.

Pēc sēdes uz ielas man pienāca klāt Arvīds Skalbe. Ieteica neuztvert tik nopietni biedru nopēlumus. Varbūt viņi nedomājot tā, kā runājot... Es novērsos.

Ļoti jābrīnās, ka vēl desmit gadus pēc pirmā dzejoļu krājuma iznākšanas dažs labs "Liesmas" redaktors man atgādināja Pelšes nelabo rakstu un kritiķi okšķerēja kļūdas. Gan sameklēja tās, gan izgudroja paši. Dažs pārmeta dabas nepazīšanu, pēla mani, ka manā dzejā ziedot rudzi, viņa uztverē druvā ziedot tikai nezāles. Kāds cits kļiedza pret kļavu lapām. Kļavlapa esot Kanādas simbols. Es "izcirtu" kļavas.

Vienīgi senu gadu paziņam Jānim Medenim paretam pažēlojos, ka redaktori pat manus sonetus iznīcina. Samet visas rindas kopā kā salmus kaudzē. Medenis drūmi smaidīja, tad vaicāja, ko es glabājot savās kabatās. Naudu? Gļēvumu? Stulbu pazemību? Spīvu lepnumu? Es sapratu viņa domu. Parādīju, ka man kabatā vienmēr atrodas ozola zīle, dažreiz arī kāds dzintargrauds.

"Tad jau viss kārtībā," sacīja dzejnieks. "Ej mājās un sakropļotā soneta vietā uzraksti trīs četrus jaunus. Uz "nātru upi" slīcināt nenes."

Es paklausīju. Man tiešām visu mūžu kabatā atrodas kāda ozola zīle. Arī toreiz, kad manas pusgatavās grāmatas rediģēja Jānis Sirmbārdis, Valdis Rūja, Aina Smite, nemaz netikodami mani pārvērst par muļķi, bet izturēdamies ar cieņu un labvēlību. Daudzie nepazīstamie manu grāmatu lasītāji man bija gluži kā Jūrmalas priedes, pie kurām var paglābties sniegpuTENI un var pat sasildīties. Manām pasaku grāmatām bija lemts vieglāks ceļš.

Skaidrite Kaldupe

Zalkteņu dumbrājs

Izdevniecības “Liesma” gaitēņus es savā grāmatiņā “Dzīves stāsts un 33 dzejoļi” nosaucu par “ēnainajām nātru upēm”. Šodien, atceroties savas gaitas šajā grāmatu zemē, man ienāca prātā “Zalkteņu dumbrājs”. Tas neskan cildinoši, bet man jau arī tur saņemtie pazemojumi sāj visu mūžu.

Zalktene ir bīstami divkosīgs augs. Skaistie, rožainie sīkziedi, kas atveras agrā pavasarī, vilina gājēju, gribas noliekties un noplūkt. Gribas pat ieelpot zalktenes smaržu, atnest šo pavasarīgo krāšņumu mājās un papriecāties. Nedaudzie mežu, dumbrāju, sūnekļu pazinēji zina, ka zalktene ir indīgs augs.

Daudzie solījumi par grāmatu izdošanu, ko dzirdēju Rakstnieku savienībā un arī izdevniecībā “Liesma”, mani jau toreiz šķita līdzīgi zalkteņu ziediem, bet es nezināju, cik tiem ir liela indes deva. “Nāciet, nāciet, mēs gaidām, tipogrāfijas gaida, lasītāji gaida...”, tiešā un netiešā veidā izteiktie aicinājumi sagūstīja arī mani.

Savādi, ka pirmie paziņas, kas mani uzmundrināja, lai manuskriptu “Jūras tuvums” nesu uz izdevniecību, bija ļoti dažādi cilvēki. No viņiem gan neviens nebija divkosis, un tiem būtu jāpiešķir kāds cits, godīgāka auga nosaukums. Šie manas daiļrades veicinātāji un labvēļi

bija – Jānis Sudrabkalns, Jānis Medenis un Jēkabs Bīne. Sudrabkalns jau vairākus gadus man atgādināja, ka jādodas uz izdevniecību, jo bija manus dzejoļus lasījis, kad strādāju vēl Literatūras muzejā. Ar Jāni Medeni iepazinos jau kara laikā, un viņš ir vienīgais, kas man deva ļoti vērtīgus norādījumus dzejas teorijā. Gleznotājs Jēkabs Bīne nebija literāts, bet viņš bija cilvēku pazinējs. Neparasti labs cilvēku pazinējs un izpratējs. Viņš nomira tajā laikā, kad es strādāju Līgatnē, un nevienu manu grāmatu netika redzējis. Kā lai viņam paldies pasaku?

Bet tagad manas domas sūrsmiņās ap “zalktenēm”. Kad manuskripts nonācis izdevniecībā, tam ir jāiet caur dažāda veida “dumbrājiem”. Redaktore nelielu grāmatīņu lasa 20 dienas. Tad strādā ar autoru. Es sacītu – “apstrādā” autoru. Kaut kas jāizņem, kaut kas jāpieliek klāt. Paņēmienu, kā izdabūt no dzejnieka aktuālas tēmas, ir daudzveidīgi. Visvairāk iedarbojas brīdinājumi, ka krājums neiznāks, to nepublicēs, ja nebūs šodienas padomju dzīves slavinājuma. Skumju un bēdu vārdi ir visbīstamākie. Redaktore Milda Paula, kas rediģēja manas pasakas, brīnījās, kā var skumt, ja visapkārt bezgala laimīga padomju dzīve. Es gan redzēju kaut ko pavisam citu. Saprātu arī to, ka mani kritizēt redaktoriem ir viegli. Pats CK sekretārs Arvīds Pelše bija devis paraugu. Pēc “Jūras tuvuma” iznākšanas viņš laikrakstā “Cīņa” rakstīja, ka mana dzeja ir apolitiska. Vēlēdamies viņam izpatikt, vairāki redaktori un arī grāmatu recenzenti meklēja, sameklēja un arī paši izgudroja “kļūdas” manos darbos. Ļoti bieži tā bija tikai patmīlīgu ļaužu rakņāšanās pa otra cilvēka dvēseli. Mana pirmā pasaku krājuma pirmajā lappusē vecākā redaktore Milda Paula

sameklē trīsdesmit kļūdas. Viņa negrib rudus mākoņus, viņa vēlas pelēkus, ne pilsus, ne iepelēkus, ne blāvi zilus – viņa grib pelēkus. Es “pārkrāsoju” mākoņus, es “sūrmīnāties” vietā lieku “žēlināties”. Es kaut kur piekāpjos un kaut kur nepiekāpjos. Labi, ka Bērnu un jaunatnes redakcijas vadītājs Arturs Lielais mani aizstāv. Es nesūdzos viņam, bet viņš pats redz vairāk, nekā pasaka skaļi. Cik bieži, ļoti bieži, saņemdamā savu manuskriptu ar redaktora piezīmēm, es ilgi esmu sēdējusi Operas teātra apstādījumos noskumusi, dažreiz pat sašutusi. Domāju – cik dziļa drīkst būt noliekšanās ļaužu priekšā, kuru zināšanas dzejas teorijā dažreiz bija pat sliktākas par manējām. Dažreiz ienāca prātā Jāņa Medeņa atziņas. Viņš mēdza jokot, sacīdams, kas tas par “varenu” laikmetu, kurā mēs dzīvojam. Tiklīdz kāds filologs vai nefilologs dabūn darbu “Liesmā”, viņš kļūst tik gudrs, ka parastais dzejnieks šim varenajam nevar vairs pasacīt gluži neko.

Bijām nedaudz iedraudzējušās tajā laikā ar Veltu Spāri. Viņa deva man padomu, lai nerakstu dzejoļus, bet prozu. Ja manu dzeju ir nokritizējis pats Arvīds Pelše, tad es arī nekad vairs uz “zaļa zara” netikšot.

Bet bija jau arī tādi brīži, kad Velta Spāre ar mani runāja nepabeigtos teikumos. Man neesot skaidra pozitīvā padomju cilvēka tēla, man esot pārāk savdabīgs stils. Tie nebija redaktora padomi autoram, jo Velta Spāre nevienai manai grāmatai redaktore nav bijusi. Viņa sacīja, ka runājot ar mani kā draudzene ar draudzēni. Es nezināju, vai ticēt vai neticēt. Mēs esam dzimušas vienā un tajā pašā gadā, bet mūsu biogrāfijas ir ļoti, ļoti atšķirīgas. Viņai bija liela, liela pašapziņa, man liela, liela piesardzība un stiprākas zināšanas literatūras

vēsturē. Bet var būt, ka es maldos. Man palicis prātā Veltas Spāres rūpju pilnais, paskumjais atzinums:

— Tevi, Skaidrīt, jau var nosist pat ar vissīkāko smilziņu.

Tā viņa domāja, mana paziņa, kas man nevēlēja ļaunu, bet arī neredzēja, ka manā klusēšanā un atturībā ir kāda spēka lāse, par ko es “zalkteņa dumbrāja” tuvumā nekad nerunāju.

Es neaizbēgu no literatūras, es tomēr smagi pārdzīvoju pazemojumus, kas, pēc manām domām, man ļoti bieži tika uzkrauti nepelnīti.

Visrūgtākā vērmeļu krūze man bija jāizdzer, satiekoties ar galvenā redaktora vietnieci Birutu Meikališu. Biju uzrakstījusi stāstu “Kad ķīvītes mirst”, ko ievietoju krājumā “Lielupes sils”. Stāstā bija izsūtītais, kas atgriezies mājās no Sibīrijas. Politiskajam laikmeta raksturojumam nepievērsos, risināju ģimenes traģēdijas tēmu psiholoģiskā skatījumā. Nekāds gaišais tēls šīs mājas-pārnācējs nebija. Bet es pati gan kļuvu par īstu tumsoni Birutas Meikališas acīs. Ar pirkstu man rādīja, kas jālabo, stāstot, kā jāpārveido teikumi un tajos izteiktās atziņas. Es visu mūžu esmu bijusi klusais rakstītājs, citu klātbūtnē domas nerosās. Arī toreiz Meikališas un redaktores Ainas Šmites skatienu krustugunīs nespēju domāt tādā virzienā, kā man pavēlēja. Tad Biruta Meikališa manus teikumus pārveidoja un uzrakstīja pati. Nesaprotu, kāpēc es tajā brīdī nepaņēmu savu samudžināto darbu un neaizgāju projām. Tagad man dusmas par savu nespēku. Es taču skaidri zināju, ka šo darbu no pusgatavās grāmatas izmetīs. Kādēļ pirms tam bija nepieciešams mani tik ļoti pazēmot? Šī doma mani tirda vēl tagad. Biju taču toreiz jau pacietusi krietni daudz

gan lielu, gan sīku pazemojumu, vai manam zemnieciskajam raksturam vajadzēja saņemt vēl lielāku sitienu?

Gandrīz kā joku atceros tās dienas tālāko norisi. Vakarā biju nolēmusi doties uz Jaltu. Rakstnieku savienība deva saviem biedriem ne visai dārgas ceļazīmes uz Jaunrades namu Jaltā. Uztraukumā es aizskrēju uz staciju bez ceļasomas. Vienīgi mazajā rokassomiņā atradās plāna adīta jaciņa. Maskavas–Simferopoles vilcienā jau sāku smaidīt. Izvilku kabatas kalendārīti un uzmetu plānu jaunajai grāmatai. Melnās jūras piekrastes bodelītē nopirku pelēku linu auduma kleitu ar Ukrainas tautiskajiem rotājumiem. Maskavas rakstnieki dēvēja mani tajā pavasarī par igauņieti, kas ģērbjas Ukrainas stilā.

“Rožaino zalkteņu zemē” vēl dažas reizes gadījās dzert rūgto pazemojuma dziru. Dzejoļu grāmatu “Sauls priede” es gaidīju sešus gadus. Tieši sešus gadus šis manuskripts vāļājās izdevniecībā “Liesma”, un redakcijas vadītāja Vija Jugāne sacīja, ka neesot papīra. Kaut nu būtu kaut ko īpatnējāku izdomājusi! Noriju arī šo melu indi. Mana pacietība bija neizmērojama.

Velta Kalčiņa

Kritiķi un kritiķi

Liktenīgais jauno autoru seminārs Rakstnieku savienībā 1962. gada martā. “O! Vācietis un Brr! Saulītis analizēs V. Kalčiņas dzejoļus” – tā sienas lapā. Paliestu dzīva. Un dzīvotgriboša. Vispār tas ir fantastisks laiks, lai neteiktu vairāk, un laiks, kad Latvijā ievestie jenoti traki vairojas. Ne soli spert – rikli rauj pušu. Uzrakstās dzejolis par jenotiem. Ar to un ar vēl dažiem neuzrakstāmiem zemitētiem arī pietiek. Kārtējā Rakstnieku kongresā koriķis Grigulis no tribīnes skaļi piesauc manu vārdu. Izrādās, rakstu neatbildīgus, kaitīgus dzejoļus. Tas ir kā ziļļa mājiens. Neviena avīze, neviens žurnāls nenodrukā manus jau iepriekš palūgtos dzejoļus. Turpmāk arī kritizētāji pieprotas attiecīgi izteikties, neraugoties uz to, vai viņiem ir Dieva dots patents vai ne. Bet ko tu darīsi! Kritikas štampi, pat neapzināti pakalpīgie, bieži vien iesīkstē un nenoveco visa mūža garumā.

Saņemu garu, gaišu vēstuli no Sudrabkalna. Mana pirmā grāmatiņa liekoties jau pilnam nobriedusi. Negaidīti. Paldies! Mirdzai Ķempei es reizēm šķietos kā no citas planētas, taču viņas mistiskajā daudzveidībā arī man tiek ierādīta sava niša.

Tie bija laiki, kad Viņa ekselences Voldemāra Kalpiņa brīvdomība bija nozāģēta (pēc Mirdzas Ķempes atzinuma –

vienīgais cilvēks Latvijā, kas pelnījis šo uzrunu), bijušais kultūras ministrs saimniekoja Raiņa muzejā un šad tad atnāca uz rakstnieku sanāksmēm, tā paceļot augstāk mūsu galvas. Toties Kaupužs visiem spēkiem centās šo pašu kultūru piezemēt pēc savas līdzības. Jērāna un Krustiņa Latvijas padomju enciklopēdijā Voldemāra Kalpiņa vārdu neatrast, tikām Vladimira Kaupuža bilde vainago veselu Kaupužu sēriju no Abrenes apriņķa. Jā, un Kalpi, Kalpošanas laiks un Kalpotāji arī apcerēti pamatīgi.

Kaut kā traģiski aprāvās tas skurbais tapšanas laiks. Pēkšņi pietrūka liela humora cilvēku. Pamazām vien izzuda vēlēšanās pierādīties un parādīties. Grāmatiņas nāca gausi, tās izķidāja pirms un pēc iznākšanas. Reizēm ar viltībiņām šo to saglābu. Šad tad izvēlējos mazāko ļaunumu. Pamācības man slidēja garām, droši vien tas nebija labi. Daru, kā gribu, kaut ar pasaule gāžas riņķī...

Uz pionieru un komjauniešu āķa neuzķērusies, iekritu ilūziju āliņģī. Ojāra Vācieša sauciens joprojām vēdīja gaisā – kopīgiem spēkiem, kopīgā biedru pulkā, ja citādi nevar kaut ko lietderīgu darīt. Lai pierādītu manu kaitīgumu taisnīgās partijas lielajai lietai, Grigulis pieprasa man, lai uzrādu vēlreiz to nelaimīgo jenotu dzejoli. Ak tā gan! Saspītējos. Aiznesu, norāvusi pēdējo, to niknāko pantu. Ojārs arī palūdz, savam priekam, gribot atsvaidzināt atmiņā.

Paldies Dievam, ar piedāvājumiem slepeni sadarboties neviens nenāca, taču vēlāk atskatoties sapratu, kāpēc ne reizi vien tie amatvīri piesēdās man blakus un mēģināja gudri parunāt. Re, ir tādiem veiciem gribas amiziera, bet vai nu teiksi, ka stulbi kā zābaki. Jā, toreiz es

biju briesmīgi kategoriska. Jādomā, arī no manis viņi nedzirdēja nekādu sevišķo gudrību; jābūt piesardzīgiem, tas bija nerakstīts likums.

Domāju, arī te darbojās liktenis un arī mani apmaldi bija tā nepieciešamība, lai viss notiktu. Uznāca liela vajadzība pēc kaut kā tāla, nezināma... gribējās projām, projām no šīs staignās burzmas.

Jā, uz Maskavu! Es gribu uz Maskavu. Uz divgadīgiem literārajiem kursiem. Tur taču pabijusi vesela strīpa mūsējo.

Tveras bulvāris. Hercena tēva māja. Te ir tik raiba publika – no visas PSRS un pat no Dienvidslāvijas un Mongolijas. Un es – no LPSR. Starp daudziem prātiem lektoriem viens tāds sevišķs. Tas ir pasniedzējs Kuņicins, biezu grāmatu autors un runā kā cilvēks. Tas marksisms nemaz nav tāds, kā to mālē. Šis vīrs piespiež mūs aizrautīgi klausīties šo ūdeņaino tēmu. Un cik miljonu ir noslepkavots padomju laikā? Vairāk nekā Otrajā pasaules kara kopā ņemot! Ar Ļeņinu viss sākās, ar Ļeņinu! Staļins viņu turpināja un attīstīja... Kuņicina tiešums gandrīz vai elektrizē mūs. Kā viņam nebija bail?! Vēl 70. gadu vidū...

Bet es, dievgosniņa, atbraukusi mājās, nebeidzu jūsmināties, nebeidzu slavēt. Kādā dzejas vakarā Ģildē vai Mākslas darbinieku namā, īsti neatceros, bet tas laikam bija rīkots speciāli, lai atskaitītos, ņēmos atstāstīt visus dzirdētos brīnumus. Mūsējiem taču arī jāzina, kas vējo tur, spicē. Vakara beigās pie manis pienāk kāds vīrs, laipni pārprasa šo to, noprecizē, kas bija lektors, kā jūs tur teicāt?

Mans Dievs! Tikai vēlāk apjēdzu, ka varbūt arī mana izrunāšanās piebēra ogles Kuņicina sārtam, ka arī mana

apgaismības nešana tautai bija lāča pakalpojums viņam. Nākamajā gadā institūtā Kuņicins lekcijas vairs nelsīja. Arī kārtējā grāmata aizturēta. Bet viņš taču neslēpās, es sevi mierināju. Viņu taču dzirdēja visa Maskava, visas PSRS pārstāvji un vēl ārzemnieki!

Kā tas arī bija, bet manas grāmatas joprojām iznāca ar iekšējiem skandāliem, tikai daudz sulīgākiem. Par kritizētājiem es nesūdzējos, apradu, zināju, ka tik un tā nekas nebūs pa prātam. Bet redakcijā...

Kāda virsredaktore nikni nozibsnī: "Kas tie par dzejoliem! Vai avīzes jūs nemaz nelsāt?" Tur nu viņai bija taisnība – avīzes vairs nelsīju. (Punktu pielika Rakstnieku kongresa atreferējums – arī tur viss bija otrādi.)

Kāds cits redaktors, kārtīgs kārtības sargs, no met manuskriptu man priekšā, dūres vīstīdams, putainām lūpām kliedz: "Ko tu te raksti? Kad tu vienreiz beigsi filozofēt! Sieviete nepiestāv jaukties tādās lietās! Man kauns par tevi! Vai tu saproti, kur tu dzīvo! Ņem un brauc uz Ameriku! Tur tevi drukās." Man sametās žēl, ka nepārplīst cilvēks, bet asaras arī izsprāga. Vēl izmetu – kamēr dzīvošu, kāju te nesperšu.

Vēlāk gan tas pats cilvēks krīt man ap kaklu un atvainojas, bet tas bija vēlāk.

Jāteic gan, pie divām pēdējām grāmatiņām redaktora pirksts pat nepieskārs. Taču tie jau bija pavisam citi laiki un citi redaktori.

Cik jautri man ir gājis...

Kopā ar mūsu virtuozo zobgali
Valdi Artavu

Sastapšanās ar Valdi Artavu bija gluži nejauša, – abi gaidījām 4. trolejbusu, kas mūs aizvizinātu uz Rakstnieku Savienības namu Kuršu ielā. Izrādās, arī mērķis mums viens – dodamies uz Jāņa Sirmbārža dzejoļu grāmatas “Pārplisušais laiks” atvēršanas svētkiem. Cik absurdi (nepiedodami) gara bijusi pauze starp pēdējo un nupatējo dzejnieka (arī izcila redaktora) krājumu – turpat 10 (!) gadi. Artavs pavīpsnā: sak, bet vai tad absurdi daudzējādā ziņā nav bijuši šie pēdējie desmit gadi grāmatniecībā vispār?! Kauns un negods par noplicināto un aplamo latviešu valodu, kādā biežvien iznāk tulkojumi no svešvalodām. Vai tiešām labu redaktoru deficīts? Pasūrojamies, pakritizējam, bet lai nu paliek negāciju uzskaitījums. Galu galā šodien (5. jūnijs, 2001) arī mums, Jāņa kolēģiem un draugiem, ir svētku reize – cerību svētki, ka garīgo vērtību zaļoksnie asni pamažām, taču ietiepīgi laužas cauri merkantilisma un tirgus ekonomikas stindzinošajam dzelzsbetona slānim. Apģāda Sol Vita pretimnākšana Dzejas Mūzas apsvētītajiem šodien ir konkrēts pierādījums, ka tas notiek pavisam reāli, nevis virtuāli.

Pa ceļam uz RS Artavam izstāstu par topošo kopkrājumu “Grāmatas aizkulises”, jautāju, vai viņš būtu ar

mieru piedalīties aizritējušā, turpat pusgadsimtu ilgā perioda restaurācijas darbā? Daloties atmiņās par pieredzēto? Gan dramatisko, gan komisko?

– Tuvākajās dienās sameklēšu materiālus, kas jums varētu būt noderīgi un aizsūtīšu pa pastu. Izmantojiet pēc saviem ieskatiem. Ja kas nebūs skaidrs, piezvaniet.

– Liels paldies. Sarunāts.

Un tagad lai runā pats Valdis Artavs*, mūsu nekronētais parodiju karalis. Vēl 1969. gadā satīriķis izveidoja pirmo latviešu parodiju krājumu "Kniepadata".

Ar Rakstnieku savienību man bija izveidojušās visai īpatnējas attiecības. Jauno literātu semināros es nepiedalījos, jo humora un satīras jautājumus tajos neiztirzāja, bet, tā kā manus dzejoļus (humoristiskos, satīriskos, parodijas – R. H. L.) drukāja laikraksti un žurnāli, saņēmu ielūgumus uz dažādiem rakstnieku pasākumiem un kongresiem.

1965. gada decembrī notika piektais (V) rakstnieku kongress. Tagad es pats brīnos, kur man bija prāts kāpt augstajā tribīnē un partijas un valdības vadītāju klātbūtnē runāt savus jokus.

Tai laikā kritika vētraiņi apsprieda kādu Ojāra Vācieša dzejoli, kurā bija tādas rindas:

---

* Šeit un tālāk izmantoti fragmenti no V. Artava grāmatas "Cik jautri man ir gājis, cik jautri man vēl iet" ("Likteņstāsti", 1997) un autora atmiņām, kas publicētas "Lauku Avīzē" (1996. g. 26. novembrī), vietumis arī brīva pārstāsta formā. – R. H. Luginska.

Ar sarkano, ar svēto krāsu lāpā
Iet Latvija uz gadu simteni.
Es nesaprotu tos, kas šodien plāpā
Par lielo un par mazo dzimteni.

Ne lūgts, ne aicināts augstajā tribīnē kāpj mūsu parodists un nolasa savu versiju:

Lauž šķēpus kritiķi par pāris vārgiem pantiem,
Kaut Vācietim ir labu simtenis,
Un strīdas daudz par diviem variantiem:
Par lielo un par mazo dzimteni.

Daudz vienkāršāk šos visus mezglus raisa
Tie, kas pie mums no malu malām brauc:
Ņem dzīvokļus un lielas rindas taisa,
Un nepļāpā par dzimteni tik daudz.

Rau, rau, tas notika pirms vairāk nekā 35 gadiem. Artavs redzēja (un ne jau viņš viens), pilnā balsī un tiešā tekstā teica, – skatiet, kas notiek ar mūsu vietējo varas vīru svētību: siseņu bari lido šurp. Šodien gaužamies, plēšam matus vai visos līmeņos, klaigājam: izveidojusies anormāla divkopienu valsts, “Viedas” Garda un viņa domubiedri, protams, labu vēlēdami latviešu tautai, mudina aizlingot pāri robežai visus kolonistus un tam līdzīgā garā. Tagad visi ir gudri. Jājautā: kur šie gudreļi bija tolaik, bezmaz pirms četriem gadu desmitiem, kad rakstnieki un pārējie domājošie Latvijas iedzīvotāji skaidri un gaiši norādīja uz šīs draudīgās epidēmijas pirmajiem simptomiem? Šodienas skaļās manifestācijas šajā samilzušajā jautājumā atgādina dūru vīstīšanu pēc kautiņa.

Poļiem līdzīgos gadījumos ir bezgala trāpīgs un paškritisks sevis novērtējums, kas latviskojot skan: “Polis ir gudrs pēc skādes (kļūmes)”. Diemžēl bieži arī latvietis.

Atvainojos, ka uz brīdi noklīdu no galvenā ceļa sāņus taciņā, taču gribējās akcentēt: nebijām nedz akli, nedz kurli. Arī mēmi ne, kā dažlabs spriedējs no tālumiem, gaužām virspusēji un pavirši zinādams todienu realitāti, šeit mēģina mums un visai sabiedrībai šodien uztiept.

Taču atgriezīsimies pie satīriķa atmiņu stāstījuma par rakstnieku kongresa norisi 1965. gada decembra dienā.

...Kungiem prezidijā sašķiebās ģimji. Bet es nelikos mierā. "Bērnībā," es teicu, "vecāki mani biedēja ar kaut kādu tēvoci. Ja es neklausīšot, viņš atnāks un paņems mani ciet. Tagad redaktori mani biedē ar kaut kādu onkuli, kas sēž kaut kur augšā un, ja es nerakstīšu tā, kā vajag, viņš ņems mani aiz dziesmas. Varbūt šo onkuli varētu demonstrēt te, uz šīs skatuves?"

Un noslēgumā vēl nolasīju dzejoli par Blusu:

Gaužas maiznieks Tarakāns:

"Atkal paaugstināts plāns!"

Katru ritu jāskrien kājām

Tam uz ceptuvi no mājām.

Darba apstākļi tik smagi,

Ka pat nagi svilst un ragi.

Toties Blusa dej un lec:

Darba būtībā nekāda,

Jāpamasē kādam āda,

Bet par to tai – spec, spec, spec...

Spec ēdnīca, spec dziednīca,

Spec frizieris, spec skroders,

Spec kūrorts Rīgas jūrmalā,

Kur Blusa taukus nodzen.

...Cienījamais lasītāj, ja esat gados vēl pārlieku jauns un neatceraties šo padomijas "spec" fenomenu, pajautājiet

vecākiem vai gados solidākiem paziņām, viņi jums pastāstīs, kā tas izpaudās.

Turpina V. Artavs:

“Pārtraukumā pie manis pienāca CK darbiniece Ivanova:

– Vai domājat, ka biedram Pelšem ir labāki ārsti nekā jums parastajā poliklīnikā?

– Kāpēc tad viņš neiet uz parasto? – es atcirtu.

Pēc kongresa žurnālā “Padomju Latvijas Komunisti” parādījās nikns raksts. Pārmetis rakstniekiem, ka “...dažs labs no tiem ne vienmēr bijis savu uzdevumu augstums, ne vienmēr bijis principiāls un objektīvs strīdos un diskusijās par daiļrades jautājumiem, ne vienmēr devis pretsparu neveselīgām tendencēm”, autors piebilda:

“Arī kongresa norise neliecināja par tā priekšzīmīgu organizāciju. Tikai ar to var izskaidrot, ka kongresa augsto tribīni varēja izmantot daži bezatbildīgi cilvēki, piemēram, tādi kā V. Artavs (Staunis), kam nav nekā kopīga ar Rakstnieku Savienību.”

...Iepazinusies ar šo faktu, es nodomāju: interesanti gan, kas bijis šis “Padomju Latvijas Komunistā” publicētais autors? Vai slēpies zem pseidonīma? Lai to noskaidrotu, tūdaļ pat piezvanīju V. Artavam. Atbilde skanēja:

“Kā parasti šādos gadījumos – tā dēvētā “biedru grupa”. Vienmēr anonīma. Darboņi no CK un daži RS pārstāvji.”

Visādi autoram gājis viņa mīļoto parodiju sakarā. Ne velti viņš saka:” Parodija – nepateicīgs žanrs”.

“Daudz nepatīkšanu esmu piedzīvojis ar literārajām parodijām. Ziedonis Purvs nesveicināja mani veselu gadu, Harijs Skuja bija tā saniknots, ka gadījumā, ja

mēs satiktos mežā, viņš mani nožmiegtu. Bet Ināra Roja gatavojās mani sūdzēt tiesā par goda laupīšanu. Neko briesmīgu jau es par viņu neuzrakstīju, tikai izfiltrēju no viņas dzejoļiem rindas:

Zirga spēka piejūrēta,
Ganu dūkanbēri.
... Dzer, dzer, māsiņ, dzer!

un uzrakstīju parodiju, kas sākās ar pantu:

– Piejūrējos, piemāvos,
Aši spalvu tvēru.
– Lej, lej, māsiņ, lej,
Tikai zini mēru.

Kādu dienu aizgāju uz Savienību un dzirdu, ka Daina Avotiņa noindējusies, guļot slimnīcā, knapi pie dzīvības. Ak, šausmas! Nupat bija nodrukāta mana parodija par viņu!

Mirdza Ķempe mani mierina:

“Ne jau tavu joku dēļ indējas dzejnieces. Tur jau kāda mīlestības vaina.”

Jāatzīstas, ka daudzi dzejnieki, izlasījuši par sevi parodiju, mudināja mani rakstīt vēl. Tā esot viņiem labākā reklāma. Šo drosminieku skaitā varu minēt Vācieti, Ziedoni, Skalbi, Čaklo.

Visvairāk koncertos esmu lasījis parodijas par Sirmbārdi, Jurciņu, Peteru, Imermani un Līvenu.

Sen vairs parodijas nerakstu. Nav vairs arī par ko rakstīt. Daudzu jauno autoru dzejoļi paši par sevi ir parodijas. Bez tam dzeju vairs tik daudz nedrukā un nelasa. Pēdējos grašus cilvēks parasti atdod nevis par grāmatu, bet par maizi.”

Sūri vārdi. Tikpat sūri, cik patiesi.

Bet nu mazliet par to V. Artava darbības sfēru, bez kuras mūsu asmēlīgais zobgalis vispār nav iedomājams. Proti – par viņa tiešo saskarsmi ar klausītāju dažnedažādās auditorijās. Tā dēvētie autoru vakari tolaik vispār bija lielā cieņā – zāles pilnas, publikas atsaucība liela un pat ļoti liela. Piedalījās gan autoru kopas (piemēram, jaunie autori), bija kādam konkrētam autoram veltīti vakari, arī tematiski apvienotas uzstāšanās reizes, piemēram, humors un satīra. Svētīgs bija darbs, ko tolaik veica Literatūras propagandas birojs, kas sekmīgi funkcionēja Kr. Barona ielā 12 otrajā stāvā, virs toreizējās Rakstnieku Savienības telpām.

Nepastāv mūsu pasaulītē svara un mēra vienības, ar ko varētu izmērīt to možuma, uzmundrinājuma un uzdrikslēšanās lādiņu, kādu sevī vienmēr ietvērusi asa un trāpīga satīra un ironija. Kopš šī žanra pastāvēšanas sākumiem.

Bet tagad, lūdzu, iedarbināsim savu iztēli. Iedomāsimies, ka sēžam kāda kluba vai skolas zālē, ir astoņdesmito gadu beigas un uz skatuviņas kāpj daudziem kaut vai neklātienē pazīstamais smējējs Valdis Artavs. Paklausīsimies, ko viņš šovakar cels mums priekšā. Ā, cienījamais autors lasīs:

Jautri panti par Mildastanti

*Skrien pa ielu Milda Plukša,
Nauda rokā, soma tukša.
Nosalusi zili zaļa,
Skatās, kur ir sviests vai gaļa.*

Pretī kaimiņiene nesas:
Skārnī dodot zirga desas,
Lai tik skrienot, vēl jau esot!
Milda sāk uz skārnī desot.

Svērējs vaiga sviedros raujas,
Tantiņas ar somām kraujas.
Tur, kur rinda iet bez steigas,
Katrai draudzībai ir beigas.

Tiklīdz pienāk Mildas rinda,
Pārtrūkst jautrā svaru šķinda.
Pretī atskan baigie auri:
– Mēs bez desām! Prieki cauri!

Gastronomā vista kārna
Guļ kā nosprāgusi vārna.
Milda ošņā to un cilā:
Kājas garas, miesa zila.

Pēkšņi kāds to rauj no saujas.
Milda nedod, pretī kaujas:
– Atdaj, dura, maja kura!
– Neatdam, sama ti dura!

Apkārt saskrien nikna tauta,
Vista tiek uz daļām rauta,
Katrs kaut ko izplēst rauga!
Mildai paliek – dējamsprauga...

*Amizanta un ķircinoša, kaut savā dziļākajā būtībā
cilvēku pazemojoša sadzīves ainiņa pantojuma formā.
Tāda tolaik bija ikdiens. DEFICĪTALAIKI. Šķiet, cil-
vēka dzīve Padomijas apstākļos vispār nebija iedomā-
jama bez deficīta. Vienmēr kaut kā trūcis, pusbadā un
pusplikš savu dzīvi vilcis šīs lielās un pārbagātās impēri-
jas pilsonis. Kopš šīs iekārtas sākumstundas. Viņi,*

iebraucēji no tālumiem, klusi un pacietīgi stundām stāvēja jebkurās rindās; kā var tādā lopiņa pazemībā pieciest šo situāciju, nereti pie sevis pukojos, būtu vismaz kurnējuši, bet nē, tad attapos: viņi taču neko citu nav redzējuši kopš septiņpadsmitā gada, ir pieraduši. Un ja viņiem kādā draudzīgā sarunas reizē mūsu tēvi un mātes stāstīja, ka toreiz, Ulmaņlaikos vispār nav pazinuši vārdu "deficīts", viņi (viena daļa) klausījās vai nu kā pasakā par Leļputriju vai (otra daļa) apsūdzēja – ja ne skaļi, tad klusībā – par buržuāziskās iekārtas propagandu un sociālisma apmelošanu, sak, ko no jums citu var gaidīt, visi jūs esat fašisti. Šie cilvēki lielumlielā daļā jau bija mutantēti par Homo Sovieticus. Dabiski, ka vara visiem līdzekļiem centās arī mūs, Baltijas aborigēnus pārvērst par tādiem. Un jebkura veida pretošanās, arī caur literatūru un mākslu paustās domas, tika slāpētas un nīdētas jebkuriem vardarbīgiem līdzekļiem. Domāju, nav īpaši jāuzsver, ka šini paverdzināšanas procesā centīgi roku pielika arī pašmāju Kangari un Jūdasiņi. Viens brangs Jūdass galvgali klonēja mazākus un pavisam maziņus Jūdasiņus, un apvienoja viņus tas, ka tie ir pērkami, labprāt pārdodas, ir potenciāli nodevēji. Lai kādu amatu neieņemtu. Lai uz kāda sociālās piramīdas pakāpiena nestāvētu. Kā vakar, tā šodien.

"Roka roku rokā tur" – šādu virsrakstu Andrejs Eglītis devis savam dzejoļu krājumam – veltei Rīgas 800-ajos šūpuļsvētkos. Ar šīs grāmatas virsraksta vārdiem man gribētos raksturot iekšējās pasaules pozīciju, kas vienoja, varbūt pat daļēji neapjausti, tolaik Latvijas cilvēku lielumlielo daļu. Vai gan šī "roku rokā", "plecu pie pleca" vēlāk tik uzskatāmi neizpaudās Baltijas ceļa akcijā?

Nekas nerodas no nekā – tāds ir viens no lielajiem Dabas likumiem. Aizsākums lielajām pārvērtībām Latvijas vēsturiskajos likteņceļos, kurām nesen atzīmējām desmitgadi, meklējams tur, viņdienās, tajās desmitgadēs, ko bijām spiesti aizvadīt zem padomijas spiedoga. Totālās paverdzināšanas programma izgāzās. Tā nebija dzīvotspējīga. Pierādījums tam bija eksplozijas Ungārijā, Čehoslovākijā, poļu "Solidaritātes" ilgā ziemeļietība. Nebijām nedz akli, nedz kurli. "Esam sakauti, taču neesam uzveikti (uzvarēti)", savlaik šādiem vārdiem de Golls aicināja okupēto franču tautu nepadoties un pretoties varmākām. Gan citiem vārdiem, taču uzlādētiem ar to pašu jēgu pie saviem brāļiem tolaik griezās ikviens godprātīgs literatūras cilvēks, zinātnieks un mākslinieks. "Turies, mana tauta", teica Ojārs Vācietis. "Jo mēs augstāk savas galvas nesam, jo mums laipot mazāk laika ir" – ierakstījis Jānis Peters man dāvātajā krājumiņā "Dzirnākmens" (29.04.68.). "Pārliecībā par pārliecību" savu attieksmi pauž O. Gailītis, dāvinot savu prozas grāmatiņu. Tik tiešām pārliecība, tas ir īstais apzīmējums tam netveramajam gara un dvēseles dvašojumam, kurā tolaik dzīvojām un darbojāmies. PĀRLIECĪBAS AURA. PĀRLIECĪBA BIJA MŪSU SPĒKS.

Taču atgriezīsimies pie satīriskā pantojuma par Mildas tanti, jo zīmīgs un tos laikus labi raksturojošs ir šī dzejoliša likteņstāsts. Vēl tikai jāpiebilst, ka mazajām prozas formām un dzejai tolaik bija milzu priekšrocība operatīvātes ziņā. Apjomīgs romāns uz gariem gadiem iegūla atvilknē, ja netapa izdots. Turpretī satīra, ironiska un dzejolis varēja aiziet tautā, ja tika nolasīts kaut vai draugu pulkā, izplatīts rokrakstā vai pavairots uz

pāris lapiņām. Tolaik tā bija labi pieņemta taktika. Ļoti efektīvs ideoloģiskās "spridzināšanas" paņēmieni šajā partizānu karā. Bet ja vēl nāca klāt uzstāšanās autoru vakaros Rīgas Mazajā Ģildē, neskaitāmās skolās, kultūras namos un dažnedažādos klubos mūsu zemītes malu malās – cik desmiti, pat simti tūkstoši klausītāji kaut uz stundu, pusotru kļuva par autora domubiedriem?

"Savējie sapratīs"... – šodien dziedam kopā ar Viku un Imantu (brāļiem Kalniņiem).

Savējie lieliski saprata arī tolaik.

...Panti par Mildastanti, kā jau minēts, sacerēti 1978. gadā, turpretī pirmoreiz iespiesti tikai 1989. gadā (žurnālā "Skola un ģimene"). Kāds ir "Mildastantes" dzīves ceļš šo vienpadsmit gadu garumā? Vai bija devusi klusēšanas zvērestu? Ne uz to pusi. Vārds Autoram:

"Šo dzejoli... lasīju gan slaucēju un traktoristu balēs, gan kultūras namos un skolās. Kad 1979. gadā kopā ar Edgaru Liepiņu un Raimonu Paulu veidoju scenāriju "Senām un jaunām ziņgēm", iedevu viņiem arī šo dzejoli. Radās dziesma par Mildastanti. Taču abi mākslinieki piedzīvoja lielas nepatīkšanas. Viņi izpildīja to Tukumā, meža darbinieku saietā, un kāds no ministra vietniekiem bija pasūdzējies Latvijas kompartijas centrālajā komitejā. Protams, par dziesmas iekļaušanu ziņģu repertuārā nevarēja būt ne runas. (Dziesma ieskaņota kasetē "Trīs runči" 1994. gadā).

Kā zināms, toreiz koncerts "Senās un jaunās ziņģes" drīz vien tika aizliegts. Arī man nācās piedzīvot daudz nepatīkšanu gandrīz pēc katras uzstāšanās."

Rakstnieks pauž, ka viscītīgākie sūdzību rakstītāji bijuši partorgi, jo viņi – rau, baidījušies, ka šos neapsteidz čekas stukači, kas bija klāt katrā lielākā sarīkojumā

vienmēr un visur. Gluži vai klasisku sūdzību par nelabojamo ķeceri un brīvdomātāju tika atsūtījusi Kuldīgas rajona Ēdoles ciema priekšniecība:

“Valdis Artavs divdesmit minūtēs sagrāva to, ko mēs cēlām divdesmit gadus.”

Lasi un brīnies: ko tad jūs, varenie biedri komunisti un pirmrindnieki, esat uzcēluši pa šiem divdesmit gadiem, ja pietika atnākt vienam visai vidējas miesas būves bezpartijiskam literātam un viņš ar savām pāris apdrukātajām papīra lapiņām pārvērta pīšļos jūsu dižo superbūvējumu – sociālistisko iekārtu?! Secinājums – gluži loģiski – var būt tikai viens: štruntīgi bijuši gan celtnieki, gan pati celtne. Un jo ātrāk tā izgaist no zemes virsas, jo labāk. Domāju, ka Valdis Artavs varēja justies bezgala gandarīts, dzirdot šādu savu satīriķa spēju novērtējumu – vai gan var vēlēties vēl spožāku atzinību?

Šad un tad viņš tautā palaidis arī pa kādam sadzīves jokam, atceras satīriķis. Redzot mežonīgās rindas pēc tualetes papīra, radušās šādas rīmes:

Tualetes papīru visi ķer kā dulli,
Četrdesmit kapeiku nežēlo par rulli.
Vai nu tāda nieka pēc jāizdod man nauda?
Vēl jau manai pakaļai “Cīņa” der un “Pravda”!

Savās atmiņās Gunārs Priede min, ka 1966. gadā dzirdējis (vai lasījis) epigrammu par “Tēvabrāli”.

Kā zināms, ir pasaulē dažādi kāļi,
Un dažādi garšo tie ēdējiem.
Ir pasaulē ļaudis un – sūdabrāļi,
Un tu, redzams, esi no pēdējiem.

Kādā sakarā radusies šī epigramma? Stāsta Artavs:

“Arvīds Grigulis bija publicējis “Literatūrā un Mākslā” dzejoli par “Tēvabrāli – saldo kāli”, izsmiedams “tā saucamās buržuāziskās Latvijas” apjūsmotājus. Kā zināms, Grigulis ņirdza par visu, kas ļaužu atmiņā saistījās ar neatkarīgo Latviju. Grigulim es arī veltīju šo epigrammu, un visi toreiz saprata, par ko ir runa. Nezin kādā ceļā šis pantiņš nokļuva pat Zviedrijā, un žurnālists Uldis Ģermanis to citēja savā Stokholmā iznākušajā grāmatā “Zili stikli, zaļi ledi”.

Stūra māja – arī šis fenomens cieši iekļaujas padomijas perioda realitātē. Dieva dusmu nolādēts bija šis nams un visi tā labprātīgie balstītāji, par to esmu svēti pārliecināta. Kas šodien pateiks, cik daudzu cilvēku gars tur tika salauzts? Cik dvēseļu apgānītas un sātāniskā viltībā piesmietas, panākot no šaubu vīrusa inficētajiem parakstu zem sadarbības līguma? Dievs lai viņiem tiesnesis. Daudzi rakstnieki un zinātnieki, mākslinieki un citu profesiju pārstāvji varētu pastāstīt par savām vizītēm šajā rēgainajā spoku namā.

Mūsu parodiju meistars atceras:

– Reiz stūra mājā izmeklētājs, neliela auguma vīriņš ar žurkas ačtelēm un asu, garu snīpi uzlika manā priekšā uz galda četrus biezus sējumus: – Redziet, cik sūdzību par jums sasūtīts!

Būtu interesanti tagad palasīt šos modro padomju ļaužu (*savējie? svešie?*) kopotos rakstus, bet nez vai tie saglabājušies...

V. Artavs nav bijis slinks rēķināšanā; pēc viņa aplēsēm apmēram 2000 (!) reižu autors uzstājies Latvijas malu malās gan viens, gan kopā ar dažādiem mākslinieku kolektīviem. Laikam jau droši varam teikt, ka šīni

disciplinā viņš starp visiem rakstošajiem ir nepārspēts čempions. Tādas ļaužu slāpes pēc literatūras, mākslas, teātra, bet īpaši dzejas kā tajos bargajos gados, Latvijas māksliniekiem diez vai vairs jebkad būs lemts piedzīvot. Unikāls laikaposms. Daudzējādā nozīmē.

Vēl viena atmiņu epizode no viņējām dienām.

“Atceros koncertu Liepājā, zvejnieku kolhoza “Boļševiks” klubā. Biju uzaicināts kopā ar Margaritu Vilcāni un Ojāru Grīnbergu. Kad nolasīju savus gabalus un izgāju gaitenī, pie manis pienāca eleganti ģērbusies dāma blondiem, saskrullētiem matiem un pavēlošā balsī teica:

– Uz šīs skatuves jūs vairs nekāpsiet!

Sevišķi ķecerīgs viņai bija licies dzejolis par birokrātu, kas visu lasa no lapiņas. Tajā viņa saskatīja (pilnīgi pareizi) pašu Brežņevu:

Kāpj tribīnē priekšnieks,
Lai padotos sveiktu,
Lai burtiski pusduci vārdu tiem teiktu.

Pa kabatām vandās,
Velk papīru laukā,
Liek brilles uz deguna,
Klepo un šņaukā,
Tad, degunu zīmītē iebāzis, teic:
– Man, biedri, jūs sirsnīgi jāapsveic!

Skrien atbildēt padotais riksīti straujā,
Tam arī jau papīriņš ievīstīts saujā,
Ka nemisas mēle vēl, pasargi die's,
Un tādēļ viņš nolasa vārdu:
– Paldies!

Es arī, lūk, zīmīti sameklēt steidzu,
Jo man jums ir jāsaka:
(te es taisu pauzi, meklēju papīriņu, krekšķinu)
– Biedri, es beidzu!...

Aktieru istabā pie mums ienāca omulīgs vīrs (vārdā Čepāns) ar konjaka pudeli rokā. Pastāstīju viņam par nupat notikušo incidentu. Viņš pasmējās un teica: “Tu neņem galvā, ko saka tādas dāmas un turpini jokot. Es šajā rajonā esmu partijas pirmais sekretārs!...”

Komentāri lieki.

Kādas tik grimases un maskas, klauni un māžekļi mums neaizvirpuļoja garām turpat pusgadsimta ilgajā padomijas karnevālā! Viņi aicināja: “Nāc un lec kopā ar mums! Ir taču tik lustīgi! Ko stāvi maliņā?...”

Valdis Artavs, tāpat kā daudzi citi viņa domubiedri un kolēģi, nestāvēja maliņā. Taču viņiem bija savs dancis, sava dziesma. Un ar viņiem tolaik vienoti sadančoja un sadziedāja veselīgākā un godprātīgākā tautas daļa. Vai citādi mēs šodien pastāvētu? Vēl joprojām?

Un nobeigumā maza, bet ārkārtīgi būtiska detaļa: par to, cik nepieciešamas visu mūsu garīgajai veselībai bija šī žanra polivitamīnu injekcijas, liecina nelielo krājumiņu metieni: lielākoties tie iznāca 15–16 tūkstoš eksemplāros, bet atsevišķos gadījumos, arī V. Artavam, eksemplāru skaits izteicās ar skaitli 40 tūkstoši! Un varat man ticēt: nozuda no grāmatnīcu plauktiem kā uz burvju mājienu. Kā jau pienākas kvalitatīvai deficītprecei – ekoloģiski tīrai un veselību spirdzinošai.

Eulālija Dorika

Līvija Volkova

Autors, redaktori, cenzori

Saulcerīte Viese, kura strauji vērsa plašumā Kritikas un literārā mantojuma redakcijas darbu, tikmēr mani kārdināja, kamēr tiešām iekārdināja diplomdarbu par Eduardu Veidenbaumu pārvērst monogrāfijā.

Lai cik paradoksāli tas arī nebūtu, tieši Veidenbaums bija tas, kura dēļ es pirmo reizi nonācu saskarē ar padomju cenzūras mašīnēriju. Īstenībā tā gan nebija tieša saskare, jo starpnieka loma starp autoru un savā visvarenībā gandrīz mystificēto Glavlitu bija iedalīta redaktoriem. Tādējādi arī te izpaudās padomju sistēmas velnišķīgie paņēmieni, ar kādiem tika noslēpta valsts augstāko represīvo iestāžu darbība, visu atbildību novedot uz zemākajiem izpildītājiem. Cik gan mēs Literatūras muzejā, veidodami izstādes par Raini, neesam rādījuši lapas ar cara laiku cenzoru sarkanās tintes treknajiem svītrojumiem, kādi atstāti vēsturei uz latviešu rakstnieku darbiem! Bet šajā “vārda brīvības” zemē tādus neatrast. Jo cenzoru un cenzūras taču nebija... Bija tikai “PSRS Ministru padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē” ierēdņi, kuri ar vislielāko uzmanību sekoja katram iespiešanai paredzētajam vārdam un kuri mutiski norādīja redaktoriem, kādas domas, kāds viena vai otra rakstnieka vārds pieskaitāms valsts noslēpumam un tādējādi svītrojams (protams, ar redaktora vai, vēl

labāk, ar paša autora roku). Sevišķi bīstami valsts noslēpumu izpaudēji bija jau mirušie 20. un 30. gadu rakstnieki un kultūras darbinieki. Kad bija darišana ar viņiem, tad Glavļita darbinieki nāca pat uz muzeju pārbaudīt anotācijas pie planšetēm.

Eduards Veidenbaums, tāpat kā Rainis, piederēja pie tiem latviešu dižgariem, no kuru domu un darbu klāsta padomju ideologi rūpīgi izpreparēja un izcēla sev vēlamu, bet nevēlamu notušeja vai pat pilnīgi noklusēja, tādējādi pasludinot viņus par savējiem. Urdīgā patiesības un taisnības meklētāja, pretrunu plosītā domātāja Veidenbauma interpretācijā oficiālie literatūras skaidrotāji bija ar apbrīnojamu demagoģisku veiklību apgājuši visu, kas runā viņiem pretī, un apslīpējuši visas dzejnieka personības šķautnes. Pēc marksistiskās literatūrzinātnes dzelzainās klasifikācijas Eduards Veidenbaums bija ielikts ailē “revolucionārais dzejnieks”. (Ne jau ar to domājot gara revolucionāru, kāds viņš patiešām bija.) Tātad varētu domāt, ka, nodarbojoties ar viņu, nekādi cenzoru iebildumi nedraud.

Tomēr cenzoru modrība bija patiesi apbrīnojama. Jau manās agrākajās publikācijās periodikā tika cenzēts paša dzejnieka teksts. Viņa pārdomās par latviešu tautas politisko orientāciju tika svītrots spriedums par latviešiem kā izglītotāko tautu cariskajā Krievijā (svītrojums uzrādīts iekavās): “Pie Vācijas vai pie Krievijas? 1) Domājot par materiālo izdevīgumu, pie Krievijas. Tādē], ka mēs piederam pie tās pašas valsts; [tādē], ka mēs tad būsīm izglītotākā tauta Krievijā, tātad arī materiāli mums būs izdevīgāk nekā pie Vācijas.]” Kādā citā reizē man neizdevās nocītēt teikumu no “Apcerējuma par privātīpašumu”: “Zeme, uz kuras latvieši dzīvo, pieder latviešiem”.

Izrādījās, ka Veidenbaums pagājušā gadsimta beigās

izvēlējies sev nepareizus draugus, jo mūsu gadsimta 20. gados viņi kļuva komunistiem nevēlamas personas. Tas ir pirmais neatkarīgās Latvijas izglītības ministrs Kārlis Kasparsons un Veidenbauma vistuvākais draugs Aleksandrs Dauge. Viņu plašie atmiņu raksti un apceres ir būtiskākais dokumentālais pamats dzejnieka personības izpratnei. Bet biogrāfiskajā vārdnīcā "Latviešu literatūras darbinieki" (R., 1965) ir teikts, ka A. Dauge "savā pedagoģiskajā, sabiedriskajā un literārajā darbībā nogrima reakcijas purvā, kļuva par burž. nacionālisma un filozofiskā ideālisma sludinātāju". Un Aleksandra Dauges vārds līdz ar to faktiski tika izstumts no latviešu literatūras vēstures.

Pastāvēja divas nolieguma pakāpes attieksmē pret "nepareizajiem cilvēkiem". Idejiski viskonsekventākā – vispār viņu vārdus nepieminēt, tādējādi cerot tos kā nebijušus izdzēst no tautas atmiņas. Otra, jau drusku pielaidīgāka – izņēmuma gadījumos atļaut pieminēt, bet tad obligāti ar vērtējumu no marksistiski partijiskām pozīcijām, kas nozīmēja – atkārtot gatavos, aprobežotus vērtējumus, nekādā gadījumā neaizmirstot tā laika leksikā tik iecienīto vārdu "reakcionārs".

Labi skolota gan padomju mācību iestādēs, gan dzīves skolā, es šos nerakstītos likumus jau biju iekalusi. Tāpat kā visi kultūras jomā strādājošie, zināju, ka smagākajos gadījumos neapšaubāms sasniegums ir iespēja izmantot otro variantu. Tā, pēc Dauges idejisko maldu apcerēšanas, vēl piesaucot arī Ļeņina izteikumu par kultūras mantojuma dialektiski vērtējošu pārņemšanu, domājos pavērusi neierobežotu ceļu Aleksandra Dauges vārdam grāmatā par viņa draugu Eduardu Veidenbaumu. Pat mans iekšējais cenzors, kuru lielā brīvības valsts bija

iesēdinājusi mūsos, bija pieklusis. (Droši vien, ka bija arī tādi, kuri šo cenzoru sevī neielaida. Es tik stipra nebiju.)

Kopš brīža, kad manuskripts nonāca redakcijā, sāku saprast, cik daudz labas gribas, drosmes uzņemties risku, cik lielu vēlēšanos palīdzēt nenosmakt latviskajai kultūrai vajadzēja redaktoriem, lai ar vēsturiski raksturīgu latviešu zemnieka viltību aizstāvētos pret savu kaklākungu varmācībām, lai mēģinātu dabūt cauri to, kas varēja padarīt tramīgus augstākās instances ierēdņus.

Pārliecinājos, ka līdzās Kritikas un literārā mantojuma redakcijas redaktoriem šāds cilvēks izdevniecībā ir arī galvenā redaktora vietniece Silvija Ūdre. Izlasījusi manu manuskriptu, viņa bija pret to ļoti labvēlīgi noskaņota, bet, saskaitījusi tur pāri par 50 reizēm minētu Aleksandra Dauges vārdu, saprata, ka līdz šim boikotētā "buržuāziskā nacionālista" pēkšņā parādīšanās augstākajās instancēs var beigties bēdīgi – var tikt apturēta grāmatas izdošana. Visvieglāk viņa vārds bija pamanāms citātu zemsvītras norādēs. Piekrizdama, ka tekstā Dauges doto daļu nedrīkst izgraizīt, jo tad sagrūtu iecerētā Veidenbauma personības atklāsme, Silvija Ūdre lika man priekšā tādu sazvērestību: norādot citātu avotu, kas lielākoties bija E.Treimaņa-Zvārguļa monogrāfijā "Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos" (1920) ietilpinātā Dauges uzrakstītā XII un XIII nodaļa, neminēt šo nodaļu autora, bet gan visas monogrāfijas autora, resp., Treimaņa-Zvārguļa vārdu. Turklāt, lai viss būtu vēl neuzkrītošāk, nolēmām šo nodaļu citātu norādes neizvietot kā parasti zem svītras, bet "paslēpt" tekstā mazās iekaviņās. Kurš pēc norādes uzšķirs Kopoto rakstu attiecīgās lappuses, tur atradīs Aleksandra Dauges rakstīto, bet cenzori tik tālu neaizdomāsies.

Šo "gājienu ar zirdziņu" arī izdevās veiksmīgi realizēt, un bīstamais vārds tika iespējami aizvākts no acīs krītošākajām vietām. Ja, šādi nepiesegts, manuskripts būtu iesprūdis Glavlitā, tad atpakaļceļa vairs nebūtu.

Monogrāfijai "Eduards Veidenbaums" līdz klajā nākšanai arī turpinājums bija visai raibs. Bez Saulcerītes Vieses, Silvijas Ūdres un redaktore Silvijas Radzobes palīdzības apiet daudzos šķēršļus grāmata dienas gaismu nebūtu ieraudzījusi. Vismaz ne tādā veidā, kā es to biju uzrakstījusi. Bet rakstīju tāpēc, ka gribēju atrast un pateikt ko jaunu, līdz šim nezināmu par Veidenbaumu un arī oponent tīšiem sagrozījumiem, dzejnieka brīvā gara pakļaušanai ideoloģiskām klišejām, kā to darīja, piemēram, Alfons Vilsons.

Kad gandrīz viss jau bija laimīgi aiz muguras, manas grāmatas redaktori Silviju Radzobi izsauca izdevniecības galvenā redaktore Viola Avdoņina. Iespējams, ka, saņēmusi kādus signālus no modrajiem, vienīgi pareizajiem Veidenbauma interpretiem, viņa bija spiesta pārlicināties, kas tur īsti ir par lietu. Pēc dažiem jautājumiem, uz kuriem mana redaktore bija atbildējusi, labi zinādama, kā jāatbild, nācis pēdējais – galvenais un izšķirīgais jautājums: "Vai Volkovas darbā ir kaut kas citādi nekā Vilsonam?" – Kādai vajadzētu būt atbildei pie normāliem cilvēkiem, resp., normālos apstākļos, ja gribētu teikt labu par grāmatu? – "Protams, ka ir, citādi taču to vispār nebūtu bijis vērts rakstīt."

Bet mūsu absurda dzīves teātrī viss bija otrādi. Silvija Radzobe, kaut vēl jauna redaktore, šos absurdus jau bija krietni izbaudījusi. Un, būdama ar asu reakciju, atbildējusi: "Nē, Volkovai viss ir tāpat kā Vilsonam." – Ar to pēdējais šķērslis bija pieveikts.

Līvija Volkova

“Literatūras un Mākslas labais gariņš” Valentīna Eisule

80. gados “Literatūras un Mākslas” pēdējā lappuse man bija kļuvusi par vietu, kur pavērās iespējas publicēt rakstus par latviešu literatūras vēstures tematiem, kas padomju ideoloģijas skatījumā slēpa sevī zināmas “ķecerības”. Šīs lappuses veidotāja un redaktore bija Valentīna Eisule, un viņas vēlme un spējas, un drosme daudz ko “dabūt cauri” bija izšķirošais faktors šādu publikāciju tapšanā.

Atmiņā dziļākos nospiedumus atstājuši divi gadījumi.

Viena no šīm publikācijām radās sakarā ar Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja izveidošanas divējādām interpretācijām.

Muzejā strādāja māsa Ginteres. Viņām abām bija nesatricināma pārliecība, ka visas kaut cik vērā ņemas lietas Latvijā sākušās ar 1940. gadu, tātad arī Literatūras muzejs. 70. gadu beigās viņas sāka uzstāties, ka muzejam tuvojoties pastāvēšanas 40. gadadiena un ka tā jāizvēršot par lielām jubilejas svinībām.

Jau 70. gadu sākumā mēs ar Jauno muzejnieku pulciņa diviem Rīgas 49. vidusskolas puisiem Pēteri Brūveri un Māri Melgalvu bijām pievērsušies Jāņa Grestes personībai un ļoti labi zinājām, ka Literatūras muzejs tapis jau “buržuāziskās” Latvijas laikā – 1925. gadā tā pa-

matus lika Latvijas Skolotāju savienība ar Jāni Gresti kā galveno organizatoru. Tāpēc šie māsu Ginteru marksistiskās vēstures taisīšanas nodomi mani stipri vien saniknoja.

Saņēmusi vairāku kolēģu morālu atbalstu, ķēros pie viņu ieceru bloķēšanas.

Devos pie Valentīnas Eisules, izstāstīju viņai situāciju un savu vēlēšanos uzrakstīt rakstu, kas nepieļautu vairs pat ne domu par 1940. gadu kā Literatūras muzeja dibināšanas gadu. "Tas noteikti ir jāizdara!" viņa momentā piekrita un piedāvāja tam savu lappusi. Padomjulaiku redaktori, Glavļita nežēlīgo skolu izgājuši, ļoti labi zināja visus zemūdens akmeņus, uz kuriem varētu ņemt galu ne viens vien labs nodoms.

Pirmkārt, Latvijas Skolotāju savienība, kaut gluži nepolitiska organizācija, kultūras un pedagoģiskajā darbā pat nedaudz kreisi tendēta, tomēr bija "buržuāziska" organizācija, un tādas piesaukšana bija slidena lieta. Tāpēc redaktore ieteica iecerētajā virsrakstā šīs organizācijas nosaukuma vietā likt kaut ko neitrālāku, un tā tapa raksts divos turpinājumos "Latvijas progresīvie skolotāji – Literatūras muzeja dibinātāji" ("LM", 1980, 9. un 16. maijā).

Nolēmām, ka te ļoti labi noderēs tieši vārdiņš "progresīvs" un arī tekstā nebūtu par ļaunu to šur tur iespraust... Vēl vienojāmies, ka raksts būs balstīts uz ļoti konkrētu faktisko materiālu, ko nebūtu iespējams apstrīdēt un ka citējamās informācijas autoriem jāstāv nomaļus no allaž piesauktā "buržuāziskā nacionālisma" rēga. Un kā mēs abas priecājāmies, ka man bija izdevies atrast tik nevainojama cilvēka kā Friča Rokpeļņa 20. gadu rakstu par muzeja darbu!...

Ak vai, cik ļoti nepieciešami bija "stipri papīri", lai apgāztu 1940. gada apoloģētus! Un cik ļoti nozīmīga, veicot šādu īpašu uzdevumu, bija labi griboša, līdzīga domājoša, gudra redaktora palīdzība!

Raksts tika publicēts kā veltījums Starptautiskajai muzeju dienai, un septembrī iecerētā Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja 40 gadu jubileja izputēja.

Paldies par to arī Valentīnai Eisulei!

* * *

Cits mans raksts – "Rūdolfa Blaumaņa literāro gaitu sākums un Viktors fon Andrejanovs" (1982. gada 17. un 24. decembrī un 1983. gada 7., 14. un 21. janvārī) sagādāja "Literatūras un Mākslas" redakcijai – nezinu, cik īsti lielas – tomēr nepatīkšanas. Tās uzradās no pavisam negaidītas puses.

Biju atļāvusies uzrakstīt kritiskus vārdus par Alfonu Vilsonu, ar kuru mani ceļi nelaimīgā kārtā krustojās gan Veidenbauma, gan Blaumaņa pētniecībā. Viņš bija patiesi uzticīgs marksistiskajai literatūrzinātnei nevis vārdos, bet gan darbos. Vienmēr un visur gan daiļdarbi, gan rakstnieku personības tika vērtēti no šķiru cīņas pozīcijām.

Šis mans raksts bija mēģinājums rehabilitēt Blaumaņa draugu baltvācu dzejnieku Viktoru fon Andrejanovu. Stingrās līnijas turētāju acīs nekādas nozīmes nebija tam apstāklim, ka viņš asi šaustīja savus ciltsbrāļus par asiņainajiem pāridarījumiem latviešiem un dedzīgi popularizēja latviešu garamantas vācu lasītāju vidē. Viņš bija baltvācietis, un ar to viss izteikts. (1/4 viņa asiņu gan bija krieviskas, jo tēva tēvs bija krievu bajārs.)

Biju atļāvusies rakstā aizrādīt, ka A. Vilsons, lai

pamatotu vajadzīgo oficiālo pieņēmumu, kādā publikācijā tendenciozi izcīrpis citēto Andrejanova dzejoli. Atskaņas nebija ilgi jāgaida.

“Literatūras un Mākslas” galvenais redaktors Jānis Škapars saņēma no A. Vilsona ar 1983. gada 8. janvāri datētu atklātu vēstuli:

“Cienijamo Redaktor! Lūdzu atļaut vietu Jūsu vadītajā avīzē kaut dažām piezīmēm sakarā ar L. Volkovas rakstu par R. Blaumani un V. Andrejanovu un šai rakstā izteikto kritiku par manis rakstīto R. Blaumaņa dzīves un darba īso apskatu.

L. Volkova jau kuro reizi bagātina zinātņi ar efektīviem jaunatklājumiem, apgāžot padomju literatūrvēstures iepriekšējos atzinumus un vietā liekot savējos. Tā esam tikuši pie gudrībām par reliģiozitāti kā E. Veidenbauma uzskatu būtisku sastāvdaļu, pie neapšaubāmi autentiskiem viņa dzejoļu tekstiem, pie dzejnieka brāļa un apgādnieka K. Veidenbauma nelietīgās sejas atmaskojuma, pie sociāldemokrātu nolamātāja J. Mātera neierobežoti progresīvās darbības vērtējuma utt., un vairāku redakciju durvis autorei veras arvien plašāk. (Nepārprotams, diezgan draudīgs mājiens redakcijai! – L. V.)

Arī pēc tam, kad kritika (piemēram, V. Lāms) parādījusi tā vai cita revidējuma nepamatotību, L. V. kategoriski palikusi pie sava un tagad nākusi klajā atkal ar jauniem atmaskojumiem un rekomendācijām, kuras gan nez vai būtu radušās, ja tiktu ievērots A. Griguļa jau 1949. gadā izteiktais brīdinājums neiztēlot Andrejanovu par ko līdzīgu Merķelim.

No vairākiem šai sakarā izrietošajiem jautājumiem īsi pieskaršos tikai vienam – par Andrejanova centieniem Blaumaņa attieksmēs ar latviešu tautu, kurās esmu

saskatījis negatīvo, bet L. V. – tieši pretējo un tikai to.” (Seko 1 lpp. ar Andrejanova negāciju apceri.)

3. lpp.: “Pats viņš bija savas krievu tautas nodevējs jeb, maigāk izsakoties, atkritējs, kas oficiāli saucās vāciski “Andrejanoff”, arī turējās kā vācietis kopā ar vāciešiem un, sanīdies ar tiem, nevis atgriezās savā dzimtajā pusē, bet emigrēja uz idealizētajiem Rietumiem. (Vēl puslappuse par šo pašu tematu.)

Zinātnes attīstības un produktīvas sadarbības vārdā ieteicu, lai L. V. pirms nākošā kārtēja uzbrukuma savam iecienītajam dzīvajam mērķim iepriekš ar to aprunājas un “Šaut vai nešaut!” izlemj pēc tam.”

Tagad to visu var pārlasīt gandrīz kā humoresku. Toreiz tāds raksts nekāds humors nebija. Galva jau man neripotu, bet vienu otru nepatīkamu skaidrošanos, varbūt pat kādas bremzes turpmākajā darbā man šīs vēstules publicēšana sagādātu. Paldies Jānim Škaparam un Valentīnai Eisulei, kuri, krādami ogles uz savām galvām, Vilsona vēlēšanos neizpildīja. Vēl vairāk – mana redaktore man iedeva vēstuli izlasīt, lai es zinātu, no kuras puses draud briesmas.

Nepatīkams uzdevums redakcijai bija uzrakstīt A. Vilsonam atbildes vēstuli. Valentīnai Eisulei bija jāpamato, kāpēc tik prominentam padomju literatūrvēsturniekam tiek atteikta publicēšana. Saskaņotībā, ka iznāk vairāk nekā desmit izteikumi, kuriem jādod pretargumenti.

Tā bija liela uzticēšanās no Eisules puses, ka Vilsonam nosūtītā, pa punktiem iztirzātā atbilde faktiski bija manis rakstītā. Bail iedomāties, ko nāktos piedzīvot “Literatūras un Mākslas” redakcijai, ja tas nāktu gaismā. Tomēr, paļaudamās uz manu klusēšanu, mana redaktore to uzdriksstējās.

Nu klusēšanas laiks ir beidzies, un jo vairāk faktu mēs atstāsim vēsturei, jo pilnīgāk nākamās paaudzes spēš izprast vai vismaz nojaust, kas tas bijis par absurdo teātri, kuru sauca par padomju iekārtu un kāda pateicība pienākas tiem cilvēkiem, kuri, pakļauti šīs spēles noteikumiem, tomēr bija visīstenākie savas tautas un tās kultūras patrioti.

2001. gada 4. jūlijā,

Jāņa Grestes 125. dzimšanas dienā

Cienījamais autor, kādas mulķības jūs rakstāt!

Ar prozaiķi Jāni Mauliņu sarunājas

Rita Luginska

R. L. – Zini, Jāni, pirms mūsu tikšanās es parēķināju un man iznāca, ka esam pazīstami apmēram trīsdesmit piecus gadus. Nespēju aptvert!

J. M. – Jā, tas bija tad, kad tu iestājies mūsu toreizējā Rīgas Jauno Literātu Apvienībā (RJLA), t. i. – 60. gadu otrajā pusē?

R. L. – Jā, jūs tur bijāt jau priekšā kupls bariņš, daži jau ar savu pirmo grāmatiņu, cits to vēl tikai veidoja. Daži no mūsējiem laika gaitā aizgāja citus ceļus, – parasta parādība, kaut vai, piemēram, Ansis (Epnors). Vēl nebiju piepūlcējusies jūsu “mafijai”, bet jau izjutu to fantastisko solidaritāti un pleca sajūtu, kāda tolaik valdīja RJLA biedru kopībā. Tajā laikā, atceries, katru gadu aprīļa mēnesī notika Jauno autoru seminārs. Tur tika vērtēti jauno autoru darbi, – gan prozaiķu, gan dzejnieku. Analizētāji bija rakstnieki ar vārdu un pieredzi. Biju iesniegusi dažus savus stāstiņus. Vērtējums visumā pozitīvs, taču viens no “soģiem” (šķiet, E. Damburs) kā pārmetumu izteica atzinumu, ka “autore rakstot ļoti sievišķīgi”. Es, protams, jutos stipri apmulsusi, neattapu, kādu kontrargumentu likt pretī sevis aizstāvībai. Un tad mūsu Andris (Jakubāns), kurš sēdēja turpat līdzās, sev raksturīgajā ironiskajā manierē paraustīja plecus:

– Jā, tā nu tas ir. Rita ir sieviete. Un laikam jau par vīrieti mums viņu neizdosies pārtaisīt, lai kā dažam gribētos.

Atbildē noskanēja vispārēji smiekli. Ar to viss bija pateikts.

J. M. – Jā, Andris ir un paliek Andris. Bet par to kopības un brālības garu, kāds toreiz valdīja RJLA, tur es tev simtprocentīgi piekrītu. Ne iepriekš, ne pēc tam neko tamlīdzīgu neesmu sastāpis.

R. L. – Ja jau tu, Jāni, pēc izglītības būdams jurists un loģikas cilvēks, tā saki... Taču es ar tevi gribu parunāt par ko citu. Tu no mūsu toreizējās “kopas” esi bijis čaklākais rakstītājs, es pat sacītu – daudzrakstītājs. Varbūt ar tevi varētu sacensties vienīgi otrs mūsējais Andris (Kolbergs). Cik īsti grāmatu tu esi uzrakstījis?

J. M. – Tad man būtu ilgi jāskaita...

R. L. – Un cik izdotas? Grāmatās?

J. M. – Septiņpadsmit.

R. L. – Ho-ho-ho!

J. M. – Šajā sakarā es gribu ko piebilst. Tagad daudz tiek runāts par bargo padomju laiku cenzūru. Tagad viss it kā brīvi publicējams. Tomēr tieši tagad mani romāni stāv nepublicēti gandrīz tikpat lielā strīpā kā manas rakstniecības sākuma gados, kad mans jaunākais dēls, redzēdams uz plaukta stāvošo neizdoto manuskriptu kaudzi, jautāja:

– Vai mēs automašīnu varēsim nopirkt, ja grāmatās izdos tos tur?

– Varēs nopirkt divus auto, – es atbildēju smiedamies.

– Ko tad tu gaidi? – puika brīnījās.

Un zini, savā ziņā viņam bija taisnība. Es gaidīju. Cerēju uz politikas maiņu. Domāju par tālā nākotnē

skatāmu sapni – neatkarīgu Latviju, kuras labā daudz kas tika darīts slepeni un apdomīgi, par ko drusku pastāstīs arī manā romānā “Garīgā pagrīde”.

Tagad es izskatos apjucis, lai gan tāds neesmu, jo duļķu uzpeldēšanas neizbēgamību saskatīju vēl pirms Atmodas. Vienkārši nespēju peldēt līdzī straupei. Kad mani skubināja rakstīt kriminālgabalus, kas labi “iet”, es uzrakstīju romānu “Ragana”. Arī tagad Lielā Cenzora – tirgus konjunktūras iespaidā kriminālgabalus nerakstīšu, bet kaut ko garīgāku, kas neliek celt uz uzmanības pjedestāliem netikuma nesējus. Ticu, ka netīro sensāciju laiks paies tāpat kā pagāja marksistiskās ideoloģijas un necilvēcību laiks. Tolaik redaktors varēja argumentēt autora labā. Tagad arguments ir tikai viens – kādu peļņu darbs (grāmata) nesīs. Un redaktors stāv rāmi maliņā vēl daudz maziņāks nekā padomju laikā.

R. L. – Atgriezīsimies, Jāni, pie tiem tālīnājiem laikiem, kad spērām pirmos soļus rakstniecībā. Katram autoram ir savi individuāli motīvi, kāpēc viņš cenšas sevi izpaust ar rakstītā vārda palīdzību. Nekad līdz šim netikām par to runājuši. Kādi bija tavi motīvi?

J. M. – Ja pavisam īsi – politiski.

R. L. – Patiešām?...

J. M. – Tu esi pārsteigta?

R. L. – Kā lai saka... Nebiju domājusi, ka atbilde būs tik viennozīmīga.

J. M. – Lai viss kļūtu skaidrs, vismaz par mani, nepieciešama atkāpe, diezgan pamatīga atkāpe laika ziņā. Teikšu tev pavisam atklāti: man grūti ticēt tiem, kas šodien it kā atrod un publicē padomju laika dienasgrāmatas, kurās attēlota viņu tolaik kritiskā attieksme pret pastāvošo iekārtu. Pēc Čehoslovākijas notikumiem

es naivā vientiesībā biju fiksējis savas domas par krievu (un vācu) tanku braucienu uz Prāgu, par Dubčeka savdabīgo arestu utt. Kad Albertu Belu represēja gandrīz vai tikai par to vien, ka viņš tankus bija nosaucis par labāko satiksmes līdzekli braucienam ciemos pie draugiem, es dienasgrāmatas lapas ar šo tekstu izplēsu un iznīcināju, proti, saplēsu sikos gabaliņos un iepludināju tualetē. Pēc tam neko politisku vairs dienasgrāmatā nerakstīju. Pēc paša novērojumiem varu apgalvot, ka tagad ir grūti izstāstīt jaunajiem, lai viņi pa īstam saprastu, kas tolaik bija komunisti, kā mēs (nekomunisti) to uztvērām, kā baidījāmies no komunistu uzticības personām, kā funkcionāri prata sevi nostādīt nesasniedzamos augstumos pāri pārējiem cilvēkiem. Tās nebija parastas bailes, drīzāk baiļu un šausmu sajaukums. Bija tādi, kas nespēja pārvarēt tās citādi kā vienīgi kļūstot par komunisma lietai uzticamiem līdzdarboņiem, kurus gan vispirms pamatīgi un ilgi pārbaudīja, allaž uzmanīja, jo bija taču zināms, ka daudzi komunistu rindās iekļuvušie bijuši ar citādiem uzskatiem, izrādījušies šīs lietas nodevēji, buržuāziskās ideoloģijas piesātināti tautas ienaidnieki. Tomēr mūsu uzskatos par komunistu dzelzainību pastāvēja kāda spraudziņa. Proti, starp partijas biedriem bija labsirdīgi ļaudis, kuriem ļāva būt liberāliem, lai tie pievilinātu piekritējus no bezpartijisko rindām. Izrādījās, ka daudzi tādi pēc savas dabas tiešām bija brīvdomātāji. Vai nu naivi ticošie komunismam ar cilvēcīgu seju vai arī slēpti pretinieki. Jau studiju laikā biju nonācis pie slēdziena, ka pret komunistisko diktatūru un nacionālo apspiestību sociālisma apstākļos, kur diktatūru dēvēja par augstākās pakāpes demokrātiju, nekādi senu laiku pretošanās paņēmieni neder. Pateicoties

preses dzelžainajai cenzūrai un iedzītām bailēm no pretvalstiskām valodām, informāciju par lieliem politiskiem skandāliem, streikiem un pat bruņotu pretošanos sabiedrība tikpat kā neuzzināja. Pat uz kaimiņos esošo apgabalu vai pilsētu ziņas gāja ļoti kūtri, baiļu apdvestas. VDK profilaktiskie orgāni gādāja, lai ziņas tautā tiktu uzskatītas par melīgu pretpadomju propagandu. Un ja arī daļa sabiedrības šīm ziņām kā pareizām noticēja, bailes neizpalika, jo bija arī zināms, ka jebkura dumpja apspiešana bija barga un nežēlīga – apšaušana, tanki pret strādniekiem, aresti un cita veida represijas. Pati labi zini, kā ar ostas strādniekiem izrēķinājās Gdaņskā, cik varmācīgi izrēķinājās ar poļu “Solidaritātes” vadoņiem. Un es iedrošinos apgalvot, ka šādas analīzes rezultātā mūsu sabiedrības prātīgākajā (domājošajā) daļā par vienīgo nopietno pretošanās formu tika atzīta monolītās padomju ideoloģijas drupināšana ar visdažādākiem nevardarbīgiem paņēmieniem. Pirmām kārtām – informatīvā cīņā. Tieši aiz šāda politiska motīva es savulaik pievērsos rakstniecībai. Tas, ka RJLA-ā es šādai savai nostādnei atradu ne vienu vien domu biedru, nav īpaši jāatgādina. Jau pašā šīs organizācijas sākumperiodā tur vairs nelauzīja galvas par to, vai padomju vara un sociālisms ir pati labākā sabiedriskā iekārta un vai komunisms ir vienīgais pareizais cilvēces nākotnes ceļš, bet gudroja tikai kā savas noliedzošās domas iepotēt augstākiem padomju funkcionāriem. Ar nopietniem argumentiem, protams. Tāda bija domu gaita.

R. L. – “Pāraudzināt” funkcionārus? Vai tev, Jāni, tā tomēr nešķiet utopija? Varbūt esmu pārāk liela skeptiķe, bet man vienmēr tas šķitis pilnīgi bezcerīgi.

J. M. – Nepiekrītu. Pretdarbība bija nepieciešama. Turklāt cīņa garīgajā frontē uzskatāma par saprātīgu arī tālab, ka tā neprasiņa upurus.

R. L. – Kā tu tā saki – “neprasiņa upurus”? Vai tad par upuriem savulaik nekļuva V. Belševica un K. Skujenieks? Savureiz arī Ojārs (Vācietis)? Un vēl dažs labs?

J. M. – Bija arī tā, nenoliedzu. Neviena cīņa jau neiztiek bez upuriem. Bet vai tu neatceries arī to, cik mūsu apvienība (RJLA) kaujinieciska kļuva, kad par tās priekšsēdētāju kļuva Oļģerts (Gailītis) – gluži labs literārs un vēl labāks organizators? Katru RJLA sēdi Gailītis noslēdza ar senās Romas senatora cienīgu frāzi: “Redaktori tomēr jāaudzina”.

R. L. – Īsti nesaprotu, par kādiem redaktoriem ir runa? Redzi, es līdz tam ar LVI (vēlāko izdevniecību “Liesma”) biju sastrādājusies, tulkojot poļu daiļliteratūru, un mana sadarbība ar redaktoriem bija risinājusies valodas līmenī, nevis idejiskajā. No savas pieredzes varu teikt, ka vairums redaktoru bija lieliski valodas pratēji un augstas raudzes profesionāļi. No viņiem varēja daudz mācīties. Tāpat kā tulkotāju sekcijās, sanāksmēs, kur tika sīki izanalizēts tas vai cits veiktais tulkojums (no dažādām valodām). Un kur tad vēl stingrā skola, kas bija jāiziet ikvienam topošam tulkotājam pie konsultanta tulkošanas jautājumos? Mani šajā mākā ievadīja izcilā tulkotāja vecmeistare Anna Bauga, nemūžam nebeigšu viņu tencināt.

Šinī sakarā man jāteic: tik neķītra latviešu valodas piesmiešana, kādu tagad biežvien sastopam glancētajos vākos izdotajos tulkojumos, – tas ir kauns un negods nevien latviešu grāmatniecībai, bet visai mūsu kultūrai. Jā, un vēl pie viena: labu un izcilu svešzemju autoru

tulkošana (atdzejošana) ir izcila rakstniecības skola ikvienam rakstošajam, tā ir mana svētākā pārlicība. Bet atgriezīsimies pie sarunas par redaktoriem. Vai tad tu, Jāni, tāpat mēs pārējie, kuri nupat bijām sākuši tipināt pa oriģinālliteratūras stidziņu, vai tad mēs zinājām, kādi viņi ir, tie izdevniecības redaktori? Nebijām taču saskārušies ar viņiem ne personiski, ne kopdarbā.

J. M. – Lielāka vai mazāka pieredze dažam no mums jau bija, piemēram, aiznesot darbu publicēšanai uz periodiku, tiem pašiem žurnāliem “Zvaigzni”, “Liesmu”, “Padomju Latvijas Sieviete”, “Lauku Dzīvi”, nemaz nerunājot par “Karogu” vai “Literatūru un Mākslu”.

R. L. – “Literatūra un Māksla” pret jaunajiem autoriem bija īpaši atsaucīga. Ja atceries, viņiem tolaik bija atsevišķa rubrika “Pie mums pirmoreiz” – tur publicēja jauniesācēju debijas prozā, starp citu, arī manu pirmo stāstu. Un tas notika ar Ēvalda (Vilka) svētību, viņš toreiz tur komandēja prozas parādi. Otru tik iejūtīgu un atbalstošu literātu pret jaunajiem kā Ēvalds grūti būs atrast. Turklāt viņa prasību latiņa bija gana augsta, saskanīga ar prasībām pašam pret savu jaunradi. Itin kā sīka epizode, bet cik raksturīga Ēvalda godprātībai un atbildībai: uzkāpju reiz redakcijā (tolaik “Literatūra un Māksla” mitinājās Rakstnieku Savienības namā, Kr. Barona ielā 12), Ēvalds sēž pie galda, kaut ko raksta, atvainojas: – Tūliņ beigšu. Pēc brītiņa noliek spalvu, paskaidro: – Rakstīju atbildes vēstuli jaunam prozaikim, atsūtījis savus stāstus. Šķiet, būs lietaskoks, tikai jāstrādā... Viņš centās atbildēt ikvienam autoram, ne-
taupīja savu laiku, kaut gan tikmēr būtu varējis rakstīt savus stāstus. Vēl es atceros viņa teicienu: “Priekšnieki nāk un iet, – kantoris (lasi – literatūra) paliek un strādā”.

Tāda bija Ēvalda reakcija uz kārtējo priekšniecības nomaiņu. Viņš lieliski saprata, ka ne jau kārtējais no augšas ieliktais stūrmanis nosaka literatūras kā mākslas virzību.

J. M. – Jā, pilnīgi piekritu, Ēvalds bija vienreizējs cilvēks. Godavīrs. Bet ja runājam par tiem redaktoriem, kurus Oļģerts (Gailītis) mudināja audzināt, tas attiecās uz tiem ielikteņiem, kādi nereti strādāja periodikā un kuriem par literatūru bija visai vāja apjausma. Pats ar tādiem esmu sastapies. Tolaik vienu otru filologu pēc fakultātes beigšanas kā profesionālu valodas zinātāju nozīmēja darbā uz redakciju, dažs no viņiem bija mani apbēdinājis, apcirpdams manus novada valodas vārdus, turklāt ne visai smalkjūtīgi izsmiedams. Tādi ātri taisīti redaktori filologi mēdza teikt: “Cienījamais autor, kādas muļķības jūs esat sarakstījis!” Jāteic, man bija zināmi aizspriedumi pret daļu no šiem mācītajiem filologiem vēl no studiju laikiem, jo viņi ar mums, juristiem, dzīvoja vienā kopmītnē – biju pietiekami dzirdējis viņu sarunas un spriedumus, vēroju viņu uzvedību... Šādu redaktoru aizrādījumi bija tik nemotivēti, ka gribot negribot radās iekšējs protests. Atceros, kā tiku izņirgts par to, ka stāsta personāžs jautāja: “Kamī viņš ir atsities?” Tas esot kaut kas šausmīgs! Esot taču jēdzīgāki un literārāki vārdi. Murgs tas esot, ne teikums! Stīvējos pretī, ka tauta tā runā, ka valoda jākuplina, nevis jānoplicina. Tūlīt pat manis teiktie vārdi “kuplināt” un “plicināt” filologam arī šķita lietoti nevietā. Plicinot plāceņus, nevis valodu. Kuplināt varot slotu. Piesardzīgi ieminējos, ka nupat avīzē tiku lasījis: “izrāde bijusi kupli apmeklēta”.

“Kurā avīzē?!” filologs bargi noprasīja. Sabijos. Acumirkli nezināju, ko atbildēt. Taisnību sakot, par to itin

kā avīzē izlasīto es – kā jau viltīgs malēnietis – biju uz ātru roku izdomājis, lai būtu pretpierādījums viņa praktizētajai valodas sterilitātei. Taču ikviens mans iebildums radīja tikai jaunus sarežģījumus, es apklusu un skatījos uz durvju pusi. Strīdēties bija veltīgi.

R. L. – Nācās pierādīt ābece patiesības? Vienreizēji!

J. M. – Kā, vai tad tu to nezināji? Tu tak rušiniešs pa literatūras lauku jau... cik gadu jau apskrējies?

R. L. – Vairāk nekā četri gadu desmiti. Bet, saproti, es gāju citu ceļu – caur tulkošanu. Ikvienam autoram ceļš uz literatūru bijis atšķirīgs. Tāpat kā biogrāfija. Kā pirmējā profesija: tu esi jurists, Andris (Jakubāns) pasildījies filologos, Birze bija mediķis, Baltvilks studēja bioloģiju (tāpat kā es) utt. Man personiski zeļļa gadi valodas apgūšanā bija darbs ar tulkojumiem, acīmredzot, pietiekami labā līmenī, jo nekādas aizķeršanās valodas jomā negadījās, kad savus oriģinālsacerējumus iesniedzu publicēšanai. Vai zini, Jāni, kas man, strādājot pie šī krājuma un vācot materiālus, bija sevišķi interesants, var pat sacīt – pārsteidzošs atklājums? Ikviens no kolēģiem (gan literāti, gan redaktori), kuri labprātīgi piedalījās šī krājuma veidošanā, caur savu atmiņu prizmu, protams, izmantojot arī piefiksētus faktus, pavēra kādu jaunu, man gluži nezināmu šķautni uz to kopumu, ko nosacīti varam dēvēt par grāmatas izdošanas procesu. Katram atmiņā iestrēdzis kas īpaši spilgts, vienreizējs. Atsevišķas, vairāk vai mazāk košas informācijas lauskas, no kurām tad arī veidojas šī mozaīka, vairāk vai mazāk panorāmisks kopskats uz noieto ceļa posmu grāmatniecībā padomijas periodā. Un, iedomājies tikai, Jāni, ja man, jau sirmai vilcenei, kas gana ilgi klīdusi pa literatūras brikšņiem, daudzas informācijas ir kā jauns

skatpunkts uz kopējo ainavu, tad kā to uztvers tie jaunie literāti, filologi un vispār ar garīgās kultūras dzīvi saistītie cilvēki, kuri tolaik vēl slavināja autiņos? Vārdu “pamperi” tolaik nepazinām. Viņiem šie mūsu liecinājumi var likties izfantazēta *fata morgana*. Kaut kāda virtuālā realitāte.

J. M. – Tāpat kā padomijas īstenībai bieži vien grūti noticēt arī mūsu trimdas literātiem, vispār, svešatnē dzīvojošajiem. “Viņi mūs nesaprātīs”.

R. L. – Reizēm domāju: kur slēpjas cēlonis viņu biežajai tieksmei mūs tiesāt, kritizēt? Tik viszinīgi, kaut būtībā – ārkārtīgi mazzinoši. Ja neesi bijis klāt, ar kādām tiesībām piesavinies aculiecinieka statusu? Vai tā ir neattaisnojama paviršība? Vai apzināta vēlēšanās noniecināt to godprātīgo darbu, kas paveikts bez viņu līdzdalības? Mēs taču nupat nupat tikai sākam apzināt tajā posmā paveikto – ar guvumiem, ar zaudējumiem. Un, ja kas izdevies labi, vai tas nav iemesls būt lepniem mums visiem, gan šeit mītošajiem, gan skarbu vēju aizsviestajiem tur, tālienē? “Viena mēle, viena dvēsele, viena zeme mūsu”... Pasaki man – kas mainījies? Kas būtu dalāms?...

Nuja, esam jau atkal noklīduši no galvenās maģistrāles. Atgriezīsimies pie tavām gaitām izdevniecības “Liesma” gaitēnos. Ko tu tur piedzīvojis? Pastāsti.

J. M. – Ja nemaldos, ap 1967. gadu izdevniecība “Liesma” iedibināja sēriju – autora pirmo grāmatiņu, pie reizes nosakot gada plānu – ne mazāk par četrām autoru pirmajām prozas grāmatiņām. Es aiznesu stāstus un noveles pirmajam krājumiņam “Minūtēm ritot” (lielākā daļa iepriekš bija publicēti periodikā). Tolaik tur strādāja vecākā redaktore Zina Līce, ka pēc redaktora

Ainas Smites (Alberta Jansona* dzīvesbiedre) raksturojuma esot gaužām barga un prasīga pret autoriem. Es kā jau cilvēks, kurš septiņpadsmit gadus no sava mūža bija nomācījies skolās, redaktorus uztvēru kā autoru skolotājus, kas ļoti labi zina, kā jāraksta "domraksti", tikai paši nezin kāpēc neraksta. Starp citu, paklusām biju ievācis ziņas, ka honorāri esot tīri pieklājīgi un man, kas mēnesī nopelnīja (strādāju par juriskonsultu) nepilnus septiņdesmit rubļus, tas šķita gluži vilinoši. Klusībā liksmoju: varēju īstenot savu nodomu literāros darbos iemontēt padomju varu drupinošos (demonstējošos) elementus, kas deva gandarījumu sirdij un prātam, turklāt – johaidī! – padomā pati: komunisti man vēl samaksās par kaitniecību!... Ha-ha!

R. L. – Jā, dzīvelīgs gan tevī tas malēnieša gēns.

J. M. – Pareiza diagnoze. Par manas pirmās grāmatīņas redaktoru tika nozīmēts dzejnieks un redaktors Harijs Gāliņš. Aina Smite, kas allaž bija laipna pret katru literātu, teica, ka Gāliņa izvēle esot man labvēlīga, jo viņš esot paslinks redaktors, maz prasot labot, bet vārīgās vietas ar dzejnieka ķērienu uzlabojot pats. Ko es varu piebilst no šodienas skatījuma? Gāliņš, lai gan filologs, nepavisam nebija sīkmanīgs valodas "kopējs". Viņam kā dzejniekam patika sulīgas, neparastas metaforas un daudzveidīga valoda. Nelika man labot neko. Tikai pats, kā jau Smite minēja, ar dzejnieka ķērienu palaboja manu izteiksmi, allaž to padarīdams sulīgāku, precīzāku, patiešām labāku. Grāmatīņa iznāca 1968. gadā.

---

* Prozaīķis un dramaturgs Alberts Jansons, daudzus gadus RS priekšsēdētājs.

R. L. – Līdztekus tavējai tagad pirmās grāmatiņas iznāca arī trim citiem mūsu RJLA biedriem: O. Gailītim “Bez tevis nevar”, A. Jakubānam “Mana baltā ģitāra” un A. Kolbergam “Arnolda Zandes cigarete”. Tā teikt – vērā ņemams četrumvirāta pieteikums.

J. M. – Jā, un mēs jutāmiem varen lepni, jo arī atsaukšanas bija uzmundrinošas, domājām: re, mūsu grāmatiņas izpērk (metiens – 15 tūkstoši (!) eksemplāru), lasa, tātad mēs esam vajadzīgi lasošajiem, kaut arī bez nopelniem un partijas biļetēm kabatās. Jutāmiem vajadzīgi. Tas bija galvenais. Un tas iedrošināja. Tolaik biju aizrāvis ar kibernetiku, kas oficiālajās aprindās tika dēvēta par “maldu zinātni”. Biju uzrakstījis zinātniski fantastisku stāstu “Marsa debesis”. Tā galvenais varonis – Marsa gūsteknis ar smeldzīgi jauneklīgu sāpi apcer savas tautas (pēc tautības viņš ir latvietis) netaisno likteni, stāsta par savu nomācošo dzīvi zem svešajām pelēkmelnajām debesīm un apkārtējo sarkano tuksnesi. Zemtekstu žurnāla “Liesma” literārā konsultante (sinonīms vārdam “redaktors”) Dagnija Zigmonte bija labi uztvērusi, jo acīmredzot domāja līdzīgi, tas bija jūtams viņas tālaika darbos. Mans naivums slēpās tajā apstākļi, ka ar saviem dumpīgākajiem un ķecerīgākajiem gabaliem es griezos pie redaktoriem, kuri paši izskatījās dumpīgi. Nepadomāju, ka šie ļaudis varētu būt pietiekoši nobijušies (arī iebaidīti) paši no sava pretvalstiskā gara. Vārdu sakot, pret viņiem uzraugi izturējās ar dibinātām aizdomām, visādi taustīja, uzsūtīja provokatorus un pārbaudītājus, lai līdz galam noskaidrotu radušās aizdomas, lai savāktu materiālus pat iespējamai krimināllietai.

R. L. – Pag, pag, Jāni, vai tu to velnu nemālē pārāk melnu?

J. M. – Nu re, tu arī negribi tam ticēt. Tāpat kā daudzi. Jūs aizmirstat vienu: esmu jurists, daudzi mani draugi arī bija juristi, mums tomēr par šiem jautājumiem bija precīzāka un pilnīgāka informācija nekā daudziem citiem. Kā tu domā – toreiz nebija informācijas, pat pašas slepenākās informācijas noplūdes? Vienmēr svarīgākais ir un paliek – kam šo informāciju noplūdina.

R. L. – Labi, Jāni, padodos. Un ko Zigmonte?

J. M. – Es skaidri redzēju: Zigmonte no manis ir nobijusies. Viņa gandrīz drebēja, negribēja vispār runāt. Pavisam cita stāsta sakarā, kādas niecīgas gramatiskas kļūdas dēļ viņa izteica niknu spriedumu, ka es nekad nekļūšot rakstnieks, lai vispār pārtraucot rakstīt. Pēc tik barga sprieduma man tomēr pietika nekaunības pajautāt, ko viņa saka par “Marsa debesīm”. Zigmonte saņēmas un teica: “Sarkans tuksnesis zem melnām debesīm. Tas ir murgs!” Skatoties no šodienas pozīcijām un ņemot vērā savu tagadējo dzīves pieredzi, man jāatzīst, ka tolaik sniegt redakcijā šādu gabalu patiešām bija provokācija, kaut arī es tā nebiju domājis.

Otra līdzīga provokācija man pagadījās pret Veltu Spāri, iesniedzot žurnālā “Zvaigzne” romānu “Jaunsaimnieka meita”. Presē jau sen bija nosodīta straujā kolektivizācija laukos, tāpēc man neienāca ne prātā, ka šī tēma daiļliteratūrā ir tabu. Turklāt romāns stāstīja arī par pirmskara vecsaimniekiem un jaunsaimniekiem, arī par viņu izsūtīšanu – tas laikam arī bija galvenais “grēks”. Ingrīda Sokolova izdevniecības iekšējā recenzijā romānam skaidri un gaiši inkriminēja – “pretpadomju sacērējums”. Velta Spāre man jautāja: “Kāpēc jūs to devāt man lasīt?” – un, to jautājot, aiz bailēm vai stostījās. Es savukārt jutos satriekts, ka esmu viņu tik ļoti nobiedējis,

izdarījis kaut ko jaunu. Veltai Spārei tolaik bija draudzīgas attiecības ar jaunu autoru Robertu Akmeni, kam, šķiet, bija saistība ar VDK. Kad Spāre sāka ar mani sarunu, Akmens pieklājīgi izgāja otrā istabā un aizvēra aiz sevis durvis. Velta sparīgi atvēra durvis, teikdama: "Man nav nekā slēpjama. Klausieties, būsiet liecinieks!" Tolaik Velta Spāre bija uzrakstījusi vienu otru godīgu gabalu, tāpēc es uz viņu cerēju, sapratu, ka viņa nav "āmurgalva", bet tiešā tekstā nevarēju viņai to teikt, jo viņa tik nenormāli baidījās, ka pat atzinumu: "tas tak galu galā ir pretpadomju darbs" viņa izteica čukstus, lai R. Akmens neizdzirdētu.

Savādi, es domāju – gan V. Spāre, gan I. Sokolova bija riskējušas ar dzīvību frontē sociālisma labā, bet, kad bija jācīnās garīgajā frontē, kapitulēja. Nepamatoti aresti tolaik bija beigušies, tomēr cilvēki vēl desmitiem gadu pieļāva domu, ka jebkurā brīdī "var atnākt pakal".

Es biju no tās paaudzes, kas šīs bailes vairs īsti neapzinājās, tāpēc izskatījos pēc provokatora. Par provokatoriem klusi iziet runas pasaulē. No viņiem piesargājas. Acīmredzot šīs runas par mani bija aizkļuvušas arī līdz izdevniecībai "Liesma". Referēdams par manu romānu "Nervozums" RJLA sanāksmē, Laimonis Purs teica, ka, būdams redaktors, viņš to publicētu. Turpretī izdevniecība to atdeva man atpakaļ, neiedodot to pat iekšējam recenzentam. Nesot uz izdevniecību savu kārtējo manuskriptu, es nācu ar vārdiskiem apliecinājumiem, ka mani darbi ir virzīti uz dzīves uzlabošanu, vārdu sakot, satur pozitīvu attieksmi pret sociālismu, lai uz tiem neskatās, tā teikt, ar baltu aci.

Rediģējot manu otro stāstu krājumu "Rīta migla", Aina Smite reiz starp citu ieminējās, ka vecākā redak-

tore Zina Līce uzskatot mani par zvērinātu pretpadomju elementu. Es liku to aiz auss. Kad izdevniecība noraidīja manu kārtējo romānu ar pamatojumu, ka tas arī esot tādā kā pretpadomju garā, es pēkšņi neizturēju un publiski atzinos, ka sociālistiskās glupības man sen līdz kaklam, ka latviešu tauta nospiesta uz ceļiem, ka redaktoriem gan vajadzētu būt normāliem cilvēkiem, to saprast un tamlīdzīgā garā.

Nezinu, kāds nelabais (varētu arī teikt – iedvesmas avots) lika man toreiz eksplodēt, bet rezultāts mani pārsteidza. Nesaņēmu naidīgu pretsparu, kā tiku gaidījis, pat izbīli nemanīju kā pie D. Zigmontes vai V. Spāres. Ieraudzīju klusu sasmaidīšanos... Kas par lietu, Rita, kāpēc tu smaidi tik ironiski?

R. L. – Dažas lietas, Jāni, tev tomēr pielec gauži lēni... atvaino... kā jau malēnietim. "Liesmā" valdošā gaisotne (ar dažiem izņēmumiem, protams) bija nepārprotama, to varēja diagnosticēt ļoti viegli no pusvārda, saskatīšanās, vaibstu spēles u. tml. Tas bija uztverams intuīcijas līmenī, nuja, bet tu esi loģikas cilvēks, tāpēc tev ar atšifrēšanu gāja tā gausāk.

J. M. – Tev laikam taisnība. Man kā malēnietim dažas lietas lēnāk aiziet līdz saprašanai. Gribu piebilst: tolaik es jau daudzas reizes biju sastapies ar garīgo un materiālo atbalstu, ko man kā opozicionāram sniedza gan pazīstami, gan nepazīstami.

R. L. – Redz, kā! Arī tādas lietas toreiz pastāvēja... Tas man ir pilnīgs jaunums. Un kas tie atbalstītāji bija?

J. M. – Dažnedažādi ļaudis. Universitātes mācību spēki, bijušie partizāni, kas pārgājuši garīgā pagrīdē, arī komjaunatnes un CK darbinieki. Daži palika anonīmi līdz šai baltai dienai. Jutis šo palīdzību, tomēr tolaik

nesaprātu, ka arī tā ir pretošanās forma, ka visi viņi ir līdzīgi domājošie, līdzīgu domu klusi izplatītāji, faktiski – garīgās pagrīdes biedri. Un pēkšņi – pēc šīs manas sponstānās eksplozijas – man atvērās acis. Izrādās, arī “Liesmas” redaktori ir tādi paši klusās brālības biedri, tādi paši padomju iekārtas un okupācijas nīdēji. Turklāt savstarpēji tik labi sapratušies, ka nepavisam neizbijās no manas pēkšņās atklātības, neuztvēra to kā provokāciju, bet par sadumpotas dvēseles izmisuma kliedzienu. Un zini, visvairāk mani pārsteidza, ka tāda bija arī par bargu izsludinātā vecākā redaktore Zina Līce, kas bieži vien prata grozīt pat izdevniecības galvenā redaktora prātu.

R. L. – Nē, Jāni, tu tomēr esi simtprocentīgs malēnietis. Šito gauso apjēgšanu! Kādas gan vispār varēja būt šaubas par Zinas nostāju? Un vispār par šo komandu?

J. M. – Jūtos vainīgs. Tev pilnīga taisnība. Jo tiklīdz viņi, redaktori, kopā ar toreizējo vadītāju, milicijas majoru un dzejnieku Pēteri Jurciņu, bija atšifrējuši mani, drukāšanās grūtības izzuda. Romāni sāka iznākt grāmatās cits pēc cita.

R. L. – Kā tu teici – cik īsti grāmatu pa šo laiku tev iznākušas?

J. M. – Septiņpadsmit.

R. L. – Mīļā pasaulīt! Tu jau tēmē gandrīz vai uz vietu Ginesa rekordu grāmatā, vismaz starp latviešu pēckara rakstniekiem. Cik tonnu papīra tu esi izlietojis! Neārstējams darbholiķis tu esi, cita apzīmējuma man nav. Labi, stāsti tālāk savas peripetijas.

J. M. – Atceros šādu epizodi. Sakarā ar otro stāstu krājumu, kurā tiku iekļāvis stāstu “Žurku vilks”. Pirms tam žurnālā “Lauku Dzīve” to bija publicējis Viktors

Lagzdiņš bez jebkādas aizķeršanās. Viendien Aina Smite, viņa bija redaktore, man bēdīgi pavēstīja, ka krājums apstājies pie galvenā redaktora Antona Stankeviča. Laikam metīšot ārā dažus stāstus vai vispār grāmatiņu izņemšot ārā no plāna. Lai es aizejot pats, parunājot, varbūt varot ko glābt, Antons pats ir rakstnieks, varbūt mēs sapratišoties.

Stankevičs izskatījās norūpējies. Nesen viņš bija saņēmis brāzienu no augšas. Galvenajam redaktoram "augšu" bija daudz: Preses komitejas redaktori un priekšnieki, Glavļita pārvaldes redaktori un priekšnieki, beidzot CK nodaļas instruktori, sektora vadītāji, priekšnieki utt. Viens par otru gudrāki un lielāki. Šos funkcionārus reizēm kontrolēja vecie komunisti, kuri sūdzējās CK sekretariātam, kas arīdzan iejaucās, jo nereaģēt nedrīkstēja, citādi "vecie" sūdzējās Maskavai. Mana romāna "... jo vakar skanēja Si mažors" rediģēšanā piedalījās pat Baltijas kara apgabala specdaļa, jo darbā biju pieminējis dienestu aiz polārā loka kāda desanta operācijas laikā.

Ieraudzījis Antona raižpilno vaigu, sapratu, ka lieta nopietna, tikai nekādi nespēju uzminēt, no kuras puses vējš pūš. Skaidrs bija viens, – "augšas piekasās". Par tādiem kā es "augšas" bija lieliski informētas, visos gadījumos gāja līdzī mana "vizītkarte": ka Mauliņš par pretpadomju idejām izslēgts no fakultātes, grēkus nav nožēlojis, turpina dumpoties, sadarboties netaisās, raksta dažādas sūdzības sevis aizstāvībai utt.

– Vairāki stāsti esot jāņem ārā vai viss krājums esot jāatsaka, – Antons runāja atstāstījuma izteiksmē.

Es klusēju, jo šādās reizēs runātājs, domādams, ka tu lāgā kaut ko nesaproti, stāsta pēc iespējas vairāk un

detalizētāk un tādējādi atklāj dažu labu niansi, kas tev var noderēt sevis aizstāvībai. Turklāt, kam gan nepatīk, ja rājamais ir rātns?

Stankevičs, sirdī būdams demokrāts un pats gatavs dumpīgos atbalstīt, beigās teica:

– Dod man argumentus, kā tevi aizstāvēt, tādus argumentus, kas uz viņiem iedarbotos.

Tā jau bija lietišķa valoda. Vārdu sakot, bija jāpie-rāda, ka viss rakstītais nāk par labu padomju varai un komunismam. To spēlīti es pratu.

R. L. – Noderēja tava jurista izglītība un prakse, ko?

J. M. – Un kā vēl. Tūlīt pat sākām ķīdāt ķecerīgākos stāstus. Vairs neatceros, kādus argumentus un kādiem gabaliem piemeklēju, taču lieta gāja raiti uz priekšu. Apstājāmie pie stāsta “Žurku vilks”. Pats būdams “ķeceris”, Stankevičs saprata, ka tur attēlota padomju cilvēka psihe, nebrīvē izauklētas bailes no brīvības un akls naidis pret brīvajiem.

– Stāstā attēlota brālību iznīcinošā fašisma morāle, – es teicu... – Un saskatīt tur padomju morāli faktiski nozīmētu atzišanos, ka sociālisma iekārta rada šādus “žurku vilkus”. Žurnālā “Lauku Dzīve” šo stāstu jau izlasījuši sešas reizes vairāk lasītāju, nekā to izlasīs grāmatiņā. Ja sabiedrībā izies runas, ka “Žurku vilks” grāmatā aizliegts, viens otrs pacels žurnāla numuru un izlasīs, ja vēl nav izlasījis, vai vēlreiz pārļasis un pamanīs it kā padomju varai kaitējošu ideju, kuras tur faktiski, kā jau teicu, nemaz nav. Vai tad šis augstais ierēdnis vēlas, lai būtu šāds efekts?

Antons vēriģi noklausījās manu demagoģiju, apmierināts pasmaidīja:

– Jā, kaut ko tādā garā varētu teikt, tas būtu labi. Bet

lai uzskatāmi pierādītu, ka aizrādījums nav palicis neievērots, derētu stāstam likt moto, kas norādītu, ka saturs attiecas uz fašismu.

– Labi, – es piekritu ar smagu sirdi.

Plecs balsta plecu

J. M. – Man jāteic: tāda sadraudzība, kāda tajā periodā veidojās un pastāvēja starp literātiem, aizstāvot otra spalvas brāļa dumpīgo vai apšaubīto darbu, diez vai mūsdienās vairs iespējama, jo tagad spēkā ir konkurences un personīgā labuma rēķins. Literatūrzinātniece Astrīda Aļķe man atstāstīja noklausītu sarunu starp “Literatūras un Mākslas” literāro redaktoru Ēvaldu Vilku un galveno redaktoru Jāni Škaparu pie svētku galdiņa Rakstnieku Savienībā. Ēvalds cīnījies par kāda mana stāsta publikāciju.

– Tu vēl vienam jaunajam gribi pārlauzt mugurkaulu? – Vilks jautājis, kad visi argumenti bijuši izsmelti.

Tā viņi noņēmušies visu vakaru. Stāsts beigās tika publicēts.

R. L. – Jāni, es pat nenojautu, cik labi tu esi informēts par tā perioda literatūras aizkulisēm. Katrs autors parasti allaž aizņemts ar savu grāmatu, viņam galvenais ir izdabūt to cauri, par to viņš bija gatavs stāvēt un krist, bet pārējais lielākoties viņam bija otrā plānā, tāds kā fons, ja notikums neskāra viņu tieši. Turpretī tu ļoti bieži un aktīvi esi bijis klāt literatūras ķēķa darbā, pats savām acīm redzējis, kā tas vai cits virums top, kā to noputo, kādu garšvielu piešauj klāt... Nuja, tas tāpēc, ka tu ļoti daudz rakstīji, gadu gadiem nesi savus darbus

uz dažādiem periodiskajiem izdevumiem, iepazīni tur strādājošos cilvēkus, viņu viedokli un reālās iespējas. Tu daudzējādā ziņā esi bijis ārkārtīgi aktīvs...

J. M. – Ha-ha, par pasīvu sevi saukt man tiešām nez vai būtu pamats. Jā, es pietiekami daudz ko tiku redzējis un dzirdējis. Tāpēc arī iedrošinos teikt, ka tie literāti, kuri niknojās uz redaktoriem, iepriekš nenoskaidrojuši, kādās riskantās situācijās redaktori bieži nonāca, manuprāt, bija, atvainojiet, politiski aprobežoti. Patiesībā vairums redaktoru cīnījās par labu un progresīvu literāru darbu izdošanu dažkārt krietni nopietnāk nekā daļa no tiem literātu kolēģiem, kas izdevniecībai rakstīja tā saucamās iekšējās recenzijas. Ja šos slepenos vērtējumus publicētu tagad, atklātos daudz pārsteigumu. Izrādītos, ka dažs labs literāts kolēģu darbus izskatījis par neizdodamiem, turpretī izdevniecība (prozas, dzejas un jaunatnes literatūras redakcijas) tos laidusi klajā. Bet par to lai stāsta paši redaktori.

R. L. – Tu domā, neesam meklējuši šos arhīva materiālus, kuros ietilpa arī iekšējās recenzijas? Pazuduši. Izgaisuši. Nav. Vai sadedzināti? Samalti?

J. M. – Par to es nebrīnos. Ikviena sistēma vienmēr centusies iznīcināt lietiskos pierādījumus, kas liecinātu pret to. Redzi, tas ir vēl viens veids, kā apšaubīt aculiecinieku liecības, sak, varbūt jūsu atmiņa streiko, atmiņas vispār ir subjektīvas dabas fenomens, tā tad jūs varbūt atceraties neprecīzi, kļūdaties u. tml. Ar šāda rakstura iebildumiem vienmēr jārēķinās, arī šī krājuma gadījumā. Bet tā jau iespējams – ja grib – apšaubīt absolūti visu. Izšķirošais ir godaprāts. Morāla kategorija.

R. L. – Dosimies nu tālāk pa tavu literāro piedzīvojumu likloču labirintu.

J. M. – Samērā lielas nepatīkšanas nācās piedzīvot sakarā ar romāna “Kājāmgājējs” publicēšanu žurnālā “Karogs”. Kā zināms, “Karoga” galvenais redaktors Andris Vējāns sabiedrībā bija pazīstams ne vien kā dzejnieks, bet arī kā aktīvs sabiedriskais darbinieks, bija Latvijas Starptautiskās miera aizstāvēšanas komitejas priekšsēdētājs un citos ideoloģiskos amatos, kas lika domāt, ka viņš ir partijas elites darbinieks. Romāna “Kājāmgājējs” manuskriptu A. Vējāns dīvainā kārtā bija devis lasīt dumpīgajam Visvaldim Lāmam. Lāms pēc iepazīšanās ar romānu bija mani īpaši sameklējis Misiņa bibliotēkā. Tolaik mēs ar Lāmu bijām vēl maz pazīstami. Rakstnieks izsauca mani no lasāmzāles, kur sēdēju un rakstīju kārtējo sacerējumu, un priecīgi pavēstīja:

– Tu esi uzrakstījis labu darbu! Došu tev padomu, kā atbrīvoties no liekajām vietām un romāns ies. Vējāns izdos.

Lāma padomi bija lietīšķi un vietā, tīri literāri. Šo “recepti” es ātri apguvu. Iepriekš tas vēl bija jāapspriež “Karoga” redakcijas kolēģijā, kur piedalījās arī Anna Sakse un Milda Losberga. Savu samērā pozitīvu vērtējumu bija atsūtījis arī Jānis Niedre, slavens ar savām denūciācijām. Dzejniece Milda Losberga vienīgā vērsās pret sacerējumu kā kategoriski nepublicējamu pretpadomju darbu. Šķiet, viņa teica no sirds. Anna Sakse, kas visu laiku bija klusējusi, nosarka par kolēģes vārdiem un nodūra galvu. A. Vējāna lūpās pavidēja smaids. Es nekā nesapratu. Beigās vārdu ņēma A. Vējāns. Pateicās redkolēģijas locekļiem par darbu un paziņoja, ka viņam kā atbildīgajam redaktoram galu galā jāizlemj, vai darbs publicējams vai ne. Un viņš uzskatot, ka tas pelnījis iespēju ieraudzīt dienas gaismu žurnāla slejās.

Pēc publicēšanas gan sagriezās pamatīgs pārmetumu

viesulis, taču tas nebija tik daudz romāna satura dēļ kā manu demogrāfisko lekciju rezultātā, par ko tiku divas dienas pratināts VDK.

Jeronīms Stulpāns, tolaik "Karoga" prozas redaktors, par demogrāfijas traci bija aumaļnikns uz mani.

– Būtu zinājis, ka tu ar tādām lietām nodarbojies, nepublicētu "Kājāmgājēju"! – viņš nikni kļiedza. – Tu taisi ziepes.

– Man ir taisnība! – es aizstāvējos. – Stipra ģimene ir valstiska lieta.

– Negribu dzirdēt! – kļiedza Jeronīms. – Tu esi provokators! Man tagad nepatikšanas!

Aizgāju pie Vējāna atvainoties par sagādātajiem krepļiem, pastāstīju par Stulpāna dūsmām.

Vējāns tikai pasmaidīja:

– Neklausies viņu. Viss kārtībā.

Biju jau dzirdējis, ka šis augstu amatu sabiedriskais darbinieks šaurākā lokā apsmaidot partijas politiku, bet pēc šīs sarunas man kļuva skaidrs, ka Vējāns ir nešaubīgs disidentu virzītājs un aizstāvētājs. Sapratām arī to, ka viņam ir stingra aizmugure Latvijas CK, citādi būtu grūti ilgus gadus noturēties amatā pēc tik daudzām viesuļvētrām, kas brāzās pār "Karogu", sākot ar Ēvalda Vilka "Divpadsmit kilometriem", Māras Zālītes dzejolciklu "Svešu spārnu sašķelts gaiss" un daudz ko citu. Ziedoņa "Madlienas grāmata" arī vispirms parādījās "Karogā", pēc tam tikai grāmatā. Šī notikuma sakarā dzejnieks Rakstnieku savienībā rīkoja grāmatas reprezentācijas vakaru. Zinādams visas ķibeles ap šo grāmatu, teicu, ka grāmata iznākusi lielā mērā pateicoties pirmpublicējumam "Karogā", bet Vējāna varēšana nodrukāt grūtus un sarežģītus darbus pastāv tanī apstākļi,

ka viņam – kā tautā runā – ir labi draugi ne vien Latvijas CK, bet arī Maskavā. Tas notika laikā, kad cits pēc cita bija miruši trīs veci partijas dūži (Brežņevs, Andropovs, Čerņenko) un kāds no vietas, turpinādams manu pamatojumu, iesaucās: “Pasaki, ka tas maskavietis ir gados jauns!”... Zāli pāršalca smieklī. Humors un zobgalība tolaik bija izplatīta reakcija pret cenzūras laužņiem.

Nezinu, vai tev pašai gadījies sastapties ar tam periodam raksturīgu parādību, kas šodienas jaunajiem literātiem varētu likties fantastiska vīzija, proti – kampaņām?

R. L. – Šis tas ir piedzīvots, tikai citā sakarā.

J. L. – Lai būtu pavisam skaidrs: šādas vispārējās kampaņas tika organizētas (protams, pēc “augšas” norādījumiem) kāda nevēlama literāta sacerējuma nosodīšanai, līdz ar to pasludinot autoru par *persona non grata*. Sekas šādai publiskai pēršanai bija dažādas, dažkārt ļoti smagas: autora darbus daudzus gadus aizliedza publicēt, darbus atsvieda atpakaļ visas redakcijas. Tādējādi cilvēku centās iznīcināt ne vien morāli, bet arī fiziski (kā izdzīvosi bez iespējām publicēties, bez honorāriem?).

J. M. – Jā, šādi dramatiski gadījumi mūsu literatūrā ir īpaša tēma. Esmu pārliecināta, ka te jārok augšā, turklāt visdrīzākajā laikā, citādi aculiecinieki un sodu izcietušie aiziet cits pēc cita. Kavēties nedrīkst. Liecības jāatstāj. Un kas gan cits, ja ne mēs?

J. M. – Pilnīgi piekritu. Tātad – par kampaņām. Arī ap manu “Kājāmgājēju” tika sacelts tracis, ne pārāk dramatisks, bet tomēr. Tanī tika iesaistītas pat juristu aprindas. Lielais Pāže (amatā lielāks) kādā juristu saietā publiski strīdējies ar mazo Pāži*. Lielais teicis, ka Mauliņš apmelojot padomju dzīves īstenību, jo 90 rubļu alga

* Abi juristi tolaik ieņēmuši atbildīgus amatus tieslietu sistēmā.

neesot nevienam juriskonsultam. Mazais Pāže nosaucis darba vietas, kur juriskonsulta alga ir tikai 70 rubļi. Iecerētā manas grāmatas nosodišana no juristu puses pajukusi. Par lielā Pāžes izgāšanos kolēģi gardi smējušies. Nepatīkami par to runāt, bet šādās soda ekspedīcijās tika savervēti arī rakstnieki. Un literāti. Arī Albertam Belam, acīmredzot, bija uzdots pateikt ko nievājošu, – tolaik viņš atradās savu bijušo politisko un literāro grēku izpirkšanas stadijā.

R. L. – Tev, Jāni, praktiski nācies daudzkārt sadarboties ar izdevniecības “Liesma” Daiļliteratūras redakciju, tāpat bērnu un jaunatnes literatūras redakciju, kas vēlāk sadalījās atsevišķās vienībās: patstāvīgā Bērnu un patstāvīgā Jaunatnes literatūras redakcijā. Vēl klāt jāpiešķaita žurnālu redakcijas, kas publicēja daiļliteratūru. Turklāt tu esi bijis tematiski daudzveidīgs, rakstījis arī par vēsturi. Līdz ar to tu iepazīni ļoti daudzus un dažādus redaktorus. Šajā ziņā tev informācijas vairāk un tā arī krietni daudzkrāsaināka nekā tiem literātiem, kuri vairāk vai mazāk darbojās viena žanra ietvaros, piemēram, dzejniekiem vai stāstniekiem.

J. M. – Tā ir iznācis. Kad es atskatos uz tām dienām, uz piedzīvotajiem starpgadījumiem, konfliktiem, gribot negribot veidojas zināma kopaina. Protams, balstoties galvenokārt uz savu personisko pieredzi, taču nāk klāt arī novērotais, redzētais un dzirdētais par savu kolēģu jaunrades likloču ceļiem. Biežāk apmeklējot izdevniecību, uzzināju, ka redaktori nepavisam nav visuvaroši, kā sākumā tiku domājis (tā mēs, iesācēji, tolaik domājām), ka par ideoloģiski nepareiza, par kļūdaina darba palaišanu pasaulē redaktori tika sisti ar rājieniem, pazeminājumiem amatā un pat ar atlaišanu no darba.

R. L. – Raksturīgs ir gadījums ar redaktoru A. Grodu, kuru par “pieļauto kļūdu” pazemināja par korektoru. Sodu par “modrības trūkumu” saņēma, piemēram, arī Vija Kaņepe, iedomājies, redaktore ar 38 gadu (!) ilgu darba pieredzi, izcila profesionāle. Taisnības labad jāteic, ka tajā nelielajā redaktoru istabā bija nokomplektējušies nūdien spoža sava aroda meistarū cunfte, lai atceramies kaut vai nelaiķi Zinu Līci, redaktoreš Ligitu Biberi, Aiju Smiti, Elzu Sudmali, Jāni Sirmbārdi, arī pārējos.

J. M. – Vai zini, īpaši simpātisks “Liesmas” redaktoru komandā man šķita tas, ka viņi bija jau pieraduši pie visvareno kungu bardzības un aizrautīgi kaitējās ar to apmēram tā, kā bērni kaitējas ar lielajām lapsenēm – sirseņiem. Visi zina, ka sirseņa dzēliens ir kā zirga spēriens, taču kaitināt viņus, urķēt viņu pūžņus ir jo aizraujošāk. Turklāt redaktori (vismaz lielākā daļa) nebija ar pliku roku ņemami. Sveša viņiem nebija mūsu autoru piekoptā viltus taktika, maldinošie manevri. Rakstītājs tišuprāt darbā ielaida – kā Kolbergs teica – “špilka”, lai redaktoram būtu, kur parādīt savu modrību. Dažkārt “špilka” tika taisīta, lai cenzētājs, pievērsis uzmanību tai, palaistu garām vai neievērotu nopietno domu darbā kopumā. Savā ziņā tā bija interesanta sacensība, – kurš veiklāk apmānīs uzraugus. Oficiāli nepieņemamas idejas, tēlojumus, mājienuš un izteikumus dažkārt uzķert bija visai grūti. Reizēm izgāja cauri liela ideja, bet darbs aizķērās kāda šķietami nekaitīga sīkuma dēļ. Daudz kas bija atkarīgs no uzraudzītāju gaumes, noskaņas, domāšanas gaitas un – kā mēs teicām – sabojātības pakāpes. Aizdomības. Tie, kas paši bija pretpadomju pozīcijās, bet tēloja “idejiskos” pašlabuma karjeras nolūkos, bija visbīstamākie. Viņi lieliski saprata visus zem-

tekstus, mājienus, slepenus argumentus, domas ievirzes utt. Šos kadrus varēja ietekmēt, loģiski pierādot, ka viņu pašu doma ir kaitējoša partijas politikai, tāpēc viņa nostāja bīstama viņam pašam, proti, viņa karjerai.

Politiski idejiskie kritēriji – tas bija obligāti. Taču pastāvēja arī citi, kas ietekmēja saprašanos un sadarbību starp redaktoru un autoru.

Piemēram, personiskā gaume.

Kad Egils Lukjanskis kādu brīdi strādāja par redaktoru žurnālā “Liesma”, pēc tam arī izdevniecībā, es uzjautrinājos, nesdams viņam savus stāstus. Zināju, ka viņa gaumei tie ir nepieņemami. Viņš man teica:

– Tavi stāsti ir galīgi s...i.

– Vai visi trīs? – es izlikos brīnāmies.

– Visi trīs!

– Varbūt atnest citus? – es vaicāju. – Tu taču zini, ka es tos štancēju kā radiodetaļas.

Egils pasmējās un piekrita. Lai jau atnesot.

Nākamreiz saruna bija līdzīga.

– Šitie stāsti ir vēl s...āki.

Kad viņa nogānītos stāstus citi izdevumi nodrukāja, Egils brīnījās, šķiet, tā arī nesaprazdams, kāpēc notikusi tāda ačgārnība...

R. L. – Jā, Egils... arī īpašs gadījums. Ka rakstošs cilvēks var tā iestrēgt un riņķot vienīgi ap savu nabu. Egils rediģēja manu ceļojumu aprakstu krājumiņu “Polonēzē pa Poliju”. Viss gāja gludi – gan no saturiskā, gan valodiskā viedokļa. Bija dažas jautājuma zīmes. Kāpēc es rakstot “migrēja”? Kas tas tāds ir? Esot “emigrēja”. Nācās Egilam paskaidrot vārda “migrēt” nozīmi – viņš ar to sastapās pirmoreiz!

Dažādi tandēmi

R. L. – Bet nu pavērsim durvis uz citu gaņģi. Tu esi rakstījis arī vēstures tēmā sakņotus darbus. Šodien – kā zinām – vispār nepastāv nekādi tabu saturā un formā. Tolaik bija citādāk. Zinu, ka dažādas šķēršļu joslas nācās veikt L. Puram sava vēsturiskā romāna “Degošais pilskalns” izdošanas gaitā. Pievēršanās vēsturei apspiešanas un paverdzināšanas periodos ir simptomātiska jebkuras tautas literatūrā (un mākslā vispār). Atcerēsimies kaut vai Nobela prēmijas laureāta H. Senkeviča triloģiju (“Ar uguni un zobenu”, “Plūdi”, “Pans Volodijevskis”) un “Krustnešus”. Šie darbi tapa Polijai drūmākajā periodā, kad Polija kā valsts vispār vairs nebija atrodamā Eiropas kartē, kad tika varmācīgi rusificēta un deldēta kā nacionāls spēks. Senkevičs zināja, ko darija, rakstīdams šos darbus. Adresāts bija ikviens lasītpratējs (nevis elitārā sabiedrības daļa), un veselības drapes tika izgatavotas – kā autors pats pavēstīja – “sirds uzmundrināšanai”. Tādējādi rakstnieks šajā laikposmā izrādījās savā ziņā vienīgais dakteris, kas neatlaidīgi dziedināja paverdzinātās tautas morāli sirgstošo psihi. Cik nepieciešami šāda rakstura darbi lasītājam, tik nevēlami varas žandarmiem. Aksioma. Tomēr pašsaglabāšanās instinkts – gan indivīdam, gan tautai kopumā – ir tik spēcīgs, ka pavisam nomākt to neizdodas nevienai uzurpējošai sistēmai. Piemēru vai cik. Senvēstures motīvi skan Vizmas Belševicas sacerējumos, seni vārdi uzzied I. Auziņa dzejā; dzirnakmeņi, asinszāles un bišu koki dzīvo dzīvu dzīvi J. Petera krājumos. Un vēl, un vēl. Šī tēma padomijas laika literatūrā, manuprāt, ir nopietnas izziņāšanas vērtā. Rosinošs darbiņš jaunajiem.

J. M. – Man tev jāpiekrīt: mums ir gana ko rakt augšā. Tik daudz vēl palicis neizvilks dienas gaismā.

R. L. – Var teikt: filma ir, bet attīstīta gaužām fragmentāri.

J. M. – Tad nu tā: mans pirmais vēsturiskais romāns “Pēdas” stāstīja par 17. gadsimtu, un grāmata iznāca Jaunatnes literatūras redakcijā. Pirmāk biju to iesniedzis žurnālam “Zvaigzne”, taču tas atdeva atpakaļ, jo galvenais redaktors A. Lediņš bija ļoti piesardzīgs, sak, ka tik kaut kas nenoiet šķērsām, vēsturiska tēma taču!

Iekšējais recenzents grāmatai bija Jānis Niedre. Tik daudz muļķību, cik redzēju un dzirdēju šī romāna rediģēšanā, neesmu piedzīvojis ne pirms, ne pēc tam. Ja nu vienīgi laikā, kad biju deputāts Saeimā.

Dabūju, protams, pārstrādāt. Pieminēt ļaužu atmiņas par senlatviešu pilīm nedrīkstēja. Nācās mainīt arī viena otra varoņa biogrāfiju un rīcību.

Vēstures speciālists J. Niedre recenzijā bija rakstījis, ka 17. gadsimta Latvijā nebija krogu, nebija tirgu, ūdensdzirnavu. Nevarēja būt sudraba saktas sievietēm un citas rotas. Utt.

Tā kā visus faktus biju savācis no Vidzemes arklū revīzijas dokumentiem, no Manceļa sprediķiem un citiem tā laika dokumentiem, cits nekas neatlika kā ķerties vēlreiz pie šiem pirmavotiem un izrakstīt attiecīgās lappuses, kur šie fakti minēti. Tas vēl nav viss. Redaktore G. Līvensone grūti izskaidrojamu antipātiju dēļ vispār atteicās no šī darba kā aplama un nederīga, tāpēc rediģēšanas pienākumus uzņēmās redakcijas vadītājs – Arturs Lielais. Tā kā A. Lielais pats bija populārzinātnisku vēstures stāstu autors, viņu mans gabals bija ieinteresējis. Tomēr arī A. Lielais bija ietekmējies no

valodām, ka Mauliņš ir bezdievīgi kašķīgs tips (tādas runas par mani klīda), tāpēc uz manu desmit dienu ilgo darbu, meklējot attiecīgās lappuses J. Niedres recenzijā minēto vēsturisko aplamību atspēkošanai, viņš skatījās skeptiski:

– Tā jau esmu dzirdējis, ka jūs esot tiepīgs, – viņš teica, pārļapodams manu garo iebildumu sarakstu. – Nevar taču visu, ko recenzents vai redaktors saka, noliegt.

Steidzos uzskaitīt tās nedaudzās vietas, kur recenzentam un redaktorei taisnība, tādējādi pauzdams, ka protu arī pateikties par kļūdu uzrādījumu, ne tikai kašķēties pretī.

Tas līdzēja. A. Lielais kļuva pieļāvīgāks. Es to izmantoju un turpināju:

– Arklu revīzijas materiālos redzams, ka septiņpadsmitā gadsimta sākumā no manas dzimtās Veclaicenes līdz Alūksnei, tas ir, – divdesmit kilometru atstarpē bijušas pavisam četras “krūgstettes” – krogi. Mancelis kādā savā sprediķi bargi nosoda sievietes, kas nāk uz baznīcu “lielās burbuļainās sudraba saktās” un citādos dārgos “blāveros”.

Redakcijas vadītājs izskatījās apjucis.

– Pret redaktori jums tādi paši iebildumi? – viņš bažīgi vaicāja.

– Nē, citādi.

– Kādi?

– Uzrakstišu.

– Nerakstiet. Saprotieties tāpat.

Lai nu kā, tik lielu redīgēšanas kļūdu skaitu neesmu vairs nekad piedzīvojis, ja neskaita to pirmo jaunībā sastapto filologu iesācēja redaktora statusā, kurš nikni šķīra literāro valodu no dzīvās valodas.

Vispār, saku to no savas pieredzes, – starp autoru un redaktoru allaž ir saspringtas attiecības, ja viņi viens otru nepazīst vai pazīst vienīgi no sliktās puses. Būtībā autori paliek lielu pateicību parādā redaktoriem, kas prot savu darbu. Ir bijušas daudzas kļūdas, ko manos manuskriptos pamanījuši redaktori, un par to uzrādīšanu vienmēr esmu bijis pateicīgs. Kaut gan – iespējams – pārāk reti izteicis to vārdos. Labos redaktorus nez kāpēc nepieminam. Ar tiem gluži vienkārši viss ir kārtībā.

R. L. – Varbūt tomēr derētu, kaut novēloti, pateikt viņiem šo paldies? Ir taču iespēja, Jāni.

J. M. – Protams. Lietpratīgs redaktors ikvienam literātam ir debesu piešķirts sargeņģelis. Tāds ir mans atziņums. Gadījās arī kuriozi, kaut vai ar redaktori Mārīti Romāni, kura vai ik teikumu beidza ar latgalisku izsaucienu: “O, Jēzus!” Viņa rediģēja divus manus gabalus. Studentu romānu “Mīlestības infraskaņas” un vēsturisko “Tālava”. Izlasījusi puseļno manuskriptu, kas jau iepriekš bija paredzēts pārrakstīšanai, jo vēsturiskie gabali prasa īpaši rūpīgu piestrādi, Mārīte savā eksaltētajā stilā pavēstīja:

– Tu esi uzrakstījis ģeniālu darbu! Es tevi oficiāli pasludinu par ģēniju, tikai diemžēl romānā ir šādas tādas kļūdas, piemēram...

– Ai, cik labi, ka tu to pamanīji!

Izdevniecībā visvairāk manus darbus rediģēja Aina Smite, Latvijas Rakstnieku savienības ilggadējā pirmā sekretāra Alberta Jansona dzīvesbiedre. Viņa galīgi neatgādināja liela priekšnieka lepno kundzi, bija laipna un ļoti respektēja katra autora īpatnības, bet ja kaut kur nepagalām nevarēja iztikt bez labošanas, tad iepriekš atvainojās, gandrīz vai piedošanu lūdās. Par iespējamām

politiskām nepatīkšanām A. Smite deva padomu, iecietīgi un, šķiet, saprotoši uz klausīja manas idejiskās ķecerības. Lai arī A. Smite bija Latvijas KP CK locekļa sieva, tieši viņai es sašutuma brīdī iedrošinājos atzities, ka sociālistiskā iekārta un padomijas vara man nav pieņemama.

Lielisks redaktors bija dzejnieks Jānis Sirmbārdis. Diemžēl mums abiem kopīgi neveicās. Viņš izredīgēja "Liesmai" manas autobiogrāfiskās tetraloģijas otro romānu "Satricinājums", un "Liesma" izlaida garu. 1999. gadā Jānis izredīgēja manu vēsturisko romānu "Vilkaču sila līdumnieks" Valtera un Rapas izdevniecībai – tā savukārt bankrotēja. Bet neba jau tāpēc esmu mitējis rakstīt. Rakstišanas netikuma inde nu jau iesūkusies katrā šūnā.

R. L. – Tātad, Jāni, neārstējams narkomāns, ko?

J. M. – Tu trāpīji naglai uz galvas. Kā tagad modē ir teikt – viss notiek.

Saulcerīte Viese

Kā cenzēja Annu Saksi

1979. gadā gatavoju izdošanai Annas Sakses jaunības gadu vēstules viņas tuvākajai draudzenei Olgai Ozoliņai, vēlākajai Lejasciema skolotājai. Vēstules bija ļoti interesantas savas poētiskās dokumentalitātes dēļ un savdabīgi atklāja gadsimta sākuma jauniešu garīgo pasauli, viņu rūpes un priekus. Un biju gluži pārsteigta, ka pat pret Tautas rakstnieces vecajām vēstulēm radušies kādi iebildumi. Savā dienasgrāmatā toreiz ierakstīju:

“Pie A. Sakses sakarā ar viņas grāmatu “Vēstules jaunībai”. Izdevniecība nonākusi savas darbības apoteozē. Divās vēstulēs pieminēts Dievs – viena aina, kad Sakse, maza meitene būdama, nomaldījusies purvā un tur no sirds vienīgo reizi lūgusi Dievu, lai palīdz. Un otra vieta – viņas pārspriedumi par Kristu un Luciferu. Arturs Liekais, kas grāmatu izdod, domā, ka šīs vietas jāņem ārā. Tāpat teiciens, ka 1917. gads bijis visskumjākais Annas Sakses dzīvē, jo miruši divi brāļi sērgā. Tik tālu nu mēs būtu tikuši.”

Jānis Liepiņš

Ķeza ar grāmatām

Pat ar nelielu izdevumu skaitu var iekulties visādās nepatikšanās. Ak, Dievs, kādas grūtības gan piemeklējušas tos, kam tagad ir tik daudz grāmatu, ka iznāk kopoti raksti! No manām, zem duča skaitāmām grāmatām, tāpat dažai ir bijusi sava klizma. Pavisam bez iebildēm ir iznākusi viena vienīga grāmata – “Smalki ļaudis”. Velta Duka bija tik laipna, ka ne vien iespieda visu, ko biju iesniedzis, bet apgādāja pat Felicitas Pauļukas gleznotu portretu, ko nebija viegli dabūt, jo māksliniecei pašai tas vairs nepiederēja, un modelis to nebija spējis iegādāties. Var jau būt, ka citos apstākļos redaktore būtu bijusi arī bargāka, bet 1990. gadā ideoloģiska bardzība “Liesmai” vairs nebija raksturīga.

Taču ap to pašu laiku apgāds “Avots” bija tik ideoloģiski uzbudināts, ka pavisam liedzās izdot manu grāmatu “Sūrais pienākums”, kas bija paredzēta publicistikas sērijai un jau apgādāta ar vāku, liekot man tagadējās Itālijas tirdzniecības pils telpās pozēt iespaidīgai fotogrāfijai. Tagad par grāmatām vairs honorāru nemaksā, toreiz man izmaksāja honorāru par neizdotu grāmatu – lai ar godu tiktu no autora vaļā. Literatūras kritiķe Astrīda Aļķe šo akciju “Karogā” skaidroja ar izdevniecības vajadzību skubā izdot kāda ar segvārdu (O. Eglīte) sacerētu opusu par kureliešiem (“Ēnas purvā”), droši

vien pēc pasūtītāju pieprasījuma. Lai nu īstenais autora būtu kas būdams, esmu pārliecināts, viņam par savu spiešanos manā vietā tagad ir drusciņ kauns, jo kureliešu temats vairs netiek iztirzāts Jāņa Dzintara un viņam līdzīgu vēsturnieku interpretācijā. Man turpretim ir liels kauns – ka esmu saņēmis naudu par darbu, kas nav veikts līdz galam, kaut arī ne manas vainas dēļ. Nekā “Sūrajā pienākumā” nebija tāda, kas traucētu trešās atmošanās nodrošināšanu. Ja kāds netic un domā – esmu ar savu gara darbu tīkojis apturēt vēstures ratus, ka tie paliek neizkustējušies padomju idilliskajā skvēriņā, neticīgais var paņemt manuskriptu Misiņa bibliotēkā.

Grāmatas “Vārddevības” tapšana – gluži otrādi – radīja man pašam izjūtu, ka piederu pie opozicionāriem. Lai gan sērijai “Rakstnieki par literatūru” domāto darbu bija recenzējusi Saulcerīte Viese un rediģēja Ligita Bībere, šādas priekšturamas bruņas man bija par plānām, kad ar šķēpu virsū metās papriekš kāds jauneklis, pēcāk – dāma gados no cenzūras institūcijām. Autoram jau pašam nebija iespēju tieši ar neapmierināto personu sarunāties, viss tika darīts zināms tikai caur starpnieku. Ja es tolaik būtu prasījis pēc neapmierināto personu vārdiem, droši vien Ligita Bībere nebūtu man tos slēpusi, bet, tā kā biju neattapīgs, tagad nevaru padomju varoņus saukt vārdā. Un, cenzūrai jaunajos (neatkarības!) apstākļos topot aizvien nejdzīgākai, es galu galā padomju cenzoru esmu ar mieru uzteikt, jo viņš vismaz pārstāvēja ideju, ne kā tagadēji cenzori – tikai naudu.

Iebildes “Vārddevībās” skāra galvenokārt statistiskās ziņas, kas bija turamas slepenībā, bet ko es biju dabūjis, strādādams zinātnisku darbu. Droši vien bija prasība svītrot arī kādus citus tekstus, ko neturu vairs

prātā, bet Merķeļa novērtējuma rakstā ir starp rindkopām sprauga, kas palika, redakcijai rīkojoties pēc cenzūras prasībām, proti, izvītrojot nepatīkamu vietu. Taču tas bija laiks, kad iespēšana atšķīrās no tagadējās – datorizētas drukāšanas: lappuse palika ar robu, ko cenzūra bija ieteikusi aizpildīt ar jaunu saturu. Bet recenzente un redaktore ieteica “mazliet spītēties” un nekā nerakstīt, lai, tā sakot, ļaudis redz, cik grūts ir cenzora darbs. Tā arī palika balts laukums, kurā es tagad ierakstu Saulcerītes Vieses un Ligitas Bīberes vārdus kā goda plāksnē.

Par neatkarīgu dēvētajā Latvijā kontroversijas pret autoriem ir tikpat intensīvas kā atkarīgajā Padomju Latvijā, tikai tagad ir cits pretdarbības veids. Tagad jau ir pavisam viegla izrīkošanās. Pietiek, ka izdevējs vai sastādītājs pauž privātu nepatiku pret autoru, nekādas ideoloģiskas pamatotības vairs nevajag. Visu nosaka privātais viedoklis. Kā tad autors lai ieskaidro apgāda vadītājam, ka viņš, tas ir, sacerētājs, iesniedzis labu darbu! Autoram jebkura draža var šķist laba, bet neba nu tā – izdevējam, kam taču ar rakstnieka darbu jāpelna nauda.

Šais lielās brīvēstības dienās man arī nācās piedzīvot pretdarbību, kas nebija naudas, tomēr ideoloģijas nosacīta. Profesoram Kristapam Rudzītim simtgadu jubileju tika paredzēts uzsvērt ar īpašu rakstu krājumu, ko bija apņēmusies izdot “Zinātne”. Sastādītājs mani neuzbilda, domādams laikam, ka es par profesoru nekā pateikt nevarēšu. Bet akadēmiķe Vera Rudzīte, redzējama grāmatu topam un zinādama, ka savulaik esmu pierakstījis Kristapa Rudzīša dzīvesstāstu, ieteica spraukties starpā. Tā kā mans manuskripts bija apjomīgāks, likās neērti ar tādu uzmākties rakstu krājuma kārtotājam. Un it drīz jau arī nāca it oficiāls piedāvājums iesniegt

manuskriptu kā atsevišķu darbu. Tā pati akadēmiķe vēstīja, ka zinātnieku padomē par grāmatām spriests un teikts, ka mana daļa iznāksot atsevišķi. Labi, ka uz tādiem solījumiem nepaļāvos un gāju uz augstceltni skaidrot, kas īsteni nolemts. Un nolemts bija manu grāmatu, kam devu nosaukumu "Mazais profesors", nemaz uz jubileju neizdot, bet kaut kādā nenoteiktā pēcjubilejā (ielūgšana uz balli, kad orķestris jau atlaists mājās). Nejauši uz ielas sastaptais Pēteris Apinis, aizkulišu nezinādams (vai varbūt tieši zinādams), piedāvāja savu apgādu kā iespējamu "Mazā profesora" izdošanas vietu. Un ārkārtas īsā laikā grāmatu iespieda, tā ka tā iznāca pat pāris dienas pirms rakstu krājuma "Profesors Kristaps Rudzītis". Un jāteic, ka ar visu manis ārā spiešanu esmu tomēr iespiedies uzticamākām personām viducī. Krājumā ir ievietotas divas profesora Rudziša apceres, kas ir manis rakstītas tai laikā, kad profesors galvas smadzeņu asinsrites traucējumu dēļ pats nevarēja nedz rakstīt, nedz dot kādus impulsus rakstīšanai. Vēlējos, imitēdams profesora stilu, ko, domāju, biju it brangi apguvis, iepriecināt savu mīļu skolotāju – lai stiprinātu viņa apziņu, ka skolotājs ir aizvien savu skolēnu vidū.

Vēlreiz atgriežoties tagad laikam izplēnējušās "Liesmas" laikos, man jāpiemin kāds gluži nevainīgs redaktora Harija Gāliņa uzlabojums žanra apzīmējumā, nosvītrojot stāstu krājumā "Zaļš mutulis" papildinājumu, ka stāsti ir par zirgu audzētājiem un kopējiem, jājējiem un braucējiem. Lai nu tad es visu iespēju laikos varētu labojumu atsaukt, esmu uzrakstījis jaunu grāmatu par zirdziniekiem, žanra nosaukumu papildinādam ar citkārt Gāliņa nosvītrotiem vārdiem.

Eva Mārtuža

Mans prātiņš aiziet ganos

Viens no unikālākajiem notikumiem padomju laika grāmatniecības aizkulisēs bija gadījums, kad jaunā dzejniece Eva Mārtuža pirmajās grāmatās "Balta puķe ezerā" (1981) un "Rakstītāja" (1987) publicēja radniecības Broņislavas Martuževas dzejoļus. Broņislavas Martuževas pagātne bija ļoti sarežģīta: politisku iemeslu dēļ viņa no 1946.–1951. gadam bija slēpusies Lubānas pagasta Lazdiņos, tad arestēta, tiesāta, un ieslodzījumā pavadījusi piecus gadus. Protams, ka par publicēšanās iespējām visu padomju laiku nevarēja būt ne runas, kaut arī tādi darbi kā "Jaunība, jaunība / Sārtais vīna trauks", "Dziedi man, meitene, skaistāko dziesmu" jau bija folklorizējušies. Broņislavas Martuževas dzejoļi ar īsto vārdu parādījās "Karogā" tikai 1990. gadā ar virsrakstu "Dienasgrāmata". Tie ir dzejoļi, kurus pirms atmodas sākuma nevarētu publicēt ne ar kādu vārdu, jo tie pārāk tieši atspoguļoja katorgā pavadīto laiku. Tad nāca klajā arī Evas Mārtužas "atzīšanās", kas sabiedrībā radīja milzīgu satraukumu un pat sašutumu – vai tad drīkst uzdot par savējiem cita darbus? Kā rakstija publikācijas ievadā Māra Zālīte, tad:

"Tādu situāciju varēja radīt tikai šāda iekārta. [...] Reakcijas ir ļoti dažādas. Pārsteigums. Izbrīns. Sašutums.

Bērnišķīgs prieks, skat, beidzot latviešu literatūrā arī kāda sensācija. (Interesanti, ka vairums negatīvi reaģē tieši uz Evu, prasot "atbildību" tieši no viņas, neaizdomājoties līdz tam, ka arī Broņislava varētu būt atbildīga par cilvēku, kuru iesaistījusi savā liktenī.)"

Saulcerite Viese

Katram notikumam ir pagātne. Impulsi. Stimuli. Arī sadarbībai ar dzejnieci Broņislavu Martuževu atrodamī daži pamudinājumi bērnībā.

Mans pirmais dzīves cenzors bija tēvs. Mācoties sestajā klasē, es ar viņu kā jau pārliecināts pionieris strīdējos līdz zilām ugunīm, stāstot, cik labā un pareizā padomju valstī mēs dzīvojam. Tēvs, būdams Latvijas laika skolnieks, mežabrālis un dažus gadus Jeņisejas HES-a būvnieks, mani lāgā nesaprata. Redzēdams, ka viņa pārliecinātie teksti neiedarbojas uz manu samaitāto prātu, viņš ķērās pie radikālākiem līdzekļiem. Paķēris pie sienas piekārtu platu siksnu, uz kuras viņš katru rītu slīpēja bārda nazi, viņš apaļīgajam augumam neraksturīgā veiklībā šāva man pa plecu, bet es mākslas vingrotājas vijībā strauji izlocījos un iespruku zem milzīgā ozolkoka galda. Pieķēros pie greznajiem galda kāju bumbuļiem un turējos, cik varēju, lai viņš mani neizvelk ārā. Redzēdams, ka tādējādi nekas neizdosies, tēvs noliecās un lida man pakaļ ar siksnu rokā.

Lūk, šis mirklis mani pārsteidz vēl šobaltdien, jo tobrīd es sajutos kā teātrī, kur ļoti strauji paceļas priekš-kars un pasaule atklājas spilgta un citāda. Es piepeši visu sapratu.

Astotajā klasē rakstīju dienasgrāmatu. Pēc gandrīz trīsdesmit pieciem gadiem, to ievadot datorā, biju visai

izbrīnīta. 1968. gadā draugu pulciņā mēs spriežam, kas jādara, lai Latvija būtu brīva un kādas tai būs iespējas saimnieciski izdzīvot un būt ekonomiski stiprai. Šos dialogus esmu sīki uzrakstījusi. Vai manī nemājoja bailes? Neatceros. Pašcenzoru tēvs bija atstājis pagaldē.

1974. gadā es aiznesu uz Rakstnieku Savienības organizēto Jauno autoru semināru dzejojumu par sapuvušajām galvām. Viktors Avotiņš lūdza, lai to nolasu publiski. Pirmā uzstāšanās. Sapuvušo galvu ideja bija visai skaidra – ja kādam tā vēl nav gana sarkana, tā jānoņemina pret vēl sarkanāku; jaunās galvas sviež pakal no visiem avižkioskiem, un drīz to darīs katra tirgotava. Zālē iestājās tas mulsinošais klusums, kad adata rīb kā lielgabals. Es nesapratu, kāpēc man jālasa, un nesapratu arī klausītāju reakciju. Mans pašcenzors snauda. Bet Viktors teica, ka viņš speciāli lūdzis, lai nolasu, jo nekad to poēmu šī valsts nenodrukās.

Taisnība jau vien viņam bija. Drukāja maigas mīlas mulķības par atdošanos uz kailas grīdas daudzstāvu nama trešajā stāvā. Paldies Arvīdam Skalbem un publikācijai žurnālā “Karogs”, jo tieši šis dzejolis pievērsa uzmanību manam vārdam. Otrs dzejolis bija par sarkano sauli, par melīgo sauli, kas vienu sola, citu dod. To publicēja ar Imanta Auziņa gādību “Dzejas dienu” kopkrājumā.

Mana ironija par melīgo sauli nerima, manam garam miera nebija. Ceturtajā dienā pēc kāzām ar Pēteri Mārtužu, es un arī Broņislava Martuževa vācām vīramātes laukā kartupeļus. Ko mēs runājām, neatminu. Bet mani fascinēja viņas domas brīvība, jo tā saskanēja ar manējo. Es biju sastapusi cilvēku, ar kuru varēju runāt par visu banku. Bez cenzūras.

Viņš, nebēdnīgas dejas Jāņu naktī, burvīgas vakarēšanas.

Smaids, smīns, ņirga par sistēmu, kurā dzīvojam, tas viss saistīja, un reiz es piekritu, ka jāspēlē ir pa īstam un sistēmai jāieriebj līdz visdziļākajām kaula smadzenēm. Man toreiz bija divdesmit gadi, Broņislavai piecdesmit. Ak, Dievs! Viņa taču bija tik jauna! Es ar saviem jauniešiem gadiem redzēju tikai gara vitalitāti un dzejas alku pilnu dvēseli.

Pirmo izmēģinājuma "balodīti" mēs sagatavojām gan tikai pēc pieciem gadiem, skaitot no pirmās iepazīšanās dienas. Krievu dzejniekam Aleksandram Blokam tuvojās jubileja, un es aiznesu uz "Karogu" atdzejojumu kopu. Nodrukāja. Publikācija mūs spārnoja.

Bet Broņislavas dzejoļus es mazliet pārtaisīju. Samociņu rindas, salauzu un padarīju netīras atskaņas. Lai dzejas kritiķiem ir iemesls mani pamācīt, palabot. Lai ir Glavļitam mazliet ko noēsties un pakratīt pirkstu. Pārlabotās vietas atlaboju un "Balta puķe ezerā" iznāca kā balta puķe vien ar nejaušām izdevniecības nepamanītām blusām. Broņastante savā eksemplārā izlaboja, un tas atrodas Okupācijas muzeja fondos.

Mēs atlasījām tikai mīlas liriku, bet rūpīgi tajā ieskaņojām:

Kam dziesmai vārdus kopā lasu
No debesīm, no zemes šās?
Kam dziesmai vārdus kopā lasu,
Ja it neviens to nedziedās?

Un kurš gan, raugoties uz manu seju un vienmēr smaidošajām acīm, varēja iedomāties, ka vārdi

Laiks ierit pusnakts tecē,
Zuz stieplēs vienmuļāk.
Pirms vasks būs kuisis svecē,
Tev jāpārnāk –

varētu slēpt tos baigos gadus, kad Bronislava sadarbojās ar mežabrāļiem, kad bija sakarniece, kad viņas mamma sēdēja pie loga un kopā ar trīsuļojošu sveci gaidīja rītu.

Mans izskats un attiecīgi arī vieglā, draudzīgi gaisīgā televīzijas literatūras raidījumu vecākās redaktore attieksme pret dzejniekiem, pret ikvienu neradīja nekādas šaubas, ka tāda būtne var uzrakstīt tikai

Aū, aū!

Mans prātiņš aiziet ganos.

Un tavējs arī, arī!

Cenzors mūsos strādāja ar neparasti skaidru prātu. Mums bija jāstādā grāmata, kura nepievērsīs Glavļita uzmanību. Un nepievērsa arī.

Reiz, ierakstot kādam TV raidījumam sižetu, filmējām pašā Rīgas centrā pie katedrāles, toreiz to sauca par "Dieva ausi". Te garām gāja jauns cilvēks (Nadziņš), kurš strādāja Stabu ielā un atbildēja par dzejas un dzejas rakstītāju politisko un idejisko atbilstību padomju sistēmas propagandētajiem ideāliem. Es viņu zināju no laika, kad viņš Radiorūpniecībā strādāja par komjaunatnes otro sekretāru, bet man, toreiz septiņpadsmitgadīgam skuķēnam, bija jāraksta par šo organizāciju avīzei "Cīņa" raksts. Viņš apstājās un teica, ka par mani esot iesūtītas divas vēstules, kurās apgalvots, ka "Balta puķe ezerā" nav mana grāmata, bet gan mana vīra radniecības no Lubānas. Es izbrīnā iepletu acis un smeļoties izmetu, ka tad jau man jābrauc uz Lubānu iepazīties, ja reiz manos rados ir īsta dzejniece. Viņš atvadījās un aizgāja, bet es pirmo reizi dzīvē sastingu.

Man bija divi mazi bērni. Man ir bērni! Esmu viņu dzīvi padarījusi nedrošu. Es zināju daudzus likteņstāstus

par izsūtījumu, par šausmām, jo tēvs stāstīja, viņa paziņas, Broņastantes dzejoļus es zināju jau no galvas. Biju pietiekami klausījusies “Brīvās Eiropas” radiatorijumus. Bērni, mani bērni! Apjaušma par iespējamām sekām beidzot manī pamodināja pašcenzoru. Bet ne jau to, kurš meklē dzejoļos nelabās vietas un pats izravē. Nē! Pēc šausmu murgos un sapņos pavadītām dažām nakstīm es smaidīju vēl platāk un pārdrošāk un rudens dzejas dienu izbraukumos lasīju aizvien pārdrošākus dzejoļus. Man reizēm pēc uzstāšanās nāca klāt un vaicāja, vai es nebaidos. Tie bijuši vārdi, kas stiprina visu sirdis, bet man taču esot bērni.

Savukārt viņai gadījās kāds piedzīvojums Lubānas kapos. Pie Broņas piegājusi kāda sieva, tērpta melnā, un teikusi, ka zinot, ka Broņa esot radniece tai dzejniecei, kas uzrakstījusi dzejoli par viņas dēliņa nāvi. Broņislava drusku apjukusi, bet sieva tik stāstot, kā meklējusi grāmatu “Balta puķe ezerā” līdz viena barkaviete atdāvinājusi savējo. Cik gan labi tur viss esot pateikts! Un skaitījusi no galvas: “Par mani saka glēvulis”. Broņislava atceras: “Mēģināju iebilst, ka tādu gadījumu droši vien dzīvē ir desmitiem. Bet šī “skaidri pazīstot”, pat uzraksts uz vainaga lentas tieši tāds pats. Tā ka lai es pasakot mīļāko paldies dzejniecei par mātes sirdssāpju saprašanu... Še tev septiņi kalēji! Bet es apsolīju aizkustinātajai sievai, ka viņas pateicību Tev nodošu. Saņem nu un valkā vesela! Pie reizes – vai šis ir vienīgais gadījums, kad Tev ar šo dzejoli pateicas? Tad Tu tiešām esi tautas dzejniece un, kur vērtēs parastā tauta, tur Tu būsi priekšgalā. Diemžēl nosaukumu “tautas” dod tikai tiem, kas aizgājuši no tautas pietiekami tālu un kļuvuši tai nesaprotami.”

Ne jau Glavļits vērtēja dzeju, bet dzīvi, jūtīgi cilvēki. Es patiesi vēl šobaltdien nezinu, kā un ar ko man laimējās iegūt tik nopietnu nedraugu, taču tieši personīgās attiecības un attieksme noteica dzejas vērtējumu. Broņislava to ļoti pārdzīvoja, jo labi apzinājās savas dzejas vērtību. 1984. gadā Broņastante kādā vēstulē raksta: "Ar ko tu sapiktoji Andu Kubuliņu, ka šī tevi tā izpopularizē "Dzejas dienas" apskatā?! Jā, mīlīt, neesi Tu šogad tikusi uz vienāda limeņa ne ar Belševicu, ne ar Čaklo. Cerēsim, ka Vērša gads būs labvēlīgāks."

Viņa mani mudināja uzturēt labas attiecības ar Imantu Auziņu: "Bez šī cilvēka padomiem un tiešas vilkšanas Tu par dzejnieci netaptu. Tikai izsīkušas upes gultne nepazīstot pateicību pagātnei. Starp citu – kas ar Arvīdu Skalbi? Vai esi piezvanījusi un apjautājusies? Viņš arī pamatīgi sekmējis Evas Mārtužas profesionālo izaugsmi. Pāris sirsnīgu vārdu kauču pa tālrūni var palīdzēt slimai sirdij ar "pozitīvu emociju lādiņu". Nevajag taupīt sirsnību."

Gatavojām "Rakstītāju" tikpat rūpīgi. Mums nebija vajadzīga sadursme ar Glavļitu, tāpēc vismagākajiem dzejoļiem devām vienotu virsrakstu "Piemīņas stunda Priekules kapos", jo visi zināja, ka šajos kapos guļ visi kritušie, kas savākti Kurzemes katla dzīlēs:

Mēs zemes daļa zemē svētā savā,
Un savs mums pāri tīrais debesjums.

Tur bija skaidras rindas, tīras, nepārprotamas domas, kuras tagad zina visa Latvija:

Gan ordenis, gan centrālcietums
Vien divas puses medaļai:
Dos beidzot zeme abām vietu
Un dzīvu puķi metīs lai.

Ar grāmatu tomēr negāja viegli. To nodevu jau 1983. gadā izdevniecībā "Liesma". Pirmais nosaukums bija iecerēts "Sirmā stunda". Nodaļai par kara bardzību bija nosaukums "Sāpju stunda". Visas bija pakļautas stundu ritumam: "Sāpju stundu" man gribētos saukt par nestundu un krietni grozīt, bet pie šī darba esi vajadzīga Tu pati. Jā, un man vēl gribētos, lai būtu sestā stunda, kur saietu viss, kas šinīs striktajās piecās stundās neietilpst. Tur vēl man ir diezgan ko domāt, jo kārtošana ir piņķerīga būšana."

Atlika. Broņislava togad rakstīja: "Ka Jurciņš Tevi atbīda uz 86.–87. gadu, nav neprātīgs solis, nav ko pārmet ImA (Imantam Auziņam) un vispār nevienam. "Debija" taču gatavota tiek!? Kādā izdevniecībā iznāks un kuram gadam plānota? Ja "Viss piepildījies" un tam līdzīgie dzejoļi būs iznākuši krieviski, tad Jurciņš arī vairs nebremzēs. Tas skaidrs kā 2x2. Ceru, ka parindeņus sagādāji kvalitatīvus un visvajadzīgākos. Derētu palasīt."

Paralēli es kopā ar tulkotāju no Maskavas Dmitriju Ceseļcuku, viņš lieliski saprata īstos zemtekstus un vēsturi zināja tikpat izsmelši, speciāli atlasījām visbīstamākos dzejoļus, lai izdevniecībai varētu būt brīvas rokas: sak, maskavieši jau ir iztulkojuši un nopublicējuši kopkrājumā "Oktāva". Mūsu atlase *nostrādāja*.

Gatavojām arī grāmatiņu bērniem. Sakārtoju pēc saviem ieskatiem. "Vispār jau esmu sajūsmā, kas tikai viss Tev neizrādās bērna dzejolis esam! Paldies par Rancānītes priekšvārdiem! Labi, ka atsūtīji. Tas manikirētais pirkstiņš un pilsētnieciskā lauku uztvere mūs nosmīdināja. Vispār atsauksme ārkārtīgi labvēlīga. Kaut no viņas vieglās rokas visas tādas būtu!"

“Rakstītāja” iznāca 1987. gadā. Vitolda Valeiņa recenzija bija cildinoša. Aizmirstas visas iekšējās recenzijas un to noraidījumi. Arī Pētera Pētersona 1988. gadā teiktie vārdi par to, ja tādi dzejas rakstītāji, kuru dzejoļos pieminētas žurkas, tiks uzņemti Rakstnieku Savienībā, tad viņš no šīs organizācijas stājas laukā, jau piedoti un noguldīti amizanto atmiņu krātuvē.

Bet visgarākās pārrunas ar Glavļitu man bija, strādājot televīzijā. Par katru raidījumu viņiem bija piezīmes un man bija jāizskaidro, kas ir kas. Jāteic, ka TV cenzētāji bija saprotoša tauta un tikai divas reizes man pa īstam gadījās “saķerties”. Tie bija raidījumi par Aleksandru Pelēci un Jāni Medeni. Mēs abi ar Māri Čaklo devāmies pie toreizējā prokurora Dzeniša. Pieņēma mūs Batarags. Iznesa milzīgus sējumus ar abu dzejnieku lietām. Dialogs vilkās ilgi un dikti, bet beigās mēs vienojāmies, ka viņiem nav jāparaksta ēterā palaišanas dokumenti, bet mēs esam noskaidrojuši lietas būtību. Raidījumi aizgāja ēterā tādi, kādus bijām izveidojuši. Tikai nelaime viena – arhīvos tie nav saglabājušies.

Kas pats nodarbojas ar lielo spēļu spēlēšanu, tam rokās dodas līdzīgi sižeti un dzīves stāsti. Visbēdīgākais piedzīvojums man ir 1990. gadā ar raidījumu par Ēvaldu Valteru un viņa dzejoļu grāmatu “Rusiāde”. Šo grāmatu kā faksimilkopiju man atveda radniece no Amerikas 1988. gadā. Biju to izlasījusi un vienā no TV raidījumiem “Ar Māras zīmi” pastāstīju par to, citēju dzejoļus. Lūdzu, lai atsaucas kāds, kas zina šīs grāmatas autoru.

Tūlīt pēc raidījuma izskanēšanas man zvanīja aktiera sieva Vera Gribača un noslēpumaini paziņoja, ka viņa zina autoru un ir gatava mani ar viņu iepazīstināt. Tā nokļuvu Ēvalda Valtera dzīvoklī, iepazīnos ar fantastisku

personību pāri un pieteicu veidot īpašu raidījumu par "Rusiādi", jo stāsts bija tā vērts.

Raidījumu veidoju augošā dramaturģijā: dzeju ik pēc viena dokumentāla stāstījuma lasīja Harijs Liepiņš. Stāsts, kā manuskriptu nogādāja uz zviedru kuģa, kur to izdeva, Ēvaldam Valteram nozīmēja ļoti daudz. Apvaldītā emocionalitāte līdz pēdējai epizodei noslēpa īsto dzejas autoru. Iecere radīja bumbas sprādziena efektu, kad beigās tika nosaukts autors. Es paguvu raidījumu nokopēt un tūlīt pēc ētera 1990. gada aprīļa beigās izvest uz Vāciju. Atgriežoties uzzināju, ka raidījums atkārtojumā ēterā nav palaists, jo toreizējais redakcijas vadītājs Vilberts Opalais to pavēlējis nodzēst. Pašcenzūra darbojās.

Bet man ir palicis dzejoļu grāmatas rokraksts ar skaistu Ēvalda Valtera ierakstu: "Šarmantajai Evai Mārtužai". Paldies!

Noteikti, ja es dzīvotu Šekspīra laikmetā, es būtu radījusi viņa mīklu, jo, kā rakstītu Broņislava Martuževa:

Mūs izsmejot, slien ragus balta kaza,
Kas zvaigznēs ņipri ganās.
Vēl debestētiņš nav ar rīksti nācis,
Vēl pārgalvības laikmets tikko sācies!

2001. gada 20. augustā

Laima Līvena

Kā tapa Broņislavas Martuževas “Ceļu krusti”

Mana pieredze izdevniecības redaktora darbā nav neko liela, patiesībā tā ir pavisam niecīga – aptuveni gads. Taču tas bija skaists un vērtīgs laiks – trešā atmoda. Pēkšņi nez no kurienes uznira pārsteigumi, kas agrāk, padomju laikā, būtu izvērtušies par sensācijām ne jau Latvijas mērogā vien. Taču trešā atmoda bija sensācijām un atklājumiem bagāta – atklājās rūpīgi slēptais, atklājās čekas mīklas un noslēpumi. Vēsture nometa melu un sagrozījumu plīvurus. Viss paloja emocijās. Tāpēc izdevniecības “Liesma” jaunatklājumus tauta uztvēra kā pašsaprotamus.

Taču pavisam citādāk ir pašai cieši sadurties ar šiem noslēpumiem. Tā kādu dienu izdevniecības oriģinālliteratūras redakcijas vadītāja Vija Jugāne paaicināja mani savā kabinetā un, izņēmusi no atvilktnes biezu manuskriptu, piedāvāja man strādāt un veidot Broņislavas Martuževas dzejoļu grāmatu, pastāstīja arī, ka Broņislavas dzejoļi jau iznākuši pasaulē ar Evas Mārtužas vārdu. Taču atšķirībā no parasta pseidonīma šos dzejoļus pārstāvēja arī konkrēta persona – “Balta puķe ezerā” un “Rakstītāja” skaitījās Evas Mārtužas – jaunas un daudzsološas dzejnieces – grāmatas! Tātad viss bijis legenda. Mūsdienu legenda.

Tajā pašā dienā es zvanīju Broņislavai. Izrādījās – mēs jau bijām tikušās Maijas Silmales bērēs 1973. gada nogalē, tātad mūs vienoja arī kopīgā zaudētā draudzene, kuru Broņislava pazina no saviem izsūtījuma laikiem, bet es no 1968. gada.

Strādāt ar šo manuskriptu bija ārkārtīgi interesanti, šķiet, grāmata izdevās gan Broņislavai kā dzejniecei, gan man kā redaktorei. Es šajā darbā ieliku visu savu atklātības uzvārdīto dvēseli. Varbūt pat grāmata iznāca pārāk politizēta, atmetot lirisko. Pirmo variantu (sakārtojumu) Broņislava izbrāķēja. Viņa sacīja: “Tā nav mana grāmata.” Es domāju, lasīju, skatījos sakārtojumu, meklēju vainu, bet vaina bija manī. Es taču biju atmetusi visu intīmo, paturēdama aso, politizēto. Tad es sacīju Broņai: “Atvaino, biju aizmirsusi, ka tolaik tu biji jauna, tu milēji, tev sāpēja.”

Izveidoju jaunu sakārtojumu, dzejoļu taču pietika, tur bija vesels cilvēka mūžs. Ilgi domāju par krājuma nosaukumu, reiz kopā ar Evu Mārtužu cilājām dzejoļus. Neatceros, kam piederēja ideja “Krustu ceļi”, kam pagriezīens “Ceļu krusti”, taču tas derēja pat ļoti, jo Broņislava pati bija uzticīga katoliete, un zemtekstā vijās arī mūžā nostaiģātie krustceļi. Aleksandrs Stankevičs radīja brīnišķīgu un atbilstošu grāmatas noformējumu. Un tā grāmata iznāca, es pati to uzskatu par savu redaktora darba virsotni. Protams, Broņislavai pēc tam iznākušas vēl trīs grāmatas – “Gaismas lāse” (1994), “Ceļteku vāļites zied” (1996) un “Nopūtas” (1998), kura kļūva par gada labāko grāmatu. Taču “Ceļu krusti” man ir vistuvākā, jo tur klāt arī pilīte manu sirdsasiņu. Es ceru, nevienam no tā nebūs ne sliktāk, ne skaudīgāk, ja vēlēšu šālaika apgādu vadītājiem (daudzi no viņiem

vairs neatļaujās algot redaktorus, kur nu vēl korektorus, pietiek taču tikai ar cilvēku, kas ielaiž tekstu kompju-
terā) tomēr saprast – ar manuskriptu jāstrādā. No redak-
tora darba atkarīga grāmatas veiksmē. Ne visi autori
prot novest manuskriptu līdz gatavībai. Reizumis pie-
strādāt vajag pavisam nedaudz, lai teksts un sakārto-
jums iemirdzētos.

2001. gada 30. jūlijā

Stāsta rakstnieks no vēju pilsētas
Olafs Gūtmanis

Tolaik

Pret mums, literātiem, vēlāk kļuvušiem arī par rakstniekiem, kas savulaik bija izsūtīti vai citādi represēti, padomju laikos, maigi izsakoties, bija visai piesardzīga attieksme izdevniecībā "Liesma", nemaz nerunājot par cenzoriem. Nevaru spriest par citiem, bet mani, izdodot pirmos dzejoļu krājumus un prozas grāmatiņas, allaž pavādīja nedrošības sajūta – ka tik nepielaižu kādu ideoloģisku kļūmi. No šīs baiļu sajūtas radās pat daži dzejoļi, par kuriem tagad jākaunas. Laiki, noskaņas un rakstītprasme mainījās, kļuva drošāks, meklēju dzejas tēlus, kuros izteikt, ja neko citu, tad savu latvietību.

Pa purvu purviem dzērves kliedz: cik mēs?
Vai dzimtā puse vienu kāsi pacelt spēs?

Liku lietā pagānisko atribūtiķu, pirmatnējos dzejas tēlus. Pievērsos Saulgriežu tēmai:

Mēs tie, kas ilgi tumsā dzīvojuši
Un dziedājuši sauli debesīs.

Par izsūtījuma laiku Krasnojarskas novada ziemeļos, Taimiras pussalā uzrakstīju romantisku tēlojumu "Aiz ziemeļblāzmas". Redaktors A. Stankevičs pieprasīja ievadu – bez tā grāmatiņa nevarot iznākt. Kaut ko

samuldēju, lai novērstu uzmanību no fakta, ka biju izsūtītais. Vēlāk, jau pēc gadiem desmit, tādā pašā garā uzrakstīju atmiņu tēlojumu par otrreizējo izsūtījumu, kad mūsu ģimene bija nometināta taigas ciematā Čuļskā, tajā pat Krasnojarskas novadā. Saviju kopā ceļojuma aprakstu ar kādreiz piedzīvoto, nosaucu tēlojumu – “Atmiņu upe Čulima”, un to turpinājumos publicēja Liepājas laikrakstā “Komunists”. Pateicoties toreizējā avīzes redaktora Jāņa Vuškāna drosmīgai rīcībai. Aprakstu sakārtoju grāmatā, manuskriptu iesniedzu izdevniecībā “Liesma”. Tad Liepājas pilsētas partijas komiteja pēkšņi izrādīja modrību – aprakstu nosauca par izsūtītā piezīmēm, kurā apmelota krievu tauta. Kā tika iedarbināti un darbojās visi šie ideoloģiskās modrības mehānismi, nevaru spriest, jo atklāti man neviens neko neteica. Vienīgi redaktors Jānis Sirmbārdis izdevniecības iekšējā recenzijā, ka tādā veidā apraksts nav publicējams. Cik atceros, viens no būtiskākajiem iebildumiem bija epizode ceļojuma aprakstā, kur ciematā Belij Jar tikāmies ar 1941. gada 14. jūnijā izsūtīto Bergmaņu ģimeni. (Dēls Jānis vairs nerunāja ne vārda latviski.) Par šo tikšanos dramatiskā aspektā esmu rakstījis tēlojumā “Ūdenstūristi”, kas ietilpst pagaidām vēl neizdotā manuskriptā “Dzērvju dejas”.

Neuzskatu sevi par tik varošu rakstnieku, ka manuskriptos nebūtu labojamu vietu, noraidāmu atsevišķu darbu, taču nevaru piekrist, ka aprakstā “Atmiņu upe Čulima” būtu apmelojis krievu tautu. Nevienā epizodē. Pat tajā, kurā attēloju svētku svinēšanu ciematā ar dūšīgu iedzeršanu un jautrošanos. Par šo manu rakstnieka “kļūmi”, kā vēlāk atstāstīja paziņas, partijas komitejas darbinieki klāstījuši politnodarbībās dažādos

Liepājas darba kolektīvos. No tā laika Liepājā (jau astoņdesmitajos gados) jutos pabāzts kā zem lupas.

Taču brīvības apjausmas jau vēdīja gaisos, mani toreizējie domubiedri savā dziļākā būtībā bija īstēni Latvijas patrioti. Liepājā apmainījāmieš ar nelegāliem izdevumiem, aizliegtām grāmatām, kaut "čeka" centās kontrolēt mūsu rīcību. Palaikam nācās tēlot lojalitāti.

Tolaik, 1985. gadā, sāku rakstīt savu trimdenieka biogrāfiju, kas tikai 1992. gadā parādījās "Dzīves grāmatā". Darīju to paslepen. Pat no tuviniekiem. Ja man tā būtu jāraksta vēlreiz, darītu to ar traģiskāku dzīves izjūtu, vairāk pievērstos arī citu tautiešu pārdzīvojušiem trimdā. Tolaik izvirzīju sev uzdevumu – palūkoties uz mūsu tautas likteni, traģisko notikumu ar zēna acīm, jaunekļa skatījumu.

Kad 1988. gadā Rakstnieku Savienībā sanāca komisija Totalitārā režīma noziegumu apzināšanai (toreizējo nosaukumu neatceros), kuras loceklis biju (priekšsēdētājs J. Stradiņš), "Dzīves grāmatas" manuskripts bija tikpat kā pabeigts un es to piedāvāju publicēšanai žurnālā "Karogs". Tomēr žurnālam tas nederēja. Apraksts iznāca izdevniecībā "Liesma" 4000 eksemplāru lielā metienā, no kura man palikusi viena grāmata. Tā pati iemantota pēc sludinājuma vietējā laikrakstā.

Par šiem pašiem notikumiem varētu klāstīt arī plašāk un daudzpusīgāk. Bet – vai tas vairs ir vajadzīgs?

Valdemārs Ancītis

Kā man mācīja pašcenzūru

Esmu gatavs padalīties atmiņās par ne visai senajiem gadiem, kad bargā (reizēm pat ļoti bargā) cenzūra centās mūs visādi ierobežot, pastāstīt, kā mēs tai pretojamies vai – pareizāk – kā mēs centāmies un iemanījāmies no tās izvairīties. Labāk gan laikam būtu runāt nevis par cenzūru, bet par cenzorību, kā to savā pēdējā grāmatā (par pareizo un nepareizo Raini) dara nelaiķis Jānis Kalniņš. Kālab cenzorība? Lai būtu skaidrāk, jo grāmatniecību un presi vadīja un kontrolēja neba tikai partijas ieceltie cenzori (Glavlitā un Preses komitejā), bet arī pati partija, tās daudzie sekretāri un jebkurš padomju ierēdnis, pat jebkurš mirstīgais, ja vien gribēja parādīt, cik viņš modrs un cik pareizs, salīdzinot ar nepareizo autoru.

Stāstāmā šai sakarībā būtu ļoti daudz, jo esmu taču rakstījis un publicējis daudzus gadus. Tāpēc no visām atmiņām šoreiz esmu izvēlējis vienīgi tās, kas attiecas uz manu literāro un sabiedrisko darbošanos Saldū un Saldus novadā. Jo cenzorība bija visai modra arī provincē un Saldū varbūt pat modrāka nekā šur tur citur.

Uz dzīvi Saldū pārcēlos 1948. gada rudenī. Dzimis un audzis Sēlijā, uzskatīju, protams, sevi par sēli. Savu lokālpatriotismu lūkoju pierādīt (pirmām kārtām – pats

sev) tā, ka interesējos par Sēlijas novada pagātni un kultūru, par vērā liekamajiem sēļu novadniekiem. Kļū-dams par Saldus pilsoni, sapratu, ka man, ja gribu te palikt, jākļūst arī par Saldus lokālpatriotu. Sagadījās tā, ka viena no pirmajām grāmatām, ko, Saldū ieradies, pārļasīju, bija Jēkaba Janševska eņopeja "Dzimentene". Nu lasīju to pavisam citādi nekā agrāk – vairs ne kā latvietis vispār, bet kā Janševska novadnieks. Sapratu taču, ka ar visiem šiem cilvēkiem – Biezuma Bozuma, Knēveļu Didžus, Tēvines un Pēterenes pēcnācējiem man turpmāk nāksies dzīvot kopā. Vēl jaunajā dzīvesvietā nebiju pa īstam apsildījies, kad jau sāku ar to mazdrusciņ leņoties. No šejienes taču nāca pats Janis Rozentāls!

Pēc PSKP XX kongresa, kad bija sācies tā dēvētais Hruščova atkusnis un Rīgā jau sāka parādīties gan agrāk aizļiegtu autoru (piemēram, Jāņa Medeņa) publikācijas, gan neaizļiegtu autora sacerējumi jaunā izskatā – rakstīti brīvāk, krāsaināk, jaukā nekā Staļina gados, nospriedu, ka klāt īstais brīdis arī man nākt klajā ar saviem lokālpatriotiskajiem rakstiem un rakstiņiem. Biju, kā saka, trāpījis desmitniekā. Kaut arī mūsu "Padomju Dzimenteni" bija tikai divi lappusītes (t. i., viena vienīga lapiņa), jau 1957. gadā tika iespiesti mani negarie gabaļiņi par novadniekiem Jani Rozentālu, Kārli Krūzu un Jāni Plaudi. Sadūšojos un uzrakstīju arī par ceturto novadnieku Kārli Zāli, bet te biju pārrēķinājies: par Zāli nenodrukāja, viņš nebija atļauto personību sarakstā. Šī tad arī bija mana pirmā sastapšanās ar Saldus cenzo-rību. Brīvībai tā tad bija robežas.

Biju tad jau sācis rakstīt Rīgas izdevumiem, bet turpināju šo to aiznest vai aizsūtīt arī uz Saldus redakciju. Tomēr kļuvu piesardzīgāks – par novadniekiem vairs

nerakstīju, lai neatkārtojas tas, ko biju pieredzējis ar Zāli.

1960. un 1961. gadā Saldū avīzīte neiznāca. Partija bija nolēmusi paeksperimentēt. Kālab laikraksts jāizdod katrā rajonā, varbūt pietiktu ar vienu avīzi plašākai teritorijai? Kurzemē par tādu kļuva Liepājas "Komunists". Eksperiments neattaisnojās. "Komunista" žurnālistiem ērtāk bija rakstīt par savu Liepāju un Liepājas tuvāko apkārtni, tālākie apvidi palika "neapverti". Bija vien jāatjauno rajonu prese, un tā 1962. gada 2. februārī iznāca mūsu rajona atjaunotā laikraksta pirmais numurs. Nosaukumu "Padomju Dzimtene" bijām pazaudējuši, ar šādu nosaukumu turpmāk iznāca Kuldīgas avīze. Mums toties tika "Padomju Zeme", kā pirms eksperimenta bija saucies kāds Vidzemes laikraksts. Bet ne jau tas svarīgākais. Svarīgākais tas, ka Saldum tiešām bija palaimējies. Pie mums par redaktoru atnāca Kārlis Skruzis – visnotaļ gaišs vīrs, labs sava aroda pratējs un vienlaik cilvēks bez partijiskiem aizspriedumiem. Jau pirmajā avīzes mēnesī sagatavoju literatūras un mākslas lappusi. Šādas lappuses turpmāk iznāca visai regulāri – katru mēnesi pa vienai, dažreiz pat divas. Manus rakstu darbus Skruzis labprāt drukāja arī ārpus literārajām lappusēm. Strādāju ar prieku. Vienu rakstu gan, atceros, Skruzis izbrāķēja. Tas bija par novadnieku Augustu Bīlenšteinu. Kaut arī biju, ka man pašam likās, izrikojies visai gudri – gan virsrakstā licis "Divi Bīlenšteini", gan tekstā rādījis, ka šis baltvācu mācītājs jāvērtē divējādi – kā vīrs ar nopelniem, bet vienlaik arī kā progresu bremsētājs, mana apcerīte palika nenodrukāta. Man jau esot taisnība, teica redaktors Skruzis, bet... Sapratu: ir jau vēl vīri, kas stāv augstāk par mūsu redaktoru.

Talantīgu autoru mums trūktin trūka. Bet tiem, kas šķita kaut cik pārāki par citiem, centāmieš dot pa veselai lappusei. Tādi bija Valdis Rugājs, Elmārs Sauja (abi tagad jau Aizsaulē). Skaistu pārsteigumu mums sagādāja Laima (tolaik vēl Laimdota) Līvena, kas no iesācējas par dzejnieci tapa, tā sakot, mūsu acu priekšā. Priecājāmie mēs, domāju, ka priecājās arī pati Laima. Bet iejaucās cenzorība. Nē, tā varbūt arī vēl nebija īsta cenzorība. Tie bija Kurzemes rajonu žurnālisti, kas, cits citu kritizēdami, bija nosprieduši, ka Saldus literārās lappuses neiet pa citu šādu lappušu iestaigātu taciņu. Nezinu, varbūt viņi Laimas dzejoļos bija atklājuši arī kādas ķecerības, par tādām, šķiet, netika runāts. Žurnālistu sanāksnā, kurā arī es – kā zināmā mērā ieinteresētā persona – biju klāt, Kārlim Skruzim un man visvairāk pārmeta to, ka vesela lappuse atvēlēta pilnīgi jaunai, nepazīstamai autorei, kas cerības var attaisnot, bet var tās arī – pasarg, Dievs! – neattaisnot. Viņa taču pat jauno autoru semināros neesot vērtēta (Rugājam un Saujam šī “skola” bija jau aiz muguras). Man netika dots vārds, bet Skruzis “atkapājās” lieliski. Jā, viņš piekrita, ka jaunajai dzejniecei izsniegts avanss, bet viņš nešauboties, ka Laima to atpelnišot ar uzviju. Un ja kādam varbūt liekoties, ka Saldus literāti nav tik talantīgi, ka pelnītu katrs savu lappusi, tad viņš tomēr paliekot pie tā, ka literārai lappusei Saldū jāiznāk un tā iznāks! Skruzim tad neviens vairs arī neuzdrošinājās iebilst.

Ar Kārli Skruzi iznāca visai bieži runāties, sevišķi tad, kad atvaļinājuma laikā (vasarā) aizstāju redakcijas korektori. Atceros, cik lepni viņš man stāstīja, ka esot ar Imantu Auziņu tuvi kaimiņi (tātad Zalvē). Diemžēl no krietnā redaktora saldeniekiem nācās drīzi vien šķirties.

Viņu pārcēla vispirms uz Liepāju par "Komunista" redaktoru, bet pēc tam uz Rīgu, par valsts izdevniecības direktoru.

Skruža vietā par redaktoru no Liepājas atnāca ventiņš Gunārs Kroje. Kas nu būs, kas nebūs? Bažas bija lielas. Par laimi, tām nebija pamata. Kroje izrādījās ne sliktāks par Skruzi. Vismaz, ciktāl tas uz mani attiecās, tad turpinājām visu, kas jau iesākts Skruža laikā.

Sadarbošanās ar Kroji iznāca visai ilga – līdz pat viņa aiziešanai no redakcijas, tātad vairāk nekā divi gadu desmitus. Pirmie gadi man bija lepnum lepmi. Kroje labprāt iespieda vai visu, ko viņam aiznesu. Ja materiāls lappusē nesagāja, lappusi pataisījām platāku, pieliekot klāt kādu lieku sleju no nākamās lappuses. Vai arī – pārpalikumu turpinājām mugurpusē. Vai arī – nākamajā avīzes numurā. Tā bija tiešām liela labvēlība mūsu lappusēm no redaktora Gunāra Krojes puses, labvēlība, kādu pēc tam ne no viena cita redaktora tā arī vairs nesagaidījām (kaut arī avīze kļuva aizvien biezāka un telpas vairāk).

Redakcijai, protams, bija jāstrādā pēc iepriekš sastādīta un, domājams, partijā apstiprināta plāna. Bet gadās, sacīsim, ka Saldū ierodas Zinātņu akadēmijas etnogrāfu ekspedīcija, etnogrāfi ļoti vēlētos, lai avīze viņu darbošanos mazliet padaudzina (no tā varētu būt atkarīgas ekspedīcijas sekmes). Bet, ja to darīsim pēc nedēļas, būs jau par vēlu. Plāns jau nav nekāds Mozus bauslis, ko nedrīkst pārkāpt: rītdienai paredzēto rakstu var nodrukāt aizparīt, bet rītu tā vietā redaktors ar mieru ielikt rakstu par etnogrāfiem. Kārlis Zāle? Jautājums īss – ir vai nav Saldus novadnieks? Ir. Tātad šaubu nevar būt – par Kārli Zāli jādrukā. Ka viņš padomju varai nav

īsti pieņemams, tā nebūs liela nelaime. Zālem taču ir bijis ne vien Brīvības piemineklis un Brāļu kapi, bet arī tādi darbi, kas radīti pēc paša Vladimira Iljiča ierosinājuma. Minētie piemēri nav izdomāti. Tie ņemti "iz dzīves" un, manuprāt, labi raksturo Gunāra Krojes darba stilu un attieksmi pret kultūras lietām.

Izveidojās arī tradīcija – ik rudeni izdot Dzejas dienām veltītu lappusi, kurā pārstāvēts iespējami daudz gan vietējo, gan Rīgas un citu rajonu autoru – no katra pa dzejolīm. Reizumis izlaidām pa lappusei mirušo Saldus novadnieku piemiņai. Tādas iznāca Pēterim Galviņam, Janim Rozentālam (divreiz), Kārlim Eglītim, Miķelim Rozentālam, Kārlim Zālem, Palēviču dzimtai, Kārlim Krūzam, Eduardam Šilleram, Jukumam Vācietim (divreiz), Emīlam Frosam. "Brālīgajām" literatūrām bija veltīta viena Maksima Gorkija un divi lietuviešu lappuses. Vienu 1. aprīļa lappusi piepildījām ar latviešu humora klasiķu (Olivereto, Dr. Orientācija, Sukubura, Rožmīļa u. c.) sacerējumiem. Taču visvairāk īpašu lapušu tika (apaļu gadskārtu gadījumos) tolaik vēl dzīvajiem – Miervaldim Birzem, Mārtiņam Kalndrūvam, Mirdzai Ķempei, Vilmai Dellei, Kārlim Eglem, Jānim Niedrem, Indriķim Zeberiņam, Andrejam Upītim, Herbertam Dorbem, Jānim Sudrabkalnam, Kārlim Kraujņam, tāpat mirušo piemiņai (Rainim, Jānim Jaunsudrabiņam, Eduardam Veidenbaumam, Jānim Endzelīnam, Aspazijai, Kaudzišiem, Fricim Bārdam, Garlībam Merķelim).

Personu saraksts iznāca garš, bet to nesāīsināju ar nolūku – lai būtu redzams, ka samērā nelielo provinces iespēju robežās mēs tiešām centāmies paveikt ko labu.

Muļķīgi, protams, būtu sacīt, ka Saldū tais laikos

iznāca pretpadomju vai pa pusei pretpadomju avīze. Nekā tamlīdzīga. Jau nule sniegtais personu saraksts rāda, ka tā bija padomju avīze kā visas. Tikai mazliet saprātīgāka, bez padomiskiem aizspriedumiem. Līdz Rīgai un arī vēl tālāk aizskanēja ziņa, ka Saldū iznākot laba avīze ar itin pieņemamu literāro un novadpētniecisko daļu. Ak tā? Tad jau varbūt kaut kas nav kārtībā ar ideoloģiju?

Cenzorība pamodās allaž modrā Jāņa Niedres personā. Tā kā biju Saldus literātu apvienības vadītājs, bet rajona avīzes literārā lappuse skaitījās it kā apvienības "oficiozs", tad lappuses un arī dažas citas publikācijas kārtīgi un paklausīgi sūtīju uz Rakstnieku savienību, jo pastāvēja nerakstīts likums, ka rajonu apvienībām par savu darbību jāatskaitās Rīgas profesionāļu priekšā. Konkrēti tas nozīmēja atskaitīšanos Rakstnieku savienības Jauno autoru komisijai. Apvienību vadītāji reizi gadā tika aicināti uz Rakstnieku savienību – it kā uz dalīšanos pieredzē, it kā uz galvas mazgāšanu. Bet galvenais galvu mazgātājs tur bija Jānis Niedre.

Atceras, cik sašutis viņš bija, kad Saldus "Padomju Zemē" biju uzrakstījis gabaliņu par novadnieku Jēkabu Janševski. Ne nu pārāk slavējis, nē. Tikai iespējami objektīvi pastāstījis, kas tas Janševskis tāds ir un par ko viņš pieminams. "Mēs," Niedre teica "mēs", nevis "es", "mēs izņēmām visu Janševski cauri, sak, varbūt kaut ko varētu izdot, bet nekā, itin nekā. Sarakstījis bez jēgas daudz, bet vērtības nekādas." Laikam jau nepateica, ka Janševskis kaitīgs un bīstams, bet no Niedras niknuma to varēja izsecināt katrs pats.

Tāpat par kādreizējo Niedras šefu Matīsu Siliņu. Jā, jau jā, Niedre nenoliedza, ka Siliņš – Saldus novadnieks,

dzimis Ķunķurkalējos, vai kā tur to vietu sauc. Etnogrāfs, jā, kaut ko jau viņš tur darījis, bet kas viņš par dzejnieku? Tā jau katrs, kurš zina, kas ir trohaji un ka tautasdziesmu pantiņā četras rindas, var kaut ko uzskribeļēt tautasdziesmu formā. Bet vai tā ir dzeja?

Katram, kas klausījās Niedres autoritatīvajos apgalvojumos, uzreiz bija skaidrs, ka Saldū gan neko prātīgu nedrukā. Izmantojot Saldus avīzes redaktora modrības trūkumu, tur parādās visādas blēņas. Niedre, folklorists būdams, nevarēja nezināt arī manu brāli Krišjāni, ar kuru viņam bija nācies satīties uz vienas laipas jau 1940. gada vasarā, likvidējot Rakstu un mākslas kameru (tur Krišjānis pārzināja tautas garamantas) un filoloģijas studentu "Ramavi" (ši biedrība izdeva "Ceļus" u. c. grāmatas).

Krišjānis man bija stāstījis, cik neiecietīgi Niedre veicis savus likvidatora pienākumus. Viņš gan tad nav darbojies viens, palīdzējuši viņam arī citi (ja pareizi atceros, tad vēl Indriķis Lēmanis), bet Niedre bijis niknākais no visiem.

Visu sacīto vērā ņemot, nebija jābrīnās, ka savā romānā "Aiz loga aug dadzis" vienu no personām Niedre bija nodēvējis manā vārdā – Romualds Ancītis (uzvārds nav pat grozīts, bet vārdā juku jukām izmantoti mana vārda burti). Kad par šo faktu pasūdzējos Edgaram Damburam, viņš teica, lai es neuztraucoties: Romualds Ancītis romānā esot vienīgais, par kuru kaut cik interesanti uzrakstīts. Tad nu es nomierinājos ar.

Niedre tomēr bija tik solīds, ka laikam nekur "tālāk" par maniem Saldus avīzes rakstiem un literārajām lappusēm nebija ziņojis – ne uz Saldu, ne uz Rīgas iestādēm, jo nekādas represijas ne man, ne avīzei nesekoja.

Bet Niedres nelabvēlība nebija nekas labs. Ja ne vairāk, tā man bojāja omu.

Ar bibliotekāru Valdi Anapartu sarunājām 1964. gada 7. oktobrī aicināt uz Saldu veselu grupu rakstnieku, taču tikai tos, kas nedzīvo Rīgā. Minētajā vakarā viņi ieradās Saldū – Herberts Dorbe un Mārtiņš Kalndruva no Ventspils, Egons Līvs no Liepājas, Ilze Indrāne no Praulienas un Miervaldis Birze no Cēsīm. (Bija aicināts arī Kārlis Štrāls no Pļaviņām, bet viņš neatbrauca, tikai atsūtīja sveicinājuma vārdus). Šis vakars iezīmēja tādu kā lūzumu Saldus literārajā dzīvē. Jau iepriekš Saldus lappusēs publicējām aicināto rakstnieku darbus, pēc tam – vēl vairāk.

Visi, kurus bijām aicinājuši un izredzējuši, bija Rakstnieku savienības biedri. Nebūtu bijis glīti pārāk pelt ne viņus, nedz arī vakara rīkotājus. Niedre, par sarīkojumu uzzinot, esot tikai indīgi noteicis, tas Ancītis Saldū dibinot pats savu Rakstnieku savienību. Tas viss.

Ap šo pašu laiku Kārlis Egle man deva labu padomu. “Tu jau tur drukā rakstus par citiem. Kas tev liedz uzrakstīt kādu slavinošu vārdu arī par Niedri? Aizraksti viņam, lūdz, lai atsūta kādu savu prozas gabalu, un tu redzēsi – attiecības uzlabosies. Nevienš, arī viszvērinātākais komunistš, nav tik ļoti principiāls, ka neuzķertos uz glaimu āķa”. Eglem paklausīju, un zivtiņa uzķērās. Kad Niedre mani vairs nepēla, es arī viņā sāku pamanīt šo to cilvēciņu. Visi esam tikai cilvēki...

Uz “galvas mazgāšanas” saietiem sāka nākt Mirdza Ķempe. Par mani kādu labu vārdu viņai bija bildis gan Kārlis Egle, gan Jānis Liepiņš, sāku ar viņu kontaktēties (pa pastu) arī pats. Gala iznākumā – viņas visai noturīgā labvēlība. Saprotams, nu sākās citi laiki. Ne mani,

ne manas lappuses Rakstnieku savienībā vairs nepēla. Ja arī varbūt Niedre to būtu gribējis darīt, tad blakus viņam tak aizvien sēdēja Mirdza Ķempe, gatava katram pārmetumam sacīt preti savu aizstāvības vārdu.

Saldus literāro lappušu autoru skaits vairojās, lappušu prestižs cēlās. Manuskriptu no Rīgas un citām vietām, dažreiz pat no Lietuvas (Kosts Korsaks), nāca tik daudz, ka pašu saldenieku ražojumiem vairs neatlika vietas. Pat no Niedres dzirdēju vairs tikai atzinīgus vārdus. Kā ideoloģija sašķīst pret paša personas patiku vai nepatiku!

Kad Saldus lappuses atzīmēja savu pirmo "jubileju" – piecdesmitās lappuses iznākšanu (1967. gada 23. maijā), tas autoru kopskaits jau pārsniedza septiņdesmit. Laba vēlējumus lappusei atsūtīja Mirdza Ķempe. Bet Miervaldis Birze, konstatēdams, ka Saldū drikst publicēties arī tādi autori, kuru manuskriptus Rīgas redakcijas vairās ņemt pretī, secināja, ka tas iespējams vienīgi tāpēc, ka Saldū strādā pats labākais redaktors Latvijā. Spriežot pēc tā, ko mēs dažkārt "dabūjām cauri". Birzes vārdus tiešām varēja attiecināt uz mūsu Gunāru Kroji.

Kādu laiku pat Saldus partijnieki, šķiet, drusku lepojās, ka mums tāda literārā lappuse. Rajona priekšsēdis, atceros, reiz pat ar cieņu izteicās, ka mūsu rajona laikraksta literārā daļa esot sasniegusi griestus. Taisnība viņam izrādījās tādā ziņā, ka tālāk tiešām mums vairs nebija kurp kāpt. Varējām tikai slidēt lejup.

Protams, ja salīdzināsim ar Rīgas izdevumiem, tad Saldus lappusēm jāpiekāpjas, bet jāņem tak vērā saldenieku tiešām mazās iespējas. Cik tad Kroje varēja nodrukāt? Un cik lielus honorārus varēja maksāt? Rakstus un dzejas mums visvairāk sūtīja vecākās paaudzes

autori, kuru publicēšanās iespējas Rīgā bijaniecīgas. Tad vēl provincieši. Un tad vēl viens otrs, kam sakars ar Saldu. Mēs nevarējām sacensties, sacīsim, ar "Literatūru un Mākslu". Griestus varbūt tiešām bijām sasnīguši, bet tie bija pazemi.

Pienāca 1969. gada rudens. Izlaidām tradicionālo Dzejas dienu lappusi – no katra dzejnieka pa dzejolīm. Vai nu mūsu partijas ļaudis bija kļuvuši acīgāki, vai arī lappusē bija vairāk nekā citreiz tādu dzejoļu, kurus, ja grib, var divdomīgi saprast, bet redaktors viendien, kā tagad saka, konfidenciāli pačukstēja, ka "Baltais nams" (tā saldenieki dažkārt dēvēja profesora Paula Kundziņa projektēto ēku, kurā padomju gados mita partijas komiteja) ar Dzejas dienu lappusi neesot mierā. Pirmais sekretārs pat grasoties lappuses jautājumu celt priekšā nākamajā biroja sēdē. Varbūt es varot tai lietā ko darīt? Kaut kā aizstāvēties? Atcerējos, ka pirmo sekretāru patiesi nevar turēt aizdomās, ka viņš būtu viens no maniem draugiem. Kad (runa par 1968. gada janvāri) avīzē izlasījis ziņu, ka esmu uzņemts par Rakstnieku savienības biedru, "pirmais" aiz pārsteiguma tīri vai palēcies no krēsla. Šis leģionārs? (Jā, taisnība, 25 mēnešus biju kalpojis vāciešiem). Šis budža dēls? (Jā, arī tā bija taisnība.) Šis buržujskais pagrīdnieks? (Jā, 20 mēnešus biju pēc kara dzīvojis nelegāli.) Šis aizliegtu grāmatu turētājs? (Jā, jā, arī šai punktā "pirmais" nemaldījās: biju izkratīts un pie manis bija atrastas nevēlamas grāmatas.) Šis, šis, šis? Nu bija pienākusi reize, kad sekretārs varēja parādīt manu īsto vietu. Un īstajā brīdī. Jo, piemēram, Prāgā Dubčeka laiks bija jau pagājis. Auklēšanās ar ienaidniekiem bija beigusies.

Jau minēju, ka mūsu piecdesmito lappusi apsveica

Tautas dzejniece Mirdza Ķempe. Kā būtu, ja līdzīgu sveicienu simtajai lappusei mēs saņemtu no Tautas dzejnieka Jāņa Sudrabkalna? Uzrakstīju Sudrabkalnam. Un atbilde pienāca! Un mēs to paguvām iespiest simtajā lappusē 1969. gada 25. septembrī – jau pirms iecerētās partijas biroja sēdes.

Sudrabkalna apsveikums pārspēja visas manas cerības. Tīras uzslavas vien. Turklāt arī tieši par partijnieku nopelto Dzejas dienu lappusi. Atzinības vārdus varējām publicēt arī no dažu citu laba vēlētāju – Antona Birkerta, Heinriha Stroda, Alfona Vilsona vēstulēm. Bijām panākuši to, kas bija vajadzīgs: partijas biroja sēdē lappušu jautājums neesot ticis pat pieminēts.

Nezinu droši par Gunāru Kroji, bet mana “stratēģija” bija skaidra: iedabūt Saldus avīzē iespējami daudz un iespējami objektīvas informācijas par novada pagātni un kultūru, iespējami daudz vielas, lai lasītājam rastos kaut aptuvenus priekšstats par to, kas labs (un arī – kas slikts) notiek Latvijas literārajā dzīvē.

Tāda bija “stratēģija”, bet “taktika” vēl vienkāršāka. Saldum bija vismaz četri ievēribas cienīgi novadnieki, kurus varējām apzīmēt ar tais laikos ierasto vārdu “padomju”: valsts un politiskajā laukā – Jānis Rudzuts, militārajā – Jukums Vācietis, bet literatūrā – Eduards Šillers un Emīls Fross. Ja mēs rakstām šad tad par šiem četriem, tad tai pašā laikā – tā šķita – pretī varam likt četrdesmit tādus vīrus un sievas, kam vārdiņš “padomju” nederētu klāt. Ja mēs publicējam vienu rakstu par Maksimu Gorkiju, tad taču mēs drikstam tai pašā laikā publicēt desmit rakstus par mūsu pašu klasiķiem. Ja mēs dodam vārdu, sacīsim, Jānim Niedrem, tad taču drikstam dot vārdu arī citiem, reizēm varbūt pat tādiem,

kurus tas pats Niedre, miļuprāt, – tāpat kā savā reizē mani – ieliktu savā nākamajā romānā. Šāda taktika tais laikos bija visai parasta.

Neesmu vēl ne vārda bildis par “Adatu”. Tās bija trīs slejas mūsu laikraksta sestdienu numuros. Sākot ar 1964. gada 21. decembri redaktors “Adatu” nodeva manā ziņā. Praktiski tas notika tā. Redakcijas ļaudis (katru nedēļu cits) savāca pilsētas un rajona negatīvos faktus. Mans uzdevums bija tos kaut cik literāri apstrādāt – tā, lai iznāktu jocīgāk. Tas man bija tāds regulārs un puslīdz drošs ienākumu avots. Par literārajām lappusēm un “Adatu” kopā man maksāja caurmērā simt rubļu. Tā bija laba apkopējas alga, varētu sacīt, toreizējais iztikas minimums. Pat, ja nebūtu pilnīgi nekādu citu ienākumu, ar simtu bija gana samaksai par dzīvokli un pieticīgam uzturam. Varēja vēl atlicināt kādu drusku arī citām vajadzībām. Tāpēc neuztraucos, ja manus jociņus dažreiz visai nežēlīgi izrediģēja, netaupot ne manu stilu, ne manu humoru. Nereti mani jociņi pārvērtās bēdīgās nopietnībās. Es jau arī pats sapratu: jāzina taču mērs. Tāpat kā nedrīkstēja kritizēt partijas sekretārus un citus lielus priekšniekus, tā arī nedrīkstēja lietot frāzes, kuras kāds varētu uztvert citādi, nekā tās domātas. Dažreiz avīze publicēja lasītāju atsauksmes par publicētajiem rakstiem. “Adatu” visbiežāk pēla partijas vīri. Jo lielāks priekšnieks, jo nepatīkamāki viņam likās “Adatas” joki.

Galvenā rūpe man bija un palika par literārajām lappusēm un publikācijām novadpētniecībā. Bet arī par tām, kamēr jutos puslīdz drošs par redaktora atbalstu, daudz neuztraucos. Tomēr...

Visvairāk naida un skaudības mēs laikam sapelnījām tieši ar novadpētniecību, jo kvantitatīvi pārspējām Saldus

muzejniekus, no kuriem taču šāda rakstura publikācijas bija gaidāmas vispirms un visvairāk. Iznāca kaut kā dīvaini: Saldū ir muzejs, kas tālab dibināts un pastāv, lai koptu novadpētniecību, bet te nu kāds nespeciālists “no malas”, ne saukts, ne aicināts, grib muzeju tīri vai izkonkurēt. Tā teikt, privātais sektors pret sabiedrisko. Kura puse uzvarēs, tam vajadzēja būt skaidram jau iepriekš.

1969. gada novembrim biju plānojis lappusi, veltītu Kārļa Skalbes deviņdesmit gadiem. Vakarā vēl kopā ar korektori izlasījām salikumu, izlabojām misēkļus, bet no rīta, nopircis avīzi, ieraudzīju, ka laba daļa no mana materiāla palikusi neiespiesta. Tās vietā bija LTA raksts par Elvīru Baldiņu. Tātad iejaukusies cenzorība, jo parasti LTA materiālus par kultūras tematiem, ja arī izmantoja, tad neba manās lappusēs. Redaktora akceptēto lappuses saturu tātad bija kontrolējis vēl kāds, augstākstāvošs par mūsu redaktoru. No tā, kas atstāts, nebija izlobāms pat Skalbes gadu skaits. Labi vēl, ka bija pasaudzēts Ojāra Zandera raksts, citādi man būtu neērti pēc tam Ojāram acīs rādīties. Līdzīgi “ielāpi” izbrāķēto rakstu vietā pagadījās arī pāris citās reizēs – kad biju gribējis, kaut ar nelielām publikācijām, atzīmēt Alfrēda Gobas astoņdesmito un Paulīnas Bārdas septiņdesmito gadskārtu (1969. gada novembrī un 1970. gada jūnijā). Gobas ģimetei bija izgatavota pat klišeja, redaktors tātad bija cerējis, ka Gobas jubileju drīkstēsīm pieminēt...

Un tad – Imanta Ziedoņa “Kurzemītes” laiks. 1972. gada rudenī dzejnieks apceļoja visu Saldus novadu. Dienā nobridies, viņš dažu labu vakaru pasēdēja un pavakariņoja mūsmājā. Runājām par daudz ko, arī par

piemiņas muzeju iespējām Saldus rajonā. Ja citur tādi muzeji sadibināti, kādēļ nevarētu arī Saldus novadā? Līdzās Jaņa Rozentāla muzejam "Bebros" varētu pastāvēt Jukuma Vācieša muzejs Jaunlutriņos. Tas tad būtu muzejs ar mazliet politisku ievirzi. Bet vai nederētu arī vēl kāds muzejs novada kultūras cilvēkiem? Ziedonis bija izstaigājis rajonu un domāja, ka, no visādiem vielikļiem raugoties, vispiemērotākā vieta šādam muzejam būtu Nīgrandē.

Pēc tam domu par varbūtējo muzeju auklējām tālāk. Kad uz Saldu atbrauca Saulcerīte Viese un Imants Pijols (viņiem līdzī Juris Krieviņš), par muzeja ideju iedegās arī viņi. Tas viesā cerības, jo kā Saulcerīte, tā Imants nāca no iestādījumiem, kas saldeniekiem šai lietā varēja konkrēti palīdzēt. Neatminos vairs, kā, bet doma par Nīgrandes muzeju bija sasniegusi arī Saldus rajona administrāciju. Un tā 1973. gada 2. februārī (tāds datums man pierakstīts) mēs trijatā – rajona izpildkomitejas priekšsēdis, rajona kultūras nodaļas vadītājs un es – rajona mašīnā devāmies uz Nīgrandi izlūkos.

Doma par Jēkaba Janševska muzeju "Kalna Kricmaņos" atkrita aiz tā iemesla, ka tās mājas, kurā rakstnieks dzimis, vairs nebija, tai vietā stāvēja citas un citādas mājas. Toties bijām sajūsmā par iespēju atvērt Krišjāņa Barona muzeju Griezes "Jaunzemjos", jo tur 1902. gada vasarā Dainu tēvs, viesodamies pie sava Nīgrandes brāļa, uzturējies un darbojies ar "Latvju dainu" otro sējumu. Muzejs gan nebūtu Baronam vien, bet arī novadniekiem, kas strādājuši literatūrā un dažādās mākslas nozarēs.

Te nu bijām iekāpuši Saldus novadpētniecības muzeja dārziņā, turklāt bez tā saimnieces atļaujas. Viendien

viņa mani izsauca pie sevis "uz pārrunām" un itin skaidri paziņoja, ka, biedri Ancīt, jūs esat sācis no nepareizā gala. Būtu jūs vispirms atnācis, aprunājies ar mani, muzejs būtu, kādēļ ne? Doma pati par sevi nav peļama. Bet jūs gribējāt mani apiet. Muzeja nebūs!

Kā tad tā? Kā muzeja direktore varēja nostāties pret pašu rajona izpildkomiteju? Priekšsēdi nejauši satiku uz ielas.

– Cik labi, ka jūs satieku!

– Kas par lietu?

– Tā pati muzeja lieta.

– Nu, Nīgrandes muzeja lieta. Barona muzeja lieta. Kur mēs bijām, kur norunājām.

– Bijām? Norunājām? Neko tādu nezinu. Jūs, biedri Ancīt, esat kaut ko sajaucis.

Muzejs bija pret. Izpildkomiteja bija pret. Partija arī droši vien pret. Doma par muzeju tātad bija svītrotā no rajona plāniem. Ja muzeja direktori varu pat tā kā cieņīt, jo savu viņa pateica skaidri un atklāti, tad pret priekšsēdi man kopš tās reizes vairs nekādas cieņas nebija.

Muzeja atklāšanu bijām iecerējuši 1973. gada Dzejas dienās. Muzeja vietā tomēr atklājām tikai Krišjāņa Barona piemiņas plāksni. No Rīgas bija Imants Ziedonis, Māris Čaklais, Olga Lisovska, Saulcerīte Viese... Netrūka arī mūsu rajona atbildīgo vadītāju. Bet mirklī, kad bij notikt pašam plāksnes atklāšanas aktam, rajona vadoņi bija diez kur iekrituši. Plāksni atklāja nevis kāds no vietējiem dūžiem, bet, ja nemaldos, tad Imants Ziedonis. Tā teikt, lai par visu, ja kas atgadās, atbild Ziedonis, mēs neatbildēsim, jo nebijām klāt, mūsu ģimji televīzijas filmā nebūs redzami.

Jā, pavisam aizmirsu piebilst: Dzejas dienu sarīkojumu filmēja televīzijai. Bija ieradusies Anta Rugāte (viņa tolaik strādāja televīzijā), kas bija pilnīgi mūsu, “dumpinieku”, pusē un visai nicīgi izteicās par vietējās priekšniecības ļurkabiksību. Vakarā Nīgrandes Dzejas dienu parādīja “Panorāma”. Turklāt tieši to brīdi, kad es lasu savas ironiskās vārsmas par “Dainu vasaru Nīgrandē”:

Grand un grand. Grand un grand.

Kas Nīgrandi grandināja?

Kuorzemnieku sūra vara,

Tā tos dižus darbus dara.

Andrejs Spāģis pūru kala,

Krišjān's Barons atslēdziņ'.

Tiem Janševskis talkā gāja, –

Pūram vāku lieldināja.

Trakais Šalks, trakais Šalks,

Barons bija brašs un smalks.

Bet – ja sirdi aizskar šalka,

Nebūs tā no trakā Šalka.

Šalkt jau šalc. Šalkt jau šalc.

Tas ir pašu Barons balts.

Balti mati, balta bārda.

Baltie vārdi melnos ārda.

Grand un grand. Grand un grand.

Sievām skrienot, brunči pland.

Steidzas tecīgiem uz šeni –

Tēvine ar Pētereni.

– Ak tu dies! Ak tu dies!

Večām nenobrīnīties.

– Nu ar kārtību ir cauri,

Kunga vietā godā bauri.

– Kaut ar smiets, kaut ar nīsts,
Šalks bij tomēr barons īsts.
Krišjān's šis no Kuorsas krastiem
Piedzimis no ļaudīm prastiem.

– Ak tu dies! Ak tu dies!
Kā tik nu līdz galam ies?
Vai tad drīkst to darīt tauta,
Ko tai kungi neatļautu?

Grand un grand. Večas šās
Nigrandnieki neklausās.
Kuorzemnieku sūra vara,
Tā to dzīvi dižu dara.

Ja nu to redzēja un dzirdēja tie kungi, kas “neatļāva”, tad nav jābrīnās, ka viņu dusmas pret mani auga augumā.

Avizes literārajām lappusēm sākās smagas dienas. Redaktors neba reizi vien man stāstīja, ka “tur”, t. i., “Baltajā namā” bijuši iebildumi te pret vienu, te prot citu publikāciju. Mums gan bija īpašas “rezerves” – jau iepriekš nosauktie Šillers, Fross, Rudzutaks un Vācietis. Aizvien biežāk daudzinajām to vīru vārdus, kuriem kādi nopelni padomju valsts vēsturē un kultūrā. Taču maz ko līdzēja arī tas.

Kāda izveidojās attieksme tieši pret mani, lai rāda viens visai interesants sākums sakarā ar Imanta Ziedoņa “Kurzemīti”. Tā kā “Kurzemītes” otrajā grāmatā nozīmīga vieta bija Saldum un Saldus rajonam, tad apspriedes par šo grāmatu tika rīkotas arī pie mums. Pati lielākā, svarīgākā (ar paša Ziedoņa piedalīšanos) notika 1974. gada 4. februārī. Jau iepriekš redaktors man parādīja apspriedes dalībnieku sarakstu. Tajā bija arī mans vārds. “Redziet, jums būs jārunā, gatavojieties!”

Taču jau pēc dažām dienām redaktors man atzinās, ka saraksts grozīts, mans vārds izsvītrots. “Jums nav liegts būt klāt, bet runāt nevajadzēs”.

Tai pašā gadā – datumu nezinu, jo, pats par sevi saprotams, nebiju klāt – notikusi partijas rajona biroja sēde. Nezinu, kādi vēl citi jautājumi apspriesti, bet jautājums par literārajām lappusēm gan. It kā iepriekš bijuši arī kādi Centrālkomitejas sūtīti pārbaudītāji no Rīgas (pilnīgi lieki, jo lappuses varēja pārbaudīt arī Rīgā, uz Saldu tāpēc nebija jābrauc), atradušies centīgi aritmētiķi, kas saskaitījuši, cik reižu lappusēs publicēta Vizma Belševica, cik reižu – Elza Stērste, Ādolfs Karnups un citi. Vairāk nekā puse no lappušu autoriem – represētie vai arī tādi, kas represijas pelnījuši.

Nē, tāda lēmuma, ka lappuses jāaptur, neesot. Tā man paskaidroja redaktors Gunārs Kroje, kas par maniem grēkiem bija dabūjis partijas sodu – rājienu vai ko tamlīdzīgu. Taču – turpināja Kroje – no lappusēm būšot vien jāatvadās, jo, ja jau tās neesot pietiekami labas pat tagad, kad rakstām gandrīz tikai par neapšaubāmiem padomju cilvēkiem, tad neesot paredzams, ka jekad vairs partija būšot ar mūsu lappusēm mierā.

Pēdējā Saldus avīzes literārā lappuse iznāca 1974. gada 21. maijā. Tā bija 151. pēc kārtas, un uz nākamajām iznāca gaidīt veselus trīspadsmit gadus...

Ausma Pormale nez kādēļ bija iedomājusies, ka lappuses apturētas viņas “Pēdējo frēziju” dēļ (tas bija viņas veltījums Mirdzas Ķempes piemiņai). Nē, Ausmiņ, tavs dzejolis nebija vainīgs. Bet tavas pēdējās frēzijas gan var palīdzēt lietu noskaidrot. Reizē ar Tautas dzejnieci taču bija apbedīta arī Saldus literāro lappušu aizstāve un labvēle. Saldus funkcionāri varēja droši rīkoties, jo arī

Jāņa Sudrabkalna aiziešana vairs nebija aiz kalniem. Ja arī viņš uzdrošinātos (bet viņš neuzdrošināsies, neuzdrošināsies!) ko bilst, tad kurš nu vairs tādā pusjukušā vecī klausīsies?

Gunāram Krojem bija iemesls uz mani niknoties. Var jau būt, ka viņš niknojās ar, bet darbos tas nebija redzams. Lappuses bija apstājušās, bet "Adatu" turpinājām.

Tik bieži kā agrāk es vairs Saldus avīzē nerakstīju. Negribējās jau kaitēt ne redaktora, ne avīzes labajai slavai. Bet, ja ko redaktoram aiznesu, nodrukāja. Reti ar īsto vārdu, biežāk ar pseidonīmiem, kādu man nekad nav trūcis ("Adatā" vien man pseidonīmu bija simtiem).

Bija vien jāpierod pie tā, ka Talsos iznāk "Avots", Jēkabpilī – "Daugaviņa", Stučkā (Aizkrauklē) – "Daugavas Dardedze", bet Saldū – nekā. Taču, kad pēc kādiem gadiem Saldū viesojās "Literatūra un Māksla" (Viktors Avotiņš un vēl daži citi), kāda no tikšanās sarīkojuma klausītājām iedrošinājās pavaicāt, kādēļ Saldū vairs neiznāk literārās lappuses. Uz šo jautājumu atbraukušie rīdzinieki, protams, nevarēja atbildēt. Bet publikā bija partijas dāma (bez partijas pārstāvjiem literāri sarīkojumi nekad nenotika, aizvien bija klāt modrā acs un modrā auss), un viņai atbilde bija jau gatava: tāpēc, ka Saldū nav neviena, kas būtu pietiekami kompetents, lai varētu lappuses vadīt. (Starp citu – minētā dāma arī tagad nav gluži bez amatiem.)

Vēl labu strēķi noņēmos ar "Adatu", bet, kad no redakcijas aizgāja Gunārs Kroje, avīzei vairs arī tā nebija vajadzīga. Un tuvojās arī jauni laiki, Gorbačovs bija uzsācis savu "perestroiku". Ej nu zini, ar ko un kā tā beigsies... Redaktores, kas avīzi vadīja pēc Krojes, acīmredzot nespēja atpretoties "Baltā nama" spiedienam,

pateica man, ka mani pakalpojumi avīzei vairs nav vajadzīgi. Kādu laiciņu "Adatu" pierakstīja kādi citi autori, bet drīzi vien iztika arī bez viņu pakalpojumiem. Sākoties jaunai ērai, kļuva lieks daudz kas, bez kā vecais režīms nebija varējis iztikt. Likvidēja tautas kontroli, likvidēja arī satīru.

Noslēdzies bija viens manas dzīves posms. Neba viegls, bet ilgs gan – kādi trīs gadu desmiti. Jā, mēs atjaunojām literārās lappuses (nu tās saucām par "Kurzemītēm"), bet tas jau ir cits stāsts.

Kāds tad nu varētu būt šīs triju gadu desmitu pieredzes kopvērtējums? Vai tas man ko deva? Jā, deva: es iemācījos pašcenzūru. Varbūt pareizāk sacīt: šie gadu desmiti man iemācīja pašcenzūru. Bet iemācīts paliek iemācīts. Nav tik svarīgi, kā.

Cenzūra – vienalga, kāda (ideoloģiskā vai naudas cenzūra) – vienmēr ir traucējoša. Tu esi gribējis pateikt to un to, tā un tā, bet tev to neļauj – jāsaka pavisam kas cits un pavisam citādi. Diskomforts, vai ne? Pašcenzūra tad nu bija tā, kas ideoloģiskās cenzūras gados palīdzēja no nepatīkamiem traucējumiem izvairīties. Ja ne pilnīgi, tad vismaz pa daļai. Vienu, otru, trešu reizi pieredzējuši cenzorības iejaukšanos, mēs jau sākām nojaust, kas varētu un kas nevarētu "iet cauri". Labāk pašam palabot savu tekstu, nekā pieļaut, lai to izdara sveša roka.

Arī tagad, kad cenzorības it kā vairs nav, es, jāatzīstas, neesmu gluži atsacījies no pašcenzūras. Lai nu kā, tā tomēr ir kaut kas disciplinējošs. Neļauj uz papīra izlikt itin visu, kas iešaujas prātā. Liek pašam sevi it kā pavērot no malas, pavērtēt.

Nevaru tomēr noliegt, ka, redzot, kā tagad – brīvi un bez aizspriedumiem – runā un raksta dažs jaunais, klusā

skaudībā nodomāju: ak, ja mums, kad mēs “augām”, būtu bijusi tāda vaļa! Mums tādas nebija. Žēl. Bet re, kā viņi – no saites vaļā palaisti, sprinģo kā telēni pavasara rumuļu dienā. Tikai – cik ilgi tā sprinģos? Brīvība šobrīd tik liela, ka grūti tās mūžīgumam noticēt. Ir taču cilvēki, kam cenzorības gars ir jau asinīs. Dažkārt šķiet, ka viņi patlaban tikai piemiguši. Gan modīsies...

Un galu galā neviens jau nevar nemaldīgi pasacīt – kas ir sliktāk – tas, ka viss ir aizliegts, vai tas, ka viss ir atļauts?

2002. gada ziemā un pavasarī

Cilvēks, kam velns sēdēja iekšā

Jezupu Laganovski atceras
rakstnieks *Andrejs Skailis*, ilggadējs žurnāla
“Dadzis” literārais līdzstrādnieks

Satīriķiem, tāpat kā citām dzīvām būtnēm, ir dažādi veidi un paveidi. No viena vajag drusciņ baidīties, no otra vairāk, bet paši bīstamākie ir tā sauktie raustītāji. Ko viņi rausta? Tēlaini izsakoties, lauvu aiz ūsām, ikdienas valodā runājot, minētie satīriķi nepārtraukti tracina priekšniekus. Turklāt augstus, un tas ir ļoti bīstami. Padomju gados viens no konsekvētākajiem raustītājiem bija Jezups Laganovskis, īpatnējs un talantīgs satīriķis. Toreiz likās normāli – tiklīdz kādā žurnālā tiek publicēts Jezupa rakstīts gabaliņš, tūlīt atskan priekšniecības rēciens. Klusāks, skaļāks vai pārkonīgs, kā nu kuro reizi. Parasti tādus raustītājus priekšniecība aplusināja itin ātri, piezvanīja attiecīgā žurnāla vai avīzes redaktoram un deva vadošu norādījumu: “Tāds un tāds satīriķis ievazā neveselīgu un kaitīgu kritikānismu, tāpēc no viņa publicēšanas turpmāk jāatturas!”. Pēc tam neveselīgā un kaitīgā ievazātājs publicēts vairs netika, un, pateicoties tam, sabiedrība no viņa bija glābta. Ar Jezupu tā izrīkoties nevarēja, viņš priekšniekiem iesprūda rīklē. Kā toreiz mēdza teikt, attiecīgā biedra revolucionārie nopelni bija pārāk lieli, lielāki nekā direktīvākajiem uzrēcējiem, kas, modribu izrādīdami, savu idejiski pareizo sēžamvietu bija pratuši iedabūt pašos augstākajos krēslos.

Tā tad revolucionāri nopelni... Laikam jau pareizāk to būtu saukt par acīs lēkšanu. Kādreiz, pirmskara ulmaņlaikos, ko tagad ir modē atcerēties ar svētām trīsām, Jezups un vēl daži vidusskolnieciņi savā trakumā bija pasākuši izdot tādu kā žurnāli un iekšā salikuši ļoti bīstamus jautājumus. Piemēram, kāpēc augstskolās saimniekdēliņi ir desmit reizes vairāk nekā kalpu dēlu? Un tamlīdzīgi. Tikmēr, tikmēr, kamēr Jezups ņemts un iesēdināts par vienotajai Latvijai naidīgu ideju propagandēšanu. Tad nāca kara laiks, Jezups karoja latviešu divīzijā, tika sašauts, bet nošauts diemžēl ne. Tam bija nopietnas sekas, jo savu acīs lēkšanas niķi viņš atmest nespēja un ļoti bīstamos jautājumus tagad uzdeva padomju varai. Stāvokli vēl ļaunāku padarīja tas apstāklis, ka Jezupam bija spožs satīriķa talants, ko viņš izmantoja pilnīgi nepareizi, lai tracinātu tos, ko tracināt nedrīkstēja nekādā ziņā. Atceros tīri labi, – viņa mutes palaišana uzdzina drebulīšus arī Rakstnieku savienības vadošajiem biedriņiem, kas Jezupu allaž glāba kā prazdami.

Reiz iegadījās prozas sekcijas sanāksme ar stūra mājas biedru piedalīšanos. Viņi rakstniekiem izteica nelielu pārmetumu par to, ka latviešu padomju literatūrā ir pārāk maz darbu, kas atainotu varonīgos drošībniekus viņu cīņā pret mežos salīdušajiem bandītiem pirmajos pēckara gados. Esot tikai viens pietiekami apjomīgs darbs – Griguļa romāns “Kad lietus un vēji sitas logā”. Kāpēc tikai viens? Kur vaina? Ar prātu spriežot, klātesošajiem rakstniekiem vajadzēja kritiku atzīt par pamatotu, idejiski mobilizēties un apsolīt trūkumus novērst. Bet ko darīja Jezups? Viņš mierīgi pateica, ka pievērsanos bandītisma tēmai kavē pavisam vienkāršs iemesls – nedrīkst patiesību rakstīt. Visi taču zina, ka viens no

bandītisma iemesliem bija nepamatotās represijas Staļina laikā. Cilvēki baidījās un muka mežos. Va' vells! Nu Jezupa galvai vajadzēja skaisti ripot, bet neripoja vis. Stūra mājas biedri saskatījās, un dižākais no viņiem atzina, ka teiktais zināmā mērā esot taisnība. Bet ko tas līdzēja, ka Jezupam zināmā mērā bija taisnība, rakstīt patiesību viņam tik un tā neļāva. Toreiz stingri vajadzēja turēties pie gatavas receptes – visi bandīti ir nelieši, maitas un sadisti, bet drošībnieki, kas viņus tramdīja, bez izņēmuma – cēlie. Apmēram tā, kā Vilis Lācis "Vētrā" bija rakstījis. Starp citu, tā pati recepte nav aizmirsta arī tagad, tikai pagriezta par simt astoņdesmit grādiem.

Bija vēl viens brītiņš, kad Jezups atļāvās neprātīgu izlēcienu. Tas notika tolaik, kad gāja vaļā abstrakcionistu medības. Zinātņu akadēmijas lielajā zālē tika saaukta rakstnieku un partijas aktīva sanāksme, kurā pārkonīgu referātu nolasīja biedrs Voss. Viņš nabaga latviešu literatūru kopā ar abstrakcionistiem ņēma un iebradāja stāvus zemē. Visi, protams, aplaudēja, bet gaužām šķidri, tāpēc Jezupa teikto blakussēdētājam tuvumā esošie varēja dzirdēt pietiekami skaidri. Ko viņš teica? Atgādināja Balzaka domu graudu – lai arī cik vareni Parīzes Dievmātes katedrāle paceltos pret debesīm, vienmēr atradīsies suņi, kas mīzīs uz viņas stūra akmeņiem. Tā, redzat...

Patiesībā Jezups abstraktu dzejoļu rakstīšanu diez kā nevarēja ciest, viņaprāt tā bija mērkaķošānās citiem pakaļ. Taču savus uzskatus viņš nevienam neuzspieda. Es domāju tā, tu domā šitā, labi, rakstīsim katrs pa savai modei. Nav man gadījies ne reizi dzirdēt, ka Jezups kādam piebalsotu tāpat vien, pieklājības pēc. Ir ļoti žēl, ka mēs vairs nedzirdējam Jezupa domas par

viņa dēla Leonarda, hipermoderna mākslinieka, plakātu. Viens otrs varbūt atcerēsies pirmajā pēcatmodas gadā milzīgo palagu, kas bija izkārts Centrālās stacijas laukumā pie pasta fasādes un saucās "Evakuācijas plāns". Uz tā varēja redzēt gareniski pārgrieztu sievieti ar visām zarnām un iekšējiem orgāniem, bet bultiņas norādīja trīs vietas, pa kurām var evakuēties tas, ko pārgrieztā sieviete ēdusi un dzērusi. Man prātā palikusi brilljaina tantīņa, kas plakātu ilgi pētīja un beigās ievaidējās: "Vai, pakrūtē sāk žņaugt...". Bet tas tā, starp citu.

Kā jau to var gaidīt, Jezups nav īpaši daudz publicēts, jo redaktoriem viņš bija ļoti neērts autors, viņa satīriskos gabaliņus Glavļits un citi uzraugi lasīja ar dziļām un pamatotām aizdomām – tur iekšā noteikti vajag būt kādai bumbai ar laika degli, atliek vienīgi pameklēt. Kā Svētajos rakstos teikts, – kas meklē, tas atrod. Reiz izglītības ministre biedre Kārkliņa uzstājās žurnālistu sapulcē un runāja par publikāciju ideoloģisko aspektu. "Dadzis" dabūja pa kūkumu tādēļ, ka bija pārāk aizrāvies ar apšaubāmu autoru, it īpaši Laganovska un Artava sacerējumiem.

Istenībā gan Jezupu, gan Artavu "Dadzis" publicēja visai reti, bet tomēr publicēja. Viens no lielākajiem "Dadža" vājumiem bija stāstiņu un dzejolišu vienveidība. Sīki, bezvainīgi jociņi, ne tur asuma, ne dūrienu. Būtu diža liekulība rādīt uz nabaga autoriem ar kauļainu pirkstu – re, kādi jūs esat bezzobaiņi un šļupstoņas! Tolaik satīriķi bija dilemmas priekšā, – rakstīt asi, dabūt pa kaklu un zaudēt iespējas publicēties, vai arī tamborēt savus gabaliņus mīļmīlīgi, taču tad tevi neviens nelasīs. Un tad iemācījās balansēt uz pucnaža asmeņa – rakstīt ne pārāk asi, ne pārāk mīlīgi, bet tas neizbēgami

radīja monotonu klabēšanu. Jezupa gabaliņi skanēja citādā tonkārtā, tāpēc viņu uzreiz varēja pazīt. Kā mēdz teikt, rakstītais pielēca un aizgāja dziļumā. Jezups nekad nemēģināja gabaliņa beigās iebāzt kaut ko ļoti, ļoti jocīgu, lai lasītājs milīgi pasmaidītu. Toties viņš obligāti iemudžināja šādu vai tādu idejisku apgrēcību. It īpaši jau aforismos. Piemēram, cik tas ir slikti, ka cilvēkam nav iespējams uzskatāmi izrādīt savu goddevību. Būtu mums aste, to varētu luncināt, un viss kārtībā!

Spriežot pēc Jezupa ārienes, nevienam nevarēja ienākt prātā, cik bīstams velns sēž viņam iekšā. Vientiesīga seja, vientiesīgs smaidiņš... Tādus redzot, jāsāk prātot, vai tik tas nav muļķītis. Kur nu! Lai novestu priekšniecību līdz tādai baltkvēlei, jābūt smalki slīpētam.

Jezups nomira tieši pirms atmodas, kad gaisā jau juta citus vējus. Toreiz gandrīz visi runātāji pie kapa teica drūmus vārdus – nāk Jezupa laiks, bet viņa vairs nav. Jā, viņa laiks atnāca, taču, kāds paradokss, šodien viņu reti vairs atceras. Žēl. Viņš bija viens to tiem, kas palīdzēja ar savām godīgajām rokām šodienai durvis pavērt.

Trīs "Liesmas" oriģinālliteratūras redaktori jauniznākušo grāmatu prezentējot. No kreisās: Jānis Sirmbārdis, Ilgonis Bērsons, Valdis Rūja. 80. gadi.

Sākušies brīvāki laiki. Izdevniecībā "Liesma" (1988) ievērojamā trimdas literatūrpētniece Valija Ruņģe, "Liesmas" galvenais redaktors Uldis Norietis, "Liesmas" galvenā redaktora vietnieks Imants Auziņš.

“Liesmas” redaktoru un autoru tikšanās ar lasītājiem Madonas kultūras namā 1984. gada 19. aprīlī. Uztājas izdevniecības galvenais redaktors Uldis Norietis. No kreisās: Arnolds Auziņš, Ēvalds Juhņēvičs, Vitauts Ļūdēns, Ilze Indrāne, Anda Plēsuma, izdevniecības direktora vietnieks Kārlis Grostiņš, Jānis Sirmbārdis, izdevniecības ražošanas daļas vadītāja Ilga Klotiņa, Uldis Norietis un Zigmunds Skujiņš.

Preses dienas sarīkojumā E. Smiļģa Teātra muzejā 1985. gadā. Otrās no kreisās – “Liesmas” galvenais redaktors Uldis Norietis, no viņa pa labi – “Liesmas” galvenā redaktora vietniece Silvija Ūdre, “Avota” galvenais redaktors Valdis Dimdāns, “Avota”, bet pirms tam arī apvienotās “Liesmas” direktors Kārlis Skruzis.

Te nu viņi – laba tiesa no vecajiem rūditajiem “Liesmas” kadriem.
2001. gada jūnijā Rakstnieku Savienībā Kuršu ielā.

1875

...

...

...

СТАТА РЕДАКТОРИ

No Kritikas un literārā mantojuma redakcijas ikdienas

1973. gadā LKP Centrālkomiteja bija nolēmusi, ka republikā jāuzlabo idejiskā darba un literatūras kritikas līmenis. Ārēji šo cenšanos vislabāk apliecinātu īpašas redakcijas nodibināšana izdevniecībā "Liesma". Bet tā kā ar mūsu pārdesmit kritiķiem, no kuriem labi ja divi trīs rakstīja plašākas apceres, nekādu redakciju uzturēt nevarēja, nolēma kritiku apvienot ar literārā mantojuma izdošanu, pirmām kārtām paredzot iesākto Viļa Lāča, Žaņa Grīvas, Bruno Sauliša, Aleksandra Čaka Kopotu rakstu un "Latviešu dzejas antoloģijas" pabeigšanu.

Tā tika izveidota Kritikas un literārā mantojuma redakcija. Rakstnieku Savienība, resp. Gunārs Priede, ar kuru tobrīd konsultējās redakcijas vadītāja izvēlē, ieteica manu kandidatūru. Biju tobrīd jau gadus septiņpadsmit nostrādājis J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā, tāpēc man jau bija izveidojies priekšstats par iespējam izdot milzīgu literāro arhivāliju krājumu, kas nopietni bagātinātu mūsu priekšstatus par latviešu literatūras vēsturi. Par "kritikas līmeņa uzlabošanu" man gan bija lielas šaubas. Rokoties pa literātu biogrāfijām, man sen jau bija izveidojusies nekur nepaužama pārliecība, ka literatūras attīstība no kritikas tikpat kā nav atkarīga. Pat Andrejs Upīts, kurš pusi radošās enerģijas

bija izlietojis, kritizēdams visus pa labi un kreisi, tobrīd, kad Maskavā taisījās apspriest viņa lugu "Spartaks", atteicās tur ierasties, jo uzskatīja, ka gatavam darbam kritika neko nevar ne pielikt, ne atņemt un "ko palīdz mātei, ka šis bērns nav izdevies pietiekoši smuks: deguns varētu būt strupāks un dzelteno matu vietā labāk stāvētu tumšbrūni?" (Vēstule J. Sudrabkalnam 1942. g. 21. decembrī.)

Tomēr ar kritiku redakcijā gāja tā nekas. Jānis Škapars, kurš toreiz vadīja "Literatūru un Mākslu", uzņēmās arī "Kritikas gadagrāmatas" sastādīšanu. Viņam izdevās "izspiest" no autoriem vienu otru interesantu rakstu par atsevišķām kultūras problēmām. Tomēr bija naivi cerēt, ka kritiķu audze ar entuziasmu dosies "marksistiski leņinistiskās estētiskās domas plašumos" vai meditēs par sociālistisko reālismu, kura rēgs pēc zināma klusuma brīža atkal bija parādījies pie Krievzemes teorētiķu apvāršņiem. Jānis Škapars proponēja, ka kritika uzplaukšot tikai tad, ja kritiķis savu rakstu vispirms iespiedīšot viņa laikrakstā, tad pārdrukāšot "Kritikas gadagrāmatā" un noslēgumā izdošot atsevišķā krājumā. Un, lai gan bija jocīgi, ka, allaž vaimanājot par iespiedlokšņu trūkumu, attīstību redzēja atkārtotā rakstu pārdrukāšanā, redakcija pretī nerunāja. Ar tādu politiku mums iznāca divas kritiķu grāmatas gadā, un ne Preses komiteja, ne Glavļits pie periodikā aprobētiem rakstiem nemeklēja idejiskas kļūdas un valsts noslēpumu izpaušanu.

Pavisam citādi mums klājās ar literāro mantojumu. Darbu sākot, mēs saņēmām pirmo pavēli, ko bija nosūtījusi Preses komiteja un parakstījis tās priekšnieks I. Veselovs. Pavēle bija domāta redakcijas darbības un taisnā ceļa nodrošināšanai, rakstīta kā visi tā laika

dokumenti krievu valodā, un saucās: "Par partijas organizācijas uzdevumiem tālākā idejiski politiskā darba pastiprināšanā, darbaļaužu internacionālajā audzināšanā biedra Brežņeva L. I. referāta "Par Padomju Savienības piecdesmitgadi" gaismā" (skat. kopiju grāmatas pielikumā). Savā stilā šis stagnācijas laika dokuments stipri atgādināja kādreiz pasauleslaveno lēmumu par žurnāliem "Zvezda" un "Leņingrad". Vispirms, protams, tika konstatēts, ka izdevniecības "Zinātne" un "Liesma" laidušas klajā "ne mazums vērtīgu grāmatu", pirmām kārtām "Latviešu literatūras vēstures" sešsējumnieku un divsējumu "Latviešu literatūras vēsturi" krievu valodā. Šie izdevumi ir "vērtīgi tāpēc, ka tie dod mūsdienu lasītājam plašāku priekšstatu par demokrātiskās, sociālistiskās kultūras elementu attīstību latviešu tautas garīgā dzīvē līdz padomju varas atjaunošanai Latvijā, par revolucionāro rakstnieku, dzejnieku daiļradi, par progresīvās sabiedrības cīņu pret reakcionāro, buržuāzisko kultūru, par marksistiski leņinistiskās domas attīstību Latvijā."

Bet – literārā mantojuma izdevumos "Liesmas" redaktori ir pielaiduši kļūdas: atkāpušies no "skaidriem šķiriskiem kritērijiem", noklusējuši pagātnes rakstnieku "idejiskās, politiskās kļūdas", "radošās neveiksmes", īpaši "Latviešu dzejas antoloģijā". Un tālāk sekoja teksts, kas mani, gluži nepieredzējušu mūsu galveno ideologu izglītības līmeņa izpratnē, noveda līdz šokam: "Tādas parādības tika novērotas vērtējumos par J. Akurateru, K. Skalbi, F. Bārdi, J. Niedri, E. Aspaziju. Republikāniskajā aktīvā 1973. gada 16. martā pamatoti tika kritizēti izdevniecības "Liesma" izdotās "Latviešu dzejas antoloģijas" trešais sējums (sastādītājs V. Valeinis, redaktors

J.Sirmbārdis). Šajā sējumā nepamatoti ierādīta vieta, turklāt bez vajadzīgā novērtējuma, tādiem autoriem kā F. Kempis, V. Eglīte, Fajaļijs, J. Jekabs, K. Jekabson u. c.”

Es metos pie Gunāra Priedes. “Elza Aspazija, mīļais Dievs! Un Jānis Niedre sajaukts ar veco mācītāju Andrievu! No pieciem uzvārdiem trīs pilnīgi aplami: Eglīte, Fajaļijs un L. Jēkabs! Kas ir tie sušķi, kas mūs te māca? Es dodu to publicēt “Cīņai!””

Gunārs palika apbrīnojami savaldīgs, it kā viņu nevarētu pārsteigt pat zemestrīces: “Tie sušķi ir tava augstākā priekšniecība. Un to papīru varētu kaut kur publicēt tikai tad, ja notiktu valsts apvērsums. Esi mierīga, tev tomēr derētu kaut ko labu pastrādāt redakcijā. Pavēle ir atsūtīta arī uz Rakstnieku Savienību. Es to nolasīšu partijas sapulcē. Un tu redzēsi – nekas nemainīsies.”

Tā arī bija. Es klusēju, lai “pastrādātu”. Gunārs Priede pavēli nolasīja un daudzus izsmēdināja. Bet Preses komitejas galvenais redaktors N. Mihailovs vienā mierā paskaidroja, ka kļūdījusies mašīnrakstītāja. Vai tad tādus sīkumus vērts pieminēt? Viņi liekot lielas cerības uz jauno redakciju.

Tā sākās daži visai raibi darba gadi. No sākta gala mēs jutāmies apstrādāti tīri fiziski: katrai redakcijai bija Preses komitejas noteikts iespiedlokšņu skaits, kurā darboties, bet no tā gandrīz visu “noēda” kopoto rakstu sējumi. Kritika, cenzūrai jau “Literatūrā un Mākslā” cauri gājusi, parasti lielas nepatīkšanas nesagādāja, bet lielu prieku arī nē. Lasītāji ar to diemžēl neaizrāvās. Tāpēc mēs aši vien iekārtojām jaunu sēriju – “Rakstnieki par literatūru”. Ierosmi deva Miervalža Birzes manuskripts “Tai rudens vakarā” – stāstījums par dzīves un mākslas fascinējošo vienotību, pilns gudra cilvēka

pārdomu un dzejiskuma. Savu priekšniecību jau iepazinuši, šo grāmatu nelaidām pirmo – sēriju iesāka Jāņa Sudrabkalna “Ar mūzām draugos”. Tautas dzejnieku, paldies Dievam, vēl neviens nebija sajaucis ar kādu citu personu kā “rūķītis” vai “mazais vīriņš” (Preses komitejas galveno redaktoru N. Mihailovu mēs nekad nesaucām uzvārdā, it kā viņa persona būtu tabu) jauca Dripi ar Dorbi, Antonu Bārdi ar Frici Bārdi utt. Sērijai bija piekrišana, rakstnieki pat uzskatīja par zināmu prestiža lietu tai kaut ko piedāvāt.

Bet “spoža spalva rakstniekam, vēl spožāki iemauktiņi” – tā mēs toreiz dziedājām. Drīz vien redaktore Vija Kaņepe nopūlējās ar paskaidrojumu rakstišanu. Piemēram: kāpēc viņa Zigmunda Skujiņa manuskriptā “Zibens locīšana” nav svītrojusi teikumu, ka Vilim Lācim filmas “Zvejnieka dēls” pirmizrādē blakus sēdējis Kārlis Ulmanis? Un kāpēc apkaunojusi Ēvaldu Vilku, atstājot teikumu, ka reiz sapulcē viņš bijis piedzēries? Vija Kaņepe sacerēja plašu paskaidrojumu, kas izteiksmīgi raksturo redaktora situāciju attiecībā ar Preses komiteju un citiem priekšniekiem, kad tie manuskriptā iedomājušies redzam ievērojamu personību “nomelnošanu” un to idejisku nestabilitāti (26. IX 78.):

“Z. Skujiņa manuskriptu “Zibens locīšana”, kas iznāk sērijā “Rakstnieki par literatūru”, rediģēt sāku 1978. gada februārī. Iekšējo recenziju par manuskriptu uzrakstīja H. Hiršs, vērtējot to pozitīvi un iesakot izdot grāmatā.

Sērija “Rakstnieki par literatūru” ir savdabīgs žanrs, tajā rakstnieki sarunājas ar lasītājiem daudz intīmāk, atklāj savus uzskatus par dažām parādībām un kolēģiem ļoti individualizēti, komentē tā, kā tas ir viņu skatījumā, vietām atkāpjoties no tradicionālās faktu

izklāsmes, taču visur paskaidrojot, kāpēc min attiecīgo faktu dotajā kontekstā.

Zīmīgs šajā ziņā ir raksts par V. Lāci Z. Skujiņa grāmatā “Zibens locīšana”, kas rakstīts arī kā ievads Maskavā izdotajai grāmatai “О самом главном”, kā arī nopublicēts “Literatūrā un Mākslā” [..] Man šis raksts likās, ja tā varētu teikt, drusku familiārs – par V. Lāča mīlestībām, par “diplomātiskajām attiecībām” ar valdošo šķiru. Taču visur jūtama skaidra autora pozīcija. Rakstot, ka V. Lācis “Zvejnieka dēla” filmas pirmizrādē sēdējis blakus K. Ulmanim, Z. Skujiņš komentē: “Cilvēka rīcību nosaka viņa pasaules uzskats. Viņš (t. i. V. Lācis) zināja savu uzdevumu un uzticīgi to pildīja.” Šādā kontekstā pret attiecīgā teksta pasniegšanu nevar būt iebildumu – ir taču zināms, ka V. Lācis bija saistīts ar komunistisko partiju un pagrīdi, un bija spiests maskēšanās nolūkos uzturēt labas attiecības ar valdošo šķiru. [..] Raksts par Ē. Vilku bez kādām atšķirībām publicēts laikrakstā “Literatūra un Māksla”. Rediģējot domāju: ja šis raksts publicēts republikas centrālajā literatūras un mākslas izdevumā (ko lasa 70 tūkstoši lasītāju) kā piemiņas raksts E. Vilkam, tad pret ievietošanu Z. Skujiņa grāmatā, kura jau orientējas uz daudz šaurāku un speciāli sagatavotu publiku (15 tūkstoši lasītāju), un kur tas ir tikai viens no daudzajiem uzmanības objektiem, nevar būt pretenziju. Turklāt Ē. Vilks Z. Skujiņa skatījumā parādās kā liela, spēcīga personība, kā cilvēks, kas uzvar visus savus vājuma brīžus un piespiež sevi cienīt visās situācijās.”

Paralēli mēs sākām monogrāfiju sēriju. Literatūrzinātnieki pēc slavētā “Latviešu literatūras vēstures” sešsējumnieka tomēr bija daudz darījuši arhīvu izpētē un

reizēm nopietni pārdomājuši vienas vai otras radošās personības interpretāciju. Pie viena pārliecinājām Preses komiteju, ka jāizdod arī Raiņa gadagrāmata. Rainis ar savu universālo personību bija vārti uz pasauli un uz gaužām maz pētīto Latvijas šī gadsimta vēsturi. Turklāt viņam bija tā brīnišķīgā īpašība, ka "Fajalija" un "L. Jēkabsa" apkarotājiem bija iemācīts – Rainis ir vienīgais nekritizējamais plašajā priekšpadomju literātu saimē. Vēl vairāk – vai! tiem, kas šādā vai tādā veidā ķeršies viņam klāt! Stagnācijas gadu kulminācijā Glavļita redaktori paši uz savu roku izrāva veselu rindkopu no grāmatas "Kur dzīvība, tur dzeja", jo Vilis Plūdons nebija pietiekoši augstā stilā izteicies par Raiņa personību.

Smagajos brīžos mums daudz palīdzēja Rakstnieku Savienība. Vispirms jau Ilgonis Bērsons. Viņš nebija ne akadēmiķis, pat ne zinātņu kandidāts – titulus iegūt viņam nebija vienkārši laika – tas viss aizgāja, pētot reālos faktus un dokumentus. Taču viņa faktu krājums bija tik neapstrīdams, ka to nevarēja apiet pašpārliecinātākie doktori. Pat profesors Arvīds Grigulis, kas lepojās, ka izlasījis latviešu daiļliteratūru no viena gala līdz otram, redkolēģiju sēdēs interesējās, ko par vienu vai otru lietu zina Ilgonis Bērsons.

Arī Gunārs Priede turēja solījumu palīdzēt redakcijai, īpaši mantojuma izdošanā. Reizēm šī palīdzība izpaudās visai oriģinālās formās. Piemēram, gadījumā ar Ķikuļa Jēkabu. Aleksejs Apinis, sagatavojis izdošanai Vecā Stendera "Bildu Ābici", ieminējās par gluži nepazīstamā Blomes audēja Jēkaba vēstuli dzejā Krievijas ķeizarienei Katrīnai II. Izdevniecības vadība, aptuveni iepazīstināta ar tekstu, šaubījās, vai Ķikuļa Jēkaba sūdzība par latviešu zemnieku bēdīgo likteni iežēlinās

Preses komiteju. Rakstītāja vārds pat nebija minēts literatūras vēsturēs, turklāt rakstītājs cildināja carieni un Dievu. Par šo 18. gadsimta latviešu dzejnieku vajadzēja plašāk un autoritatīvāk runāt ietekmīgai auditorijai. Ko darīt? Kādā dienā sanācām kopā – Aleksejs Apīnis, Gunārs Priede, fotogrāfs Juris Krieviņš un es, lai dotos ekspedīcijā uz Smiltenes novadu. Pa ceļam Aleksejs Apīnis sniedza klasiskas lekcijas paraugstundu par Ķikuļa Jēkabu un personības atmodu latviešu garīgajā dzīvē pirms diviem gadu simteņiem. Smiltenē mūs sagaidīja daktere Ilze Krūmala, kura tā bija aizrāvusies ar traģisko Ķikuļa Jēkaba personību, ka vienurīt bija ieraudzījusi dzejnieku, brūnos pašastos svārkos tērptu, parādāmies savā istabā. Viņa aizveda mūs uz Blomes Ķikuli, kur visos dīķos fotogrāfs saskatīja Jēkaba audumu atspulgu, bet mēs zem katra akmens cerējām kādreiz atrakt viņa brāļa noslēptos manuskriptus. Rīgā atgriezāmies iespaidu pārbagāti. Bet pagāja tikai dažas nedēļas, un Gunārs Priede mūs aicināja uz jaunas lugas lasījumu Dailes teātra Mazajā zālē.

Cik vienkārši! – “Vai mēs viņu pazīsim?” bija darbs par meža tehnikuma audzēkņiem, taču tajā bija iekļauts arī Jēkaba vārds, dzīvesstāsts un “parādīšanās”. Mēs bijām laimīgi, publika ieinteresēta. Mūsu aizstāvamais vairs nebija tikai dažu vēstures zinātāju īpašums. Radās viena no elegantākajām un precīzākajām Kritikas un literārā mantojuma redakcijas grāmatām. Diemžēl es vairs neparakstīju tās signāleksemplāru.

Galū galā mūsu darbība literatūras mantojuma jomā jau bija apkaitinājusi ne tikai Preses komiteju, bet arī vienu otru marksistiski leniniskās estētikas domas un paša prestiža sargu ārpus komitejas. Vai nu gribējām vai

ne, mantojuma izdošanā lauzās iekšā jauni fakti, kuriem sekoja jauni vērtējumi. Stendera "Bildu Ābice" lika apšaubīt uzskatus, ka baltvācu literāti būtu bijuši tikai ļaundari vien. Sastādot Friča Bārdas izlasi krievu valodā (atdzejotāja L. Kopilova, redaktore L. Azarova), mēs nolēmām par priekšvārda autoru uzaicināt Ļevu Ozerovu. Maskavas autoritāti Preses komiteja, protams, saņēma atplestām rokām un nemaz neuztraucās par to, ka autors vairākas indīgas rindkopas veltījis latviešu "vulgārajiem sociologiem", kas Frici Bārdu sauca par mistiķi, mītu taisītāju, tīrās mākslas un pasīvā romantisma pārstāvi. Raksts bija poētisks, dedzīgs un tieši skāra Tautas rakstnieku Arvīdu Griguli, kura nepatika pret Frici Bārdu, Jāni Akurateru bija gandrīz vai ar roku aptaustāma. Domāju, ka nu dabūja trūkties pati Preses komiteja.

Tagad mums ne tikai skatījās uz pirkstiem, bet raka bedri iekrišanai. Gandrīz katrai grāmatai gadījās kāda nelaime. Piemēram, redaktors nebija 20., 30. gadu neatkarīgajai Latvijai pierakstījis vārdu "buržuāziskā". Bet redakcijai tika mācīts: nekādas "tādas" Latvijas nav, ir vai nu padomju vai buržuāziskā Latvija. Rezultātā trimdinieki, kas dabūja lasīt mūsu zinātnieku apcerējumus, domāja, ka esam drusku jukuši prātā: pirms katra Latvijas pieminējuma – buržuāziskā, buržuāziskā, buržuāziskā...

Citā manuskriptā nebija laikus pārlabots teikums: "padomju vara Latvijā nodibinājās 1940. gadā" par apgalvojumu, ka tā 1940. gadā tikai atjaunojās – nodibinājusies tā bija jau 1919. gadā. Vēl citā darbā bija pieminēti lucīši. Izrādījās ka valsts noslēpumu glabātāja iestāde Glavļits par tiem bija aizliegusi pat ieminēties,

kopš garšīgās zivtiņas jūras piesārņojuma dēļ bija aizceļojušas uz ekoloģiski tīrākiem ūdeņiem. Jūlijs Vanags savās kara dienu atmiņās bija minējis soda rotu. Izrādījās – arī tas bija valsts noslēpums. Valija Labrence, zinātņu kandidāte un sektora vadītāja ZA Valodas un literatūras institūtā, rūķīšaprāt, nebija saskatījusi Viļa Plūdoņa reakcionāro dabu un to pietiekoši atmaskojusi, bet Saulcerīte Viese bija uzrakstījusi par Kārli Skalbi tādu rakstu, kuru vispār nevarēja rādīt nevienam padomju lasītājam. Un kur tad vēl “familjārās” Zigmunda Skujiņa atmiņas par Vili Lāci un Ēvaldu Vilku!

“Turpmāk mēs visus jūsu darbus sūtīsim recenzēt uz Maskavu,” man paziņoja Preses komitejas jaunā kuratore Ilze Ostrovska.

“Vai tiešām Maskavā ir cilvēki, kas labāk pārzina mūsu arhīvus un muzejus nekā Latvijas zinātnieki, kas te darbojas uz vietas diendienā?” es šaubijos.

“Jā, ir!”

“Vai tad nebūtu labāk, ja jūs dotu viņu adreses un mēs uzreiz varētu viņiem pasūtīt nepieciešamos pētījumus?”

Uz šādu jautājumu atbildes nebija. Mēs taisnojāmies un nožēlojām grēkus, cik spējām, un kļūdiņāmies atkal. No “augšas” redaktorus nosodīja Preses komiteja un Glavļits, no “apakšas” – autori, jo viņu priekšā redaktors bija tas, kurš atklāja “ideoloģiskās kļūdas”. Cenzūras taču nebija! Neviens konkrēts rakstisks norādījums izņemt no teksta to vai citu izteicienu netika dots. Ja Glavļits kaut ko svītroja, tad tikai “valsts noslēpumus”. Un mēs lauzījām galvas, ko darītu Glavļits, ja kāds autors būtu uzrakstījis “Brežņevs ir dumjš”. Ja šādu teikumu svītrotu, tad tā taču būtu atzišanās, ka tiek glabāts valsts noslēpums, bet ja atstātu???

Pašā konflikta karstumā pazibēja gaismas stars. Preses komitejas priekšsēdētāju Veselovu, par kuru klīda baumas, ka viņš ir izbijis, grēkus nožēlojis aizsargs un nepārtraukti dzerot vai atrodoties medībās, atcēla. Viņa vietā nāca Irēna Reimane. Jau pašā darbības sākumā viņa laipni uzaicināja mani aprunāties. Mēs sēdējām divatā, viņa uzmanīgi noklausījās ziņojumu par darba grūtībām, iespiedlokšņu badu, pārratumiem ar Glavlitu un teicās visu saprotam. Un tad man nez kāpēc ausīs ieskanējās slavenā dziesma "Uz priekšu, tēvu zemes dēli!" un es sāku savas runas emocionālāko daļu. Par to, ka mums nav profesionālas vadības, ka zinātniekus māca cilvēks, kurš Ģēti sauc par Ģocu, uzskata, ka Hūns un Guno ir viena un tā pati persona, domā, ka Akuraters ir Kārlis, bet Skalbe – Jānis, un tā tālāk un joprojām – arī to, ka zinātnes fakti vairāk jārespektē nekā vecas un nepierādītas teorijas. Mēs šķīrāmies it laipni, Reimane palika domīga, un es ar Žannas d'Arkas paci-lātību devos pie Gunāra Priedes: "Man šķiet, ka viņa mani saprata!"

Gunārs bija mierīgs kā vienmēr. Tikai beigās pajautāja: "Vai tu esi pārliecināta, ka viņas kabinetā nebija noklausīšanās iekārta?"

Man palika mute vaļā. Tādas priekšniecības kabineta? Un kas tad klausījās? Rūķītis? Čeka vai čeka?

Tikai tad, kad pēc pāris nedēļām Preses komitejas slēgtā sēdē Rūķītis nolasīja referātu par maniem nacionālistiskajiem, fašistiskajiem un diezin kādiem vēl uzskatiem, par redakcijas graužošo, antipartijisko darbību, es beidzot sāku saprast Gunāra jautājuma materiālistisko pamatu. Pavēli, ko pēc tam saņēma "Liesmas" galvenā redaktore Viola Avdoņina, viņa man pasniedza,

asarām pašķīstot, un dūsmās un nevarībā tikai piebilda: "Šī vismaz ir uzrakstīta latviski un visi uzvārdi nosaukti pareizi."

Un pavēles 26.10. 78. Nr. 340 "Par pieļautiem idejiskiem trūkumiem atsevišķu izdevumu sagatavošanā izdevniecībā "Liesma"" centrālā daļa bija šāda:

"1977. gada martā ar Latvijas PSR Valsts Komitejas kolēģijas lēmumu izdevniecības vadība tika stingri brīdināta par trūkumiem un kļūdām literārā mantojuma izdošanā. [...] Pēc kolēģijas lēmuma stāvoklis literārā mantojuma izdošanā tomēr neuzlabojās. Tā V. Plūdoņa Rakstu 3. sējumā bija ievietoti jucekļīgi un neskaidri komentāri ar tendenci pietiekami neparādīt un nenovērtēt dzejnieka reakcionāro darbību buržuāziskās diktatūras periodā. Nopietnas kļūdas tika pieļautas arī dzejnieka A. Baloža jubilejai veltītajā H. Rukšāna grāmatā "Andrejs Balodis", J. Vanaga "Vēstules no tālā ceļa", L. Zamaičas dzejoļu krājumā "Es, Lucija Zamaič, un mani vārdi".

Kritikas un literārā mantojuma redakcijas vadītājas S. Vieses vājais organizatoriskais un ideoloģiskās audzināšanas darbs ar redaktoriem, nepietiekama vadītājas kontrole par darbu ar manuskriptiem izraisījusi virkni trūkumu; literārais materiāls nepietiekami zinātniski izvērtēts no partijiskām un šķiriskām pozīcijām, vērojami mēģinājumi izskaistināt un sniegt labvēlīgā skatījumā negatīvo un reakcionāro atsevišķu rakstnieku dzīvi un daiļradē (piem., K. Skalbes manuskripts "Dzīvības siltums"). Redakcijas darba analīze liecina par vadītājas S. Vieses neatbilstību ieņemamajam amatam.

Kļūdas un trūkumi Mūsdienu oriģ. daiļlit. un Kritikas un lit. mantojuma redakcijas darbā liecina, ka

direktors K. Skruzis, galv. red. V. Avdoņina un galv. red. v. S. Ūdre nepietiekami kontrolē šo redakciju darbu un neizvirza stingras prasības to vadītājiem un kolektīviem.

Ņemot vērā atzīmētos trūkumus un kļūdas izdevniecības "Liesma" redakcijas darbā, PAVĒLU:

1. par sliktu darba organizāciju redakcijā un nepietiekamu kontroli par izdodamo grāmatu idejiski politisko līmeni, par sistemātisku Valsts komitejas vadošo darbinieku aizrādījumu un brīdinājumu neievērošanu, kā rezultātā tika pielaistas rupjas ideoloģiski politiskās kļūdas atsevišķos izdevumos, uzskatīt par nelietderīgu atstāt Kritikas un literārā mantojuma redakcijas vadītāju b. Viesi Saulcerīti Roberta m. redakcijas vadītājas amatā."

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

ГОСУДАРСТВЕННОГО КОМИТЕТА СОВЕТА МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ПО ДЕЛАМ ИЗДАТЕЛЬСТВ, ПОЛИГРАФИИ И КНИЖНОЙ ТОРГОВЛИ

г. Рига

№ . . . .

" " мая 1973 г.

"О критических замечаниях и предложениях на собрании республиканского актива, от 6 марта 1973 года;"

"О задачах партийной организации по дальнейшему усилению идеино-политической работы, интернациональному воспитанию трудящихся в свете доклада товарища Брежнева Л.И."; "О пятидесятилетии Союза Советских Социалистических республик".

Коллегия Госкомиздата Латвийской ССР отмечает, что за последние годы издательства республики уделяют значительное внимание изучению и освоению прогрессивной культурного наследия. Издательство "Лесма" издаёт "Антологию латышской поэзии" в семи томах. В свет вышел уже третий том. Выходит ежегодник литературного наследия "Варавиксне" ("Радуга"). В 1972 году вышла книга "Радуга преданий", в которой обобщается опыт революционной, демократической и советских традиций.

Издательства "Лесма" и "Зинатне" выпустили немало ценных книг, которые выражают эстетическую и идейную ценность фольклора. В 1956-1963 годах Институт языка и литературы Академии наук Латвийской ССР издал вестник "История латышской литературы", и "Историю латышской литературы" на русском языке в двух томах. В этих трудах систематизирован материал всей истории латышской литературы, начиная с ее истоков. Все эти издания ценны потому, что они дают современному читателю более полное представление о развитии элементов демократической, социалистической культуры в духовной жизни латышского народа до восстановления Советской власти в Латвии, о творчестве революционных писателей, поэтов, о борьбе прогрессивной общественности против реакционной буржуазной культуры, о развитии марксистско-ленинской эстетической мысли в Латвии.

Несмотря на то, что Госкомиздат Латвийской ССР и руководство издательства "Лесма" за последнее время значительно усилили контроль за выпуском изданий литературного наследия, укрепили главную редакцию издательства "Лесма", создали специальную редакцию критики и литературного наследия, однако, еще неизвестны случаи, когда составители и редакторы издательства "Лесма" при составле-

нии и редактировании изданий литературного наследия, иногда, отходят от четких классовых критериев при оценке жизни и творчества отдельных деятелей культуры прошлого. Основным недостатком при подготовке к изданию книг литературного наследия является то, что иногда ставят знак равенства между общественно-политической деятельностью литература, художника и его творчеством, умалчивается об идеях, политических ошибках, творческих просчетах, неудачах деятелей культуры прошлого. Такие явления наблюдались в рукописях при оценках творчества писателей Я. Акуратера, К. Скалбе, Ф. Барды, Я. Циелды, Е. Аспазин и др. !!!

На республиканском активе 16 марта 1973 года справедливо критиковался, выпущенный издательством "Лиезма" (составитель В. Валайнис редактор Л. Спримбардис) третий том "Антология латвийской поэзии". В этом томе неоправдано много места отведено, и не дана должной оценки, творчеству таких авторов, как Ф. Кемпе, В. Эглите, Фаялий, Л. Екабс, К. Екабсон и др.

Коллегия Госкомиздата Латвийской ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Директорам издательств "Лиезма", "Звайгзне" и "Зинатие" (т.т. Скрузис К.Я., Белюк М.М.) повысить требовательность и усилить контроль за изданиями литературного наследия. Требовать от главных редакций при решении практических вопросов отбора, оценки и публикации созданных в прошлом литературно-художественных работ и других материалов, руководствоваться тем, что из культурного наследия прошлого на вооружение должно браться то демократическое, прогрессивное, что способствует формированию нового человека, воспитанию черт коммунистической морали и помогает обществу строить новую жизнь.

2. Обязать главных редакторов издательств "Лиезма", "Звайгзне" и "Зинатие" (т.т. Авдоню В.Р., Висоцкую К.М., Холмокую Л.Г.) серьезно внимание обращать на процесс составления, рецензирования и редактирования изданий литературного наследия. Активно вмешиваться и давать принципиальную партийную оценку при обсуждении этих произведений на заседаниях редколлегий. Все спорные вопросы обсуждать в главных редакциях с привлечением широкого круга литературоведов.

3. Контроль за выполнением данного постановления возложить на главного редактора Госкомиздата Латвийской ССР тов. МИХАЙЛОВА Н.Л.

Председатель

И. ВЕСЕЛОВ

№ 194, 30 экз.

14.V.73г. Ф.Ф.

Uldis Norietis*

Pašpaļāvīgs miers kā neizmantota recepte

Ši nesakarīgā pretruna – izdevniecībā mēs strādājām, lai sagatavotu pēc iespējas lielāka literārā vēriena daiļdarbus, un tai pašā laikā autori – talanti un nesavtīgi radošās atdeves meklētāji – savā teikumā un savā rindkopā bieži vien nedrīkstēja izvērsties līdz galam. Mēs laidām klajā autora ļoti cītīgu darbu apliecinošus romānus un dzejoļu krājumus, mēs varējām būt apmierināti, ka atkal virzām uz priekšu latviešu literatūru (uzmanīgi, bija jāsaka: latviešu padomju literatūru), mēs nodevām šīs grāmatas (un tās bija lielā metienā, tās bija gana lētas un tātad viegli iekārojamas) kuplam jo kuplam eventuālo lasītāju pulkam, bet vai varējām līdz galam liecināt, ka dzīvojam ar padarīta darba apziņu...

Nav jāliekuļo, kā tad īsti bija ar to gandarījumu. Gadu desmitiem bija iestrādājies šis domu atraisītības slāpēšanas mehānisms, faktu izklāsta un interpretācijas robežlinija, kura gan pārvietojās, bet kuru varēja pārkāpt labi ja par pussoļa tiesu. Šo robežlīniju paturēja galvā literārā teksta radītājs autors, to apzinājās (un slikti, ka gadījumu vairumā pārāk tieši, ne zemapziņas līmenī)

---

* "Liesmas" galvenais redaktors.

redaktori, un praktiski tas viss vēstures priekšā sašaurināja autora uzdrīkstēšanās iespējas, uzdrīkstēšanās, bez kuras vispār netop literatūra.

Bet tika izkopta valoda, frāze, stils, dzejā – metaforu harmoniskais daudzskanīgums. Literatūrai, kopumā ņemot, tas bija ieguvums. Kā izslīpēja tekstu Regīna Ezera, Visvaldis Lāms, Ilze Indrāne! Tās bija paraugstundas redaktoriem un mājas universitātes lasītājiem. Kādai dzejiskās tēlainības klaviatūrai aizvien pieskārs Imants Ziedonis, Ārija Elksne, Arvīds Skalbe! Ojārs Vācietis kā apburts rušinājās domu karstajos pelnos. Pēc manas atnākšanas pie pirmās grāmatas beidzot tika arī Uldis Bērziņš. Cik reižu pirms tam no rakstnieku kongresa un citādu saiešanu tribīnēm netika sūkstījušies: Uldi Bērziņu neizdod! Uldis Bērziņš pelnījis grāmatu! Nekā.

Nu Uldis Bērziņš iznāca... Vien uzdāvinādams man mazās grāmatiņas eksemplāru, ar roku ierakstīja visus kreptīgos vārdus (tiesa, to nebija pārāk daudz), ko tāda vai citāda ranga cenzētāji līdz tam bija izņēmuši.

Ulda Bērziņa “marinēšana” pietiekami ilgus gadus nebija parastā gaidīšana: viņa zemteksta žuburus vienkārši nepieņēma “to ļautiņu, dziedātāju, dancotāju” stereotipi.

Bet par to parasto gaidīšanu tiešām vērts bilst kādu vārdu. Lai kā “Liesmā” ievirzījās domas un darbi, vienu smagi iesakņojušos praksi lauzt neizdevās: prozas un it īpaši dzejas autori ar saviem manuskriptiem stāvēja izdošanas rindā. Tāds atnesa, piemēram, dzejas kārtojumu, ieņēma rindu, tad laiku pa laikam atrādījās redakcijā un manuskriptu papildināja, šo to varbūt pat izmeta ārā un tādā “gumijas stiepšanā” arī gaidīja savu gadu. Šo praksi balstīt balstīja arī lielās Savienības Preses komitejas pagērējums izdevējiem visu plānot nez

cik gadus uz priekšu. bet vajadzēja panākt un proponēt ko citu: šodien mēs, vadība, sanākam kopā un nākamajā nedēļā nododam tipogrāfijās tieši labāko un vajadzīgāko, kas šimbrīžam ir mūsu rīcībā. Protams, redak-tūrai pirms tam arī rūpīgi apsvērt, kurš tad nu ir tas labākais manuskripts, kaut arī tas pirms pāris stundām atnests...

Izņēmumi jau, protams, bija. Atnesa vai ar Ludmilu atsūtīja sava kārtējā krājuma manuskriptu Ojārs Vācietis, drošības pēc vēl piemetināja, ka šoreiz viņš ļoti gri-bētu (?) grāmatu kā brošūru, mīkstiem vākiem, ar vien-kāršu māksliniecisko vāka apdari, un tādā veidā, pie-mēram, gana ātri parādījās "Si minors". Visu varēja ietekmēt arī gaidāmās jubilejas. Dažs labs savukārt bija iegriezies CK apartamentos un cerēja kaut ko paātrināt ar "brīnumzvanu" no šī nama kabinetiem. Bet citādi lielā un pašmērķīgi izvērstā iepriekšējā plānošana neko īsti uzskatāmu nedeļa. Turklāt gala iznākumā 90. gadu sākumā, jaunos finansiāli ekonomiskajos apstākļos, kļuva skaidrs, ka "Liesmai" izdevīgāk ir lauzt ar auto-riem iepriekš noslēgtos daudzus līgumus, apmaksājot pilnu honorāra tiesu, un nevis grāmatu izdot. Lasītāju naudas maciņu segtais pieprasījums pēc grāmatām bija strauji saplācis. Nekāda alošanās vairs nebija iespējama. Tas viss īpaši skāra daudzus dzejoļu krājumu autorus, kuri pirms tam, padomijas noteikumiem pastāvot, va-rēja ar savu rakstīšanu pat gana labi izdzīvot. Un tas skāra arī savu tiesu atkārtoto izdevumu, tā ka viens otrs smikņātājs no preses aprindām varēja, piemēram, jau "Neatkarīgās Cīņas" lappusēs ievietot materiālu ar klie-dzošu virsrakstu: "Vai Regīnu ezeru vairs neizdos?"

Mani pietiekami kacināja atsevišķu tematisko virzienu

satīstība tālaika padomijas masu medijos un, kas bija vēl nesaprotamāk – arī daiļliteratūrā. Man, kas bija uzņēmis sevī tā saucamā personības kulta kritiku, kura līdz mūsu ausīm nonāca mana pirmā studiju gada ziemā, proti, 1956. gada februārī, nekādi nebija saprotams, ar kādām tiesībām šāda attieksme pret 30. un 40. gadu vardarbību, kas skāra miljoniem ļaužu un veselas tautas, tika pakāpeniski izstumta no tematikas orbītām. Un aplūsināta pavisam.

Man organiski šķita: kas vienreiz pateikts, nav atsaucams. Reizumis man, galvenajam redaktoram, nācās uzņemties ierindas redaktora pienākumus. Pie tādiem manuskriptiem, ar kuriem redakcijās baidījās “apsvīlīt nāties”. Tā tas bija arī ar Imanta Ziedoņa Madlienas grāmatu “Tik un tā”. Tajā, kā atceros, bija iestrādāta 1949. gada 25. martā izvesta lauku sievišķa dienasgrāmata. Sākotnējā publikācijā “Karoga” lappusēs no tās un vispār no šīs tematikas nekas nebija atstāts, vienīgi kāds akls pušplēsts teikums. Grāmatā piekāpties nedomāju, un tā arī kopā ar autoru pateicām visu tautas likteņstāstam būtiski svarīgo, kaut arī tas bija daudziem partijas mundiera nēsātājiem tik netikamais atgādinājums par 25. martu un tautas sāpi vispār.

Bet, jau lielo pārmaiņu vērtos stāvot, kad pavērās pavisam citas domāšanas apvāršņi, gandrīz vai pēdējais no tā saucamā Glavļita (caur Preses komiteju) nākušais mājiens bija par pieskaršanos personības kulta pāridarījumu tematikai – neatceros gan, kura prozas autora (Artūrs Snips?) īso stāstu krājumā. Uz šo mājienu pat vairs necentos reaģēt...

Jā, te nu savā stāstījumā vispār esmu nonācis līdz tam, kādā trīsstūrī, četrstūrī, daudzstūrī atradāties.

Bija tātad Preses komiteja (oficiālais nosaukums krietni garāks, bet ne jau tas tik svarīgi), bija cenzētājs Glavļits, bija partijas Centrālā komiteja un nevis vienā gabalā, bet gan kultūras nodaļas, no vienas puses, un propagandas un aģitācijas nodaļas, – no otras, veidolā. Un bija Rakstnieku savienība. Arī sava doma, savs vārds.

Un bija vēl starp visiem šiem stūriem pārvietojušā Arvīds Grigulis.

Par Arvīdu Griguli puspajokam teikts, bet kaut kāda daļa patiesības te ir.

Par viņu varētu domāt visādi. Viņš bija pārāk erudīts cilvēks, lai tā atļautos noliegt literārās kapacitātes, kā viņš to darīja (studiju biedri atceras: Aleksandrs Grīns? – nav latviešiem tāda rakstnieka). Žaņa Grīvas bērū mīlasta laikā Bulduru namā dzirdēju Arvīdu Griguli atzīstamies, ka nelaiķis Žanis daudz līdzējis, lai izpestītu viņu, Griguli, no sociāldemokrāta pagātnes un iedabūtu vienīgi pareizajā partijā... Iespējams, šī sociāldemokrāta pagātne spieda uz viņa apziņu un lika būt lielākam katoļim nekā Romas pāvests. Viņš ielaidās flirtā ar sievišķiem, un gados jaunām rakstītājām no tā varēja atlēkt kāds labums. Jo, proti, viņam nereti uzticēja recenzenta pienākumus, un tad jau stingrais soģis varēja apliecināt arī liberālāku attieksmi. Turklāt viņu īpaši aicināja tādās reizēs, kad, teiksim, Oriģināldaiļliteratūras vai Kritikas un literārā mantojuma redakcijai, kā likās, ceļamais par smagu. Ar Arvīdu Griguli kā recenzentu kādu laiku uz priekšu virzījās toreiz vēl pavisam jaunās Māras Zālītes dzejas grāmatas.

Rakstnieki vispār "Liesmā" labi pelnījās, uzņemoties "tamborēt" tik daudzās izdevniecības iekšējās recenzijas (Regīna Ezera no iekšējām recenzijām vien pēc tam

sakārtoja veselu grāmatu sērijā "Rakstnieki par literatūru").

Bet nu es novirzos no tēmas.

Preses komiteja. Te valdošais bija nevis koleģiāls ar izdevniecībām (un arī ar poligrāfijas uzņēmumiem) gars, bet gan diktāts, kas bieži vien izpaudās nekorektā formā. Pie tās vajadzēja pierast. Iespējams, ka arī cilvēki, kas tur atnāca strādāt, pielāgojās šai formai. Vismaz ikdienas dzīvē viņi noteikti bija bijuši labāki nekā šajā piektajā stāvā.

Sliktākais, ka, piemēram, Ilzei Ostrovskai, kas savus gadus nopūlējās "savaldīt" izdevniecības, jebkurš mājiens no malas (Glavljits, ceka) bija ar nepārprotama likuma spēku, nekādus iebildumus viņa neuzklausīja, un liekas: tas, ka var noslānīt "Liesmu", viņai sagādāja pat neizsakāmu baudu.

Džona Faulza pirmo grāmatu latviešu tulkojumā – stāstu kopojumu "Melnkoka tornis" 1982. gadā – pavadīja ļoti iespaidīgs pēcvārds, kura neordinārajā postulātu izklāstā atkal bija sapinušies pie vienveidības pieradinātie. Salikums parādījās Preses komitejā. Varēja jau kādu rindkopu atmežģīt atpakaļ, pateikt vienkāršāk, varēja kādu mazāk populāru formulējumu šoreiz atstāt malā, bet Ilze Ostrovska pagērēja pēcvārdu, ko, starp citu, bija rakstījusi viņas augstskolas pasniedzēja, izmest bez ierunām. Tas tikai viens tāds piemērs.

Laura Kalinska, kas, Ilzei Ostrovskai aizejot uz mācībām Maskavā, ieņēma Preses komitejā viņas vietu, arī bija neapreķināms cilvēks, savā nostājā tāpat bieži vien izaicinoši kategoriska. Taču savos spriedumos viņa bija vairāk patstāvīga un neskatījās augstākstāvošām vai kādām citām instancēm mutē.

Piezvana viņa, piemēram, un bez liekiem ievadvārdiem pasaka:

– Man Glavļits nupat iedeva... – Un nosauc saliktās grāmatas autoru un virsrakstu.

Tad turpina:

– Un labi izdarīja.

“Nu būs...” uzreiz iešaujas galvā. “Pamatīgs brāziens kā likts. Ar kādām frāzēm varēsi taisnoties...”

Taču pavisam negaidīti klausulē dzirdu:

– Citādi es nezinātu, ka “Liesma” izdod tik labas grāmatas...

Re, kā, teiktu Imants Ziedonis. Arī mūsu pašu komiteja var patikami pārsteigt. Bet runa toreiz bija par Roalda Dobrovenska kāda komponista (cik atceros, Musorgska) dzīvesstāstu – apjomīgu biogrāfisku romānu krievu valodā, ko “Liesma” tajā pavasarī laida klajā.

Autori, grāmatas manuskriptam dodoties pa redakcijas darba pakāpēm, visu laiku pietiekami sekoja līdzī, bet, kad salikums aizķērās Glavļitā vai kādā no lielajām paralēlstruktūrām, tad arī pārdzīvojums bija lielāks. Lai par to savdabīgi noliecina Lilijas Dzenes ieraksts man pašas autores uzdāvinātajā aktiera Jāņa Kubiļa daiļradei veltītajā grāmatā: “Cienījamam Uldim Norietim – pateicībā par pašpaļāvīgo mieru un atbalstu izšķirīgajā kaujā, kad nācās aizstāvēt šo grāmatu. Lilija Dzene. 10.IV 84. g.”

Par ko tad glavļitnieki toreiz bija “piesējušies”. Iespējams, viņiem nepatika kaut kādas disproporcijas, varbūt Jānis Kubilis jaunībā nebija gājis uz tām zaļumballēm, kurās pareizo mūziku spēlēja, varbūt... Lieki nopūlēt atmiņu, mēģinot to atcerēties.

Reizumis zaudējām arī ko vairāk un neko nevarējām

izdarīt. Gatavojot Ēvalda Vilka Rakstu piekto sējumu, kas tika veltīts viņa publicistikai, iestrādājām arī viena, kā likās, gana normāla raksta tekstu. Kaut arī autors tajā pēc būtības vērsās pret lielo iebraucēju masu galvaspilsētā Rīgā, kas ir par iemeslu tam, ka rīdziniekiem, kas šeit jau gadiem knapinās, pagrūti tikt pie kāda jauna mitekļa, viņš bija ļoti korekts. Savulaik gan "Literatūrai un Mākslai" nebija izdevies šo materiālu publicēt, taču dzīve, kā uzskatīju, nestāv uz vietas, turklāt mirušā prozaiķa raksti jāizlaiž pēc iespējas pilnīgāki.

Palikām uz vietas. Vienīgais – šajā gadījumā brāziena nebija. Piezvanīja Austra Luceviča – tambrīžam propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietiece. Gribēju ko bilst pretim, bet ne pušplēsta zilbe netika uzklausīta. Runātājas domāšana bija paralizēta. Vai vēl nesaproti, ka nav ko lēkt uz ecēšām?

Tehniskās redakcijas un pēcāk visas ražošanas daļas vadītājam Ilgai Klotiņai bija paradums kolekcionēt izņemtos gabalus. Vai viņa papildināja savu vākumu arī ar Ēvalda Vilka raksta lappusēm? Vai vispār viņa šo "kolekciju" saglabājusi?

Nekādi aizliegumi jau netika uz papīra izklāstīti, un, ja par kādu pārkāpumu saņēmām sodu, tad motivācijas žvadzēja skaļi, bet vispārīgi. Nevarēja, piemēram, minēt nekur gleznotāja Ausekļa Baušķenieka vārdu. Mēs iekritām ar vienu no "Latviešu tēlotājas mākslas" gada laidieniem, avīze "Cīņa" iekrita ar kādu rakstu, un pēcāk man redakcijas kultūras nodaļas vadītāja Irēna Lagzdiņa sūkstījās: kādēļ nepateici priekšā? No Jevgeņija Jevtušenko dzejas bija pilnīgi izsvītrots 1962. gadā pat "Pravdā" nodrukātais dzejojums "Staļina mantinieki", ko uzreiz pēc tam pie mums bija atdzejojis Jānis Sirmbārdis. Es

pats sastādīju kapitālu labākās latviešu dzejas kopkrājumu "Apcirkņi", ievadā minēdams, ka "Cīņas" Jaungada dzejas lappuses dzima uzreiz pēc Jevgeņija Jevtušenko "Staļina mantinieku" parādīšanās. Ēriks Hānbergs, rakaris, situāciju izmantodams, bija manu vēl nenopublicētā ievada tekstu mats matā nodrukājis "Karogā". Kā garu citējumu savā tekstā. Mats matā gan, bet skatos: "Staļina mantinieki" izlaisti. Kas par lietu? Izrādās: kategoriski jāuzskata, ka tādi vispār nekad nav bijuši...

Totālais noliegums. Par to jārunā krietni plašāk, bet katrā ziņā tas bija fenomens. Par Brīvības pieminieki pat nerunāsim – tā siluetu pat grāmatas ilustrators nedrīkstēja kaut kā iekomponēt. Kad vēl nestrādāju izdevniecībā, manai bijušajai "Cīņas" kolēģei Dzidrai Purenei bija labpaticis iedabūt pāris teikumus par Brīvības pieminieki tūrisma prospektā par Rīgu. Ak, kas tad sākās! Visi kratījušies vaļā no atbildības, nevarējuši vien izdomāt, uz ko novelt vainu, – uz "Cīņas" redakciju, kur Dzidra strādāja, vai arī uz Kalendāru, tūrisma un sporta literatūras redakciju vēl lielajā "Liesmā".

Lai gan šodien, kad esmu saņēmis atpakaļ kādreiz tēvam uz ārzemēm nosūtīto 1958. gada vēl Latvijas Valsts izdevniecības dobspiedes lielformāta albumu "Rīga", tajā skatu ne tikai trīsvagonu tramvajus un tolaik jauno, Mežaparkā uzbūvēto Dziesmu svētku estrādi, bet arī Brīvības pieminieka bildējumus. Gan ne no priekšpuses, bet tomēr.

1958. gads... Mans studiju laiks, kas sakrita ar tautas pašapziņas zināmu uzjundišanos pēc smagiem ciešanu gadiem... Visu mūsu morāla pacēluma laiks, kad daudz kas visapkārt mainījās... Visbeidzot – cerību laiks, kuru gan pavisam drīz strupī, brutāli pārtrauca.

Universitāti tad vēl nebiju beidzis. Bet tēvam vairs nekādas grāmatas nesūtījām...

Fenomens – šī pilnīgā ignorance. 1969. gadā, teiksim, tika izdota komponistei Lūcijai Garūtai veltīta Silvijas Stumbres monogrāfija “Zvaigznes un zeme”: pat ļoti apjomīgā komponistes skaņdarbu sarakstā (sarakstā, pat ne tekstā!) šajā grāmatā nav minēta kantāte “Dievs, Tava zeme deg!”...

Par to, ka kādreiz tajā laikā izdotajās “Liesmas” grāmatās būtu minēts Andreja Egliša vārds, nevar būt ne runas.

Jā, atkal vēl pirms manas atnākšanas uz “Liesmu” (ko var darīt, ja tādi piemēri) – septiņdesmito gadu sākumā – bija izdoti Aleksandra Čaka Raksti piecos sējumos. 4. sējumu 1974. gadā ievadīja “Dzejas par vecajiem latviešu strēlniekiem”. Jā, vecajiem – tā viņus nodēvēja. Jā, bet kaut vai komentāros (kas tad ir komentāri!?) būtu atļāvušies pieminēt, ka dzejojumi nākuši no “Mūžības skartajiem.” “Mūžības skartie” – tāda nosaukuma komentāros nav, tāda tāpat nav vispār: ir norādīti tikai pirmpublicējumi periodikā.

Par laimi, man izdevās savā trešā stāva kabinetā, kura viens logs izgāja uz Nacionālās operas ēku, otrs – uz viesnīcu “Rīga”, izdzīvot līdz dienai, kad Aleksandra Čaka “Mūžības skartos” pēc turpat vai pusgadsimta izdevām no jauna. Un arī Aleksandra Grīna “Dvēseļu puteni” (atcerieties Arvīdu Griguli: nav tāda latviešu rakstnieka)...

Varējām aizdziedēt citas, arī svaigākas brūces. Briesītiņ brieda leģionāru tematika, un atcerējāties, ka 1963. gadā “Karogā” tika pārtraukta Visvalža Lāma romāna “Kāvu blāzmā” publicēšana.

Autors atnesa tik ilgi noturēto un saglabāto manuskriptu. Atnāca pēc atbildes.

– Man nav nekādu iebildumu, – teicu viņam. – Vienīgi gribēju, lai mani pārsteigtu kaut kas vēl spēcīgāks...

Dzīvē visu ko pieredzējušais leģionārs un rakstnieks, redzēju, kaut kā dīvaini sagrozījās krēslā. Vai viņš būtu pārklusījies? Vai viņu neizprovocē?

Ne tuvu vēl nebija tie drošie laiki. Un tomēr jau cerēju: kamēr grāmatu saliks, kamēr nodrukās...

Laiks tiešām gāja uz priekšu. Bet vēl 1991. gada 19. augusta rītā, kad padomijas teritorijā bija sācies drausmas nojautas vēstošs apvērsums, uz izdevniecību atskrēja Valentīns Jākobsons un steigšus paņēma savu manuskriptu atpakaļ. Un arī es, tieši tai dienā uzradies pēc atvaļinājuma, nemaz nebiju sarūgtināts, ka krievu valodā izdodamā Anatolija Pristavkina “Klusā Baltija” vēl nez kāpēc nav tipogrāfijā...

Bet nu jau esmu par daudz aizsteidzies notikumiem priekšā.

Jau runājām par tiem daudzstūriem. Tad viss varbūt rādījās pat sarežģītāk, nekā varētu iedomāties.

Sēžu, piemēram, direktora Viļa Jansona kabinetā, kad atskan telefona zvans. Turklāt ne jau ikdienišķās līnijas zvans, bet tāds, kam tāda morāli smagāka klauzule. Sākas nepatīkama runa, no viņa gala kaut ko garu lasa priekšā, direktors nobāl, jo aptvēris, ka laikam patiešām ķezā esam...

Bet runa ir par Jāņa Petera poēmu “Nakts pēc tautasdziesmas”, un zvanītājs ir CK sektora vadītājs Aigars Misāns. “Nakti” iepriekš biju ļoti uzmanīgi pārlasījis, pārliecinājies, ka dzejnieks ļoti iespaidīgi (tais laikos, protams) pieskāries tautas liktenim, izvadīdams savu

pegazu cauri augstas grūtuma pakāpes šķēršļu joslai. Mācējis to izdarīt. Petera rokraksts nereti izpaudās garā ieskrējienā, kad viņš ar savu domas vezumu it kā nobrauca lejā, kur, kā likās, tematiski sarunāja kaut ko cenzētājiem galīgi nepieņemamu, bet tad viņš šo vezumu izrāva no dangām ārā un atkal pacēlās kalnā, aizvirzīdams prom eventuālos iebildumus.

Misāns Vilim Jansonam laikam nolasiya priekšā šo satura virzības lejupgājieni (tālab tas bālums sejā), otru pusi viņš vairs nesaskatīja vai arī nemācēja saredzēt. Ko spēju lietas labā darīt? Par “Nakti pēc tautasdziesmas” galvoju, bet ko varēju teikt, ja es pat nezināju, kuru vietu zvanītājs tik bargi citējis?

Jebkādi teksta restaurācijas mēģinājumi izpalika, vienīgi bildu to, kas iešāvās galvā:

– Bet tas jau viss iepriekš nodrukāts “Karoga”...

Direktors aizzvanīja Latvijas preses šefam un laikam ne pa jokam viņu izbrīnīja. Izrādījās, ka Glavļitā “Karogu” lasa vieni, bet “Liesmas” daiļliteratūru – citi cenzori.

Kā lai to visu izskaidro? Un no kura skatu punkta šodien? Vai nu “Karogu” izskatošam cenzoram bija lielāks svars, vai arī “Liesmas” grāmatai bija lielāks svars nekā “Karoga” žurnāla burtņīcai. Gan jau Aigars Misāns tika ar šīm svāra kategorijām galā...

1983. gada pavasara pusē jau biju saņēmis smagāko rājienu, kas praktiski nozīmēja bīstamu balansēšanu uz *būt* vai *nebūt* robežas. Rājiens nāca kopā ar smagu Preses komitejas apsūdzības rakstu, kuru pie iespējas šodien vajadzētu pat nocitēt, lai pārliecinātos par dažu labu Preses komitejas toreizējo ierēdņu, piemēram, Ilzes Ostrovskas, daiļrakstīšanas spējām.

Rājiens bija par Jezupa Laganovska aforismu grāmatas un Mārtiņa Krieviņa romāna "Atvadas Stokholmā" aizlaišanu līdz tipogrāfijai, lai gan abos gadījumos manuskriptus netiku parakstījis, galvenās redakcijas līmenī tos bija akceptējusi mana vietniece Silvija Ūdre. Bet vēl nebiju atvilcis elpu pēc krievu valodā uzrakstītā apsūdzības raksta nolasišanas izdevniecības kopējā sapulcē, kad nāca belziens par "Ziņģu buķetīti" Jāņa Niedres sakārtojumā. "Buķetīte" turklāt jau bija nodrukāta, bet kaut kādā veidā vērīgu acu pārtverta un tūlīt pat pakārta pie kauna staba. Tā, ka nodrukāto produkciju lika sagriezt.

Pāri galvām sabiezēja pavisam melni mākoņi. Visu vēl vairāk sarežģīja tas, ka tieši 1983. gada maijā bija risinājies kārtējais ideoloģiskais sapurinājums Maskavas cekas plēnuma paskatā un, tā sakot, uz vietām nācās atbildēt. Proti, gandrīz vai tajā pašā 1946. un 1947. gada manierē. Un tieši "Liesma" patrāpījās pa ķērienam. Līdz ar "Ziņģu buķetīti" izdevniecības direktora Viļa Jansona vārds tika nozākāts no Maskavas pasākumam analogā Latvijas partijas aktīva tribīnes (gan kopā ar nekad neiztrūkstošo Jāni Škaparu no "Literatūras un Mākslas" un dažiem citiem), un man kāds Preses komitejas "kadroviks", laikam jau mazliet uzņēmis uz krūts, piektdienas novakarē piezvanīja un bez aplinkiem noskaldīja:

– Vai jūs zināt, ka tie, kas piesaukti šādā referātā, vairs nav nekādi palicēji savā postenī?

Sakāmais viņam sagādāja gandarijumu, bet man laupīja jebkādu dvēseles mieru nedēļas nogalē. Tieši tovar svinēja Jūlija Vanaga 80 gadu jubileju, iepriekš nebiju noskaņojies tajā piedalīties, un jubilejas svinīgajā sarīkojumā, laikam Mazajā ģildē, "Liesmu" pārstāvēja

citi. Taču, "laipnā mājiņa" satrūcināts, kaut kādu atbalsta punktu meklēdams, tagad izšķīros doties uz jubilejas saviesīgo daļu Rakstnieku savienības namā. Tur gana pietiekami atslābināju sasprindzinātos nervus, pateicu, protams, jubilāram, ka esmu gandarīts pirmo reizi piedalīties astoņdesmitgadnieka gaviļu dienā. Liepziedu Rīgas vakars bija svētīgi gaišs, kad izgāju no svinību telpām, bet Imants Ziedonis, kas tobrīd sēdēja pie savas "Volgas" stūres, mācēja novērtēt manu stāvokli un aizveda mani uz mājām.

Starp citu, Ausma Kantāne, kas arī brauca mašīnā, vien nobrīnijās, ka tomēr spēju parādīt ceļu...

Dzīvojām kā uz naža asmens, un ilgi jau nebija jāgaida. Jau pēc nedēļas – pusotras Kultūras darbinieku arodbiedrības pusgada plēnumā uzstājās partijas CK kultūras nodaļas vadītājs Aivars Goris un noslānīja "Liesmu" ar īstu "vārdu buķetīti". Tas vēl nekas, bet tieši nākamajā dienā bija paredzēts mūsu Preses komitejas pusgada aktīvs, tas notika "Cīņas" zālē, un referents – komitejas priekšsēdētāja pirmais vietnieks Imants Daudišs (pati priekšsēdētāja Irēna Reimane tobrīd atradās atvaļinājumā) tiešā veidā patapināja no Aivara Gora visu par "Ziņģu buķetīti" pirms dienas pateikto. Kā "Liesmas" galvenais sēdēju man tik labi zināmajā "Cīņas" zālē (pirms vairāk nekā divdesmit gadiem bija nācies šajā avīzē strādāt), jā, sēdēju ar nolaistu galvu un baidījos paskatīties klātesošajiem acīs. Nezinu, vai daudz varēja būt līdzjūtīgu skatienu! Tam vajadzēja laikam būt manam fiasko "Liesmā" un vispār šajā, tolaik par ideoloģisko dēvētajā, darba laukā.

Taču, kad pārtraukumā ietusnījos priekštelpas ovā-lajā nišā (cik reižu tur agrāk nebija sēdēts "Cīņas"

sapulcēs!), varēja tomēr atvilkt elpu. Ēvalds Strods, Rakstnieku savienības partijisko spārnu šajā Preses komitejas saietā pārstāvošais, laikam jau uzreiz nekavējās noreagēt uz nupatējo tribīnes “zelta graudu”:

– Ziniet, vīri, šodien Niedre aizgāja pie vecā...

Jānis Niedre – tas ir “Ziņģu buķetītes” sastādītājs, ar kura lielāku uzņēmību konkrētajā gadījumā tomēr grībējām rēķināties. Vecais – partijas lielais vietvaldis Latvijā Augusts Voss.

Niedre, kā zināms, – neordināra personība. Pārāk daudz nelāga izdarījis Baigajā gadā pēc Sarkanās armijas ienākšanas. Pēc tam arī pats cietis, kad, atsaucoties uz Maskavas dižvīru kara laikā Latvijas pārstāvjiem pamestajām spēļlietiņām, bija palaidis atraisītāku valodu par Latvijas un latviešu tautas turpmākajām izredzēm. Daudz jau nevajadzēja, lai Niedri pastumtu malā un – labākajā gadījumā – vairs neatjaunotu tajās tiesībās, kādas viņam bija 1940.–41. gadā.

Bet Niedre, lai cik bailīgs, tomēr aizgāja pie Augusta Vosa. Un, ļoti iespējams, šī vizīte ietrāpījās Vosam ļoti patīkamā dienā: viņš, kā rādās, tikko bija saņēmis uzaicinājumu pārsēties no Rīgas krēsla Tautību padomes priekšsēdētāja klubkrēslā Maskavā. Garastāvoklis bija lielisks, Niedres sasvīdušo roku Voss nemanīja, un “Ziņģu buķetīte” bija glābta vismaz tādā mērā, ka nekādi neiespaidoja visu mūsu un pirmām kārtām jau manu likteni...

Marta Bārbele

Redaktora smaidi un vaidi

Replika. *Martiņa – tā dzejnieci Martu Bārbali arī šodien sauc visi viņas kolēģi un draugi. Ne tāpēc, ka viņa bija spalvas svarā, maza un ēteriska būtne, nepavisam. Mātišķs mīlums un sirsnība, arī tāds dabas dots labestīgs čomiskums – tur tā vaina. Par spīti visai smagnējai, kaut ļoti sievišķīgās formās skulpturētai fiziskai čaulai. Martiņa – tāda viņa ir un paliek.*

Man adresētā vēstulē cita starpā lasāms:

“Satiku Antonu Broku. Viņš nodeva vēstuli no tevis, lai uzrakstot ko par savu laiku Izdevniecībā. Tas ir ļoti svētīgi, ka tāda grāmata top... Vēl jau izčiepstu kādu pantu.”

Un tagad pašķirsim Lielās Laika grāmatas lappuses atpakaļ, lai ielūkotos tajās dienās un norisēs, kādas savās atmiņās saglabājusi un sarunās ar lasītāju vēlas dalīties dzejniece un redaktore Marta Bārbale.

Rita Luginska

Pēc Universitātes beigšanas 1957. gadā nelielu laiku nostrādāju par latviešu valodas skolotāju un bibliotekāri Slokas 1. vidusskolā. Darbs patika. Taču Izpildkomiteja dzīvojamo platību nepiešķīra. Mētājos no vietas vietā.

Aizgāju. Lūdzu Izglītības Ministriju, lai mani sūta vien-
alga, kur, bet lai būtu arī kur dzīvot.

Norikojuma papīri vēl nebija saņemti, kad Andris Vējāns man ieteica, lai aizejot uz LVI Daiļliteratūras red-
dakciju, tur esot jaunākā redaktora vieta brīva. Sevišķā
sajūsmā par piedāvāto vietu kādā no Viļakas skolām
nebiju, tāpēc ķēru šo salmiņu. Ne ticēju, ne cerēju, bet
pēc īsas sarunas ar redakcijas vadītāju Voldemāru Meļi-
novski – Melni tiku pieņemta. Jauno darba dzīvi sāku
1959. gada 2. janvārī. Sagadījās tā, ka projām gāja redak-
tors Jānis Plotnieks, tā es tiku viņa vietā. Diezin, kā man
būtu veicies ar dažādu papīru kārtošanu, kas ietilpa
jaunākā redaktora ziņā. Manā rīcībā nonāca daļa no
dzejas. Gan latviešu, gan tulkojumi. Pa retam proza,
dažas ludziņas.

Sākumā jutos kā ūdenī iemests kucēns, jo priekšzi-
nāšanu nekādu nevarēja būt. Tūdaļ gan jāteic, ka redak-
cijas kolektīvā ātri iejutos. Bija patikami sajust labvē-
lību. Uzmanīgi sekoju, kā ar autoriem strādā redaktore
ar pieredzi: Elza Grīnberga-Sudmale, Zina Līce, Vizma
Lāce, Lūcija Rambeka, Valentīna Eisule.

Drīz V. Melni redakcijas vadītāja amatā nomainīja
Bruno Saulītis. Bruno Sauliša kabineta durvis varēja
vērt jebkurā laikā, kad bija nepieciešams kāds pado-
miņš. Viņš bija labsirdīgs cilvēks. Bargāks vārds viņam
nepadevās. Rītstundās Bruno mēdza aprunāties ar redak-
toriem. Sākumā brīnījos, kā vienam cilvēkam var būt tik
raibi piedzīvojumi. Drīz gan bija skaidrs, ka tie ir mak-
šķernieku stāsti. Būtu derējis tos pierakstīt, jo neba jau
visu rakstnieks izmantoja savos humoristiskajos stāstos.
Ļoti noderēja Bruno Sauliša kā dzejnieka autoritāte. Pa
reizei gadījās kāds tiepoņa, kuram neko nevarēja iestāstīt.

Tad teicu: "Iesim pie dzejnieka Saulīša!" "Nē, nē, es vēl pastrādāšu pie manuskripta", noskanēja atbilde. Vien-
dienas dzejdari mani šad tad baidīja ar Mirdzu Ķempi.
Lūk, dzejniece teikusi tā un tā!... Aizkadrā jutu tādu kā
necinājumu: ko tu šļupsti, skuķene tāda! Nolēmu
parunāties ar Dzejnieci. Jautāju, vai patiesi viņa tādas
atsauksmes par vienu otru autoru devusi. Izrādījās, ka
ne tuvu tam. Pēc šīs sarunas jutos drošāka, jo iepriekš
bija mākušas mazas šaubas, vai es nedaru kādam pāri. Ar
bardzību lielīties gan nevarēju. Centos autoru darbos
iedziļināties, cik vien manas saprašanas.

Kad grāmata bija iekļauta Izdevniecības plānos, izmak-
sāja 60% no honorāra. Šis apstāklis radīja arī nepatika-
mus brīžus. Vienu spilgti atceros. Saulītis manai aprūpei
bija iedalījis Valda Grenkova krājumu pieaugušajiem.
Diemžēl no autora saņēmu bālu manuskriptiņu. Tā arī
teicu gan autoram, gan redakcijas vadītājam. Voldiņš uz
mani ļoti pārskaitās. Mierināju, ieteicu pat varenu no-
saukumu – "Okeāna sāls", piebilstot, ka viņam kā jūr-
niekam tas pietāvētu. Valdis atgriezās pēc ilgāka atva-
līnājuma. Bija jauni dzejoļi. No "okeāna" tālu, "sāls"
ne tik, cik būtu vajadzējis, bet mans prāts bij mierīgāks,
jo sapratu, ka no autora vairāk neko nevar gaidīt, ne
gribēt. 1963. gadā iznākušajā grāmatiņā (man dāvātajā)
Valdis Grenkovs ierakstīja pateicības vārdus. Ne vēsts
no rūgtuma.

Bij man viens otrs arī tāds autors, kurš līdz pēdējam
brīdim steidza ko labot. Pat korektūras lasot. Šai ziņā
pārcentīga bija Ārija Elksne. Bij nosacīts, cik labojumu
drikst būt. Laikam bija jāmaksā kādas soda naudas, ja
tika pārsniegts labojumu limits. Reiz Ārijai arī teicu:
"Tu dzen mani postā!" Šie jaunie varianti bij vērtīgi.

Vajadzēja kopīgi gudrot, kur tie būtu vēlami, kas Ārijas dzejai dotu vēl patīkamāku skaņu. Esmu Liktenim pateicīga, kas mani ar Dzejnieci satuvināja kopīgā darbā.

Bija autori, ar kuriem viegli kontaktēties, bij spītīgie, iecirtīgie.

Savus padomus nevienam neuzspiedu. Turējos pie atziņas, ka redaktors nav tiesīgs to darīt. Atceros Jāņa Grota dusmībā sacītos vārdus: "Biedri, man nevajag jūsu lupatu, man ir pašam savas skrandas!" Kāds bij papūlējies Grotu uzlabot.

Netrūka kuriozu atgadījumu.

Tapā Jeseņina dzejas izlase. Sastādīja un atdzejoja Harijs Heislērs, pieaicinot arī citus atdzejojotājus. Viens no tiem bija Anatols Imermanis. Vairāki atdzejojumi dublējās, tāpēc vajadzēja izšķirties, kuru izlasē paturēt. Protams, es sekoju tikai vienam: kurš vairāk atbilst krievu dzejniekam. Taču kaut kur Anatols jutās apbīzots.

Viendien paķēra visus savus atdzejojumus un pa koridoru laida projām. Es viņam pakaļ brēkdama: "Anatol, es tevi nodošu milicijai!" Nezinu gan, ko tā milicija būtu līdzējusi. Protams, smieklīgi! Drīz vien atguvām saprašanos.

Par tā laika cenzūru daudz rakstīts. Un gan jau vēl rakstīs. Glavļits bija autoru, redaktoru, izdevēju nervu bendētava. Daudzas grāmatas tika pavadītas ar lielām bažām: "Izies cauri, neaizķersies?"

Nepatīkamas sajūtas vēl pēc pulka gadiem pārņem, to visu atminoties.

Un arī šajā lauciņā gadījās pa kuriozam. Ir izsaukums. Domāju: Māris Čaklais vai Viktors Līvzemnieks, vai abi? Parakstītas iespiešanai Māra Čaklā "Pirmdienā" un Viktora Līvzemnieka "Cilvēks, kuru gaida". Abiem

pirmās grāmatas, bet paspējuši jau nežēlastībā krist. Eju drebošu sirdi, sagatavojusies dzejnieku aizstāvībai. Cenzētājam uz galda Mārtiņa Kalndruvas stāstu izlase "Mazā birztala". Pirmā doma: kas par jokiem? Kalndruva taču tāds miermīlīgs rakstnieks. Cenzētāja sāk mani apgaismot, ka Ventspils ir ostas pilsēta, vārdu sakot, kaut kas slepenībā turams, kaut kas nav kārtībā ar semaforiem u. tml. Zvanu autoram uz Ventspili: "Mārtiņ, tu vienā stāstā esi nepareizi lukturus sakarinājis. Aiztur tavu "Birztaliņu". Ko darīt?"

Mārtiņš otrā rītā klāt. Neizgulējies, jo pa nakti kūpinājis lucīšus, lai mūs redakcijā uzcienu. Tiekam ar vainīgo stāstu galā. Šis gadījums manā atmiņā reģistrēts ar 1965. gadu.

Laimējās izdevniecībā strādāt tai laikā (1959–1967), kad par galvenā redaktora Pētera Bauģa vietniekiem bija Ilgonis Bērsons, kādu laiku Alberts Jansons un Antons Broks. Ja māca bažas par kāda manuskripta dzīvotspēju, droši varēja lūgt padomu. Ilgoņa gudrais prāts, viņa savaldība un nosvērtība mums daudzreiz palīdzēja. Tāpat Antona Broka augstā profesionalitāte literāro procesu vērtējumos. Un Alberta Jansona lielā uzticēšanās redaktoram.

Laimējās, ka par redakcijas vadītājiem strādāja Bruno Saulītis un Daina Avotiņa. Daina ar mātišķu gādību sekoja ne tikai mūsu darbam, bet arī mūsu dzīvē. Neizsmeļama labsirdība, sapratne. Skaudru ieskatu, kas un kā notika tai laikā, sniedz Saulcerīte Viese rakstā "Socreālistiskais žanrs – iekšējā recenzija" (Karogs, 2001, 4. nr.)

Bija mums jaukas izklaides arī. Braucām ekskursijās. Notika saieti pie Dainas Ikšķiles mājās, pabijām pie Sudmaļiem Nīcgales ielā, devāmies uz Murjāņiem pie

Eduarda Salenieka un Mirdzas Osītes. Tur bija vasaras mītnes vairākiem izdevniecības ļaudīm. Dzīvā atmiņā brauciens uz Ilgoņa (Bērsona) dzimto pusi. Pēc bērnības svētkiem meijām rotātās telpās, pie lauku labumiem, pie labas mūzikas pavadījām vairākas skaistas stundas. Ar vecajām, labajām dziesmām. Jaukas vakarēšanas nelielā pulciņā aizritēja pie Zālišu mātes. Lūcijas Rambekas māte bij izcila stāstniece.

Redakcijas telpas bij šauras. Ja sagadījās, ka reizē sanāca vairāki autori, tad dūca kā stropā. Bieži sarežģītākus manuskriptus bija vien jāņem uz mājām, lai iedziļinātos un novērtētu. Neskatoties ne uz kādiem ārpusē spiedieniem, redakcijas gars bija dzīvs un vesels. Ar mīļumu atminos visus, kas tajā laikā bija ar mani.

Murmastienē,
2001. gada jūlijā

Valdis Rūja

Mans "Liesmas" laiks

Lai tālāk cīnāties tikpat sadraudzīgi.

V. Krile

Sābri, sābri, nāburdziņi,
Kā mēs Rīgu redzēsim?
Vienis otru pacelsim,
Tā mēs Rīgu redzēsim.

T. dz.

Atkal zvana Rita Luginska, iesaistījusies projektā par izdevisniecības "Liesma" vēsturi: lai rakstot atmiņas, savu, redaktora versiju. Gainos, cik spēdams, – lai vērtē speciālisti, zinātnieki. Mēs – rūķi, skudras – nesām, cik spējām, kā mācējām, – pa graudam, pa stiebrīnam. Biju vairāk praktiķis. – Nu, nu, – Rita saka, – tas tieši ir tas, kas vajadzīgs. To gadu ikdienas šķērsgriezums varot dot vērtīgu liecību par grāmatas ērkšķaino ceļu...

Ej nu tu iebilsti tik virtuozai pierunātājai.

Parakņāšos ar' plauktos – putekļi jāslauka tik un tā! Varbūt kāda lauska, epizode noder patiesības skaidrošanai. Jo jau Brigaderes Spridītis, pasaulē gājējs, mājup pārradies, atzina: – No tālienes izskatās tā, bet, pienākot klāt, pavisam citādi...

Pēc administratīvos posteņos pavadītās desmitgades gribējās atkal atgriezties radošajā darbā, tāpēc 1969. gada nogalē rakstīju Traleru flotes bāzes komitejas priekšsēdim Šalobodovam (viņu ne bez pamata vecmīlgrāvieši dēvēja par “zābaku”), lai mani atbrīvo no “Ziemeļblāzmas” pils direktora amata. Pieteicos kinostudijā uz brīvu redaktora vietu, ko man strikti apsolīja. Izlūdzos mēnesi mazai atpūtai, taču pa to laiku bija pieņemts cits (droši vien nobijās: vai netēmēju uz “bosa” krēslu...). Un labi vien beigās sanāca: devos izlūkos uz “Liesmu”. Paliku gan brīdi bez jebkādiem līdzekļiem, jo sakari ar presi, kur kaut ko nodrukāt, bija pārtrūkuši. Te nu paladies jāsaka māšelei, kura atsūtīja no Ipiķiem pa žāvētā speķa gabalam.

Tolaik “Liesmā” jaunpienācējiem šad tad notes reizēs vajadzēja priekšniecības uzdevumā aiztecēt uz bodi pēc cigaretēm un šnabja. Par to neļauņojos – dabūju izlocīt kājas, izvēlēties pudeli, kuras saturs arī pašam gāja vairāk pie sirds. Par šīm nesankcionētajām pasēdēšanām turējām mēli aiz zobiem – pusdienlaikos ieslēdzāties redakcijas “bunkurā”, kur bijām saspiesti kā ķilavas bundžā, durvis atvērām tikai pēc norunāta šifra. Vienreiz gan izgāja šerpi – bija pasprukusi spunde, šķiet, Kūkoja atvestajai alus mučelei. Koridorā augsta ranga priekšnieki ostījuši dvingu: – Kas te par pagrīdes brūzi darbojas? Dabūjām pamatīgi vēdināt gaisu un baumas. Šajās slēgtajās “ļetučkās” piedalījās arī redakcijas draugi (E. Plaudis, J. Žīgurs, spriganā Ieva Roze ar teicienu: “Veči, baigi gribas ēst!”), kā arī uzticības personas, piemēram, direktora vietnieks Grostiņš, kurš mūs savlaicīgi informēja par Glavļitā iesprūdušiem manuskriptiem, citām draudošām briesmām. Kopīgi gudrojām

“kaujas taktiku”, kalām jubileju rīmes ietekmīgiem darbiniekiem (sirds atkausēšanai). Atceros kādu divrindi:

Kā strēlnieks reiz ar durkli smailo
Stāv grāmatsardzē Predibailo*...

“Liesmā” kukuļus neņēma (tādus gadījumus neesmu dzirdējis), taču uz jauno grāmatu autoru rēķina pieļāva mazas prezentācijas, kurās uz pirmo glāzīti ieradās arī “spice” – Jansons, Norietis, Spāre, Avdoņina, Meikališa, ražošanas daļas vadība. Ar priekšniecību varēja sastrādāt tīri ciešami: piešķīra radošo dienu, uzklausa mūsu ieteikumus, izraugot iekšējos recenzentus, sastādot redaklēģijas (tā, lai labvēlīgās balsis “bīstamajiem” autoriem tajās būtu vairākumā).

Veiksmīgi pārkodis pacieto “eksāmenu” – R. Pormaļa sporta romānu “Distance bez finiša” (tas bija “iesēdies” atvilknē), tiku gruntīgi ieskaitīts “Liesmas” pamatstatātā, kurā sabiju turpat 20 (!) gadus. Reizēm saņēmu arī augstāku amatu piedāvājumus, taču tālāk par vecāko redaktoru neielaidos (šķiet, tāpēc pārdzīvoju daudzus priekšniekus un slimnīcā pabiju tikai vienu reizi...). Direktora “labumus” jau biju papildnam izbaudījis teātros un zvejnieku kultūras namā, kur nobira ilūziju zvīņas no acīm, kur pārliecinājos, ka ikdienas darba procesā – cīkstiņā ar birokrātiem un mutes varoņiem reizēm var panākt vairāk, nekā paužot pamācības un pavēles, kuras neviens nepilda.

Originālliteratūras redakcija bija saliedēts kolektīvs ar spilgtām individualiātēm, tas kuru katru savā pulkā vis nepieņēma. Bet, ja tajā iekļuvi, varēji būt drošs – ikviens “stāvēja un krita” par tevi. Strādāju ar prieku, jo

* Izdevniecības “Liesma” atbildīga darbiniece.

mīlu grāmatu kopš mazotnes (tēva māšai Elinai Rūjienā piederēja grāmatveikaliņš – kā dāvanu svētku reizēs saņēmu jaunākos, arī deficītos izdevumus). Rediģēšanas norma bija aptuveni viens manuskripts mēnesī.

Katram rakstniekam ir sava literārā skola un savi skolotāji, viņš raksta savam lasītāju lokam tādā manierē, kas tam tuvāka. Kritērijs: man patīk! man nepatīk! – nav objektīvs. Rakstnieka darbs nav “jāpieredīgē” pēc sava ģimja un šnites – tajā jāiejūtas, to jācenšas izprast.

Redaktoram jābūt kā tālredzīgam locim, kam uzticēts jaunu grāmatu kā kuģi ievadīt ostā (aprupēt, sargāt, aizstāvēt). Tādi bija mani principi, varbūt tāpēc spēju sastrādāt un sadraudzēties ar dažādu rokrakstu un uzskatu pārstāvjiem (ne vienmēr mums ļāva izvēlēties manuskriptus). Kas gan daudz ko rediģēt (piekasīties, apšaubīt) tādu pieredzējušu grāmatnieku kā Hānberga, Ļūdēna, Sudmales, Vējāna, E. Plauža, Luginskas (Dorikas), Krūkļa, Kaldupes, Losbergas, Sokolovas, Vīlpa, Kļavas, Vika, Lapsas, Gobas, Caunes iesniegtajos sacerējumos! Apspriedāmie par kompozīciju, noformējumu, kā dabūt cauri Glavļitam dažu skaudru lappusi ar nepārprotamu zemtekstu, adresātu. Reiz no “Dzejas dienas” 2. korektūras instances lika izņemt Plotnieka dzejoli, kurā sacīts, ka vara dzejniekam aizspiež muti... Gudrojām, kā glābt grāmatu, lai tā nebūtu “jāpārlauž”. Beidzot dzima ideja – veltīt šo “pretvalstisko” vārsmu proletariāta dziesminiekam Rainim – pret tādu “šļipsi” iebilst bija grūti. Citreiz brēka sacelta: kāpēc Ludmilas Azarovas dzejoļu krājumam apvāks melnā krāsā? Vai dzejniece sērojot pēc aizgājušajiem laikiem? Kāpēc uz Jezupa Laganovska grāmatas vāka ieskicētās Ļeņina (Brīvības) ielas uzzīmēta cūka? Kas ar to domāts?

Apspriedē iestājās stings klusums. Visu acis pievērsās man (todien redakciju pārstāvēju es). Cik vien nopietnā balsī mācēju, spēru vaļā, apmēram tā: dzejniece daudz ceļojusi pa brālīgajām republikām... ar izraudzīto melno krāsu gribēts godināt auglīgos Ukrainas melnzemes reģionus... Bet to cūkas tēlu mākslinieks drosmīgi izvēlējies, lai tagad atklātības – plurālisma apstākļos, tā sakot, simboliski vilktu dienas gaismā vēl šur tur sastopamās cūcības... Pie durvīm kāds iespuŗdzās. Bet aci-gais Preses komitejas vīriņš tikai strikti pakratīja pirkstu: “Nu, nu, skatiet, oriģinālie, ka nekļūstat pārāk oriģināli!... Melnzeme ir laba lieta, bet arī ienaidnieks nenauž... Skatiet, lai tam sivēnam nav kaut kas apakšā!...”

Replika. (R. H. L.) *Nupat Valda Rūjas pieminētās Ludmilas Azarovas dzejas krājuma sakarā atļaušos piemētināt dažus vārdus. Izrādās, ka nekāda diplomātiska melnzemes pieminēšana nebija spējusi glābt eleganti melno vāku, – tas bija pārtapis gaišeni iezilganā.*

Telefonsarunā ar Ļudu (Ludmilu Azarovu) nonācām arī pie šīs epizodes.

Ļuda atceras:

Dieviņ augstais, es izsaucos, kad ieraudzīju šo nebaudāmo, bezgaumīgi zilgano vāku. Es biju šokā, – viņa turpina, nu jau smiedama. – Teicu: Man ir novilkusi melno kleitu un palaiduši pasaulē vīriešu apakšveļā! Tāda toreiz man bija sajūta...

...Kopkrājumam par latviešu strēlniekiem aizliedza nosaukumu “No zobena saule lēca” (tādu “kaitīgu” dziesmu dziedot arī aiz “diķa”), sameklējām kaut ko līdzīgu – “Ar zobenu sauli veda”. Svītroti tika 2 manu

grāmatu virsraksti “Daugavas krāces” un “Čigānietes lakats” (biju spiests tos aizstāt ar “Viršu vainags” un “Pie blāzmas turies”). Toties Skalbe un Vanags bija patieciņi man par izgudrotajiem krājumu nosaukumiem: “Sūrābele” un “Sudraba sliedes”...

Kad uzraudzītāji sējās klāt vai katram Aleksandra Pelēča dzejas tēlam: lapegle, ciedra, mūžīgais sasalums (kas atgādināja tālos ziemējus, izsūtīšanas), abi kopā prātojām, kā tomēr lasītājiem atklāt patiesību. Reiz Aleksandrs dzīvi iesaucās: – “Kā būtu, ja traģiskos pēckara notikumus pārceļtu “lēgendā” – citā laikmetā, kā to dara Medenis ciklā “Ugunis naktī”? Vai nu tā būs, ka “tauta mūs nesaprātis”?

Tauta ļoti labi saprata Pelēča Talsu Piektdā gada balādes, kur attēlotie Orlova soda ekspedīcijas briesmu darbi zīmīgi sasauca ar čekistu izrīcībām. Mūsu “sazvērestība” izdevās. Par to stāsta arī šī saglabājusies vēstule:

“Vasaliņš, Valdi!

Paldies par labām vēstīm! Lai nu rit tālāk un Talsu lēgendas ierauga dienas gaismu! Mani drusku apbēdina skopais grafiskais ietērps. Neticu, ka māksliniekam ir bijis laiks manuskriptu izlasīt... Vai tad nevarētu papildus fotoilustrācijas nodaļu sākumos? Manam draugam Arturam Priedītim tādas atrastos, jo esam kopā izklaiņojuši “lēgendu” vietas. (A. P. tagad strādā izdevniecībā “Zinātne”). Protams, ja tas sarežģī vai bremzē grāmatas “ražošanu”, tad lai viss paliek pa vecam.

(Paskaidrojums mans – V. R.: Pelēcim taisnība – dažreiz “melnā roka” liedza kādai grāmatai ārēji izcelties, toties citai piešķīra nepelnītu greznību.)

Otra lieta – ja jau Tu saki, ka pat augstajai priekš-

niecībai "lēģendas" nav likušās zemē metamas – vai nevarētu panākt vismaz 10 000 tirāžu? Arī tā, protams, tikai replika no manas puses un nav uzskatāma par kategorisku prasību. Vienkārši – aprunājos ar Tevi. Šī mēneša sākumā nosūtīju pieteikumu par nākošo "Alūksnes grāmatu". Tās saturā būtu ap 40 tēlojumi plus dzejas interlūdijas. Grāmata ir gandrīz uzrakstīta, vēl tikai noslīpēšana. Apsolīju nodot uz gada beigām. Cerams, ka pieteikums saņemts? (Paskaties, lūdzu!) Apjoms ap 300 lpp. Tā kā Tu esi redīgējis arī prozas grāmatas – no manas puses būtu vēlēšanās, lai Tu neatteiktos arī no "Alūksnes grāmatas". Bet tad jau matīs! – kā teicis Kaudzītes Reinis... Būtu labi, ka "Talsu lēģendas" iznāktu jau šogad... Paldies Tev par visu labu! Ja gadīsies būt Rīgā – noteikti aiziešu uz izdevniecību. Tad arī varēs izdarīt diplomātiskus un visādus gājienu pie ražošanas meiteņēm. Informē, ja iznāk, par jaunumiem "lēģendu" lietā! Vai Tu tos "dubultos" dzejoļus apmainīji pret citiem? Tā tad – lai visi zirgi skrien!

Aleksandrs 22.7.80."

Pelēcis man uzdāvināja savu "Alūksnes grāmatu" ar ierakstu: "Par to visu, ko darīji šīs grāmatas labā – tencinu! 12.XII. 84.", bet "Spītīgo osi" – ar šādām rindām: "Čigānu Tautas dzejniekam V. R.:

Gan saule uzausīs, gan rietēs,
Jo Talsiem Sauleskalns ir savs –
Tur mūžam daiļa čigāniete,
Ja kļūtu skumīgi mazliet,
Grimt grūtsirdībā neatļaus...

– pateicībā par līdzdalību šīs grāmatas izvadīšanā cauri sēkļiem un krācēm...

A. P. 25. X. 1987."

Uzpūšot mazliet siltākiem vējiem, plānos (tos apstiprināja Maskavā(!)) iekļāva pa apkaunojoši plāniņām izlases brošūriņām arī mūsu vecākās paaudzes rakstniekiem, kuri bija izcietuši izsūtījuma mokas vai šepat, aizmirsti un pamesti, vilkuši kailo dzīvību. Kaut arī cenzūru izžņaudzītas, šīs izlases tomēr būtiski ietekmēja literāro procesu, gaisotni, ārdot stereotipus, šampus, paplašinot tēmu loku, ļaujot sajust pasaules kultūras aploci, iedrošinot jaunos, mūs – iet dziļumā. Kā dārgas relikvijas glabāju šīs izlasītes ar sirsnīgiem ierakstiem:

“Manam laipnam redaktoram un dzejniekam –
pateicīgā Elza Stērste
 (“Saules koks, 1972. g. 12. aug.).”

“Ļoti cienījamam redaktoram un dzejniekam Valdim Rūjam –
Paulīna Bārda (“Rudens putniņš”,
1973. g. 31. martā).”

“Manam strēlniekam ar dimanta zobenu un literatūras pulciņa priekšniekam Rūjienas vidusskolā Valdim Rūjam-Kriķim –
vecā skolotāja Marta Grimma
 (“Priežu ziedi”, 1977. g.).”

Paldies, cienījamās dzejnieces, par uzticēšanos, par lielā avansā teiktajiem mīļvārdiem! Piedodiet, ka tik maz mācēju un varēju līdzēt!

Kādā trimdas avīzē izlasīju Anšlava Eglīša cita starpā izteiktu pārmetumu “Liesmai”, ka tā likusi Kārlim Zariņam pārstrādāt romānu “Kaugurieši”. Patiesība ir tāda, ka autors šos pārveidojumus (īpaši par Pēteri Pirmo) bija veicis bez uzaicinājuma agrākajos gados.

Braucām ar Ilgoni Bērsonu un Edgaru Damburu uz Talsiem lūgt rakstnieku atsaukt jaunās “iespraudes”, bet Zariņš palika pie sava: viņa dzīvotspēja strauji ejot uz leju, mokot nost reimatisms – vai nevarot daļu honorāra saņemt iepriekš (to, protams, izklapatojām) – viņš tomēr gribot, lai “Kaugurieši” iznāktu kaut tādā veidā, autoram vēl šai saulē esot...

Zariņa šaubām un neticībai par instanču “demokratizāciju” bija pamats. Daudzi manuskripti no izlaidis plāna mistiskā kārtā pārslidēja “perspektīvajā”, atkal un atkal kāds pielika priekšā kāju Skujenieka, Zandera, Skalberga, Skujas, rūjenieša Kalnieša, pirmskara rakstnieces Zamaičas u. c. grāmatām. Pricējāmieš, ka kopkrājumos, almanahos (protams, nevarēja apiet arī obligātās nodevas) tomēr dabūjām cauri saturīgas publicistiskas pārdomas (Ziedonis, Zālīte, Peters, Avotiņš, Rokpelnis, I. Auziņš), novatoriskas dzejas rindas par mūžīgām vērtībām.

Ir gandarījums, ka vēl šodien dzied dziesmas ar Krūkļa, Ļūdēna, Zālītes, Čaklā tekstiem, kas ņemti no to gadu krājumiem. Atmosfērā dienās Ēvalds Valters runāja “Liesmas” publicētās mūsu (arī manējās) vārsmas:

Zied virši tīrelī, dzen saknes bērza krusts –
Ar savu tautu nepazust.

Virkne mūsu autoru saņēmuši Triju Zvaigžņu ordeņu, starptautiskas atzinības, mūsu redakcijā izauguši, guvuši pieredzi jauni redaktori (Rancāne, Grods), kuri vēlāk izdeva savas avīzes, daļlīteratūru. Jāpiekrīt redakcijas vadītāja P. Jurciņa vārdiem, ko viņš, amatu atstājot, ierakstījis savā grāmatā “Kvēpa lidojums”:

“Atceroties visu sarežģīto un interesanto, kas bijis,

kopā ejot cauri grāmatu izdošanas biežņai, jāteic: šie gadi tomēr nav zemē nomesti... (9.10.86.).”

Atmiņā aizķērušās ne jau tikai klapatas, kreņķi vien – arī gaiši, cerīgu sarunu piepildīti brīži pēc darba, kad mūsu simpātiskās, eruditās grāmatnieces Vija, Aina, Zina, Inese, Elza, Anna un Nora* sarūpēja augstvērtīgu kafiju un kēksu, bet mēs ar Jāni un Arvi* atkorķējām kādu lāsīti, apslakot jauniznākušu grāmatu. To man, tāpat kā citiem “ločiem”, sadāvāts vai vesels plaukts ar krāsainiem tencinājumiem. Lūk, daži:

“Manam redaktoram ar īsteno lauku dvēseli ar pateikšanu par sirsnīgiem mudinājumiem (drošinājumiem)” – (“Plikie un pusplikie” – 1983); “Paldies, ka ar tavu svētību līdz ceturtajai prozas grāmatai esmu ticis. Un paldies Ņīnai, kas uz tādu svētību Tevi iedvesmē... Ēriks Hānbergs” (“Biķu alus”, 1985).

“Kolēģim Valdim Rūjam – ar lielu prieku par mūsu kopējo darbošanos izdevniecībā un kopējiem braucieniem dažādos Latvijas novados – Saulcerīte Viese” (“Pasaules dziesma”, 73).

“Valdim – redzi nu, kas no tām mūsu kopējām klapatām sanācis! Ak, ja varētu zināt, vai labi vai slikti – A. Kolbergs” (“Šāviens dienas laikā”, 1971).

“Valdim Rūjam par redīgēšanu un cildinājumiem radiofonā (pats gan nedzirdēju, bet man stāstīja) – J. Laganovskis” (“Cīmos pie Izidora”, aug. 70).

---

* Vija Kaņepe, Aina Smite, Zina Lice, Inese Pelūde, Elza Sudmale, Anna Rancāne, Nora Kalna, Jānis Sirmbārdis, Arvis Grods.

Toreiz vienīgi mēs ar Evu Mārtužu zinājām krājuma
"Rakstītāja" titullapā izteikto vārdu īsto zemitēkstu:

"Man jautā, vai es vakarējā,
Ka aizmirstu, kas liegts, ko drikst... –

par uzdriktstēties palīdzēšanu! – Eva. 87. g. jūl." Mums
bija patiess prieks, ka jau pirms Atmodas šajā grāmatā
zem segvārda izdevās lasītājus iepazīstināt ar daudziem
izcilās (toreiz aizliegtās) dzejnieces Broņislavas Martu-
ževas dzejoļiem.

Bez savstarpējas uzticēšanās, bez stāvokļa izpratnes,
bez pleca sajūtas tajos laikos grāmatniecībā nevarēja
iztikt. To, it kā rezumējot arī manus "Liesmas" 20 ga-
dus, labi izteikusi Velga Krile:

Lai tālāk cīnāties
tikpat sadraudzīgi,
Turot rokās rakstāmspalvas
Mēs kā darbarīkus.
Baltās dūjas atlidos,
Un zilais Pegazs zviēgs–
Neuzvarams pasaulē
Ir radišanas prieks...–

Optimisma uzturētājam Valdim no Velgas" ("Nepie-
krāp mani", 1985. g. aug.). Nu tavi vārdi ieskanējuši
mūžībā, Velga! Neaizmirsīsim tos!

2001. gada 20.–22. jūnijā

Anna Rancāne

Pieneņu zieds uz Padomju bulvāra

Pāršķirstu nodzeltējušu rūtiņu kladi, kuras vāks bērnišķīgi aplīmēts ar vairāk nekā 15 gadus vecām jūnija margrietiņām. Pirmajā lappusē ieraksts: "1986. gada 13. janvāris. 1 autorloksne – 650 līdz 700 dzejas rindas." Šajā dienā es sāku strādāt izdevniecībā *Liesma*, *Origināldailliteratūras redakcijā*, un pirms tam man nebija lielas nojēgas, cik liela ir autorloksne un kā top grāmata. Pirmo reizi kā pilntiesīga darbiniece uzkāpu pa likumotajām kāpnēm vecajā Valtera un Rapas mājā iepretī Operai, Padomju bulvārī 24. (Tagad šis bulvāris atguvis dzejnieces *Aspazijas* vārdu.) Izdevniecības istabiņas mazas un šauras, ar veciem rakstāmgaldiem un rakstāmašīnām, taču galdi apkrauti ar kārdinoši biezu topošu grāmatu manuskriptu kaudzēm un skurbinoši pēc tipogrāfijas un jauna papīra smaržojošām, tikko izdotām grāmatām. Šobrīd, kad izdevniecību un grāmatu apgādu skaits valstī iesniedzies vairākos desmitos, nav tik viegli saprast, ka izdevniecība "*Liesma*" ilgušus gadus Latvijas autoriem bija vienīgā *Meka*, sapņu, cerību un vilšanās vieta, kur cīnījās un gaidīja garā rindā uz sapņu pili – savu grāmatu. Man toreiz bija nedaudz pāri divdesmit, tikko nesen tepat "*Liesmā*" iznākusi pirmā dzejoļu grāmatiņa "*Lūgšana Mājai*", ideālistisks priekšstats

par dzīvi, latgaliski liela dūša un pavisam maza nojēga par to, kas notiek varas koridoros. Līdz sirds dziļumiem izjutu tikai vienu – pēc bezjēdzīgās darba dienas nosēdēšanas LPSR Komunālās saimniecības ministrijas Skaitļošanas centrā un Rīgas I TEC plānu daļā, te beidzot drīkstēju strādāt darbu, kas man patika. Ik dienu steigdos uz darbu kā uz svētkiem, uz autoriem, kuri nāca uz “Liesma”, raudzījos kā uz ģēnijiem un sākumā kautrējos pat bilst kādu vārdu saviem slavenajiem autoriem, tikai ar laiku kļuva drošāka. Viegļāk bija tad, kad autors, kaut arī vecāks un pieredzējušāks par zaļo redaktori, tomēr nebija slims ar zvaigžņu kaiti un stingri vērtēja savu darbu, vēloties tikai vienu – labu grāmatu. Tādu atceros Vizmu Belševicu, kuras grāmatas “Dzelte laiks” rediģēšanu uzskatīju par savu lielāko godu.

Mani sagaidīja un iedrošināja redakcijas vadītāja Vija Jugāne, kuru es drīz vien sāku uzskatīt par savu otro mammu, jaukā, smaidīgā jaunākā redaktore Inese Pelūde, kas zināja itin visu, stingrā Aina Smite (sākumā no viņas pat baidījies), kurzemniece Nora Kalna un trīs solīdi kungi – Jānis Sirmbārdis, Valdis Rūja un Arvis Grods – tie visi mani uzņēma kā viena, draudzīga ģimene. Pamazām sāku apgūt rediģēšanas un grāmatu veidošanas smalkumus, vissarežģītākais likās iegaumēt garo ceļu, pa kuriem jāiznēsā grāmatas korektūras. Gluži kā no Poncija uz Pilātu – redaktora paraksts, zīmogs, redakcijas vadītāja paraksts, galvenā redaktora vietnieka paraksts, tad viens eksemplārs aizgāja uz mistisko GLP (Galveno literatūras pārvaldi), tad, kad beidzot visi šie sieti laimīgi bija izsijāti, varēja loksnes nest uz ražošanas daļu. Tomēr toreiz šiem dzeloņiem lielu uzmanību nepievērsu un staigāju pa tiem uz pašiem pirkstu galiņiem

vai pat pusmetru virs zemes – tik lielu sajūsmu sagādāja darbs ar topošo grāmatu – manuskriptu lasīšana, sarunas ar autoru, ar mākslinieku. Atceros, redaktoru mācībās pierakstīju galvenās laba redaktora īpašības – precizitāte, diplomātija, taktiskums, erudīcija. Patiesi, visas šīs prasmes tālākā darbā bija ārkārtīgi svarīgas, jo nācās strādāt arī ar tādiem autoriem, kuru manuskripti pašai nemaz tik tuvi nebija. Patiesības labad gan jāteic, ka tādu bija ļoti maz, jo iemilējos katrā savā manuskriptā. Pirmais rediģējamais manuskripts bija Vitauta Ļūdēna “Savās mājās”, kuram brīnišķīgas ilustrācijas bija uzzīmējusi Baņuta Ancāne. Pēc tam sekoja Lija Brīdaka, toreizējo jauno dramaturgu (Jāņa Jurkāna, Daiņa Grīnvalda, Hermaņa Paukša u. c.) lugas, Ilze Indrāne un Marta Bārbale, Viktors Avotiņš un Juris Kunnošs... Katru manuskriptu izlasīju vairākas reizes, gandrīz vai iemācījos no galvas, nēsājos ar to kā perētāja vista. Laikam ne par velti Viktors Avotiņš savā dzejoļu grāmatā “Lēzenā mūžība”, kuras redaktore es biju, 1986. gada 28. augustā ierakstīja šādus vārdus: “Ja tu ar katru grāmatu ņemsies kā ar savu bērnu, vai tik tu drīz neatgādināsi bērnu patversmes direktori. Bet nekas – Tu jau esi dikti dūšīga un, ja grūti, tad atceries, ka esam no turienes, kur virs mums nav griestu...”

Pirmie dzeloņi laikam gan bija tad, kad no Jura Kunnoša grāmatas “Pieci septiņi” nācās izņemt Čehoslovākijas ciklu – spēcīgu, lirisku dzeju, kurā es ar savu naivumu pat nemanīju politisku piesitienu. Atradās kāds, kurš manīja, pat neatceros, vai tas bija uz vietas izdevniecībā, vai GLP. Tagad atvainojos Jurim, kas jau klejo aizsaules dārzos, arī par to, ka piekritu izmest viņa iksus (ks vietā dzejoļos bija x). Oktobra revolūcijas 70 gadu

jubilejai veltīto krājumu "Septiņdesmit soļi aiz vēstures pagrieziena" piekritu sastādīt pati – neatceros, vai toreiz jau Maskavā, institūta sesijas laikā, biju redzējusi slaveno filmu "Grēksūdze", tomēr jau dzīvojām pirmsatmodas gaisotnē, gribējās kaut ko tādu svaigāku. Sameklēju Klāva Elsberga, Viktora Avotiņa, vēl dažu jauno dzejoļus, runāju ar vēsturniekiem, meklēju materiālus par latviešu strēlniekiem. Daudz ko toreiz nezināju, tāpēc rezultāts bija naivs. Varbūt – toreiz, 1987. gadā, nemaz cits nebija iespējams.

Vēl jāatceras ciemiņi, tie paši mīļie, labie autori. Ja Latvijas PSR Rakstnieku savienība Benjamiņa namā Krišjāņa Barona ielā 12 ar savām zīda tapetēm un kristāla lustrām bija jau pielidzināma karaļpilij, tad uz Liesmas pīctīcīgajām telpām varēja nākt visi – gan metri, gan plebeji, gan seniori, gan pavisam jauni juniori, jo šejienes gaisotne to rosināja. Bieži ieskrēja rīdzinieki – visvairāk atceros Viktoru Livzemnieku, kam līdzī vienmēr bija kāds interesants vēsturisks materiāls, ko parādīt. Iegriezās Marģers Zariņš, Monta Kroma, Jānis Mauliņš. Nāca arī citi, un allaž atradās kāds, kas pacēla galvu no manuskriptiem, uzvārija tēju vai kafiju, jo tie bija mūsējie. Tādu kopības sajūtu, kā Liesmā, nekur citur neesmu vairs jutusi. Brauca tālumnieki – Ilze Indrāne, Anita Liepa, Olafs Gūtmanis, Marta Bārbale. Tie bija bezgalīgi stāsti, interesantas situācijas, žēl, ka toreiz pat neienāca prātā to visu pierakstīt.

1986. gadā iznāca mana otrā dzejoļu grāmata "Piektdiena", pēc tam arī uzņēma Rakstnieku savienībā, kas toreiz bija liels notikums. Nekad neaizmirsīšu tās dzeltenās rozes, ar kādām mani apsveica kolēģi. Otrais dzejoļu krājums iznāca arī Klāvam Elsbergam, kas

strādāja stāvu augstāk – ārzemju literatūras redakcijā. Šad un tad gaitenī satikāmies, pārmijām kādu vārdu, Klāvs nebija daudzrunīgs, bet viņa vērtējumi vienmēr bija lakoniski un precīzi. Atceros, kādreiz smagi pārzdīvoju, ka biju uzdrošinājusies uzrakstīt kritisku recenziju par kādas populāras dzejnieces grāmatu. Daudzi toreiz vērsās pret mani, un es pati pārbijos – vai man bija taisnība. Klāvs toreiz mani uzmundrināja, un tas bija ļoti svarīgi.

Izdevniecības gaitēņa galā bija stends, uz kura parasti uzlika svarīgus paziņojumus, un arī sēru fotogrāfijas, ja kāds no autoriem vai kolēģiem bija aizgājis Mūžībā. Tas bija briesmīgs brīdis, kad tur ieraudzīju Klāva seju melnā rāmī... Man tā bija pirmā sastapšanās ar Nāvi savējo, vienaudžu vidū, laikam tāpēc tik smaga.

Daži saka – toreiz grāmatu bez kukuļa dabūt nevarēja. Par to neko gan nezinu, grāmatas iznākšana gan tika nosvinēta, smalkāk vai prastāk, turpat uz vietas redakcijā. Autori parasti atnesa kādu ziedu pušķīti, un man tā bija mīļākā dāvana. Mazā dzejniece Ieva Roze, kura pie mums, redakcijā, jutās kā mājās, parasti atnesa kaut pieneņu ziedu un sniedza to kopā ar daudzajiem saviem dzejoļiem, kaut gan grāmata “Liesmā” viņai tā arī neiznāca. Tad, kad Ieva vēlā novembrī aizgāja no šīs zemes, es vairs nestrādāju “Liesmā”, biju pārbraukusi dzīvot uz Daugavpili. Tad jau arī “Liesmas” ziedu laiki bija beigušies, apgāds sāka nīkuļot, radās citi, spēcīgāki. Tomēr vēl arvien man “Liesmā” nostrādātā laika simbols šķiet tieši pieneņu zieds – vienkāršs un godīgs, kā daudzi jo daudzi tur sastaptie ļaudis.

Imants Auziņš

Gaismas strēles Kafkas koridoros

Tieši tāds bija pirmais iespaids, kad piecdesmito gadu otrajā pusē nācās retumis iegriezties uzņēmuma "Valters un Rapa" namā, kurā nu rosījās Latvijas Valsts izdevniecība. 1965. gadā to pārveidoja par specializētu daiļliteratūras izdevniecību; krusttēviem un krustmātēm apsikusi izdoma, nokristījuši par "Liesmu".

– Kafkas koridori! – Šad tad dzirdēju tā iesaucamies dažlabu topošu dzejas vai prozas meistarū. Hm, ko padarīsi – varbūt arī nebiju pirmatklājējs?

Vārds izrādījās paliekošs. Izjūta tāpat.

Ticāt vai neticāt, bet sākumos šis tēls bija tikai tāds diletantisks mēģinājums kaut ko bilst par vēl staltā nama arhitektūru, iekštelpu izkārtojumu, apgaismojumu, ar Eiroremontu nekādi nesalīdzināmo apdari un krāsojumu... Neba nu atkal literatūra, rakstnieki vai izdevniecības darbinieki vainojami. Daudzviet tā bija visā milzīgajā valstī: lielvara, nekad neaizmirstot ielādēt vēl kādu papildakmeni sen pazudušo *buržuju* dārziņos, uz nebēdu šķērdēja viņu atstāto mantību, arī lepnus namus novedot, kā mostoties teicām – līdz kliņķim...

Vai tā nenotika arī ar visai plašiem kultūras, literatūras mantojuma – un ne tikai – novadiem? Ieelposim

dziļāk: visādi notika. Un visādi notiek. Joprojām – un ne tikai Latvijā.

Lai nu kā, kontrasts bija pārliels: “Liesmas” rūķiem garus gadus un jo bieži nācās no saviem Kafkas koridoriem cilpot uz tīro Rietumeiropu – Benjamiņa skaisto namu, kuru pienācīgi apsaimniekoja Rakstnieku savienība. Jā, bet tas jau arī atbilda viņu iespējām. Abi nami – tūdaļ redzēsīm – bija kā dīvaini savienotie trauki: jo bagātāk piepildīts viens, jo augstāk ceļas otra līmenis.

Arī gaismas strēles vispirms ir tāds vidi raksturojošs tēls, proti, Kafkas koridoros te šur, te tur pēkšņi ielauzās rātnas vai spožas gaismas strēles. Pa spraugām, caur durvju augšējiem stikliem, veseliem kūļiem gāžoties pa redaktoru, darbinieku vai autoru plašāk atvērtajām durvīm.

Pietiks.

Citādi sāks purpināt, ka autors cer uz Ēzopa lauriem.

– Tev vajadzētu nākt strādāt izdevniecībā. Agri vai vēlū tu būsi pie mums, – vairākkārt sacīja mani jaunie rakstāmspalvas brāļi jau sešdesmito gadu sākumā.

– Neviens sevi cienījošs rakstnieks ilgāk par pāris gadiem vienā darba vietā nestrādā! – nepārsūdzami mēdza atgādināt autoritatīvākais kritiķis Voldemārs Melnis, īsubrīd, LVI Daiļliteratūras redakcijas vadītājs (1956–1958).

Ar uzviņu piepildījās abi paredzējumi; diemžēl ne vienmēr pēc manas brīvas gribas. Bet tāpēc gan negrasos visu kraut uz laikmeta platajiem kamiešiem, viltīgiem apstākļu muklājiem vai dažu kolēģu ķildonību.

Īsi sakot, portretu un kurumēr izsmeļošu raksturojumu te nebūs.

“Liesmā”, tāpat kā visur, piepildījās senā latīņu teiciena

patiesīgums: *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis*. Laiki mainās, un mēs maināmies līdz ar tiem.

Bet cilvēki tomēr paši ir dikti līdzdalīgi laiku maiņās vai buksēšanā.

Nav bažu, ka paliks neapbrādīts jelviens nozīmīgāks gadījums, kad "Liesma", kāds redaktors vai darbinieks, ķērušies, tā sakot, laika stērbelēs. Drīzāk gan ir bažas, ka pusapjausts, dziļāk nenovērtēts paliks tas lielais, talantīgais un nereti pašaieliedzīgais darbs, kuru vairākos stāvos, abās Kafkas koridoru pusēs gadu desmitiem veica simti cilvēku, viņu vidū, daudzi rakstnieki, dzejnieki, kritiķi, tulkotāji.

Nu laiks tā apaļi pateikt: viņi īstenībā bija tie, kas viesā gaismu ne tikai Kafkas koridoros, bet spēja to saglabāt simtos un simtos latviešu un cittautu literatūras izdevumu no nelielām dzejoļu grāmatiņām līdz desmitiem sēriju, daudzsējumu Kopotiem Rakstiem, izlasēm, antoloģijām.

Droši vien šos veikumus un arī neveikumus reiz sīki izvērtēs kādā pamatīgā sējumā.

Mans uzdevums ir daudz pieticīgāks: mazliet pastāstīt par savu pieredzi un pieredzējumiem.

"Liesmā" esmu strādājis trīs posmus: darba grāmatīņā fiksēts, ka 1965. gada 27. decembrī esmu pieņemts darbā par redaktoru, bet atbrīvots 1967. gada 12. jūnijā pēc paša vēlēšanās; apmēram trīs gadus strādāju par redaktoru un vecāko redaktoru (1981–1984), bet no 1988. gad maija līdz 1989. gada nogalei biju galvenā redaktora vietnieks, līdz tiku ievēlēts par RS priekšsēdi.

Taču patiesībā ar vienīgo plašāko un galveno daiļliteratūras apgādu esmu bijis saistīts apmēram trīsdesmit

piecus gadus: kā dzejnieks, atdzejojotājs, kritiķis; kā iekšējais recenzents; kā viens no RS Dzejas sekcijas vadītājiem ilgu gadu, kā rakstnieku organizācijas valdes loceklis, radošais sekretārs pamīšus ar Liju Brīdaku Prāgas pavasara cerību apstarotajos gados (1968–1971) un izskaņā – kā Rakstnieku savienības vadītājs lielo pārmaiņu laikā (1989–1992).

Sākot darbu “Liesmā”, bailes nevajāja.

Septiņus gadus jau biju strādājis avīžu un žurnālu redakcijās, parasti kā pats jaunākais un necilākais ierindnieks, gatavojot galvenokārt dzejas uz atdzejas kopas, no kurām – tīrie brīnumi! – varbūt pat puse tika publicēta “Literatūrā un Mākslā”, “Padomju Jaunatnē”. “Karogā” biju piepalīgs kritikas liesajā druvā. Retāk, bet pietiekami nācās saskarties arī ar citiem literatūras veidiem, pakrimst žurnālista pelavmaizīti: informācijas, intervijas un tamlīdzīgi ugunsdzēsīgi pūliņi nebija sveši bezmaz no skolas gadiem. Darba gaitu sākumā (1959), veidojot Rīgas Politehniskā institūta avīzi “Jaunais Inženieris”, kurumēr jau apguvu visas tās noslēpumainās petītu, nonpareļu un verzāļu gudrības. Nevarēja mani vairs nobiedēt ar vārdiem – tipogrāfija, cinkogrāfija, korektūra, retuša vai līdzīgiem.

Visur varēja sastapt cilvēkus, no kuriem bija vērts pamācīties. Pamazām kļuvām tādi kā pašmācības redaktori. Latvijā nekādas redaktoru fakultātes vai nodaļas nebija. Jāteic – paldies Dievam! Literārajos izdevumos, pieticīgajos literāro līdzstrādnieku krēslos citās redakcijās un, protams, “Liesmā” redaktoru aizgaldos (piedo diet!) jau atkušņa sākumgados čumēja un ņudzēja filologi no tās nemierīgākās, pat dumpīgās universitātes fakultātes, un ne par matu labāks nebija arī mainīgais

rakstnieku pulciņš šajos literatūras tempļu priekškambaros.

Pati dzīve te un lielos plašumos visapkārt brēktin brēca pēc lielām pārmaiņām. Ne zinātnē, ne tehnikā, ne izglītības un kultūras jomā nekādas jēdzīgas būves un virsbūves nevarēja nodrošināt cilvēki, kuri gan varbūt bija pieveikuši dažādus pretiniekus un ienaidniekus, bet nebija spējuši pieveikt neko daudz vairāk par vidusskolas kursu, bet varbūt i ne to... Citiem vārdiem: jauki, ka neesi bijis leģionāros, ka tev pat trešās pakāpes tante nemīt Rietumzemēs, bet kaut kas ir arī jāzina, jāprot un jāstrādā arī...

Pietiekami to visu biju jau vērojis iepriekšējās darba vietās.

"Liesmā" nekādi pārsteigumi nevarēja būt. Pazīstama vide, kurā grozījās lielākoties tie paši pazīstamie cilvēki. Tas pats darbs ar tekstiem, kā šodien saka. Grāmata, tās tapšana mani allaž valdzināja visvairāk.

Tā aizēnoja iespējamo skolotāja, žurnālista vai, teiksim, literatūrzinātnieka lauriem un ērkšķiem apvīto ceļu.

Svarīgāka izrādījās gluži cita pieredze: dzejnieka (biju trīs grāmatu autors), sastādītāja (dažas cittautu dzejas izlases), iesācēja kritiķa (pāris duči apceru un recenziju Rīgā, retumis citur), arī atdzejotāja pieredze. Te nu gandrīz ik reizi iznāca biežāka un ciešāka saskarsme ar redaktoriem.

– Cik daudz ir atkarīgs no viena cilvēka! – apmēram tāds bija pirmais pārsteigumpilnais secinājums, kurš nostiprinājās tālākajās desmitgadēs. Tas diezin ko neskaidrā ar šodien sameistaroto redaktora bubuli, kurš tā dziedis un žmiedzis... Protams, arī tā notika, bet biežāk gan pavisam citādi. Kā gan citādi tās rakstnieku dros-

mīgās un talantīgās grāmatas vai publikācijas būtu dienas gaismu ieraudzījušas? Bet ieraudzīja – nu jau to apliecina arī biezi literatūras vēstures sējumi.

Jā, netrūka ne grūtību, ne grūtuma, ne neveiksmju.

Bet vienu gan nevajadzētu aizmirst: tie pirmie un nēreti galvenie drebināmie, strostējamie, sodāmie par mūsu dzejoļiem, stāstiem, romāniem vai apcerēm tomēr bija redaktori. Un vai gan nejaušība būtu bijis tas, ka lielajā medaļu dališanas laikmetā kāds spožums aizķērās pie strādīgo izdevēju svārka retāk nekā viduvējā kolhozā?... Pelnīti.

Visai daudzu redaktoru darbs izdevniecībās un presē arī tajos gados pārlicināja, ka viens cilvēks var paveikt daudz, ja viņam ir atbalsts un atbalss.

Mainījusies bija un mainījās pati dzīve. Garīgāks un sparīgāks bija kļuvis arī rakstnieku pulks. Literatūru vairs nevarēja vienkārši iedzīt aizkrāsne, pasniedzot pelnīti vai nepelnīti kādu biežputras bļodiņu vai medus podiņu.

Kopš piecdesmito gadu nogales latviešu literatūra, sevišķi dzeja, strauji pieņēmas spēkā, kļuva par pieprasītāko un lasītāko visā milzīgajā lielvalstī. Tādi dzejas grāmatu metieni nebūt nebija zemēs ar daudz lielāku iedzīvotāju skaitu, piemēram, Ukrainā vai Uzbekijā. Kāpēc? Redzams, dzīvāka un spīvāka bija tautas nacionāli kulturālā apziņa, neatlaidīgāka tieksme rast atbildi uz samilzušiem laikmeta un cilvēka dzīves vaicājumiem.

Jā, bet tieši Latvijā nomācošākie bija arī atplūdi – nacionāļkomunistu sagrave, duļķainā kampaņa pret tautas tradīcijām un – vienlaikus! – pret tā saucamo abstrakcionismu un formālismu – īsi sakot, varendūšīgi tika celti jauni un jauni dambji pret atstaļinizācijas straumēm.

Arī "Liesmā" vēl labi atcerējās, kā darbinieki mobilizēti, teiksim, lai rautu laukā to kaitīgo lapu no gatiem Pāvila Rozīša Rakstiem ar dzejoli par Jāņiem; vēl zobojās, ka jāņogas tagad redaktoriem jāpārdēvē par sarkanajām upenēm un tā joprojām. Nekāda sidrabota saule vēl nebija apmirdzējusi arī Kafkas koridorus.

Tomēr, tomēr.

Gaisotne likās cerīga.

Nupat ar lielu blikšķi bija beidzies rakstnieku 5. kongress. 1965. gada 14.–16. decembrī izlauzās tas, kas bija krājies gadiem. Ārēji pamanāmākais bija pilnīga rakstnieku organizācijas vadības maiņa. Varas Olimpa cerētie vadītāji un diriģenti bija izbalsoti no valdes satriecošā vienprātībā. Par RS vadītāju kļuva godavīrs Alberts Jansons, par viņa tuvākajiem palīgiem – Imants Ziedonis un Ilgonis Bērsons, visi – nesenie izdevniecības darbinieki. Arī zīmīgi, vai ne?

"Rakstnieku dumpja" atbalsis aizviļņoja "no pat Maskavas līdz tālām taigām...". Gadiem vēl nācās dzirdēt izbrīna pilnus jautājumus un solidaritātes apliecinājumus.

Arī es biju ievēlēts Rakstnieku savienības valdē. Nu sākās dažnedažādas darbinieku rokādes, arī "Liesmā". Laikam tupēju pirmajā rezervistu soliņā, jo man teica: tev vajadzētu iet Imanta Ziedoņa vietā uz "Liesmu". Piekritu. Drīz Kafkas koridoros parādījās citi tuvi kolēģi – kursa biedrs Antons Broks kļuva par galvenā redaktora vietnieku, Māris Čaklais ķērās pie ragiem atdzejas spītīgajam vērsim. Tie vairs nebija pikadori, bet topoši toreadori... Visā, kas labs aizsākts, kas paveikts "Liesmā" vairākos gados, ir redzams viņu nopelns.

Par laimi, priekšā jau gaidīja visai saliedēta komanda.

Vismaz Oriģināldaiļliteratūras redakcijā. Tuvāk pazinu

vienīgi Martu Bārbali. Dzejniece bija mana otrā dzejoļu krājuma "Zilie griesti" (1963) redaktore, par ko viņai esmu pateicīgs joprojām. Atkārtošu vēlreiz, ka laikam gan pirmoreiz tik skaidri ieraudzīju, ka var būt normāli redaktori arī ne visai normālos laikos pat tik būtiskā jomā kā grāmatniecība.

Redaktors – zinošs eksperts, vērīgs lasītājs, starpnieks ne tikai starp autoru un sistēmas zobratiem, bet arī starp topošo dzeju un neaprakstāmo dzejas draugu pulku, tāpat varbūt mazskaitlīgo, bet allaž ņipro nedraugu bariņu.

Vēl vairāk mani, darba gaitas "Liesmā" uzsākot, pārsteidza Daina Avotiņa, redakcijas vadītāja. Kā irbe viņa tecēja pa Kafkas koridoriem un – skat! – bieži izrādījās, ka ne tas manuskripts tik šaubīgs, ne tur tās bīstamās ideoloģiskās dangas atrodamas, ne tur – ak, te vajag postmodernista spalvas! Un ne mirkli neaizmirstu, cik daudzās vietās Daina tomēr varēja cerēt uz sapratni un atbalstu – sākot ar Antonu Broku, redakciju līdz domubiedriem Rakstnieku savienībā.

Jaunie censoņi! Vismaz jaunībā novēlu jums kādu brītiņu pastrādāt sieviešu vadībā! Ļoti iespējams, ka tie izrādīsies jūsu saturīgākie un gaišākie darba gadi. Man jau viens tāds posms bijis – jaunatnes laikraksta literārā konsultanta postenī, kad tiešā priekšniecība bija Kultūras daļas vadītāja Silvija Ūdre; arī ar viņu pēc gadiem sastapsimies Kafkas koridoros. Nu ir otrs tāds posms.

Dainas redakcijas pulciņš rādās sadraudzīgs.

Skaidriem cilvēkiem, redzams, arī domstarpības, sadursmes reti atstāj mieles. Asākā vērtētāja, virzīgākā ideju ģenerētāja tobrīd liekas Valentīna Eisule. Kā šķiet, svētīgs ir Valentīnas un Dainas tandēms: jauna uzdrīkstme

un spēja atrast ieceru īstenojuma veidus. Valentīnai vajadzētu kļūt literatūrpētniecei, varbūt kritiķei. Par to 60. gados pārliecina viņas nedaudzie rakstījumi, bet vēl vairāk – redakcijā droši teiktais, kopīgos braucienos un dažādos saietos pārrunātais, visbiežāk – Vaļas mazdzīvoklītī Tomsona (toreiz – Mičurina) ielā.

Taču Valentīna ir augoša tulkotāja.

Viņa kļūst tā, kura padarīs tuvus latviešu lasītājiem Čingiza Aitmatova darbus, talantīgi iztulkos vienu no vesela laikmeta prozas pamatdarbiem kaimiņzemē – Fjodora Abramova romānus – un jau gadsimta izskaņā izrādīsies, ka tieši Valentīnu viss mūžs, intereses, profesionālā pieredze virzīt virzījusi, lai viņa veiktu vēl vienu grūtu un vajadzīgu darbu – latviskotu Roalda Dobrovenska romānu “Rainis un viņa brāji”.

Pieredzējušas un iejūtīgas prozas redaktore bija Zina Līce un Aina Smite. Tajos pirmajos gados “Liesmā”, vērojot kolēģu darbu, attieksmes ar rakstniekiem, cerības un vilšanos, par pārliecību kļuva jau avižu un žurnālu rījās apjaustais, proti: viss, viss ir vajadzīgs, lai kādu lidumu uzplēstu, kādu rugaiti uzartu vai akmenāju saņemtu literatūras plašumos, bet ar vienu pamatnosacījumu – ja mīli literatūru, ja divkārt mīli savu tautu un tās – pasaules mērogos – vēl pajauno, augošo rakstniecību.

Ar šo nosacījumu nevis mazinās, bet jo lielāka aug zināšanu, profesionālās pieredzes, darbaspēju, uzdrīkstmes un visa pārējā nozīme. Bez šī nosacījuma jebkura no šīm visnotaļ cildināmajām īpašībām viegli pārtop savā pretmetā. To pieredzējām aizvadītajā laikā; to redzam šodien.

Aina un Zina man liekas gandrīz vai divu raksturu, divu temperamentu pretpoli. Taču kolēģi ieklausās abu

viedokļos, jo bez pieredzes un zināšanām ir tas galvenais, par ko nupat runāju.

Klusā, mazvārdīgā Aina nekad savu domu neslēpj, un tai ir svars. Zina to pašu darīs temperamentīgāk, plašāk, labprāt uzsāks polemiku. Sastopot radniecīga temperamenta pretinieku, šķilsies ugunis.

Neizvairība – tas nu reiz ir redaktora darbības stūrakmens.

Jebkurā laikmetā, jebkuros apstākļos. Grāmatapgādu dzirnavas nav saudzīgākas kā preses konveijers: kaut arī tās maļ lēni, bet tāpat – gana labi...

Ha! Rakstniekam, dzejniekam tādos darbos tomēr vieglāk: ja kādā kantorī kļūst par karstu – pacel cepuri! Bezdarbs tajos laikos parasti nedraud. Bet profesionāls redaktors – ko viņš lai iesāk, ja saņem vilka pasi?

Tādēļ jau tik daudz te klāstu par redaktoriem.

“Liesmas” spēks, zelta fonds, kā toreiz teica, ilgus gadus – visās maiņās, kāpumos un kritumos – bija radoši cilvēki, zinoši un pieredzējuši redaktori. Manuprāt, to gluži labi saprata arī visai daudzi izdevniecības vadītāji dažādos laikos, piemēram, bijušais “Liesmas” direktors, galvenais redaktors sešdesmitajos gados (1961–1967) Pēteris Bauģis. Cilvēkus, kuri nebūt nenobijās no katra augstākstāvošas iestādes uzšņāciena, “Liesmas” vadībā sastapu arī vēlāk.

Radošu redaktoru īpatsvars izdevniecībā jūkami pieauga 70. gados, kas nodibināja Kritikas un literārā mantojuma redakciju. Saulcerītes Vieses vadībā (1973–1978) un vēlāk tajā strādāja Inta Čaklā, Ildze Kronta, Vija Kaņepe un citi zinoši cilvēki, kuriem līdzvērtīgi speciālisti arī šodien ar uguni jāmeklē. Ko līdzīgu varu teikt par daudziem tulkotās literatūras redaktoriem,

sevišķi pēc tam, kad vēlākajos gados Tulkotās literatūras redakcija tika pārveidota par divām – Aizrobežu un PSRS tulkotās literatūras redakciju. Ikviens var ieskatīties grāmatu pasītēs un atrast redaktoru uzvārdus: tie ir daudzi mūsu redzami tulkotāji, dzejnieki.

Kad “Liesma” gluži kā tāds grāmatniecības “Titāniks” nogrima deviņdesmito gadu pārmaiņās, tad, manuprāt, galvenais iemesls bija tas, ka apgāds nerada iespēju pirmām kārtām saglabāt kaut daļu no savas galvenās bagātības – zinošos, radošos cilvēkus.

Ir, protams, vēl citi iemesli.

Pēc sacītā var likties, ka rakstnieki, šo lappušu autoru ieskaitot, gadu gadiem staigājuši uz “Liesmu” un pa Kafkas koridoriem kā pa rožu ieleju... Visi zina, ka tā nebija. Ceru, ka visi nu jau zina arī – kāpēc.

Īsākā atbilde – *cenzūra*. Tomēr tā ir aptuvena un vienkāršo patieso situāciju. Jāatceras vismaz tikdaudz, ka jau 60. gadu sākumā vīdēja cerības uz cenzūras tiešā padomju varianta – tā saucamā Glavļita – darbības izbeigšanu. Tagad ir pieejamas arī rakstiskas liecības, ka uz Aleksandra Tvardovska aicinājumu atcelt cenzūru Ņikita Hruščovs atbildējis: *vajag padomāt...*

Lai visi labie gari mani sargā no Glavļita lomas maināšanas! Tas bija un palika piektais ritenis līdz neuzvarošajām beigām.

Tomēr: kā gan varēja iznākt labas grāmatas, tikt publicēti visai daudzi darbi, ar kuriem varam lepoties joprojām? Liberālāki posmi? Liberālāki darboņi? Droši vien.

Vai cenzūra tajos laikos būtu likvidēta, ja pārcildinātais Glavļits būtu pamatoti aizsūtīts pensijā? Diezin vai. Nē. Jo pastāvēja vesela kontroles sistēma – no apspriedēm dažādos radošos kolektīvos līdz Preses komitejai,

Drošības komitejai, CK... Un Ministru Padomei lai nekad nekas nebūtu sakāms? Tā taču tomēr valdība, kurai tās komitejas skaitās padotas, izņemot, protams Centrālo.

Nelaimīgi sagadījās, ka drīz pēc manu darbu gaitu sākšanās "Liesmā" mēģināja ieviest tādu kā fabrikas kārtību. No rītiem bija jāreģistrējas žurnālā, cikos esi atnācis, tāpat vēlāk – kad un uz kurienu aizgājis, cikos pārradies savā aizgaldā. Lai novērstu mānīšanos, palai kam kāpnēs uzticības vīri un sievas tvarstija kavētājus. Orveliski!

Tiesa, redaktori nebūt nav tie paši disciplinētākie ļaudis. Jo vairāk tāpēc, ka viņiem nākas strādāt ar visnepārēķināmākajiem cilvēkiem – dzejniekiem, rakstniekiem. Kurš saskaitīs tās stundas, kuras redaktors apgāda labā nostrādā mājās – vakaros, brīvdienās? Un cik stundu mēnesī jālasa, lai tu vispār orientētos ne tikai latviešu literatūrā?

Retais tādu reģistrēšanos ņēma par pilnu.

"Aizgāju uz CK", vairāki rakstija bargajā žurnālā. Minētās iestādes svārs, redzāms, bija tik liels, ka bastotājiem ne reizi nenokrita no galvas ne mats. Zina Lice smiedamās man skaidroja: ejot tepat uz Centrālās krāj kases filiāli viesnīcā "Rīga" – saīsinājumā – CK: Jānis Sirmbārdis tikai nesēn darija zināmu, ka palaikam tieši tāpat saīsināja cita tobrīd populāra objekta nosaukumu – cirka kafējnīca...

Sacītais gan nemazina augstās iestādes teikšanu literatūras lietās, bet kaut ko vēsta par 60. gadu vidus gaisotni "Liesmā".

Vēl paturēsim prātā, ka ikvienā iestādē bija savas nodaļas, subordinācija un jautājumu, tā sakot, piekritība;

neaizmirsīsim arī mazākas varas iestādes, teiksim, pilsētas rajonos, veterānu padomes pie tām, kā arī vienkārši “tautas modrās acis” un ausis, un rakstāmriķus... Visur varēja izšķīlties dzirkstele, no kuras, kā zināms, aizdegas liesma un “Liesma”... Rajona konferencē, piemēram, dažs ticis nosvētīts tā, ka pat augsta valdīšana lēti neatmazgās.

Un tas vēl nebūt nav viss. Ārkārtas gadījumos vēl varēja nākt kāds lodveida zibens no Maskavas – jā, tikai pret kuru? Jo kā nekā Maskavai izšķirošos brīžos piederēja galavārds.

Ak! Varētu likties: tur pat odam neizspraukties.

Ja nepūlamies pieglaimoties jaunajiem laikiem, celties jaunā augstā vilnī, tad jāatzīst: izspraucās ne viens ods, bet par spīti daudzslāņu kontroles sistēmai piepildījās vesels literatūras laikmets gan mūsmājās, gan kaimiņzemēs, gan stepju, kalnu vai taigu tālumos. Vis-skaidrāk tas redzams dzejā.

Grūti, samežģīti, bet piepildījās.

No grāmatizdevēju un rakstnieku skatpunkta pirmais bija un, redzams, allaž paliks – lasītāju interese, lasītāju atbalsts. Daudzas patiesas lappuses par tautas demokrātiskajām tradīcijām, kuras nomākt nespēja neviens režīms, spējīga atsvērt un izgaismot viena vienīga epizode. Bet tādu bija simtiem.

...Visbargākās kritikas dienas, kad augstākajos referātos nepārprotami aprādīts, cik daudz maldīga, kaitīga, aplama ir jaunākajā latviešu dzejā, ciemojamies pie Vizmas*. Zvana pie durvīm. Viešņa no tāla Kurzemes stūra. Ar lielu puķu klēpi.

---

* Vizma Belševica.

– Atbraucu, lai pateiktu jums paldies par jūsu dzeju. Daudzu vārdā.

Žēl, ka sacītais nav dokumentāli saglabāts – līdzīgas epizodes krietni palīdzētu beidzot konkrētāk iezīmēt to, par ko nu jau gadus desmit runājam galvenokārt vispārīgi – garīgo pretošanos.

Plaša pētījuma vērti ir arī citi iemesli, kādēļ šķietami nepārvaramā kontroles sistēma izrādījās pārvarama. Daži piemēri. Birokrātiskā kontroles sistēma bieži bukēja tieši savas daudzpakāpju varenības dēļ!

Visur taču sēž tikai cilvēki. Arī atbildīgās iestādēs, ne vien lēģeros... Atšķirīgas ir viņu gaumes, ieskati, izpratnes. Ko teiks augstāks biedrs citā kantorī? Ko sacīs ārzemēs? Un galu galā – kas zina, kādi vēji rīt Maskavā pūtīs? Ja neesmu pietiekami bargs, lai augstākstāvošie Minna vai Miķelis, vai Ivans labo manu kļūmi! Un tā joprojām.

Nereti tas bija redzams Dainas vai citu pūliņos.

Biedram X ir iebildumi pret kādu romānu, dzejoļu krājumu? Aiziesim pie Y vai X! Un var izrādīties, ka tie iededz zaļo gaismu.

Tas būtu konkrētāk klāstāms citiem.

Jo gandrīz neticami: garajos darba gados – ne tikai “Liesmā” – neesmu vaigā skatījis ne tikai bēdīgi slaveno Glavļitu, bet arī nevienu citu kontroles sistēmas ierēdni savu vai citu publikāciju, grāmatu sakarā, atskaitot dažas karstas apspriedes vai ik kā nejaušas sarunas par dzeju, libiešu aizstāvībai parakstīto vēstuli, Gunāra Priedes “Smaržo sēnes” – – Taisni žēl. Ja manās vai manīs gatavotajās grāmatās kas ķērās, to man pavēstīja Daina vai citi redaktori.

Laikmeta galvenā straume bija un palika – atstaļini-

zācījas sadursme ar staļinisma reliktiem, ar pūliņiem jaunos veidos saglabāt vecos dzotus. Pat tajā kontroles sistēmā, redzams, sadūrās abas šīs straumes.

Cilvēka gara, cilvēka dvēseles čuksti, gaviles vai vaidi nav primitīvi saistāmi ar politiku. Nevienā laikmetā. Ja vēlamies atrast īsāko, joprojām derīgo laikmeta un literatūras raksturojumu, tad, manuprāt, precīzāku par Ojāra Vācieša rakstīto tajos gados neatrast. Tas izlasāms almanaha "Dzejas diena" pirmajā laidienā (Dzejas diena, R., 1967, 258): "...*daudzas nelaiimes mūsdienu pasaulē ir internacionālas kā gripa.*"

"Dzejas diena" ik rudeni nāca lasītāju rokās milzu metienos.

Biju pirmā laidiena redaktors, lielā mērā arī veidotājs; nupat citētās rindas atrodamas Ojāra rakstā, kuru viņš uzrakstīja pēc mana lūguma. Manuskriptu joprojām esmu saglabājis. Ojāra prognozes par tik grūti paredzamo – dzeja rītdien (tāds bija lūgums) – piepildījušās gandrīz simtprocentīgi! Rets gadījums. Iesaku pārlasīt.

"Dzejas diena" kļuva par manu galveno veikumu īsajā darba posmā Kafkas koridoru ailēs. Par plašāko, brīžam pat galveno latviešu dzejas tribīni gadsimta ceturkšņa ritumā. Kontroles dzelkšņi to skāra retāk. Smējāmie:

– Tik daudz dzejas uzreiz retais spēj izturēt!

Iespējams, ka labvēlīgāks liktenis šim izdevumam, kurš ar laiku kļuva par veselu mūsdienu dzejas bibliotēku, bija lemts arī tādēļ, ka tam vienīgajam bija tik plašs aizstāvju pulks – redakcija, sastādītāji, mainīgā redkolēģija, Dzejas sekcija, Rakstnieku savienība – – Kārtējo reizi pieredzējam daudzpakāpju sistēmas savdabības. Ej nu ķildojies ar visu to baru!

Jebkurā pārlietu birokratizētā sistēmā darbojas savi likumi.

Vienu no izplatītākajiem un jautrākajiem es dēvētu par *ping pongu*, galda tenisu. Izdevniecība tajā bieži bija... zaudējoša uzvarētāja. Tas izskatījās šādi: "Liesma" vārgi gaiņājās – šo dzejoli, poēmu, stāstu *etc.* varbūt presē labāk publicēt, bet grāmatā? – grāmata taču ir bezmaz mūžīga! savukārt kolēģi avīžu vai žurnālu redakcijās pie reizes smikņāja: grāmatā varbūt var publicēt, tur jau konteksts, daudz darbu, bet izraut no tā, atsevišķi presē drukāt? Brr... Nesapratis, pārpratis.

Cik zinu, lielbiedri šajā ziņā parasti bija preses pusē. Jocīgi? Nemaz. Tādas spēles. Jo galu galā arī tur, augstākos pauguros un kauprēs, dažādi darbinieki, nodaļas atbildēja par preses un grāmatu būšanām un nebūšanām.

Līdz "Dzejas dienai" veda patāls ceļš.

Gadu gadiem jau bijām pūlējušies panākt, lai Latvijā būtu vismaz otrs literārais žurnāls – jaunatnes, tulkotajai literatūrai. Reizēm likās: nupat būs! Neiznāca. "Dzejas diena" tad kļuva par diezgan veiksmīgu aizvietotāju. Jau pirmajos laidienos atrodam ne tikai dzejas mūžīgo pamatveidu, kam toreiz presē bija krietni lielāka vieta nekā šodien, bet arī liroepiku, nopietnu tuvāku un tālāku tautu dzejnieku atdzejas nodaļu, kā arī esejistiskas pārdomas par dzeju, kas reti parādījās avīzēs vai žurnālos.

Lai saprastu vismaz dažus toreizējās "Liesmas" impulsus, jāzina, ka bija sācies straujš mūsu rakstnieku un izdevēju izrāviens ārpus Latvijas.

1966. gada pavasarī kopā ar Dainu un Valentīnu devāmies uz Viļņu. Tas palicis prātā kā viens no

jēdzīgākajiem, auglīgākajiem komandējumiem ilgu gadu laikā. Tur dzima ideja par “Dzejas dienu”, savstarpējām mūsdienu dzejas antoloģijām abās brāļu zemēs (pēc dažiem gadiem tika sagatavotas un izdotas) un citas ierosmes.

Vasarā sporta un izklaides pasākumos tikāmies ar “*Eesti Raamat*” darbiniekiem.

Pamazām veidojās ciešāks kontaktu tīkls ar Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas, Moldovas un vēl tālāku zemju rakstniekiem. Nākamajos gadu desmitos izrādījās, ka sevišķi svarīgi bijuši kontakti toreizējo jauno dzejnieku vidē. Neticami – bet gandrīz nemaldīgi bijām atraduši kopīgu valodu ar daudziem nākamajiem klašiem!...

Izšķiršanās par ciešāku sadarbību, piemēram, ar Maskavas rakstniekiem, izdevniecībām, preses izdevumiem nebija viegla.

Neuzticības saknes bija gan drausmajā pagātnē, trīsdesmito gadu genocīda bangās pret latviešiem jo sevišķi, gan tālākajā vēsturē, gan pavisam jaunās kampaņās, kas allaž aizsākās Maskavā. Sešdesmitajos gados ledus pamazām kusa.

Maskava, mana otrā jaunības pilsēta pēc Rīgas, bija kā prāva valsts, kurā ar laiku atradām tuvus cilvēkus, preses izdevumus, izdevniecības. Nebija, nevarēja būt tā, ka no turienes gaidāmas tikai jaunas briesmas, likstas, nepatīkšanas. Augoša nozīme bija mūsu Rakstnieku savienības pārvērtībām pēc “dumpja”; Rīgas skolas atdzejotāju un tulkotāju veikumam, bet vispirms – pašai topošajai literatūrai.

Parasti jau visu tautu klasiķi, izcili tālākas vai tuvākas pagājības rakstnieki, viņu izcilākie daiļdarbi ir tie,

kuri kā bērnus vai mazbērnus aiz rokas vada jaunāko rakstniecību pasaulē, citās tautās.

Latviešiem, kā jau bieži, viss sagriežās otrādi!

Jaunāko audžu rakstnieki – interese par viņu darbiem, mērķtiecīgi ieteikumi, sastādījumi, apceres – arvien biežāk izveda tautās mūsu pagātnes izcilniekus. Ne tikai Maskavā.

Tam bija nenoliedzama nozīme arī “Liesmas” virzībā.

Pašmāju batālijas kļuva mazsvarīgākas, ja to vai citu Rīgā bargi kritizētu darbu pēkšņi publicēja kaimiņzemes vai citur.

Arī šajā nopietnajā, reizēm dramatiskajā, literārās dzīves jomā atrodams savs spēles elements. Neba kāds noslēpums, ka dažs latviešu darbs, citā mēlē pārcelts, palīdzēja citu tautu dzejniekiem, rakstniekiem pasacīt to, ko viņi nebūtu varējuši vai ko viņiem nebūtu ļauts izteikt dzimtajā valodā tieši. Tas pats sakāms par mūsu atdzeju, tulkojumiem.

Trīsreiz uzsverams viens: runa nav tikai par kādu asu problēmu, bet arī par estētiku, mākslinieciskajām novitātēm.

Spēles ar birokrātisko kontroles sistēmu sita arvien augstākus viļņus. Uzskatāmākais piemērs: cenzūrai un citiem kontrolētājiem izmestā “ēsma”. Notika tā: tīri labi pārzinot kārtējos – tik mainīgos! – ļāvumus un liegumus, tabu, dažlabs dzejnieks krājuma manuskriptā iekļāva kādu pusduci “izņemamo” dzejoļu. Kāds no kontrolētājiem, dažs iekšējais recenzents, noteikti uzķērās. Varbūt spēra zemes gaisā! Redaktoram bija jārunā ar autoru, autors ņēma vērā vērtīgos norādījumus, redaktors svinīgi devās pie kontrolētāja: ir strādāts, ir uzklausīts! Autoru iebildumi pārlicinājuši!

Birokrāts apmierināti smaida: viņš veicis savu uzdevumu, apliecinājis savu nozīmīgumu, nodrošinājis alibi...

Visiem labi. Pie viena varbūt pasargāti no modrajiem uzraugiem ir stiprāki dzejoļi par to pašu problemātiku.

Tā notika, arī man ir tāda pieredze.

Nav lielas viltības dzejnieku izdarībās saskaņā ar redaktoriem vai bez viņu ziņas. Divkosība slēpās sistēmā. Šī ir tikai viena no zināmām atbildēm.

Sešdesmitajos gados strauji zaudē nozīmi "šlipes teorija", ja tai kaut cik vērā liekams svars jekad bijis. Arī tā joprojām tiek traktēta kā tāda konjunktūristiska spēle. Bet parasti tā nebija nekāda spēle: tie publicistiskie motīvi par sabiedrības un pat globāliem jautājumiem visai skaidri parāda, ar ko spējuši, ar ko cerējuši identificēties dzejnieki tajā un citā posmā. Konjunktūra pastāvējusi visos laikos. Robeža starp konjunktūristisku ražojumu un mākslas darbu nav ne Ulmaņlaiku, ne padomju varas, ne vācu okupācijas, pat ne vienpartijas pieņemjumā, kāda laikmeta vai zemes faktūrā, detaļās, bet citur: saturiski mākslinieciskajā uzdrīkstmē un varējumā.

Tāpat pārspilēta, vienkāršota, ja ne sagriezta ar kājām gaisā, ir otra joprojām izplatītā spēles teorija – *Ēzopa valodas* teorija. Zemteksti, protams, bija, ir un būs, bet tie rodas ne tik daudz no dzejnieku vēlmes kādu apvest ap stūri, no kādas viņu superviltības, bet no pašu laikmetu pretrunīguma, režīmu divkosības un... mākslas mūžsenās būtības. Ko lai dara, ka laikmeti tā sapīņķērējušies vai pats cilvēks trijās priedēs apmaldījies, ka pat negribot rodas smagi zemteksti?

Te svarīgi atcerēties, ka tieši sešdesmitajos gados nebija zaudētas cerības uz noteiktu atstālinizāciju, sociālismu

ar cilvēciņu seju, revolūciju un antifašistiskās cīņas ideālu atguvi.

Asākajos jautājumos taisnība bija rakstniekiem, nevis varai.

Tautai, nevis valdošajiem slāņiem. Tāpat kā šodien!

Lūk, kāpēc visbargākos uzbrukumus izpelnījās tieši tā literatūras daļa, kas vienlaikus kļuva par ideālu atgādni. Zemtekstus vispirms meklējiet nomenklatūras runās un rakstos! Viņiem bija ko slēpt no tautas, ne dzejniekiem, rakstniekiem.

Tas viss noliedza bezcerību, mudināja darīt.

“Liesmas” pirmajā posmā man tika Imanta Ziedoņa vairākas iestrādes; atlika tās novest līdz galam. Galvenās bija divas – Mirdzas Bendrupes dzejoļu krājums “Nerimas balss” un tematiska antoloģija “Darbs” ar Ulda Brauna fotoilustrācijām.

“Nerimas balss” laimīgi ieraudzīja dienasgaismu 1967. gadā. Joprojām uzskatu to par vienu no izsāpētākajiem, mākslinieciski bagātākajiem latviešu dzejas krājumiem 20. gadsimta otrajā pusē. Tajā atrodam būtisku ciklu par geto; līdz ar Elzas Stērstes dzejoļiem par izsūtījumā pārdzīvoto šajā grāmatā atrodamas spilgtākas liecības, ko spēj un ko nespēj romantiskā dzeja, kāpēc tai bija jāmainās lielo lavīnu gados.

Tematiskā antoloģija “Darbs” iestrēga bezcerīgi. Līdz rumbām. Līdz I. Ziedoņa atlasītajiem tekstiem pat nenonāca: netika pieņemti Ulda Brauna mākslas foto. Bet grāmatas iecere bija tieši tāda – dzeja kopā ar fotomākslinieka darbiem, kā jau to veiksmīgi darīja Čehoslovākijā un citur.

Lūk, īss to gadu pieraksts par apspriedi Mākslas

padomē; Cavņa tobrīd ir grāmatirtgotāju vadītājs, M. Kinca – “Liesmas” direktore, citi – vadoši apgāda darbinieki un mākslinieki.

“Mākslas padome par U. Brauna fotogrāfijām I. Ziedoņa sastādītajai dzejas izlasei “Darbs”.

I. Zvagūzis: *Kas tās par sejām – katoļi, vai... (Pieiet pie fotouzņēmuma, kur vecenīte un vecītis sēž mājas priekšā uz soliņa.) Kur tas notiek? Latgalē, vai?*

Daina: *Biedri Zvagūzi, vai tad Latgale nepieder Latvijai? Bet varbūt tā ir Kurzeme?*

Kinca, Ērenštreite, Rapoportu u. c. – diletantiski spriedumi.

Vienīgi daži mākslinieki, daži no padomes runā kā cilvēki, kuri mākslu saprot, iedziļinās. Arī Jēgers, Cavņa. Citi – kā pret sienu: “Nevaram apstiprināt, jāredz makets, jāredz, kāds sakars ar darbu” utt. Kovaļovs, galvenais mākslinieciskais redaktors, protams, visu paceļ kvadrātā:

“Kur “geroi, traktoristi, naše vremja”?”*

Un šī runāšana par interesantu darbu laikā, kad iznāk tik daudz pelēcīgu grāmatu!”

Izlase “Darbs” tā i neiznāca.

Bet daudzas iecerētās grāmatas tapa.

Tos dažus gadus likās, ka pagausi, it kā negribīgi tomēr tuvojas jauns siltuma vilnis. Kā pirmās sniegpulkstenītes uzziedēja vairākas ilgi gaidītas literārā mantojuma grāmatas, jaunākie dzejoļu krājumi, tik cerīgas debijas. Mūsu stratēģija bija vienkārša un skaidra: panākt, lai pēc iespējas mazinātos plaša starp dzejas,

---

* Kur varoņi, traktoristi, mūsu laiks? (*Krievu val.*)

literatūras procesu, augošo interesi par to, publikācijām presē, literāros sarīkojumos skandēto un – grāmatām. Īsā laikā viss nokavētais – izņēmums īsti izrādījās tikai daži atkušņa gadi 50. gadu otrajā pusē – nebija panākams. Bet plaisas vai varbūt aizas pārvarējums atsākās, un tam izrādījās tālejošas sekas divas desmitgades līdz brīvākiem laikiem.

No savām rediģētajām grāmatām labi atceros visas svarīgākās, ne tikai jau minētās. Kā mēs priecājāmies par Māra Čaklā un Mirdzas Ķempes veidoto Erika Ādamsona dzejas izlasīti "Sapņu pipe"! Vitauta Ļūdēna otrais krājums "Pulksteņi", Jāņa Petera pirmā grāmatiņa "Dzirnakmens", Laimas Līvenas debija "Caur ziemas dienām". Par ikvienu saglabājies kāds mazstāsts.

Bija prieks par dzejnieku izaugsmi. Teiksim, Jānis Peters neizbēgamajos poēzijas mācekļa gados šķita jau krietni aizsēdējies, kad atnesa uz "Liesmu" brieduma zīmogotu krājumu, kurš kļuva par notikumu. Rets gadījums!

Ar "Dzirnakmeni" Jānis tik noteikti, mākslinieciski pārlicinoši pieslēdzās augošajam dzejas vilnim, kurš mūs nesīs līdz lielajām pārmaiņām gadsimta nogalē, ka daži vārdi vēl jāsaka. Visīsāk: pasmaidot var teikt, ka dzejas dubultkvartetā it kā pēkšņi iekļāvās viena spēcīga, iztrūkstoša balss – jā, par tautas vēsturi, mentalitāti, tradīcijām vēstoša. Par kultūras ekoloģiju; par tautas pastāvēšanu. Mīļie, taisni tādu kurzemniecisku krāsu mums varbūt visvairāk bija trūcis!...

Brīžiem žonglētjam kā uz naža asmens. Nē, mēs nebijām nekādi pagrīdnieki un nevēlējāmies būt: mūsu tiesības bija te, savā zemē, un nekas slēpjams mums nebija. Pat ne tolaik aizliegtā literatūra un pašapgāds. Nekur

nepublicētās, noziedzīgās, stulbās terora laiku instrukcijas daudzi rakstnieki un redaktori neņēma galvā. Ja varas augstumos kādam tas nepatika, slepeni rikojās viņš, ne mēs. Kāda nu tur konspirācija! Un kas tad lasīs to pagaidām varbūt neatļauto, ja ne rakstnieki, kritiķi, redaktori? Cienītie, mēs apgūstam literāro mantojumu, pūlamies saprast mūsdienu strāvojumus! Varbūt tur kas izdodams? Un tā joprojām.

– Cilvēkiem jātērē nauda, lai tiktu pie grāmatu lasīšanas; mums maksā naudu, lai mēs lasītu... – tā zirgojamies.

Nopietni runājot, ikvienam rakstniekam jebkurā laikmetā būtu ieteicams dažus gadus pastrādāt izdevniecībā, grāmatu apgādos. Tas noteikti palīdz savu grāmatu veidē. Un katrā ziņā pasargā no daudzām aplamām iedomām par redaktoru darbu toreiz vai tagad.

– Jā, bet “Liesma” bija monstrs! Mil-zī-ga. Bez konkurences. Birokrātiska. Viens cilvēks, ja kaut kādu iemeslu dēļ vēlējās, viegli varēja aizšaut kāju priekšā. Vesels simts darbinieku!

Piekrītu, pats esmu pieredzējis.

Ar vienu piebildi: šodien nav daudz labāk.

Ja “Liesmā” no tā simta vairums bija radoši cilvēki, speciālisti un tikai viens direktors un daži vadītāji, tad šodien daudzo apgādu direktoru vien būs vairāk nekā simts... Un nu jau zinām, ka kāju aizšaut priekšā var dažādi – arī itin kā visdemokrātiskākajā veidā.

Aizgāju no “Liesmas” tādēļ, ka toreizējā direktore Maija Kince dažādi centās mūs padarīt par ierēdņiem un tikai ierēdņiem. Kontroles ākstības jau minēju. Dīvainības sākās arī darbinieku izvēlē. Pirmā, bet ne pēdējā bezdelīga bija Tulkotās literatūras redakcijas

vadītāja, varbūt labs cilvēks, veca partijas darbiniece, kurai it kā jāsapelna lielākai pensijai, bet kura mierīgi varēja plāna ailēs kā autora uzvārdu ierakstīt, teiksim, Lions, bet kā darba nosaukumu – Feihtvangers...

Pēdējais piliens bija direktores atteikums dot man viena mēneša bezalgas atvaļinājumu, kad strādāju pie krājuma "Skumjais optimisms" un vairākiem citiem darbiem. Literārajā vidē tāds atteikums bija retums; šoreiz jo dīvaināks tādēļ, ka visus darbus biju paveicis ar uzviju, Daina pat vairākkārt ierakstīja manās darba atskaišu burtnīcās: "Tur jau būs visi 150%!"

Šķīros no "Liesmas" bez rūgtuma. Gluži otrādi.

Izskanā vēl iekritu nopietnā polemikā ar visnotaļ korekto, daudzus dzejniekus un jaunus literatūras ceļus atbalstošo Valiju Brutāni. Dzejniece atmiņās par Mirdzu Ķempi sajūsmīgi stāstīja, kā Mirdzā iemīlējusies ģenerāļa Jermolova portretā, pēc tam rūpējusies par viņa piemiņas saglabāšanu dzimtajā pusē. Bet šis brīvdomīgais ģenerālis bija iekarojis Ziemeļkaukāzu. Izteicu šaubas, vai tik labas ir atmiņās citētās M. Ķempes rindas:

Pakļāvis droši Kaukāza tautas
Krievijas karogam,
Dvēseli brīvu un nepakļautu
Neatdevāt nekam.

Daudz netrūka, ka mūsu koleģiālās attiecības būtu pajukušas. Arī tā notiek ar tiem allaž peltajiem redaktoriem un allaž taisnīgajiem autoriem.

Reiz Zinai Līcei jautāju:

– Vai tad prozas redaktoriem vispār ir ko darīt? Jums taču skatāmi galvenokārt pieredzējušu prozistu manuskripti. Ko tad tur labot?

Zina man klusēdama pabīdīja Dagnijas Zigmontes,
man tolaik visai tuvas romānistes, manuskriptu. Kungs
un tētīt, pat Dagnijas darbā atrodas diskutējamas valo-
das, stila lietas un vietas! Ko tad lai saka par citiem.

Tā nu tas ir.

2001/2002

*Atmiņās kavējas dzejniece un redaktore
Nora Kalna*

Pēdējie dinozauri?

Replika. *Starp citiem redaktoru un autoru liecinājumiem par izdevniecības "Liesma" periodu Noras Kalnas atmiņas ir atšķirīgas tajā aspektā, ka lasītājam dod iespēju kaut ar vienu aci ielūkoties arī pašreizējo apgādu darbības praksē. Paveras skats uz vienas upes (grāmatniecības) diviem krastiem – vakarējo un šodienējo.*

Rita Luginska

Pēc sirds patikas krustu šķērsu un vairākos piegājienos Latvijas Radio izrediģējusies muzikologu tekstus, kuri bieži vien bija tāds zemeņu sīrups, kam vēl medus pielikts, sāku strādāt Valsts izdevniecībā "Liesma". Mani uzaicināja. Tas bija 1984. gada 1. novembrī, tieši manā dzimšanas dienā.

Turklāt redakcijā, kas izdod latviešu literatūru. Vai iedomāties labāku dzimšanas dienas dāvanu?

Pirmajā darba dienā mani pieveda pie prāva skapja, plaši atdarija tā durvis un paskaidroja: "Mūsu redakcijas portfelis! Tev būs tas jāizvērtē."

Man saļodzījās ceļi.

- Nebaidies, ne jau vienai pašai, – kolēģi mierināja.
- Vari ņemt talkā recenzentus.

Un radās iespēja dot darbu dzejniekiem, prozaiķiem, literatūrkritiķiem un literatūrvēsturniekiem. Viņu rakstītās recenzijas reizēm bija īsti vārda mākslas šedevri. (Diez, kādos arhīvos tie nu glabājas?) Pēc vairākiem gadiem, jau nākamajā gadu simtenī un tūkstotenī mani sameklēja literatūrkritiķe Anda Kubuliņa, viņa interesējās par tālaika iekšējām recenzijām, dzina rokā noteiktu autoru darbus. Domāju, tiem būtu vieta arī rakstnieku nopietnākajās izlasēs un kopotajos rakstos.

Prāvais un ietilpīgais skapis, šis apjomīgais Oriģināldaiļliteratūras redakcijas "portfelis" bija pārpildīts. Tāpēc uz manuskriptu izdošanu grāmatā bija jāgaida rinda. Reizēm – gadiem ilga. Un, kad grāmata nāca klajā un mēs, tie izdevniecības ierēdņi, turpat vai gavilēt gaviļējām, zilējām, uz labu laimi liekot pirkstu jauna izdevuma lappusē (arī izdevējiem ir savas profesionālas māņticības un indeves), tad jutāmies mazuliet apbēdināti, redzot, ka dažlabs autors nemaz tā nestaro laimē.

Nu, protams!

Cilvēks grāmatu uzrakstījis jau krietni sen. Viņam tā ir noiets ceļa un daiļrades posms. Un visas domas – pie jaunā darba, ko raksta šobrīd. Pricējās, pricējās jau līdz ar mums, bet runā un stāsta par to manuskriptu, kuru drīzumā gatavojas iesniegt! Ar to viņš tagad pārpilns, ar to pricējās un sāp.

Īpaši patikami bija, kad cilvēki atnāca tāpat vien, parunāt par dzīvi un literatūru, padalīties. Kā to darīja cauruncaur džentlmenis Marģers Zariņš, impulsīvais un allaž ieceru pārpilnais Aivars Kalve (kur palika viņa uzrakstītais, bet tā arī līdz galam neizdots romānu cikls par Rīgu?) vai Visvaldis Lāms, kurš jau tolaik neslēpa, ka atvilknēs viņam glabājas romāni, kurus

šobrīd (tobrīd) nav cerību izdot, ne viens vien. Tie gaida savu laiku. Te jāpiebilst: vēl joprojām gaida.

Miļā, dullā dzejnieku brālība! Tai klājās visgrūtāk. Viņu darbos viscītīgāk meklēja pretvalstisko un aizliegto un nereti saskatīja to, kā tajos nemaz nebija. Dzejnieku dusmas nereti vērsās pret redaktoriem, kas tāpat nedrīkstēja izpaust, kas, kur, kad un kurā ražošanas ķēdes posmā “šaubīgo” dzejoli līcis ņemt ārā.

Izdevniecībā strādāja ne viens vien rakstnieks. Dažs pat visu mūžu. Un viņi bija ļoti augstas klases redaktori.

Bet arī viņiem bija jāiesniedz darbi tajā pašā izdevniecībā, jāiet tas pats garais ceļš. Dažs no mums kautrējās un savas grāmatas izdeva reti, cits – gluži otrādi... Un tikpat sūri sāpēja arī no mūsu grāmatām izņemtie dzejoli, kuri, kā toreiz mēdza teikt, “negāja cauri”, izstrīpotās romānu rindkopas un lappuses, vēlāk – “apcirtās” tirāžas. Un dališana kastās, kas atsaucās uz honorāru likmi.

Taču, būdami pieredzējuši un jau savu sāls pudu izdevējdarbībā apēduši, rakstnieki, kas strādāja “Liesmā”, mācēja apiet klupšanas akmeņus. Un arī citiem tā vairāk vai mazāk aplinkus ieteikt, ko darīt, kā rīkoties, lai vilks vilktos ar pilnu vēderu, bet kaza arī paliktu dzīva. Turklāt redaktoram bija jābūt drošam, ka “izglābtā” dzejola vai pat visas izcīnītās grāmatas autors pats pēc tam nenoziņos, “kur nākas”, un izdevniecības redaktors nezaudēs darbu. Ko tur nu slēpt – arī tādi gadījumi bija!

Diplomāta dotības redaktoram bija vairāk nekā nepieciešamas. Tāpat kā psihologa spējas. Vajadzēja mācēt novērtēt ne tikai darbu, bet arī tā autoru: ciktāl un cik atklāti ar viņu var runāt, izskaidrojot redaktora labojumus. Par to, ka rediģētājs varētu nesaskaņot savu

iejaukšanos tekstā ar autoru vai tulkotāju, kā tas notiek tagadējos laiks, nevarēja būt ne runas! Redaktors ar autoru vai tulkotāju norunāja randiņa laiku, tikās, apsēdās blakus, un, kā toreiz teica, “izrunāja” manuskriptu no viena gala līdz otram. Tās bija pārrunas, reizēm – karsti strīdi, līdz galā abi atrada pavisam citu, trešo variantu, kā pateikt to vai citu domu. Grāmata ar septiņām drukas kļūdām jau pirmajā lappusē nebija iespējama, tāpat kā grāmatas izdošana bez redaktora un korektora darba ar manuskriptu. Katram komatam, ikvienai pieturas zīmei bija jābūt savā vietā – kā to prasa latviešu gramatikas likumi. Redaktoru un korektoru darbu atviegloja regulāri izdotie “Latviešu valodas kultūras jautājumi”, kas vēstīja par visu jauno praktiskajā valodniecībā.

Nāca jau, naca svešas valodas ietekme, bet tā tika rūpīgi skauستا. Paldies Dievam, arī no autoru puses! Pret šādiem redaktoru labojumiem neiebilda neviens.

Savā izdevniecības darba “skapja” periodā atklāju, ka manuskriptiem, tāpat kā cilvēkiem, ir savi likteņi. Tie reizēm dzīvo paši savu dzīvi un iet savus ceļus (pat vēl neizdoti grāmatā un vākos neiesieti!), ar viņiem notiek dažādas dīvainas lietas.

...Kādam solīdam kungam bijām spiesti atdot manuskriptu atpakaļ, jo tajā nebija dzejas, tikai mēģinājumi ritmot valodiņu. Cilvēks pats gan tā nedomāja, nāca ar savu garabērnu vēl un vēl. Netiku ar viņu galā. Vēl bezcerīgāk – ar manuskriptu, kurš atkal un atkal atgriezās uz mana galda. Redzēdams manus izmisīgos pūliņus autoru pārliecināt, redakcijas vadītājs nāca palīgā, strikti paskaidrodams vārsmotājam: “Mēs ar grafomāniem nestrādājam!”

– Kā jūs teicāt? Graf... Labs ir! Lūdzu, izrakstiet man izziņu!

– Kādu?!

– Nu, ka es esmu grafomāns...

...Kāda cita izdevniecības noraidīta manuskripta sacerētāja man teica: “Kaut jūs akla paliktu!” Kolēģe Anna Rancāne, kas bija turpat līdzās, nošausminājusies deva padomu: “Spļauj trīsreiz viņai pakaļ un pārmet krustu!”

...Pavisam atšķirīgs kāda cita manuskripta liktenis: jauna dzejnieka iesniegtais darbs bija vienkārši lielisks! Lūdzu autoram, lai pārraksta ar rakstāmmašīnu – prasības bija stingras, tipogrāfijā nepieņēma pat neskaidru mašīnrakstu un otro eksemplāru jau nu nepavisam ne! Mašīnrakstu pārbaudīja tam speciāli algots darbinieks un, ja redakcija bija pieņēmusi no autora nestandarta mašīnrakstu, redaktoram nācās pārrakstīt to pašam vai arī maksāt par pārrakstu no savas kabatas.

Jaunais dzejnieks – vairs neatnāca.

Vēl tagad žēl, ka manuskriptu nepārrakstīju pati, ka izlaidu no rokām. Kas par grāmatu būtu!

...Tad vienā baltā dienā skapī, tai ietilpīgajā koka “portfelī”, parādījās kādas aizokeāna latviešu dzejnieces manuskripts stipri vien kļūdainā mašīnrakstā. No kurienes? Neviens redakcijā to nebija nedz pieņēmis, nedz reģistrējis. Tas tur gulēja un – viss! Prasi, kam gribi, visi tikai brīnā rausta plecus! (Un tas pie mūsu skrupulozās manuskriptu pieņemšanas un glabāšanas sistēmas! Slēdzām taču durvis, pat sperot dažus soļus ārpus telpas, kurā atradās manuskriptu skapis! Kabinets ne mirkli nedrīkstēja palikt nepieskatīts. Manuskripti – tā bija milzu atbildība. To saprata un respektēja ikviens

izdevniecības darbinieks.) Un pēkšņi, apiedams visus izdošanas plānus, uzradies jauns daiļdarbs! Kā tāds pēkšņi uzplaiksnījis Atmodas auseklītis...

Drīz vien nāca rīkojums gatavot manuskriptu izdošanai.

Darijām to ar prieku!

Taču šī manuskripta procesos viss ķērās. Pazuda ievadvārdi, kurus, starp citu, arī nebijām pasūtījuši mēs, redakcijas ļaudis. Kad uzrakstīja un jau salika citus, mīklaini atradās pirmie. Un tas viss notika pie mums, kur līdz šim nebija zudis ne burts! Vēlāk mezglojās redak-tūra, klupa korektūra, arī vāka noformējums neiepriecināja. Izdevām grāmatu, autori ne redzēt neredzējuši.

Tikai krietni vēlāk uzzināju, ka manuskripts patiešām nav bijis iesniegts mūsu redakcijā, ka tas ilgi gulējis kādos "augstos" plauktos, līdz Atmodas ausmā tomēr nonācis īstajā vietā.

Lai nu kā, šāds liktenis nebija piemeklējis pat tos manuskriptus, kurus ilgi pētīja visdažādākajās pārbaudes instancēs iekšpus un ārpus izdevniecības sienām.

1985. gada 13. decembrī ar pavēli tiku nozīmēta par vecāko redaktori. Nekas īpaši nemainījās. Vienīgi tas, ka vairāk rediģēju pati. Gatavoju izdošanai jauno autoru pirmās grāmatas, galvenokārt – dzeju. Tas nozīmēja: iesniegt manuskriptus izskatīšanai Rakstnieku Savienībā, Valsts izdevniecību, tipogrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejā, rediģēt.

Minētajā komitejā man jautāja:

– Kāda ir jūsu koncepcija?

– Ļaut autoram brīvi izvēlēties savu koncepciju.

Mani vienmēr interesējušas tieši rakstnieku pirmās grāmatas. Ar savu neparastumu, brāzmainību, kašķīgumu,

meklējumiem... Jauna (vai arī – ne tik jauna) cilvēka pieteikums. Ledus lūšana un pavasara uguns kuri.

Daudz vēlāk, kad sāka rasties privātās izdevniecības, atzinos kolēģiem, ka vēlētos dibināt Pirmās grāmatas namu.

Viņi padomāja, tad teica:

– Tu vienkārši nobankrotētu.

Iespējams, ka draugiem taisnība. Tikai – pārbaudīt gan to neradās izdevība. Arī vēlāk ne, kad sākās “prihvatizācijas” laiki.

Izdevniecībā “Liesma” biju redaktore. Praktiķe. Arī man bija jāmacās apiet zemūdens akmeņus, jāapgūst diplomāta takts un viltībīņas. Vajadzēja gudri apiet kampaņas, kas nāca un gāja.

Kaut vai tā aizliegtā Jāņu svinēšana, kad arī izdevniecību redaktoriem lika ņemt no manuskriptiem ārā pat vārdu “jāņogas”, aizstājot to ar “sarkanās upenes”. Paši savā starpā gan zobojāties: “Pelšenes...”

Bija pretalkohola kampaņa, kad pat no klasiķu darbiem pieprasīja svītrot vārdus “alus”, “medalus”, “miestiņš” un, nedod Dievs, ja kaut kur paliktu vecais labais “brandaviņš”!

Bija darbalaika uzraudzīšanas kampaņa, kad man tūlīt pēc deviņiem rītā bija “pusgatavai” jālec ārā no mūsu stāva tualetes telpas, jo saklausīju, ka pa gaiteni no redakcijas atpakaļ nāk pārbaudītāji un savā starpā secina: “Kalna vēl nav ieradusies darbā.”

– Ir ieradusies! – durvis pavērusi, saucu.

Kolēģei, kas divas minūtes noseboja, bija jāraksta paskaidrojums, ko viņa darija, taisnodamās: “Pakavējos pie ziedošiem ceriņiem Operas apstādījumos”.

Paradoksālākais – viņa mums bija pats akurātuma

un punktualitātes iemiejums! Kā jau redaktors, kas izdevniecībā strādā vairākus gadu desmitus, piedzīvojis visvisādus laikus un nostādnes. Smalks un taktisks cilvēks, tāpēc jau uzrakstīja tieši tādu paskaidrojumu. Mēs, tie lecīgākie, droši vien būtu “noskaldījuši” kaut ko pamatīgāku un nepārdomātāku.

Mēs bijām, kā tagad teiktu – komanda: Jānis Sirmbārdis, Jūlija Jarinovska, Anna Rancāne, Pēteris Jurciņš, Vija Jugāne, Valdis Rūja, Arvis Grods, Velta Duka, Inese Pelūde, Laima Līvena, Aina Smite, Ingvars Jakaitis. Dažs ilgāku, cits īsāku laiku, bet cits līdz galam palika mūsu redakcijas darbinieks. Un mēs viens otram palīdzējām apiet un pāriet krāces un bīstamākās vietas. Kaut arī katrs rediģējām savu manuskriptu, daudz ko pārspriedām kopīgi, prasījām otra padomu.

Interesantas un pavisam neierastas bija apspriedes, kur dalījām pusgada vai gada rediģējamus darbus. Ikviens centās, lai tikai dabūtu vairāk darbu, kaut arī tas nepavisam neietekmēja mūsu algas. Vienkārši – bija prieks strādāt. Patika darīt.

Nezinu, vai kāds no mums sev reģistrēja un zina, cik grāmatu savā “Liesmas” laikā izrediģējis.

Man šādas statistikas diemžēl nav. Darbs dzina darbu, un, tikko viens manuskripts bija nodots ražošanā un to sāka drukāt, bija jāiedziļinās nākamajā, tas tad bija galvenais un tobrīd – interesantākais. Autori bieži vien nezināja un nenojauta, cik daudz sirds un dvēseles tas izdevniecības redaktoriņš ieliek viņa manuskriptā, cik ļoti pats aizraujas. Cilvēks, kas nav grāmatas fanātiķis, nemūžam izdevniecībā nestrādās! Pat korektūrā nē! Atceros mūsu honorāru grāmatvedi Ilgu Kraukli – caurcaurēm grāmatu un izdevniecības cilvēks.

Tajos astoņdesmitajos gados "Liesmā" strādāja tādi profesionāļi kā Imants Auziņš, Ludmila Azarova, tulkotās literatūras redakcijā – Tālrids Rullis, Biruta Jēgere, Tamāra Liseka, Lidija Sprinģe... Kritikas un literārā mantojuma redakcijā – Inta Čaklā, Ildze Kronta, Ligita Bībere, Margarita Miglāne... Visus ne nosaukt, ne pieminēt. Bijām sastrādājušies un varējām viens uz otru palauties.

Patī, pēdējo gadu laikā izrediģējusi Jāņa Kākuļa dzeju krājumiņu "Dieva caurā kabatiņa", Agra Poikāna "Gaisa dārzs", Pētera Brūvera "Melnais strazds, sarkanie ķirši", Māras Cielēnas "Mazliet siltuma, mazliet smaržas", Irēnas Auziņas "viss; nekā", Edvīna Raupa "Vēja nav", Māra Lapiņa "tējā iebiris prusaks", Māras Zālītes "Debesis, debesis", Annas Rancānes "Advente", Jāņa Petera jubilejas izlasi "Svētā mierā, sāpēs mūžīgās" un droši vien vēl kādas, ko atmiņa nav piefiksējusi, ķeros pie Valda Krāslavieša izlases "Savāds sapnis", Veronikas Strēlertes dzejas izlases...

Atšķiru Egīla Zirņa dzejas krājumu "Rudu lapsu kāsis" un lasu ierakstu: "Norai Kalnai pateicībā par pacietību". Vai Rimanta Ziedoņa krājumu "Atvēzējies glāstam" ar īsu un kodolīgu: "Norai Kalnai pateicībā – Rimants". Turpat arī Andra Bergmaņa krājums "Patvērums". Lasu: "Nora! Gribēju jau rakstīt "Redaktorei pateicībā par rediģēšanu". Nu (sakarā ar laika maiņām) jāsaka: "Pateicībā par ne-rediģēšanu!". Uz sadarbību!"

Šo nerediģēšanu, neiejaukšanos, cik nu iespējams, centos ievērot, jo pati nemīlu, ka redaktors par varēm laužas iekšā manā tekstā.

Pa to laiku bija sākusies Atmoda. Mums redakcijā palielināja štatus. Ar mērķi, ka nu izdosim VISU latviešu

literatūru. Arī to, kas tapusi ārpus Latvijas, kā tolaik teica – trimdā.

Sadūšojāmie laist klajā mūsu dzejnieku Dzejas lapas, kas dažās zemēs ir parasta lieta. Tajās publicē tos vis-vis-visjaunākos autora darbus. Bet mūsu lasītājs, kaut arī dzeju toreiz vēl pirka, šādu “teātra programmiņu” ar dažiem desmitiem dzejoļu neatzina.

Mums bija daudz ieceru. Redakciju tajos gados vadīja laba latviešu literatūras zinātāja un aizstāve Vija Jugāne.

Dienu darba slodze kādu laiku mijās ar barikāžu nakšu bezmiegu. Mums, tiem naktsputniem, darbavieta izsniedza dzīvības apdrošināšanas polises. Vēlāk bau-moja, ka esam iekļauti arī kādā “melnajā sarakstā”. Cik tur bija patiesības, laikam gan vairs neuzzināt – “Liesmas” arhīvi kaut kur pačībējuši. Stāsta – daudz kas esot vienkārši atdots makulatūrā.

Latvijas republikas neatkarības deklarācijas pasludināšanas dienā “Liesma” svinēja Preses dienu kādā no hoteļa “Rīga” restorānu zālēm. Pareizāk būtu teikt – ēdām svētku pusdienas, ar kurām mūs pagodināja darbavieta. Bija uzaicināts Edgars Liepiņš. Bet viņš neplēsa jokus. Mierīgi un nopietni izstāstīja savu dzīvi, apcerēja savu mākslinieka ceļu. Tādu Edgaru Liepiņu mēs nepazinām. Žēl, ka varbūt līdz galam arī neieklausījāmie viņā. Bet būtu bijis vērts!

Taču mūsu domas bija citur – gaisā virmoja gaidas, vāji slēpts satraukums, ko baidījāmie izsacīt vārdos. Tikai gaidījām. Un sagaidījām.

Turpinājām izdot grāmatas. Kā jau izdevēji. Likās, nu tik laidīsim klajā arī to, kas līdz šim rakstnieku atvilknēs glabājies, izdosim darbus, kas līdz šim bijuši

aizliegti. Taču – aizvien mazāk bijām Valsts izdevniecība. Kāda neredzama roka pa vienai vien ņēma nost no šaha galdiņa figūras, pirms spēle varēja sākties. Ņēma bez cenzūras un aizliegumiem. Vienkārši – grāmatas vairs nebija vajadzīgas.

— Pirmos no darba padzina redaktorus.

Replika (R. H. L.). *Pēdējo redaktoru mohikāņu liecinājums: "Mūs, "Liesmas" redaktorus, pasaulē palaida 1994. gadā."*

— Pēc tam arī korektorus un ražošanas daļas cilvēkus. Galā palika tikai izdevniecības direktors un daži grāmatveži.

— Man no izdevniecības "Liesma" nācās atvadīties 1992. gada 21. augustā. Vēl paguvu sagatavot izdošanai Ivara Lindberga dzejas grāmatu "Manu nepabeigto viduslaiku pūšamie vārdi".

— Priecājāties par Melānijas Vanagas brīnišķīgo manuskriptu "Dvēseļu pulcēšana", taču klajā to laida izdevniecība "Karogs" 1993. gadā. Vijas Jugānes redaktūrā un Māras Zālītes gādībā.

— Izdevniecības "Liesma" galīgu iziršanu, to "pēdējo nopūtu" neredzēju, jo tad jau strādāju citur.

— Vēlāk "Liesmu" noprivatizēja un tā vilka dzīvību kā maza un parasta privātā izdevniecība, tirgodama Valsts izdevniecības laikā iestrādātās un izdotās grāmatas, palaikam izdodama arī kādu jaunu.

— Dažādi ļaudis un dažādā sakarībā man jautājuši:

— Kā jūs, profesionāļi, nespējāt noturēt savu izdevniecību?

— Nezinu atbildes, bet jautājums līcis ne reizi vien aizdomāties.

Varbūt tāpēc, ka ķēra pa vienam salmiņam un stiepa prom: bibliotēku, mašīnu, mēbeles...

Varbūt tāpēc, ka telpas bija jāatdod akciju sabiedrībai "Valters un Rapa"?

Varbūt tāpēc, ka neatradās tāds gudrs un enerģisks cilvēks, kāds izdevniecībai "Zvaigzne" bija un ir Vija Kilbloka?

Neesmu ne ekonomiste, ne biznesmene. Esmu redaktore un autore. Tāpēc uz šo jautājumu nezinu īstas un nopamatomas atbildes.

Bet vienu gan zinu skaidri: esmu un būšu pateicīga cilvēkam, kas mani uzaicināja, un liktenim, kas man deva iespēju tur strādāt. Guvu krietnu redaktora praksi, kas bija aizsākusies žurnālā "Zvaigzne" un jau pieminētajā Latvijas Radio. Un īstus draugus visam mūžam. Tāpat kā sapratni, kas ir literatūra un – kas nav.

Koka āmuriņi gan norībināja pa mūsu pakaušiem, sita pa sāpīgam krusas graudam, bet tas viss nāca – no augšas. Paši savā starpā mēs bijām brālība. Grāmatnieku gilde. Un izdevām literatūru. Ne bestsellerus, ko Ivo Krumholcs savā raidījumā "Lieliskais pieciņi" asprātīgi dēvē par dižpārdokļiem.

Tagadējai valstij nav savas izdevniecības. Ir simtiem sīku privātizdevniecību, kurās sastopu savus bijušos kolēģus. Un sastapušies jūtamies kā radnieki. Un tādi jau arī esam – gara radnieki! Izdevēju brālība. Liesmieši.

...Pēc tam divus gadus nostrādāju izdevniecībā "Pētergailis", divus gadus izdevniecībā "Juventa" un pusotru gadu akciju sabiedrības "Valters un Rapa" izdevniecībā.

Izņemot "Pētergaili" tā tagadējā sastāvā, visur galvenā prasība redaktoram bija – tālāk citēju fragmentus

no dokumentiem, kuru kopijas paglabāju izdevējdarbības vēsturei: “runāt ar tulkiem un autoriem par iespēju pagarināt līgumos paredzētos apmaksas termiņus”; “meklēt izdošanai paredzētajām grāmatām līdzizdevējus vai finansējumu dažādos fondos...”, “...bez viltus, maldības un spaidiem labprātīgi noslēdz šo līgumu par sekojošo: Pasūtītājs apņemas izmaksāt Izpildītājam par grāmatas tulkojumu 50% no līgumā noteiktās summas...”

Visur redaktora galvenais uzdevums bija autoru un tulku pierunāšana atlikt autoratlīdzības samaksu, vai – pat lūgšana atteikties no puses godīgi nopelnītās naudas!

Autoru apkrāpšana un viņu honorāru piesavināšanās?! Kaut kas tāds “Liesmā” nebija iedomājams. Savu nopelnīto un līgumā fiksēto summu ikviens saņēma laikā, un nebija ne mazāko šaubu, ka varētu būt citādi. Ne izdevniecības vadībai, ne grāmatvedībai nebūtu pat prātā nācis teikt: “Nevaram jums samaksāt. Izdevniecībai nav naudas.” Pat neatvainojoties un tādā tonī, it kā autors vai tulkotājs, lūk, būtu vainīgs, ka tās naudiņas nav.

Vēl bieži lietots aizbildinājums: “Šobrīd nevaram jums samaksāt – mums jāpērk jaunas telpas ofisam”. Vai arī: “Jūs taču redzat! Pie mums notiek rekonstrukcija. Iekārtojam jaunu veikalu – jums būs jāpaciešas...”

Bijušajiem Valsts izdevniecības redaktoriem ir grūti pierast pie totālas latviešu gramatikas nezināšanas kā autoru oriģināldarbos, tā tulkojumos. Ir labas svešvalodu zināšanas, taču dzimtā valodiņa nav ne apgūta, ne kopta.

Nelūgts un rūgts uzpeld jautājums – vai mēs, bijušās izdevniecības “Liesma” redaktori un korektori, esam

pēdējie dinozauri, kas vēl zina latviešu valodu? Es domāju – pareizu, visiem gramatikas likumiem atbilstošu latviešu valodu.

Lai attīrītos pēc nelatviska, kā izdevēji saka – “netīra” – teksta rediģēšanas, ņemu Albertu Belu, Annu Brigaderi, Regīnu Ezeru... Un lasu. Ar baudu. Tāda valoda ir atslodze. Tad atkal esmu savā dzimtenē kā nenocirstā mežā vai neaizaugušā pļavā. Vai – garīgi plašā un nopietnā izdevniecībā, kur valodas un teksta mākslinieciskā līmeņa prasības atkal ir ļoti augstas.

Daudzas izdevniecības vispār iztiek bez redaktora un korektora. Nauda ietaupās, lasītājs nopērk. Vai viņš to var baudīt un lasīt, tas vairs nevienu neinteresē. Ka tikai peļņa!

Peļņa! Peļņa! Peļņa! Tūlīt pat! Uzreiz! Bez lieka darba un ieguldījumiem.

Pēdējā izdevniecībā, kurā strādāju, jau pirmajā pusgadā prasīja: “Kur ir peļņa? Kad mēs beidzot sāksim pelnīt naudu?”

Šajā datorlaikmetā grāmatu vāki kļuvuši spilgtāki. Reizēm – arī skaistāki. Tā vien gribas paņemt un noglāstīt siltā grāmatnieka sirsnībā. Un ticēt, ka tā uzrakstīta labā, pareizā latviešu valodā.

Saturs

Pirms šķiram tālāk. *Rita Helēna Luginska* 7

NO DOKUMENTĒTĀS VĒSTURES

Saulcerīte Viese. Cenzūra un cenzors 11

Attieksme pret literāro mantojumu 1951. gadā 21

Ēvalds Sokols. Runa Maskavas rajona Tautas tiesas sēdē
1962. gadā 10. septembrī 29

Ludmila Azarova. Cerība un bezcerība. Cīņa ar monsturu 41

Saulcerīte Viese. Kas tā tāda – “iekšējā recenzija”? 57

Inta Čaklā. Kā dzeja izlauzās brīvībā 74

Gunārs Priede. Tautas traģēdija un mēģinājumi runāt
par to dramaturģijā no 1954. līdz 1989. gadam 96

Ilgonis Bērsons. Trīs putni ar apcirptiem spārniem 122

STĀSTA AUTORI

Visvaldis Lāms. Kas atļauts Jupiteram... 139

Skaidrīte Kaldupe. Krēslainās nātru upes 151

Skaidrīte Kaldupe. Zalkteņu dumbbrājs 153

Velta Kalčiņa. Kritiķi un kritiķi 158

Cik jautri man ir gājis... Kopā ar mūsu virtuozo
zobgali *Valdi Artavu* 162

<i>Līvija Volkova</i> . Autors, redaktori, cenzori	177
<i>Līvija Volkova</i> . "Literatūras un Mākslas labais gariņš"	
Valentīna Eisule	182
Cienijamais Autor, kādas muļķības jūs rakstāt!	
Ar prozaiķi Jāni Mauliņu sarunājas <i>Rita Luginska</i>	188
<i>Saulcerīte Viese</i> . Kā cenzēja Annu Saksi	219
<i>Jānis Liepiņš</i> . Ķeza ar grāmatām	220
<i>Eva Mārtuža</i> . Mans prātiņš aiziet ganos	224
<i>Laima Līvena</i> . Kā tapa Broņislavas Martuževas	
"Ceļu krusti"	234
<i>Olafs Gūtmanis</i> . Tolaik	237
<i>Valdemārs Ancītis</i> . Kā man mācīja pašcenzūru	240
Cilvēks, kam velns sēdēja iekšā. Jezupu Laganovski	
atceras rakstnieks <i>Andrejs Skailis</i> , ilggadējs	
žurnāla "Dadzis" literārais līdzstrādnieks	262

STĀSTA REDAKTORI

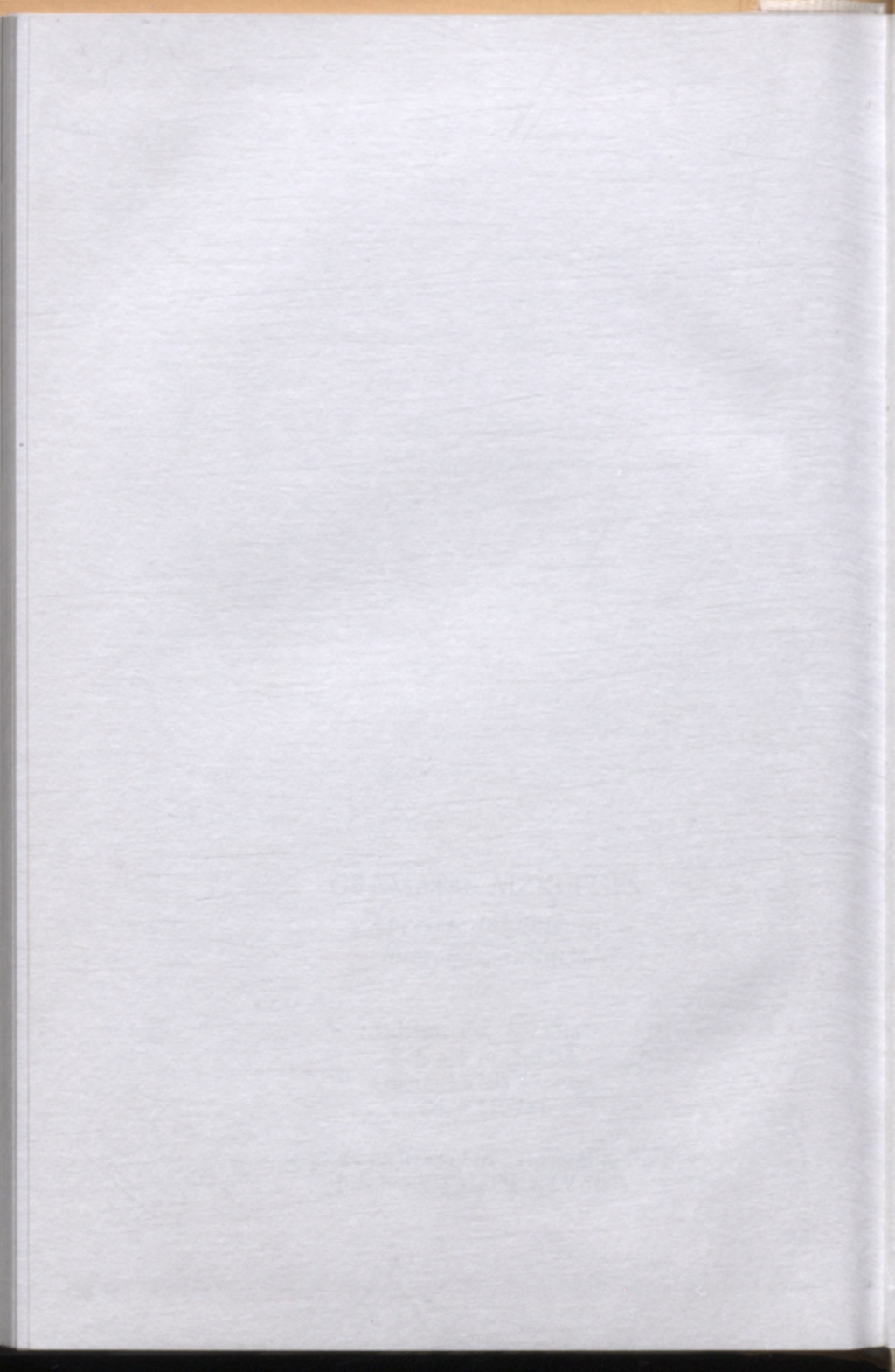
<i>Saulcerīte Viese</i> . No Kritikas un literārā mantojuma	
redakcijas ikdienas	273
Постановление	286
<i>Uldis Norietis</i> . Pašpaļāvīgs miers kā neizmantota recepte . . .	288
<i>Marta Bārbele</i> . Redaktora smaidi un vaidi	303
<i>Valdis Rūja</i> . Mans "Liesmas" laiks	309
<i>Anna Rancāne</i> . Pieneņu zieds uz Padomju bulvāra	321
<i>Imants Auziņš</i> . Gaismas strēles Kafkas koridoros	326
<i>Nora Kalna</i> . Pēdējie dinosauro?	351

GRAND MAJAL AVULISET

1890

1891

1892

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308140080

2002-3
- 6/14

Mažs ekspromts par "Liesmas"
peldējuma finālu

Laiks mainījās.
Vai liktenis tā lēka?
Nējā neredzētas bangas
Saka velt.
Un "Liesma" nogrima
Kā kādreiz "Titānika"...
Vēl lērumš grāmatu
Caur laikiem peld.

Pēteris Jurcsis

28.06.2002.

GRĀMATAS
aizkulises

9789984556901